

СЛОВО
ЗБІРНИК
УКРАЇНСЬКИХ
ПИСЬМЕННИКІВ

ISSN 0384-6075

THE WORD

ALMANAC

9

POETRY
FICTION
ART
ESSAY
DOCUMENTS

UKRAINIAN CANADIAN WRITERS' ASSOCIATION "SLOVO"

1981

12820 — 93rd Street, Edmonton, Alberta, T5E 3T2

СЛОВО

ЗБІРНИК

9

ЛІТЕРАТУРА
МИСТЕЦТВО
КРИТИКА
МЕМУАРИ
ДОКУМЕНТИ

ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ "СЛОВО

1981

12820 — 93rd Street, Edmonton, Alberta, T5E 3T2

THE UKRAINIAN CANADIAN WRITERS' ASSOCIATION "SLOVO" GRATEFULLY
ACKNOWLEDGES THE MULTICULTURALISM PROGRAM, GOVERNMENT OF CANADA,
FOR HAVING PROVIDED GENEROUS ASSISTANCE IN THE PUBLICATION OF THIS BOOK.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Святослав Гординський, Світлана Грибінська, Олег Зуєвський, Юрій
Клиновий, Олександра Копач, Григорій Костюк, Улас Самчук, Остап Тар-
навський, Юрій Шевельов.

Обкладинка Янова Гніздовського

Іриней Верес

СОНЕТИ*)

ГОЛОС

Я завжди чую той незмінний голос,
який іде за мною, мов луна
далеких співів, що їх вже нема,
мов давнє поривання охололо,

де хороводи зір знялись у сполох
з безмежного небесного вікна
у безвість всесвіту без мір, без дна,
щоб знов в мені заговорити вголос.

В товпі, де гуркотить базарний крик,
і серед піль, де розквіт дня притих,
його не заглушити вже нікому.

На обрію бездомний вечір сів,
де я стою над пропастю світів,
а голос стиха мовить: йдім додому.

ТУГА ЗА ДОМОМ

Ідеш туди, куди безкрайність лине,
шұкаєш дому, де небесні сфери,
та повертаєшся на землю, до печери,
щоб заховатись від стихій ляміни.

Поставиш дім у затишку долини,
заплянувавши, мов шедевр в пленері,
та все ж вирізуєш і вікна й двері,
щоб вид був на високі верховини.

*) Диви початок у 6 і 8 збірниках.

Милуєшся у схованці затишшя,
загачуєшся в самоті своїй —
щасливий, що сховався від стихій...
Аж знов почуєш голос: ну, залиш це!

І хоч злетиш туди, де вічність лине,
то вернешся до дому-домовини.

МІЙ КОЛЬОРИТ

Я йшов між двох стихій — двох кольорів,
шукав, який мені близький і рідний:
червоний, що значив мій шлях похідний
і полум'ям над світом загорів,

чи синій, що у серці голубів —
єдино праведний і відповідний
старої книги запис родовідний,
що в зачарованому колі зрів.

Не довелося в цьому кольориті
знайти мені притулок і привіт —
для мене двері навстіжень відкриті
у світ безколірний — у білий світ.

Живу в реальності цій неповторній,
що блякне-попеліє в колір чорний.

БАТЬКІВЩИНА

Ти кажеш, я невірним птахом злинув
у вирій, де безпека і тепло,
і безвідповідально вибрав зло,
змінивши рідну стріху на чужину.

Ти кажеш, що я кинув батьківщину,
що осквернив я батьківське житло...
А в мене батьківщини не було
і не дала вона притулку сину.

Я приймаком жив у чужім підвалі,
не знавши теплоти безпечних стріх,
аж люди владні і часи несталі
мене прогнали на розкот доріг...

І так в пошукуванні батьківщини
верстаю я дороги ці донині.

МІСТ

Будували майстри калинові мости
на той бік, де розсипались зорі,
де вітри завели розговори
про країну, де радісно жити й рости.

Будували майстри перелетні мости
понад ріки прудкі, понад море,
щоб мостити шляхи у простори
для прочан, що задумали йти до мети.

Де ж той майстер-стиліст, що веселковий міст
перекине у вищу орбіту,
як самотній ідеш, міжпланетний турист,
кудинебудь — подальше від світу.

І якому завіриш провіснику,
щоб тобі промостив міст у містику.

ХРАМ

Обтесали дубові балки
і високо над самим престолом
підняли покарбований сволок,
щоб дістав до небес напрямки.

Розписали теж іконостас,
де святі та угодники божі
поставали, немов на сторожі,
щоб безпечний був бог їх і спас,

що його, мов жар-птицю спіймали,
 коли думкою між інтервали
 міжпланетні знялися. І от
 заховали його у кивот,
 щоб бувати із ним сам-на-сам,
 щоб вселити вселенну у храм.

ВЕЧІРНЯ ВУЛИЦЯ

Вулиця йде в далеч, мов потік,
 між дворів камінних берегами,
 де пропав, зірвавшись, людський гамір,
 мов собака, що з припони втік,
 де в кущах непевних страх присів
 і тривожить темний закамарок,
 звідки вилле хтось помиї сварок,
 витріпає скатерть дивних снів.
 Ти ідеш, де йде ця вулиця
 під тремтливим світлом ліхтарів,
 і до темних тіней тулишся,
 щоб напасника нараз не стрів.
 Вулиця ця йде до темноти,
 де згубились мрії, сни і ти...

ТЕТ-А-ТЕТ з МІСТОМ

Під вечір давній краєвид відслониш,
 напружений замінишся у слух:
 знайомий гамір вулиці і рух
 пізнаєш, та й услужливий погонич
 перевезе тебе без перепони
 туди, де ще співає синій брук,
 де, шапку натиснувши аж до вух,
 під муром боязко іде Антонич.

І так у цю хвилину урочисту
 назад вертаєшся у рідне місто
 і йдеш по бруку, де ходив поет:
 шукаєш вірші — згублені монети,
 забувши на хвилину хто ти, де ти —
 із містом незамінним тет-а-тет.

ДІВЧА З КОПЕНГАГЕНУ

Я зустрів її у Копенгагені,
 в прозаїчній такій ситуації:
 купувала тонкі комбінації,
 на прилавку під муром розкладені.

Потім зграбно пішла променадою,
 не згрішивши навіть усмішкою;
 заклопотана, певно, і спішно їй
 і тому відвернулась з досадою.

А в мені накопичення споминів —
 оця голубо-ока білявка,
 що в чужині, десь біля прилавка
 нагадала про час, що давно минув,

Як з'явилось хлопчині-поетику
 це дівчатко в рожевім жакетику.

РУКИ

Подай мені голос, подай мені руку,
 щоб чуйного серця затримати стук:
 у близькості думки, у потиску рук
 знаходим життя повсякчас запорuku.

Щоб геть відограти завітну розлуку,
 що сітням оточує нас, мов павук,
 під простої одноманітності звук
 ідем у майбутнє з рукою-об-руку.

Мов крилами, будем махати руками,
 зніматись у вистриб, в надуману путь...

Та що ж, як роки проминуть за роками —
й ніяких висот не дійти, не здобуть.

Хіба, що задумав іти напрямки —
тоді будь самотній, не дай їм руки.

ЗУСТРІЧ З АКРОПОЛЕМ

Вийшов місяць на білий Акрополь
і шукає таємну криницю,
як дістати нектару-водицю
богомольцю, що став мізантропом.

Спить Акрополь під біллю попони —
під вантажем віджилих світів
і лиш кублиця чорних котів
прилягли під замовклі колони.

Та внизу, на горі — Агорі —
там життя: хтось і вівка і гейка,
у підвалі, де модна кофейка,
п'ють вино молоді трударі

й гітарують життю серенаду:
піють гімн про червону бригаду...

РЕКВІЄМ РЕВОЛЮЦІЇ

Революція йде у кашкеті
не приймати святковий парад,
а підносить на стос барикад
заповіти трибунів-поетів.

Революція йде на майдані
та й отаманом — босий чабан...

Ви — воєнний парад-балаган
понесли по Червонім майдані

й понесли революцію в трумні
в мавзолей — під стійкий конвоїр —
та й поетів загнали в Сибір,

а самі у брилях на трибуні
 славословите тій революції,
 що самі віддали екзекуції.

ЗАГОРОЖІ

Леонідові І. Плющеві,
 що сказав:
 “будьмо добрими сусідами
 через кордон”.

Ми будуєм загорожі для безпеки,
 щоб захоронити тяглість рідних лож,
 щоб спасти надбання довговічних злож,
 наче книги на полицях бібліотеки;

щоб не посягати по чуже й далеке,
 а гостей-сусідів із-за загорож
 хлібом-сіллю стріти і букетом рож,
 приголубити їх від вітрів і спеки.

Для безпеки ми будуємо кордони,
 щоб свій дім зготовити для оборони
 від пройдисвітів, що йдуть без перепон.

Хай сусід збагачує свої загони;
 в рідній хаті своя правда, свій закон:
 будьмо приятелями через кордон.

ЛІЖКО

Ні! Не довіряй ти ліжку!
 Вже давно прорік Вольтер:
 майже кожний в ліжку вмер.
 Навіть як лежиш у ліжку,
 висунь з ліжка праву ніжку.
 Як надходитиме смерть,
 ти зграбненько круть і верть
 і тікай, бо гибель близько.

Ліжко — це не місце мрій,
милих розкошів, надій —
це ~~приваба~~ небезпечна,
хоч практична і конечна.

Уживай його лиш в міру,
смерті не впади в офіру.

Олекса Веретенченко

ЗЕМНИЙ УКЛІН

Ти подзвонила випадково
З далеких сріберних сторін.
За кожний подих, кожне слово,
За все тобі земний уклін.

Так розпромінилися крила —
Загиблих і завмерлих мрій.
Ти говорила, говорила...
Я не забуду голос твій.

Цвіли, як проліски, прологи
І мова квітнула жива,
Вертались юности дороги,
Що заростила див-трава.

Лучила нас незрима сила —
Позасвідомости мости.
Ти говорила, говорила...
Це треба в серці зберегти.

**
*

Чи думав коли, що тебе я зустріню —
Молитись на тебе — і рідну й чужу?
Ніколи не станеш мені за дружину
І тільки ві сні я твій сон бережу.

А хочеться жити й не знати спокою,
Все горе забути з тобою на мить,
Голівоньку змить дощовою водою...
Скажи, чи нічого тобі не болить?

Так хочеться бути у світлі проміннім,
Явитися владно крізь м'ороку дим
Твоїм спасінням і провидінням —
Отцем і сином і духом святим.

ВОЛЯ

Як срібна тінь осяє скроню,
Я повернуся в край краси.
Не зупиняючись, мій коню,
Мене степами пронеси.

Копитом бий у звій гостинця,
Де Київська ходила Русь, —
Нехай останній раз по вінця
Вітрами рідними уп'юсь.

Промчи мене крізь даль роздолу,
Коли ж в гонитві степовій
Впаду, без подиху, додолу,
То зупинися, коню мій!

Олекса Гай-Головко

•
**
*

Дні міняються з ночами радо,
Стелиться повітря запашне.
Вулиці гостинної Канади
Усміхом уквітчують мене.

Десь за містом дні біжать веселі,
Молодість у місті розквіта.
Дівчина з очицями газелі
Про Канаду пісню розгорта,

Розгортай про неї без упину,
Знаю я, як любиш ти її.
Я люблю не менше Україну,
Але в ній лиш сни живуть мої.

Сни ці ходять днями і ночами
У тюрмі, що раєм її звуть.
Але скоро в ній залізні брами
Затріщать і громом упадуть.

Отоді ми візьмемось за руки
І взаємно під веселий сміх
Понесемо пісні вільні звуки
Для твоїх людей і для моїх.

**
*

Думи ці розпікаються в леті,
Іскри сорому бризкають з них...
Я ходжу у багні діалектів
У книжилищах наших брудних.

Розростаються мовнії зруби,
Єдність блудить на вигоні цім.
І немає кінця нашій згубі,
Що розколює нації дім.

Але в цьому тяжкому терпінні
Вірю я, що засяє наш час,
Як отруєні покоління
В лоно д'явола підуть від нас.

**

Відїжджають сутінки розлої,
Розцвітає небо голубе...

Я ходжу гостинними дорогами
Щоб на них уже знайти себе.

Горнуться вишневі білі віти
У моєму тихому саду...
Хоч живу я між людьми привітними,
Та себе між ними не знайду.

Відгоряють дні мої осінні
В повені квітчасто-весняній...
Я здружився з вільною країною,
Та душа моя живе не в ній.

Бо її улюблена господа
Під завісою московської пітьми
В Україні буряній знаходиться
Між моїми гнівними людьми.

**

Не зв'язані з наживою мої турботи,
Гнізда собі пухкенького не в'ю,
На лакомство не роззявляю рота
І не опірююсь у цім земнім раю.

Не довго ж нам у цім раю сидіти,
Сказав добридень — то й прощай кажи.
Було, то й буде так на цьому світі, —
Прийшов сюди, то вже назад біжи.

Коли впадуть листки із тебе жовті
І у вікно застукає пора,
Відходь туди, відкіль сюди прийшов ти
З душею чистою і повною добра.

Співають про тебе срібні ранки,
Простелиться тобі дорога золота.
І після тебе на твоїх останках
Проміння вирізьбить із каменя хреста.

Марія Голод

ЛОЗА

Іва розсріблилася,
зі сну пробудилася:
Неділею квітною
благословіть лозою,
на весняну обнову,
на мураву шовкову,
на День,
Велик-День
день-день-день...

Зиму проганяйте,
весну закликайте,
пташка-соловієчка
питайте,
іво, івонько
сріблонько-Ягілонько,
шутко-лóзо
розвивайся борзо!

ПЕРЕДВЕЧІРНЯ ХМАРА

Спинився день
в передвечірній хмарі.
Не йде, стоїть
ще й оглядається.
Сонце постаріло:
не сила вже
плисти по неба
океані,
ось, ось затоне
разом із днем,
що неохочий помирати.

СЛОВА, Я І ДУМКИ

Я думаю словами,
 милуюся словами,
 люблю слова

за ритм, за звук,
 за барву, за ідею.

Приманюють мене слова
 як грона винограду,
 як вітер на веснянім полі,
 як журкіт джерела
 і як спокійне плесо,
 як ліс зелений, а чи золотий,
 як білий сніг пухкий,
 як тричі препрославлена
 краса землі.

Я думаю словами:
 Слово — початок всьому
 і причина.

КАМІНЬ

Я — камінь,
 вилупаний з каменолому.
 На боках рани
 від гострих колунів,
 не втихли ще
 удари обуха,
 що затовкав
 нещадні клини
 між мої ребра кам'яні.

Спливає з жил
 біла сукровиця росюю...
 біль кам'яний,
 жаль кам'яний...
 Я — камінь
 із призабутого каменолому.

Стефанія Гурко

ПОРА

Вже й сүм посивів від турбот щоденних
 (Старіються в цім світі й почування),
 В саду достиглих слив співає вітер,
 Осінню пісню завиває журавлино,
 Принишклий сүм, заслухавшись скорботно,
 Роздумує про час, що хилиться за обрій,
 Вечірніх сутінків керезя оксамитна
 Вгортає дүшу

в сонливі обійми,
 Пора, пора, хтось шепче потойбічно,
 Пора на все — на труд і на спочинок,
 Пора на все, на все своя пора.

ОСІННЯ НІЧ

Осіння ніч і дощ дуднить об шиби,
 Зганяє сон із втомлених очей,
 Щоденна метушливість для дрібних речей
 Загнала дүшу у будення диби.

Годинник цокотить хвилини і години,
 Тривожно серце стукає у грудях,
 Шукаючи за правдою й добром у людях,
 Але не може справжньої знайти людини.

Бездумна метушня бездушних манекенів,
 Пусті балачки повні сплетень, теревенів,
 Виповнюють людське мізерне існування,

Безплідно пропливає так життя,
 Без цілі, без надії, без дерзання,
 Зникає в безвісті, без вороття.

МОЇ СТЕЖКИ

Мої стежки ведуть кудись поза городи,
 Далеко від шляхів шумних, багатолюдних,
 Гучних розмов, оповідань марудних,
 Люблю самотній маєстат природи.

Ціню над усе душі й ума свободу,
 Вона для мене творча необхідність,
 З природою завжди у мене рідність,
 З рослинного відай я народилась роду.

З деревами й квітками ми собі на "ти",
 Я з ними раджуся, угору як рости,
 Мої це рідні браття і сестриці,

Нам світить з неба життєдайне сонце,
 Вночі до нас всміхаються зірниці,
 У всесвіт глядимо через спільне віконце.

ДАРУВАННЯ

Ти з повноти даєш, коли даруєш,
 На добру згадку про любов і дружбу,
 Дарунками нікого не купуєш,
 Не запрягаєш на довічну службу.

Ти з повноти даєш, і серце щире
 Радіє дією самого дарування,
 Сміється сонце так до всього миру
 Коли з-за обрію на землю зійде зрання.

Ти з повноти даєш, не з порожнечі
 І вдячності за те тобі не треба,
 Так падають дощі весною з неба
 На луки, на поля й земні всі речі.

Боженна Коваленко

ПРОЩАННЯ

Краю милий, тихі ріки,
Покидаю вас навіки,
Помандрую в світ далекий,
Мов до вирію лелеки.

Не спіши ховатись, сонце,
Промінь кинь в моє віконце,
Почекай одну хвилину, —
Озирнусь на Батьківщину.

Прощавай Дніпро і кручі,
Заберу думки пекучі,
Серцем з вами завжди буду,
Землю рідну не забуду.

Як знайду стеблину долі,
Посаджу в чужому полі,
І догляну як дитину,
Якщо з туги не загину.

Київ, 1970 р.

**
*

Минула подорож, втікла зрадливим птахом,
Сьогодні вже здається давнім сном,
Лиш туга гнізда в'є під австралійським дахом,
Шепоче згадки під моїм вікном.

Про річок синь, гаї і лігні блискавиці,
Про білосніжність саду навесні,
Незламний волі дух, що у серцях ятриться,
Про рідну землю у ворожому ярмі.

Не вірте тим, що, повернувшись з України,
Із усміхом лукавим на устах,
Верзуть по закутках про величезні зміни
У селах та окрадених містах...

Австралія, 1971 р.

ВОГНИК

Пригадую вечір прозорий і синій,
Який лише може зродити весна,
У місячнім сяйві, мені ще й донині,
Ввижаєшся люба, приходиш у снах.

У квітті бұзковім, по травах шовкових
Наш шлях простелився в незнане життя,
Шептали нам казку зелені діброви
Про чари кохання і мрії буття.

Весна прошуміла, за нею і літо
Майнуло, мов вітер з далеких степів,
І осінь холодна у злоті сповита
Покрилась габою пухнастих снігів.

По срібних заметах, крізь зим хуртовину,
Стелила нам доля розлуки мости,
Без слова прощання тебе я, єдину,
Утратив навіки й не можу знайти.

Вертаються весни і квітнуть лугами,
Вертається птаство з далеких доріг,
Прилинь, моя пташко, для тебе роками
Я вогник кохання у серці зберіг.

Австралія, 1972 р.

ЩЕ ОДНА ВЕСНА

Я вічну тугу виблю на папері,
У забуття піде життя тягар:
Журба і сміток, думи невеселі, —
За вітром кину жалю перегар.

Я долі невблаганній і жорстокій,
Назавжди хижі крила підітну,
Лише тоді пізнає серце спокій,
Зустріне радо ще одну весну.

І промінь сонця щедро гляне в очі,
Теплом зігріє душу скам'янілу,
Струмком гарячим щастя заклеоче,
Вином п'янким розіллється по тілу.

Стоцвітом зацвіте весна колишня,
Весна, яка віками не цвіла,
Неначе за вікном розквітне вишня,
Ота, що ще у квітті не була.

Цвістиме крізь заграви і руїни,
В обіймах вітру, сонця і тепла,
Містами гомінкими України,
По берегах Славутича-Дніпра!

Австралія, 1966 р.

Світлана Кузьменко

ЛЮБОВ

Наша яблуня знову розквітла.
 Я — це ти.
 Ти — це я.
 Ми — одно.
 Переходить весна у літо
 Повз душі чиєсь вікно.
 Навесні біло яблуні квітнуть.

**
 *

Предивні дороги пливли наді мною —
 Осяяні сяйвом...

І знала чуттям я, що всі ці дороги
 Стреміли до суті, до справжнього Бога —
 Пливли, і пливли, і пливли...

На Божого світу безкрай палітрі,
 Над віттям дерев, на ледь війному вітрі
 Так чітко-пречітко побачила я:
 Спокійна душа пропливала Твоя.

**
 *

У чужинному місті давно я живу.
 Його навіть і рідним я іноді зву.
 Не люблю, що із нього не видно зорі,
 Тьмяно блимає світло міських ліхтарів,
 Гуркотіння моторів і скреготів гальм,
 Нуклеарно-модерної музики гам
 І нервозности в кожному кроці його...

Та я звикла до міста мого-не-мого...

Полюбила у ньому пульсуючий рух,
 Вічний клич до змагань, із відважністю гру,
 Його ритм, його темп, що виріє життям, —
 І так легко нікому я їх не віддам.
 Чуже місто впустила я в долю свою
 І здається мені — вже його і люблю.

**
 *

Ген за тридев'ять різних земель
 Є оселя, найкраща з осель,
 У краю, із найкращих країв, —
 По світах матері вчать синів.

Навесні вона квітом садів розцвітає.
 І немає на світі любішого краю.
 Наших предків там слава і прапор малиновий.
 Тільки як, тільки як, пояснити синові
 Степ розлогий під сонцем калиновим,
 Гупіт яблұка в соннім саду?..

ПОСТУП

Маломовний, що навіть
 Здається безсилим
 І заглушить його
 Нескладний балакун.
 В нього серце палке
 Завжди тугою повне,
 А душа — неспокійний
 Тривожний тайфун.

Іншим сито і тепло —
 Цього їм і досить.
 Знає хто — чи їх краще
 Господь полюбив?
 А він пнеться до світла.
 До безмежного хоче...
 Йому — знати всю правду
 Незнаних світів.

Мов по линві іде
 Над бездонним проваллям.
 В грудях серця чіткий
 За ударом удар.
 А у думці — одне:
 Тільки далі, і далі...
 Тільки йти, тільки йти...
 У безмежність надхмар.

ЄДНІСТЬ

Попід небо прослалися гори
 Із верхами в туману імлі.
 Тут ясніше, чіткіше говорить
 Те, що зветься в людей неземним.
 І буденне єднається з ним...
 І стає і світліш, і надійніш.
 По звичайнім суттєвим земнім
 Ходить вічність.

**
 *

Я до вас приходжу знову,
 Мої любі давні друзі...
 Йду на зустріч, на розмову,
 На пораду, на обнову
 До моїх зелених друзів,
 Що зеленими руками —
 Ніжнолистими гілками
 Тихо мудрість колісають
 Над земними небесами.

Агнеса Лебідь

ТАК ВОНО БУЛО...

ПЛЯН ДО ДВОРУ

“Жінка в колгоспі — велика сила” —
Доповідь Сталіна оголосила.

“Ура! Товариші, ура!

Золоті твої слова,

В тебе, товариш Сталін —

★ Мудра голова!” —

Ляскаючи в долоні,

Хрущов встав

І слово по доповіді взяв:

“Не будемо говорити,

Так чи не так!

Ясно! Державі потрібний

Цукровий буряк...

Урахувати: кожна колгоспницю,

Кожну дівку-школьницю —

Довести їм плян посіву свекли, —

Чи розумієте Ви?

На кожна жінку по гектару,

По півтора!..

От тоді без перепон

Потече цукор за кордон.

Ура!!!

— — — — —

Осінній дощик січе в полі,

Копають буряки цукрові:

У колгоспниць,

З-під спідниць —

Литки голі,

- У декого руки в крові.

Вітер, дощ, інколи сніг

Туляться до голих ніг.

Була вже жара:
 одежа
 на них
 тліла;
 їхні
 тіла —
 скляні
 та сині
 пихтіли;
 на лицях
 сліди муки;
 шкарубкі
 в мозолях
 руки,
 з розпуки,
 рвали
 волосся,
 так руки
 в волоссях
 і застигли.

У них
 нещасних
 не було
 чого
 їсти, —

комуністи
 в них
 все забрали,
 їх
 голодом замордували.

Сонечко
 річкою
 крові
 зійшло,
 та й зайшло.

ДАРОВА ПРАЦЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В “ПІДШЕФНИХ
КОЛГОСПАХ”

Сонце на вечірнім упрузі.
 В страшній напрузі
 в лузі
 косять “шефи-друзі”.

Довгі гони,
 корчі-перепони, —
 чути сміх, стогони,
 а в душі — прокльони:
 без науки,
 що за муки? —

Без упину
 • трудить спину,
 трудить руки!

“Давай, давай!
 Нажімай ребята!!!
 Ей, девчата,
 вот граблята!
 На, кукла, бері!
 Гребі!
 О-о!!!
 Ти?!.. Точь-в-точь
 Кулацкая дочь.
 Гляді!
 Будь всегда впереді!”

Щохвилини
 піт-краплини
 застилає зір...
 Мозолить руки,
 додає муки
 пюзир.
 А ще ж — не вечір!...

Т. Матвієнко

ВІДЛИГА

В проталинах доріг, латках крихкого льоду,
У жолобках струмків: сліду вузьким коліс, —
З обох боків скрипить теплом набряклий ліс,
У дзеркалах калюж свою відбивши вроду.

Відлиги дружній день розворушив природу,
Торішнім мохом скрізь на стовбурах проріс.
Він розметав сніги, брудні хребти розніс
І круто повернув лицем до нас погоду.

За довгим рядом верб сміється сонця приск,
І ниже намиста його весняний блиск,
Пробившись до землі крізь многошумні мрії.

Радіє білий світ, що крижана зима —
Порихлена й стара, — втікає кралькома,
Щоб дати нагоду знов розквітнути надії.

1973

**

Довір'я — слово-птах. І то в житті буває:
За тінню від хвоста полюєш навмання;
Його схопить нема ні хисту, ні знання, —
Одна нудьга росте і сили не збуває.

Та мудрий час тебе у постолі взуває,
Щоб не колола ніг, не ранила стерня.
Він змогу дасть тобі поправитись задня,
І терезів чуття рівнять не забуває.

Багато є людей — і стільки різних вдач.
Занадто не дивуйсь, не смійся і не плач,
Як ізнайдеш брехню гідку в оригіналі!

Де б не вмивав брудних перед тобою рук
Цинічний, мов упир, і пазурястий крук, —
Поли своєї врїж і утікай подалі!

1969

ДЕРЕВІЙ

По пустирях, ровах, перелісках дібровних,
Долинах і ярах, покатосях хребта
Вряди-годи ходжу самотній неспроста:
Тут б'є з землі тепло напиків повнокровних.

Ідея надбання, досяжна і проста,
Спиртногірких рослин — безцінних і обновних —
Від давніх літ слабих, життям зеленим повних,
Ввижається мені, як мрія золота.

Де трав'яних щитів мелькають конкуренти:
Гадючих спин гнучких кольчужні орнаменти,
Під ніжний спів пташок у тиші лісовій, —

У намістах роси, налитий сочним літом,
Шумує на стеблі молочнобілим цвітом
Найближчий лікар наш — пахучий деревій.

1980

ПОРАДА

Як голова болить, як терпнуть руки й ноги,
А груди струм шорсткий пронизує вогнем, —
Додолу не хились журитись кожним днем,
Проходячи з трудом життєві перелоги.

Не виграти душі змагання з "черінем",
І криком не зламати дияволові роги...
Не пий і не кури! (Слова перестороги).
Розпухло в животі? Заправся полинем!

Ромашка, звіробій; цвіт липи і шипшини;
Кислогіркий навар червоної калини
Підсилять кров слабу і тіло освіжать.

Тож літа не марнуй: збирай пахучі ліки!
Частіше заглядай на теплу сіножать, —
І скине образ твій линовища каліки.

1980

Ще гниють вони в двадцятому столітті —
Нужденні маньяки гашишу і бузи,
Злочинні крутії, диявольські тузи —
Невступчиві, страшні, пропащі і неситі.

Із висохлих очей не витиснуть сльози,
Ні жалю із грудей в ці дні несамовиті;
Нещадно крушать те, що бачать у кориті,
Вправляючи жнива планетної грози.

Послухаєш товпу: суди та пересуди
Убивства оправдать. Так опустились люди,
Як без води плащі сірозелених віт.

Щоб правду ж воскресить і рубонуть зплеча,
Утілюймо в життя найкращий заповіт:
“Той, хто дерзнув мечем — хай гине від меча!”

1980

НАШ ЧАС

І от двадцятий вік. Дві стежки простяглись:
До варварства — одна, до християнства — друга.
І самохіть ростуть: гризня, підбій, наруга —
В роздвоєних умах — так нині, як колись.

І мешканцям Землі диявольська наруга
Загартувала гнів, щоб мислю не зійшлись,
А впали в атеїзм, в ніщо перевелись,
Вбачали в сатані приятеля і друга.

Нікого не убий! — ось точка вихідна,
 Проречистий маяк улюбленої віри;
 Порушиш цей закон — заплатиш сам сповна
 Своім еством дурним, зоставшись без шкіри.

Хай розповідь свята Нового Заповіту
 Збагачує знанням слабу людину світу!

1980

*
 ШАРЛОТТА КОРДЕ
 (1768 — 1793)

Ще молода вдова і мати двох дітей
 (Нещасний батько й муж умер на гільйотині)
 Прийшла в Париж сама, як личить героїні,
 Щоб гадам відомстити за кров своїх людей.

“Черниці” на дверях бандитської твердині
 (“Донос” під сургучем притисла до грудей)
 Сказав солдат: “Не час... Ще рано для гостей...
 У ванній вождь сидить, як завжди в цій годині...”

Зайдіть!”

Ввійшла...

“Бон жур!” — і зверток простягнула
 Маратові (він встав) — і в ту ж мить під пахву
 Колодієм-ножем у груди шпигонула:
 Силач огруз на зад, мов торба на софу...

Пробила сім разів чувал слизький змії, —
 І... зникла у товпі... Та викрив пес її.

1981

Яр Славутич

ІЗ ЗБІРКИ “ЖИВІ СМОЛОСКИПИ”

ІВАСЮК

Ще грають сурми. Ще лунають звуки
Його мелодій. А з боків йому
Ловці викручують музичні рўки
І тіло вішають у чорну тьму.

Як гнівно зорі дивляться із неба!
Гуде органно весь деревний світ.
І знавісніла, вбивницька ганеба
Повзе у нори, мов лякливий кріт.

Нехай не вчує невмируща “Рута”
З естради поклику свого творця, —
Її луну виповнює могута
І б’є приboями в палкі серця.

Настане суд — і злочини таємні
На сонце виставить колючий дріт.
Ростуть у душах іскрометні кремні
І крешуть помсту на московський гніт.

1980

БРАТИ ГОРИНІ

Не з Волині йдуть брати Горині,
Йдуть зі Львова здружені брати, —
Всі обмежжя, всі крутобережжя
Розірвати й грані перейти!

Устає пониззя не з Полісся,
Віддається зворами Карпат:
Поза Дубно, людові доступно,
Ходить правда, множена стократ.

З полонини ген до Буковини,
 До Кубані, Дону і Дінця,
 Йде з колгоспів страдницький недоспів,
 Четвертує кривду без кінця.

Для Михайла не бракує кайла —
 Розбивати скелі на шляху!
 Від Богдана, ніби від ватрана
 Палить гнів опричину лиху!

Хай, братове, жниво неготове,
 Та за вами рине легіон.
 Гей, недармо на погубу вдармо —
 І розвалиться кремлівський трон!

1981

СВІТЛИЧНИЙ

Ти гориш антрацитом Донбасу,
 Запальної Луганщини син,
 Змагарями освітлюєш трасу —
 Від Карпат до кубанських низин.

Мужній Світичу! В темінь Росії
 Ти грядеш із тюремних доріг.
 Вічний дух вогняної стихії
 Для свободи твій змаг приберіг.

І встають, наче лава металу,
 Із-за ґрат за тобою услід, —
 Розметати московську навалу,
 Розтопити поярмлення лід.

Смолоскипе козацького часу,
 Стопромінням темноту пали!
 Гордо жевріють надра Донбасу,
 Бо тебе Україні дали.

1979. До 50-річчя Івана Світличного.

МАКУХ

Неначе беркут, пружно випроставши крила,
На бій оперені в наскельному гнізді,
Крилату тінь вергаючи морській воді,
Черкнути прагне променів прямі вітрила,

Немов громами збита із Говерлі брила
Потужно котиться, повз виступи тверді,
На низькодоли, здавна корчені в біді,
Що їх чужа навальна повідь покорила, —

Палає буйно полум'ям Василь Макух,
Піднявши руки на Софійському майдані,
Де смолоскипами клекоче дужий дух.

Ваш день прийшов, борці! Окови ненастанні
Додолу падають — і Святоюрський змаг
Архистратига розгортає гнівний стяг!

1980

Примітна. Василь Макух прилюдно спалив себе у
Києві — на знак протесту проти московського
поневолення України.

КАРАВАНСЬКИЙ

(Напис на книзі "Сутичка з тайфуном")

Совісте вільного віку,
Вільною совістю стань!
Падають жертви без ліку —
Віра зростає з повстань.

Зводить тайфун океанський
Гострі Москви пазурі, —
Йде Святослав Караванський,
Гнів провідної зорі!

Націє, зроджена з бою,
З горна важкого вогню,
Помста встає із тобою,
Кличе синів на борню!

Чуєте? З площі й колиби
 Дух непокори зове.
 Зваги живі смолоскипи
 Щастя гартують нове.

1980

**

Все збулося! Вертайся до стéпу!
 Доверставши посвятне життя,
 Проклинай голокостів ганебу —
 Не клени маєстату бóття.

Лемеші споконвічного плуга
 Перековуй на вістря меча.
 Верховодить московська наруга, —
 Палахкоче визвольна свіча!

Я блаженствую: гнів ясночолій
 Не вгаває в навальній імлі.
 Тріумфую: ніколи, ніколи
 Ти не зникнеш з обличчя землі!

Ти — як вічність. Як радости вежа,
 Обрамована боєм ланів.
 Ти — живих смолоскипів пожежа,
 Розбуяла із серця синів.

1980

**

Коли з-під неба голуба проламінь
 Раптово з'явиться в навалі хмар, —
 Тоді з душі спадає темний камінь
 І грає серце — буйний полум'яр!

Коли бринить звитяга напідповні
 І свій тріумф довершує доба, —
 Тоді й віків трофеї маломовні
 Цвітуть, як стяг, — і падає журба!

Коли коштовне прибуває слово,
Немов струмок чи океанський шквал, —
Тоді гряде могутньо, пурпурово,
Громовозвучно всесвіту хорал!

1980

**
*

М. Гарасевич

По світах я скитався, мов скит,
Натоптався нерідного рясту.
Хто ж тепер я? Бідар? Сибарит?
Лиш ловець на жар-птаху зірчасту?

Сивий попіл? Погаслий вогонь?
Без причалу? Потахлий душею,
Що ховає лице між долонь
І покритися прагне землею?

Буревійно минула доба!
Відгриміла в бутному огромі.
Та триває невтомна плавба —
Далі й далі, в світі невідомі!

Не заходь у надгробників ліс,
Ратоборче, не визнавши визнання.
Тільки той до безсмертя доріс,
Хто взяв з бою твердиню останню!

11 січня 1981 р.

КУЛІШ У ВЕНЕЦІЇ

“Споконвіків було предвічне слово
І слово — Бог. Яке значне знаття!
Через епохи, здвиги, смерть, життя
Воно пройшло і сяє пурпурово.

Почнімо ж, браття, й ми творить ab ovo,
Коли нарід, воскреслий з забуття,
Повергши в прах напасницьке виття,
Ожив з тобою, українська мово!” —

Ставний, у “Прінчіпе” прорік Панько,
З-під парасолі в стилі рококо,
Христа скандуючи прадавнє вчення

На рідний взір, пишнотний, мов Парнас,
Щоб ми, нащадки, буднє сьогодення
Словами Біблії скрашали повсякчас.

Готель “Прінчіпе” у Венеції, 1979.

Тут П. Куліш почав перекладати Біблію.

ОНАЦЬКИЙ У РИМІ

О, як гучать міцні терцини Данте!
Дзвенить Горацій — мов моцарська мідь.
І никне збоку невиразна блідь
У неясних задвірках **рїсторанте**.

Від Колізею, бідний адаманте,
До Ватикану, під химерну звідь,
Де знать небесна і земна набрідь
Тобою будуть гратися, волянте!

І він, із Києва амбасадор,
Гряде по місту, як новий мотор,
Що прагне простору і поривання.

Літа зникали — запал не заник!
Євген Онацький, трудівник від рання,
Нам італійський переклав словник.

Рим, 1979.

Іван Смолій

ЗАБУТЕ СЛОВО

Немов німий нараз я став, —
Шукаю слова, й не згадав, —
Бо в намулі скитальчих літ
Пропає десь рідний самоцвіт.

Чужинче, багатію, стань,
Збираєш від усіх ти дань,
Чи не віддав тобі твій раб
І свій єдиний, що мав, скарб?

Дитино рідна, може ти
Поможеш слово те знайти?
І жибонять дрібні уста
Чужою мовою, як мста.

О, каменю, що край доріг,
Промовиш ти, бо я не зміг.
Шляхи далекі я зверстав,
Чужі вітри палять уста.

Гугнявію, косноязик,
Всіма забут ізгой безлик.
Іду за сонцем, а воно
Все глибше кане в моря дно.

Кругом юрба — я їй не брат.
Чужинна мова — водопад —
Дуднить, паде на брук бруд...

Враз: голубів грайливий гурт!

Знялися голуби з-під ніг,
Майнули крила, наче сміх,
Згадалась молодість, село,
Забуте слово ожило.

О, слово рідне, не покинь
 Мене в безвідді цих пустинь,
 Ковтком цілющої води
 Уста вигнанця холоди!

Фатаморганою зітчи
 Вітчизни привид з далини
 І на руїнах давніх мрій
 Оазою зазеленій!

КНИГАР

Сергієві Г. Титаренкові

Питають книгаря,
 Яке твоє ім'я?

А ім на те книгар:
 Хоч я не князь, не цар,

Не полководець, вождь,
 Ні з роду я вельмож, —

Мое ім'я поет
 Вплів в книги переплет.

Де славний повістяр,
 Там з ним і я, книгар.

Надхненний де співець,
 Йому я видавець.

Хоч я і не багач,
 А мільйони, бач,

Подарків і забав
 Народові я дав.

Хоч я і не король,
 Та в златі бандероль

Мое ім'я без лік
 Прославлене навек!

Степан Ткачук

НЕЗАПЕРЕЧНИЙ ДОКАЗ

Я їм хліб з ідеалами,
 П'ю вино вікопомного смутку
 Та звіку доказую часу і долі,
 Що мій предок
 Хоч не називався Мікеланджело,
 То всетаки він возвів
 Для мене найкращий пам'ятник:
 Отчий дім,
 Що хоч мій предок не називався Данте,
 То все таки він побайдикував
 Усіма земними пеклами та небесними ряями
 І зазнав на власній шкурі,
 Що значить вигнання
 І скільки доброї ласки, при негоді,
 В стані вкרוїти друзі чи сусіди...
 Мій предок не був Мікеланджело,
 Але й він
 Зліпив так, як умів, кілька глечиків,
 Витесав долі кілька хрестів
 І часові змурував кілька престолів.
 Мій предок не був Данте,
 Але й він написав таку Божественну Комедію,
 Що й нині ба одні, ба інші
 Читають її вздовж та впоперек,,
 Ганять текст і обожнюють підтекст,,
 Тлумачать по-своєму кожний орфографічний знак,
 Дивуються, як бички перед новими ворітьми, перед тим
 Божим словом,
 Що таїть у собі всю таємницю свого
 Буття-небуття...

МОЇ БАЗАРИ

Нещодавно я відкрив базари по всіх столицях світу,
Щоб продавати, звісно, за добрі гроші
(Нині добрий гріш тільки чортівський доляр...)
Поетам — думки,
Малярам — фарби,
А композиторам — музичні ноти.
І, на додаток, кожному мистцеві подарую безплатно
Стільки надхнення, скільки годна витримати його
Бідна голівонька,
Стільки таланту, скільки гріхів наробив...
Я, правду кажучи, начитався досить
Поезій тих поетів, що вміють тільки версифікувати,
Навидівся картин
Тих малярів, що граються фарбами, як діти сажею,
Наслухався музики
Тих композиторів, що ніколи не чули, як плаче
Мати,
Як щебече соловейко
І кигиче сова.
О, творці усяких мастей і гатунків,
Відсьогодні на вічні віки мистецтво врятоване
Від загибелі,
А ви — від стовпа догани...
Тож, радуйтеся, радуйтеся, радуйтеся,
І увічнюйте мою безкорисну турботу про вашу долю
І майбутність мистецта!
Гей, поети, мистці, композитори,
Купуйте мій дорогоцінний крам!
Таж мої товари здатні бездоганно припасовуватися
На кожний ваш духовний копил...
Творці, корифеї Двадцятого Століття,
Якщо хочете стати безсмертними,
То не проходите сліпо
Мимо моїх чародійних базарів!
За кілька долярів,
Тільки за кілька долярів
Купите цілі бесаги тих товарів,
Що знаходяться досхочу лиш на моїх базарах базарів...

СПАСИТЕЛЬ І РЯТІВНИК

На світанку
13 січня 1936 року
Мого майбутнього тата
Час засудив на смерть
За те, що погрався з життям киці-баби.
13 січня 1936 року
Мою майбутню матір
Доля вирішила спопелити
На вогнищі кохання
За те, що вона не розгадала,
Чим пахне життя.
І того хрестоносного дня
Я, мандруючи світом,
Як воевода лободою,
Здубав їх на переправі Стіксу.
Зсуджені разом впали на коліна перед мною
Та з гіркими сльозами на віях
Благали безперестанку:
Степане, змилуйся
І переконай твоїх добрих друзів,
Долю і Час,
Щоб нас не тратили,
А покарали бути твоїми батьками...
Що сталося — не знаю й досьогодні...
Але добре знаю,
Що матір і тато
Мене вважають своїм рятівником,
А я їх — спасителями...

Ярина Тудорковецька

ПІСНЯ РЕЧОВИНИ

Гей,
 послухаймо
 пісні речовини
 від березня до березня,
 як рокотить віз Сонця-Матиці
 стаккатом по світляних камінцях.

Пісня речовини
 очі протре блідозаспані,
 безшелесна
 зеленою флейтою
 по всіх билинах, по рожевій гемоглобіні прошепоче,
 по всіх гомінливих клітинах
 протремтить гарячою гамою й увійде на болючих дрижаннях
 чело у розщіплені акорди елементів,
 у непогамовану кульмінацію ростів, де буде народження,
Біль
 і п'яніссімо смертей.

Гей,
 у березні послухаймо
 безшелесної пісні речовини,
 як крокотить віз Сонця-Матиці стаккатом по світляних
камінцях
 у могутій симфонії радості всеблакитної
 і блакитного Болю,
 пречистого, що дрижить пологами приречености
 на паралелях відлунних мелодій
 пракосмосу.

Оминаючи хамство людське,
 болем розписане
 під зовсім іншим
 ключем
 музичним.

З ЧЕРЕПІВ РОСТУТЬ РОСЛИНИ

Черепи мають порожні очі; місце це є на гльобі.

Місце тих так багато на чоловічому гльобі,
аж очнопорожній простір на ньому.

І вирощує огородник, де очі порожні,
нові сади й городи.

З очей порожніх ростуть дивні рослини, що бачать
свої Гірошими, бачать світло, як Мойсей на Синаю,
і дерево з білої хмари, що плязму живу вбиває.

З очей порожніх пшениця росте тепер на моїм
чорноземі і Каїна оглядає, що далі на північ вивозить
серця і золоті їх зерна,
а в Київ встромляє пучки сухої соломи, що слезять
на стерні голодомореній мільйонними смертними ямами.

З очей газованих дим понад гльобом чоловічим
стелиться у блакитну небесну гору.
Сморід залишився й обкутав гущавину мордів.
Ліси тепер шумлять з гумусу черепів, всмоктані
у простір очної порожняви
і викрикують глухо, між корінням новим,
Ізраїлеву спалену скаргу.

Черепи мають порожні очі: це є місце на гльобі.
Ростуть тепер рослини в цьому городі, дивні гатунки,
що мають очі розширені жахом запиту
про страшну перпетуальність,
запитом
про хворобу
під черепом маскулінного світу.

ЦІЛУЮЧИ ПЛАЩАНИЦЮ

Колінами до плащаниці, що лежить тканиною виблою
на долівці Отця твого дому безконечного, що немає ніде
ключів, ні немає вчора й завтра,
і я цього не можу збагнути, цілуючи плащаницю,
винна за свою первородну муку,
за смерть, за смерті, що й так без учора й завтра,
і не знаю, чому, як Ти ішов між риболовів, не покликав мене,
не розділив число 12 на дві половини, на зрівняні частки,
Ти, що прийшов рятувати мене,
забув мене,
беручи з моїх рук страву, беручи з моїх рук вино
і випране білля,
Ти не кликав мене пройти поріг і не чув моєї туги скинути
з моїх грудей первородний гріх, що на кілках вбивав мене
ще за життя у кубик моєї приречености,
не кликав мене з рибалками, що могли залишити все
і йти з Тобою, кликав їх,
забувши про мене.

І забув, о, чому Ти забув про Матір свою
Отцеві пригадати, що вона між женами,
поза Ним,
поза Ним, Духом і Сином
і така сумна у відокремленні на землі,
така забута Отцем і Сином у ніби їх тільки безконечному
домі,
самітня перед Твоїм народженням і по ньому.

У відокремленні своєму
до приземної плащаниці несла вона свою покуту
і за гріх племінниці
і вину за смерть без учора й завтра,
як і я несу досі покуту і гріх
і не можу цього збагнути, цілуючи всі плащаниці.

ЖІНКА

Я встала світанком і дивилася на рожеве галуззя.
 Щічки його зрошені пестило ранкове сонце, що розсовує
 лінію
 горизонту і не турбується, скільки світла розіллється по
 гльобі,

в ритмі біологічним пливучи,
 як і я, субстанція Жінки, просочую лінію Буття,
 доторкаючись до поверхні її гладкої логічністю і до наузкрай
 скривлених протиріч світу,
 і це, коли лінія горизонту зарисовується м'якістю, коли лінія
 океанів і шести материків чітка, як мої заокруглені груди
 й бедра, бо я Жінка і ношу в собі сонцематицю тепла,
 що плюскається в мені, вимішуючи піски й метали,
 вітаміни й мінерали.

Я ніколи не замикаю їх ні в оболонках, ні у смертні плівки,
 і вмію йти з колокружною вічністю, такою круглою,
 як мої губи, коли кличуть на Любов і всмоктують
 усі зернятка у проглиб землі, що має б'ючку матері
 і плаче,
 бо крають її на скибки і продають за монети,
 бо толочать лоно її, розтерзують на вигадках геніяльних
 патентів, аж космосом термосять, переганяючись на
 розколених
 синів моїх і дочок смертях.

І я плачу над їх скелетами та визбирую із-під черепів
 спорожнілих
 скривавлені протиріччя світу
 у відокремленні своєму, по кутах і тінях, бо я Жінка і мені
 призначена прозора клітка за гріх нібито спокусниці,
 за біблійну їх вигадку, щоб волочити мною по Покуті та
 Покорі.

І я, зігнувшись, просочуюся по оболонках і плівках,
 де живуть двигітіння початків, спалюю в лучності їхні
 кінцівки
 та пролажу на колінцях, по вузьких, для мене позначених
 доріжках і загіваюся у світових півтінях, що визначають
 для мене моє земне маловажне місце, знаючи про своє
 Перетривання, знаючи, що я чудотворна Жінка.

Та не можу заснути ні на хвилинку,
 бо крізь оболонки та плівки продираються до мене голоси
 такі
 знайомі, милі та любі, що не зійшли, як і Я, на гумусі
 світових
 протиріч у сповнене розростання людського квіту.

І поламані їх стрижні на вигадках, на примусах прототипів.

І я плачу, бо не можу ні на хвилинку заснути, сплавляючись
 разом з ними у коловерту промежу вічності.

МУДРИЙ РАБИН

Мудрий рабин каже —
 старий сивоволосий Пан як виганяв мене з-за кущів
 загуслого
 свого саду, за цікавість мою вглянути у суті, що ростуть на
 галузках, у речовинах з колодязьних субстанцій правсесвіту
 — то за вкушені оті суті
 страхом обнажив мене, наче у нагість страшну мою,
 як і я ним обпарюю шкіру моєї дитинки, коли випорскую
 її зі себе
 на сухість кисню і на тонни крикливої колотнечі у світі.

Мудрий рабин не каже нічого,
 коли я й дитинка моя у страху нашої нагости
 натягаємо на себе одну за одною верствами гріхи-провини,
 стискаємо їх у наші гени, у їх речовину,
 і на трепотах наших пострахів боязню трепочемо і
 виплітаємо

з неї гнучкі лозини:
 хльостатись ними,
 страхом остраху бичуватись у покори й неврози.

Каже мудрий рабин, це не так —
 старий сивоволосий Пан як виганяв мене, знервований, із-за
 вугла загуслого свого обійстя,
 як я прагнула вглянути у суті, де досягають його Батьківські
 всюдиприсутні речі —

(де моя Перво-Божа-Мати, що на жорнах своїх
первопервнів тре усі
тремтливі на іскрах буття зерна,
чи вона уже, в передпотопній кухні замкнена, часу не має,
пере білля, усі ангельські пера?) —

тож каже мудрий рабин:

це Я виросла так у хаті Тата у знаний бунт підлітка,
і нага стала, як вкусила з Пра-все-сугей окрайок, що нагий,
як кожна правда, звісно —

і коли Він кричав на мене, Я ішла з городу Його,
шукала стежини для мене й Адама, брата мого,
щоб по ній винесли ми слід нашого доростання;

мені тільки жаль було, що Він кричить, не розуміючи,
що нам доконче — вирости з дитинства треба.

ІДЕ МУЖЧИНА — А Я САМА

Ляскає батоном лянність — невидимка,
шелестить у рині моїй страхом генетичним.

Супутниця я, жінка — на гльобі, на вулиці, шосе, чи дома;
назустріч мені іде мужчина,
кроки надслухую приспішені, підбігаю
по тротуарах, шосе, чи дома пострахом толоку
мужчини застрашена, трепетлива,
а він об міці свої виляскує, випробовує їх на мені
розгоном пострілів,
на випорсках своїх мене гвалтує на протуарах, шосе,
у закутинах дому
і виточує щораз вище церкви і хмарочоси.

На шпиль їх мене застромив
і дав мені два обличчя Калі, каже:
життя роджу й смерті, і поруч нього я
прилащуюсь йому, лакизою вигнута,
наче кицька,
щоб не самій іти по вулиці, шосе і дома,
як назустріч мені він звідусіль, на пострілах іде,

тупотом страх генетичний несе,
аж шелестом — лячність у рині моїй дрижить,
в ущілини віків перстнями втиснена.
І тремчу я, наче на Плянети зовсім сама,
наче вокруг мене не густо проходимими, повітря не згусло
прошарами людськості.

І ось нині, зовсім знечев'я, як ішов він і гвалтом
виляскував,
і я у страху здригалася, ось гукнула до мене посестра,
і друга, і ми позбігалися.

І густо нас так на світі, що ми засміялися,
як він ішов,
поміж нами пройшов
супостат осамітнений.

Олександра Черненко

НОВА ОСЕЛЯ

*... треба, щоб в собі ти
назавжди впав на коліна.
Так багато прощань
з веснами, з ніжністю, з світом,
щоб торкнутися променів грань...*

Богдан Тиміш Рубчак

Усе проминає! І в кожній секунді новій
Нові на стеблині води виринають ікони.
Не встиг попрощатись, старий розвинути сுவій
І гайну вхопити, — в нові кам'яніє колони.

Аж знову вистрілює лук їх на простори крил,
Щоб іскрами з вітром у морі до сонця злітали, —
Далеко і близько і високо за небосхил,
І глибоко там, де святяться душі карнавали,

І, де без кордонів у серці ширяє твій птах.
А ти тут стоїш із порожніми завжди руками.
До них лиш прилипло терпіння і розпач і страх,
І камінь офірний чекає на жертву віками.

Забувши, що в тілі ти гостем, що ти чужинцем
Собі та землі та розкошам, що в ризах міражу
Живе твій постійний, твій сонний ілюзій едем.
Його відречись! Не плекай вже земного пейзажу!

А тільки любов, що краси все відроджує цвіт,
І пишні щедроти дарує в джерельній постелі,
І ніжності плід розмалює на променях віт,
Відчинить чотири всі брами нової оселі.

Ніщо не загине в порожняві ласки та див,
Як смирно впадеш на коліна назавжди у собі,
Щоб сяєвом блага твій овоч дозрілий налив,
І око пізнало вас двоє в одній лиш особі.

Микола Щербак

І В А Н Ф Р А Н К О

ЕТАП

В 1880-му році Івана Франка після звільнення з тюрми вів жандарм етапом із Коломиї до Нагуєвичів...

З біографії.

Тягуча туга вовком виє,
І знову лиха злий удар —
Тюрма, невмита Коломия,
Етап, кайдани і жандарм...

Женуть, неначе волоцюгу
На кпини, посміх і на глум.
І тільки свіжий вітер з луґу,
Мов студить присок юних дум.

Та ще смиренніші смереки
Провадять ласкою в село,
Там, де дитинство недалеко
У горі й горах розцвіло...

Для чого, доле, ця наруга?
Кому розповісти жалі?...
Хоч би однісінького друга
На цій згорьованій землі!

ЛЮБОВ

Ти, брате, любиш Русь,
Як дім, воли й корови...
Я ж не люблю її
З надмірної любови...

Іван Франко.

Він кинув їх, терпкі слова, з розпуки,
Великий трудівник і каменяр,
Коли життя було, як крутояр,
І серце надривалося від муки...

Як не любити і ліси, і луки,
І сині гори, і пісні флюяр,
І хліб насущний — неба світлий дар,
І плідну ниву, і робочі руки!..

Життя прожить — не поле перейти!..
Зумій, зумій же, друже, до загину,
Ідучи через звори і мости, —

Любити рідну матір — Україну —
Як Він її любив, ковальський син,
Володар і низин, і верховин!

БИТТЯ СЕРДЕЦЬ ВЕЛИКИХ

Зустрівшись з Іваном Франком, композитор Микола Лисенко обняв письменника і в пориві вигукнув: "Франко — це святий!"
Із спогадів анад. Сергія Єфремова.

Як важко йти цим бескидом стрімким!
Та легко руки тиснути в любові!
"Франко! Святий!.." — у зустрічі-обнові
Вони застигли в захваті німім!

Здавалося — засяяв сонцем дім,
Коли прийняв у королівським Львові
Двох велетнів — у музиці і слові —
Двох чародіїв у чутті однім!

І той, що землю прославляв піснями,
 І той, що з мужністю ламав граніт,
 Хмеліли із нестримної нестями!

Биття сердець великих — цілий світ
 Бринів, як відсвіт і дзвінкі октави,
 На верховині у промінні слави!

НАД ЧОРНИМ МОРЕМ

В 1909-му році Іван Франко набрався здо-
 ров'я над Чорним морем.

З біографії.

Шуміло море. Закипав навар
 Важкого валу — вітрове веління!
 І проривалось сонячне проміння,
 Як скісні списи крізь заслону хмар.

Здригнулись груди... От де широчінь!
 Твій світ, вітчизно, і твоє свічадо!
 І серце билось у пориві радо,
 І зір втшався хвилями видінь...

Стояв на гривах предковічних скель,
 Вдивлявся в далечінь на видноколі
 І чув, як море котить гомін волі,
 Простує сонце до тісних осель...

Яка ти, мріє, гарна і терпка,
 Коли в тобі ясний вогонь іскриться!..
 І з моря зачерпнула сил правиця —
 Поетова окрилена рука!

ЗАПОВІТ

“Кличте, кого можете... всіх, всіх, хто є...”
Передсмертні слова Івана Франка.

Травневий день, поблідлий і хисткий,
Нетвердо прошкував до небосхилу,
Та Він ще рухом нетривким руки
Хотів схопити нетривалу силу.

І вмить схилився... Зморено знеміг...
Лице, як свічка, тануло восково.
“Покличте всіх... усіх, хто є... усіх!”
Він ще жадав сказати віще слово!

Вдивлявся спрагло в обриси облич...
Вхопив повітря... Звівся на хвилину...
І впав... Погас... Який вогненний клич
Хотів Ти кинуть нам, карпатський сину!?..

Здавалося — затихнув цілий світ...
Та кров'ю в мозку билось гарячково:
— Трощіть граніт! — Франковий заповіт.
— Лупайте скелю! — як пророка слово.

ПОХІД

Хай наперед іде ваш похід,

Наче бистрії ріки!

Іван Франко. З поеми "Мойсей".

Скорбна туга запнуласть тоді
В чорну-чорну хустину.
І понесли на плечах стрільці
Дорогу домовину.

І Барвінський, мов крилами б'є,
Серце піснею крає,
А Його все несуть і несуть
У безмежжя безкрає...

Сійся, пісне! Ой, сійся й роди,
Золотая пашниця!
Ти прийми їх, у лоно прийми
Плідні зерна, землице!

Світле сонце, з проміння сплітай
Ти вінки колоскові,
Хай підносить цвітіння весна
Як безсмертя Франкові!

Гійом АПОЛЛІНЕР

VITAM IMPENDERE AMORI

Подані нижче переклади з французького поета Гійома Аполлінера (1880-1918) охоплюють собою всю його окрему збірку віршів, яна появилася 1917 р. в Парижі у видавництві *Mercure de France* під назвою *Vitam Impendere Amori* (Життя присвятити коханню). Мистецьке оформлення збір-ки виконав приятель поета Андре Рувер. У книзі було поміщено 8 його ілюстрацій. Ми друнуємо тепер українську версію цієї збірки з метою відзначення століття з дня народження її автора, що припадало на 26 серпня 1980 року.

Померлу в тебе на руках
Любов прийшлося тобі зустріти
Тож воскреси холодний прах
Щоб знов живу її зустріти

У цій весні по небокрай
Цвіла і дозрівала ніжність
Сезоне радісний прощай
До тебе ще надійде ніжність

В конанні присмерку швидкім
Почавсь неспокій у любови
Твій спогад скований при нім
Стрів наші тіні без обнови

О руки сплетені в згадках
Поліна ватри незгорілі
Аби хоч фенікс темний птах
Міг сісти в неї на дозвіллі

Та постирались ланцюги
І буде в тебе згадка вільна
Від пут жорстокої нудьги
Щоб я твої обняв коліна

Тебе секрет уникне мій
 Кортєж нас проминає стиха
 Та не погодившись мерщій
 Свого ми не позбулись лиха

І рожу хай порвав струмок
 Хай маски тягнуться повз неї
 В мені тремтить лункий дзвінок
 Секретом для душі твоєї

Сад криє тьма й жінки у нім
 Свої розказують романи
 Тій ночі що кошлатить їм
 Чорняві коси без пошани

Дітворо втішна далєбі
 Легкі тебе лишили крила
 А ти для захисту собі
 Трояндо запах загубила

Бо це пора покраж легка
 Волосся пер оквіть альтанки
 Фонтан п'є воду зі ставка
 Де рожі всі його коханки

Ти юносте моя стокрила
 Мов квіт весни мене лишила
 Зближається жорстокий час
 Підозри і зневаг для нас

Пейзаж на кроснах у просторі
 Де струменем фальшива кров
 Під віттям розцвітають зорі
 І лише кльовн туди пройшов

А світла зимного потоки
 Пудрують кін і в тебе щоки
 Лүнає постріл крик і в тьмі
 Портрета усміхи самі

Скло тріснуло в обіймах рами
Спів ще не збагнений ніким
Постав між звуком і думками
Між застарілим і новим

Ти юносте моя стокрила
Мов квіт весни мене лишила
Зближається жорстокий час
І скрухи й роздуму для нас

Ступаєш ти в прозору воду
А я в очах твоїх тону
Жовнір пройшов дівча недбало
Нагнувшись гілочку зірвало

Ти попливла на хвилях ночі
Зоря то серця в мене скін
В перловій мушлі як лілеї
Відлуння купелі твоєї

Перенлав Олег Зуевський

Іван Боднарчук

ДАЛЕКІ ЛІХТАРІ

Моїй учительці Н. П. П.

За вікном бушує сніговія. Вона стрясає моїм вікном, погрожує білою мітлою. Я зібрався в дорогу. Десь там на крайчику світа, у якомусь Флін Флоні, куди й думкою не долинути — наші діти. Від самої півночі хурделиця за вікном переспівує їхні плачі — в моїй уяві присипає їх піскова гора. Літаки відкликано, телефон не чинний, у двері не пропхаюся, бо заклало їх снігом. В які двері мені пропхатись? Я проходжуюсь по кімнаті. Підношу з землі листа. Десь ізвечора, за спеціальним дорученням, вкинута крізь шпару дверей. Лист без зворотної адреси. Мое ім'я в обіймах знайомого почерку. Хто це? Чия рука? Зашелестів листок у моїх пучках і потекло в моїй душі щось тепле — близьке. Ожили далекі дні в моїй стомленій душі. Так, це вона. Це її рука. Ця рука брала мою руку у свою і виводила нею букву — ту найпершу букву, що в моїх кривих пальцях тоді ще ніяк не виходила. Моя перша буква була її буквою — ця буква була в нас одна.

— Гей, гей! Дорогий мій Стефцю! А як твої пальці!!? Криві то криві, щоб тільки не кривити душею, га? Пам'ятай оту найпершу букву. Я брала твою руку у пальці, водила нею невідомими ще тоді стежками — виворожувались у нас літери — ліхтарі. Чи світять вони тобі у цій порі?

Це вона — моя вчителька. Близька мені її ритмізована мова. Питає про ліхтарі на стежках. Цими стежками вона йде за нами — за своїми учнями. Наплутали ми їй доріг, що не стало б їй ніг наздогнати нас. З нами її пісня. І саме ця пісня, в якій заворожене наше дитинство і її юність, зливається з плачем, оповитим білими пеленами снігу далекого Флін Флону. Літаки відкликані, телефон не працює. Мороз замуровує шибки, обтүлюючи їх срібними метеликами, а тут зі мною моя вчителька.

Я бачу її на стежках споришем зацвілим. З наплечником, в гранатовому береті, занурену в події дня. День похмурий, небо полатане латками сірого брезенту. Вона йде, а за нею піснею голосіння. Іде повз школу, зупиняється. Вікна нашої старої школи забиті дошками. Вона тепер нагадує її гніздо, покинуте опіреними пташками. Зупиняється біля підвалу з загратованим віконцем. Прислухається. Мури ці звучать її піснею. Це там замуrowані колишні її учні. Вчора їх судили. Це вже вдруге, втретє судять. Судили поляки, судили німці, а тепер ці, як кажуть люди, свої татари. Всі вони за одне й теж саме судять — за любов і непокірність. Учителька пропихалась у судові двері, щоб відтяжити своїх учнів — перейняти вину їх на себе, але її не впустили. Тепер вона ночами покутує це сидьма під муром. Куди їй подітись із своїми піснями? Виходила на поля, йшла свіжою борозною за орачами: сходило жито, сходило сонце й колоски перешіптувались її піснею. Закопувала пісні в землю, земля стрясалась, гуділа. Привалювала їх каменем за старою дзвіницею. Дзвони підхоплювали ці мелодії й розносили їх під опустілі стріхи, видзвонюючи замріяними шибками.

Сидить під муром. Росить дощ. Завіває березовими вітрами й запахом свічок. Плачуть стріхи, плачуть сосни — пісня змагається. В холодних шепотах ринв сплітаються сни, марива й видіння. Гнутья кошлаті тіні, навколішках підсуваються під загратоване віконце. В сплетінні рук гнутья ґрати, спалахують вогні. Цідить дощ. Звучать мури, стовпи і дроти.

Казали, що її живцем закопали, брилами землі накрили, що на ній зазеленіла вже трава. А тут — вона жива. Я дивлюсь у ледяне вікно, за ледяну гору. Ішла стежкою споришем зацвілою, а за нею гончі листи. Після заслання їй заборонено було тут жити. Декілька разів ескортом відправляли, а вона знов тут. Насліпо, спираючись на ціпок, потрапляла до своїх. Виношувала на цих стежках поминальні молитви, списані на устах самими іменами: Роман, Марія, Петро, Степан, Юрко, Стефа, Андрій, Вас..., Вол..., Соф..., надривались імена кровинками душі. На базарі, серед ярмарочних, окутих в колючі дроти, розстрілювали їх німці-нордійці, нестріляних колами добивали. А тепер уже тут, як

кажуть люди, свої татари, та не колами, а уколами нівечать мозки. Усі вони за одне ж і те саме — за любов і непокірність.

У моє вікно хтось стукає. А може це вітер гіллячкою хитає. Я жду, щоб хтось відчинив мені двері. Цей стукіт мене оживляє. Стою розтерзаний між двома світами. Зібрався в дорогу в далекий Флін Флон, а тут лоскоче мою душу оця картинка:

Морозного ранку нічна сторожа притягла в сільраду на саночках заkostenілу жінку. Знайдено її за дзвіницею. Закostenілу сторчма поставили під стіну — пізнавайте!

В чорному сердаці, підперезана перевеслом, стояла з опущеною головою і схрещеними руками на грудах.

— Пізнавайте, хто вона! — настоював голова сільради. Люди стояли, немов у церкві біля ікони святої, мовчки. Жінки полохливо обмінялись поглядами. Тільки Марія Стручишин не стрималась. Вона впала на коліна, обнявши заkostenілі ноги жінки, заголосила. Виспівала все до слова.

— Перестань! Кому цього треба!? — Підняли крик збентежені жінки.

— Та це ж та, за якою приходять до нас гончі листи, — сказав писар, опустивши голову.

— Вийдіть, ви, чоловіки, залишіть тут нас самих жінок. Ми самі справимось з нею. Не важне, хто вона. Вона — людина, а людину рятувати треба, — заговорила ділово Мотря Стефанишина.

Чоловіки обмінялись значущими поглядами й потовпились важкими кроками в сусідню кімнату. Жінки пороздягались, позаслонювали вікна, засвітивши свічку, прибрали зі столу канцелярійне приладдя, жінку висадили на стіл. Брали за руки, ноги, відчиняли рота, вдихали в неї повітря, натискали на груди. Натирали снігом, відчиняли повіки. А потім завинули її в коци, в простирало, на санчата й потягли кудись.

Після цього не знати було, хто вона та що з нею сталося. Але ще багато разів приводила міліція подібну жінку, за якою не переставали йти гончі листи, а пізнати таки ніхто не пізнав. Десь у заростях акацій на цвинтарі її гробівець, а вона плететься між своїми людьми живою.

З відерцем, пензлями і щітками в руках проходжується досвітками, підмальовуючи хрести на цвинтарі. Нахиляється й підводиться, немов з гробу та в гріб. Піднесе пензель на розп'яття хрестів і оживає обрій. Тоді, здається, не хрести малює, а обрій. Обрій відкриває їй уста, підморгує бровою, посміхається. У моїх руках її почерк. В обіймах почерку — моє ім'я. У вікно стукає гілка. Рожевіє обрій, відкриває мені свої уста. Знялись у небо літаки, вулицею пройшли снігові плуги, і я на дорозі до своїх діток. Її почерк і моє перо — ідемо разом. Тільки моєю дорогою не пройшли ще плуги і я броджу по пояс у снігах. Впираюся грудьми в ледяну гору. За мною глибокі сліди, переді мною дитячі голоси. Поруч зі мною, за мною і переді мною чийсь кроки — кроки й голоси. А я вперед і вперед — чоломкаюсь з розп'яттям обрію аж до самого Флин Флону.

Василь Гірний

ЗЕМЛЯ КЛИЧЕ...

Василь Гірний — відомий західньоукраїнський письменник, автор багатьох фейлетонів, друкованих під псевдонімом Федь Гриндик, він же автор "Літературних пародій" (1937). По війні, від 1956 р., його фейлетони були друковані у варшавському "Нашому Слові" під псевдонімом Панько Щипавка — деякі з них передрукував наш "Лис Микита". Письменник помер у Гданську, Польща, 5. 7. 1981 р.

Проте найвище літературне досягнення Василя Гірного це повість "Розгублені сили", надрукована Українським видавництвом у Кракові в 1943 р. Тема повісти — життя-буття українських шахтарів з західньоукраїнських земель, що шукали заробітку у Франції. Автор її дуже добре знав їх гаразди — сам пропрацював один рік шахтарем — вірно передав їх життя в чужому краю, їх тугу за рідною землею. Повість прихильно оцінила українська критика, зокрема Василь Сімович і Юрій Липа. Щоб нагадати нашим читачам талановитого письменника, нижче передруковуємо короткий уривок із цієї повісти. Ю. К.

Хтось бере його за плече. Це Михайло.

— Я йду, Грицю, ви замкніть за мною двері.

— Добре, добре, — відповідає Гриць з просоння і підводиться з ліжка. Від холоду він увесь труситься. Замикає за Михайлом двері й лягає знову. Три години Гриць переспав кам'яним сном, але повіки тяжать йому, як олив'яні, він закутується коцом вище голови і знову спить.

Крізь сон він чує здалеку, немов з-під небесної блакиті, відгомін дзвонів. Гриць стрепенувся: сьогодні неділя, а він так довго спить! Сонце вже високо, — на землю падає злива проміння, в якому купається зеленосвяткова буйна весна. З далеких лук спливає аж сюди подих запашного

зілля і збіжжя, що дозріває в полі. Гриць думає: піду в поле. Поки люди прийдуть з церкви, я оглянущу своє жито. Він іде стежкою між високими житами, що вже наливаються, його груди втягають запах чебрецю, дикої м'ятки і рум'янку.

Всі люди в церкві, на полях нема нікого. Самота сповнила ниви від краю до краю. Від землі пливе до неба хвилюючий легіт. Гриць іде межею і раптом зупиняться: на зеленій межі, оподалік, сидить його Ганна і щось вигрібає з землі.

Грицеве серце щемить від глибокого зворушення: його Ганна сидить між квітками й не помічає Гриця. Біля чогось вона там пильно метушиться, її пальці перегортають землю, квітчаста хустина зсунулась на плечі. Грицеві наче жаль Ганни, він хоче відізватись до неї, покликати її по імені. Та в цій хвилині Ганна повертає до нього голову, швидко підводиться з межі і зникає в високім житі.

Страшний жаль душить Грицеве серце, немов за загубленим раєм, він біжить на те місце, де хвилину тому сиділа на межі Ганна, кидається в жито — тут — там — нема. Сиділа тут, жива, правдива, із зсуненою на плечі хустиною, і пропала. А він же ж собі тепер ось пригадує, — так, Гриць собі це з цілою докладністю усвідомлює, що Ганна померла, — говорили люди, що померла, а ось же це неправда, Ганна живе, тільки ховається від нього. Він сидить на межі довгу хвилину й думає: вона ще сюди прийде, вона притаїлася десь у житі, але вона є тут, є напевно. Гриць сидить на межі, потім чує, як на його лице війнув лагідний подмұх вітру. Він насторожився: легіт повторився. Гриць тепер певний, що це Ганна. Він дивиться просто на сонце — з неба спливають золоті стрічки, зелені, сині, ясні кольори, червоні коралі, такі самі, які мала його Ганна, як ішла з ним до шлюбу. А ось і вона: виринає немов із сонячної імлі, завітчана, як на весіллі, з довгою, чорною косою ззаду голови, а з-під вишитої сорочки виглядають її білі груди, — Ганно! — гугає Гриць з тужливого, зболілого серця, — він протягає до неї свої руки, біжить за нею, — але Ганна розвівається, пропадає, щезає в імлі. Раптом Гриць знову відчуває подих вітру біля свого обличчя. Це Ганна, думає

він, вона є тут, тільки чому так тяжко її зловити, чому вона тікає від нього?

Гриць тягнеться поволі, на його душу наліг важкий тягар. Нема Ганни, він відчуває це тепер виразно, Ганна відійшла від нього. Ген, здалека, видно річку, що пливе між похилими вербами. В повітрі бренять бджоли. Вже пополудні, сонце ліниво пливе по безхмарному небі. Гриць іде тепер швидко, — він пригадав собі, що за річкою на стежці, між густими корчами лозини, ходить Ганна, очікує його. Він біжить, його серце повне надій, за хвилинку він її побачить. Але чому ж то говорили люди, що вона померла? Вона очікує його там, на стежці, ще хвилина і Гриць пригорне її до своїх грудей. Біжить щодуху, перескакує рівчакки, річка щораз ближче — ось уже й кущі. Він вбігає на стежку — нема нікого. Але Ганна була тут, була тут напевно! — Видно ще стоптану траву і жмуток розсипаного зілля. Вона ще далеко не відійшла... Гриць кидається за нею, вибігає з корчів — але Ганни не бачить. Він спізнився: Ганна не діждалася його й пішла.

Ага! — думає нараз Гриць, — Ганна гнівається за товсту Матильду... Але це було тільки в жарті, він вияснить їй, він усе їй вияснить, добре, що Ганна не вмерла, ще буде час... Декорація раптом змінюється: темний вечір, — з заходу зривається раптовий, теплий вітер і підкочує чорні хмари. Буде буря, — думає Гриць і зачиняє вікна. В маленькім городці, де в кутку росте м'ята й барвінок, він бачить жіночу постать, що схиляється до землі і вириває зілля. Ганна! — пізнає Гриць, — це Ганна — він цілий день бігав за нею, а вона тут! Причаїлася в темнім кутку городу, що ледве її видно, і щось там робить. — Ганно! — кличе її Гриць, — Ганнусю! — Голос виривається йому з грудей, він кричить у сні... й будиться.

В кімнаті темно, тільки на стіні рівна широка пляма від вуличного ліхтаря. З вулиці доходять приглушені кроки перехожих — Гриць хоче пригадати собі сон. Йому якийсь сон приснився, так, якийсь дуже болісний і чарівний сон, ще досі щемить йому серце від цього сну. Він силкується пригадати собі його, хоче впіймати бодай одну нитку. Нагло пригадує собі лист, і в ту саму мить перед його очима встає

ціла сонна картина — від межі аж по темний закуток городу. Пекучий жаль потрясає Грицевим серцем... — Ганно, — шепче він придушеним голосом, — Ганнусю... — Цей жаль підкочується йому до горла. Гриць ридає, ціла його постать стрясається від ридання. — Ганнусю... Ганнусенько... — Гриць скавультить зі страшного болю, що розриває йому серце, — це триває довгі хвилини, врешті Гриць заспокоюється.

Він зсувається з ліжка й падає на коліна. Йому холодно, він дрижить від холоду, але забуває про те, голосно молиться за упокій душі своєї дружини. Молиться з півгодини, — від цієї одностайної мольби його нерви заспокоюються. Він підводиться на ноги й сідає на краю ліжка.

Сидить так довго, знадвору доходить до нього гомін вулиці. Хтось гугає голосно: — Eh, Marteau! — Раптом Гриць пригадує собі нинішню ніч, його серце опановує дика відраза до всього французького. В и ї х а т и!! Виїхати звідсіль якнайшвидше, зараз, ще сьогодні вночі. Він хоче стати на ноги, та вони дрижать йому так, що Гриць сідає знову. Голова ходить йому ходором, в очах почорніло.

Гриць зовсім знемігся, — цей зів'ялий, немічний дід охляв від горілки й розпустив зі всякими товстими Матильдами. А також з великого жалю. Такого жалю, що перевершує жаль цілого світу. Ого, Гриць уже скінчився... — даремно буде Матильда усміхатися до нього на сходах... Він тепер найрадше припав би до сирої землі, до рідної землі, де в простій сосновій домовині поклали на вічний спочинок його Ганну... Гриць знемігся, йому тепер треба Корнилу — Корнилу! — того молодого хлопця зі сталевими очима, — він щось порадить, бо перед Грицем уже нема виходу, тільки смерть. Гриць всувається під коц і цокотить зубами.

Гриць виїхав наступного дня. Він прийшов до Корнилу, що дав йому грошей на дорогу: триста франків. Грицеві видалась ця сума трохи велика: — Ні, Корнильцю, дай мені тільки до польської границі.

— Я так і даю, — відповів Корнило, — там далі радьте собі як можете...

— Пораджу, Корниле, пораджу... Піду по жebraнім хлібі, а дійду до хати...

Корнило засміявся: — Вас, Грицю, трохи ціпком би перетріпати...

— Корнильцю, тебе Бог надгородить за ті добрі слова... Я вже так своє життя переведу: буду молитися за жінку і за тебе... — Корнило був поважний, він крутив свою грубу папіроску. — Так, Корнильцю, нехай Бог візьме її до себе, а тобі дасть велику радість у житті, нехай тобі дасть велику радість, Корнильцю, і щастя...

— Тільки не пхінькайте, Грицю...

— Ні, ні, Корнильцю, я вже йду. Той мундир собі лиши, Корнильцю, сходи його, перед тобою є життя...

Корнило почав ще раз відмовлятись: — Ні, Грицю, ви таки передягніться, виглядаєте в своїм як жебрак...

— Ні, Корнильцю, того мундира не хочу бачити, він мене пече... — Посидів ще хвилину. — То я вже піду, Корнильцю, бо ти хочеш поспати, ти прийшов з нічної... Тільки не гнівайся на мене, Корнильцю, за те, що я тобі все оповів, цілу мою нужду...

— Але я сучого сина таки дав би на поліцію!..

— Ні, ні, Корнильцю... То мене так Бог покарав, на це нема ради...

Цей зів'ялий, кульгавий дід підвівся, в його очах заблищали сльози: — Будь здоров, Корнильцю...

Корнило сам зворушений. — Ідьте дужі, Грицю... Не журіться, все буде гаразд...

Гриць говорить далі: — І Петра поздорови, скажи йому, що я і за нього буду молитися...

Корнило прикусив язик: — Та й за себе, Грицю, помоліться деколи...

— Буду, Корнильцю, буду... — Він почав обтирати сльози. — Всіх поздорови, Корнильцю, Нестора, і Василя, і Степана...

— Василя вже нема в копальні, пішов на легший хліб...

— Дай йому, Боже, щасливо... — Гриць уже в дверях, кұферок поставив біля себе. Він хоче ще щось сказати Корнилові, хоче знайти якесь вдячне слово, але не знаходить... Він несподівано робить швидкий рұх, схиляється й цілує Корнилу в блюзу.

Корнило хмурить брови. — Ну, ідіть вже, Грицю, ідіть...

— Піду, піду... — Гриць іде тепер за двері, Корнило відпроваджує його на сходи. — Закиньте журбу, Грицю, маєте доньку — ще може буду вам за зятя!..

В Грицевих очах блиснула радість, велика осяйна радість. Він дивиться хвилину на Корнила, потім говорить тремливим від хвилювання голосом: — Маю! на цілу дорогу, Корнильцю, на цілу дорогу маю!.. То вона мені ту радість вкінці дала... — Він уже не говорить нічого, йде сходами вниз, потім ще раз обертається до Корнила, усміхається до нього й відходить.

Корнило вернувся до кімнати, закурив грубу папіроску і сказав сам до себе:

— Буде в краю на одного діда більше...

Олекса Ізарський

ДОМА У МЮНХЕНІ

(Початкові сторінки “Столиці над Ізаром”)

“Wenn die Leute glauben, ich waere noch in Weimar, dann bin ich schon in Erfurt.” — З цими словами Гете пов'язано Вікторів спогад про Київ, Інститутську вулицю, кабінет професора Сенченка. Федір Іванович спостерігав свого зняковілого учня, чітко бачив у ньому боротьбу радості зі страхом. — Ішлося тоді про друк статті молодого літературознавця “Толстой і Мопассан”.

Обом їм ясно було, що так вабило Віктора, і що його так лякало.

Поборюючи схвилювання, студент мовчки простяг руку й узяв з полиці книгу: “Damals in Weimar”. Розгорнув її — й натрапив на ці рядки Гете. Посміхнувся. Просіяв.

А тепер, у Мюнхені, у перший день свого ще раз пересаженого життя, Віктор дозволив собі підчистити сентенцію Гете: “Коли люди думають, що я ще в Візені ам Зее, то я вже в Мюнхені”. — В баварській столиці над Ізаром! Тільки хто міг думати про нього?! Візенські знайомі вже мали його мюнхенську адресу. З ним були його мати, його брат: приглядалися до своєї кімнати в Богенгавзені. Вони опинилися посеред зовсім чужого їм міста. Такого чужого й такого розбитого, що їм так і марилися світовий потоп і Ноїв ковчег.

Хоч мама — ополудні — кріпилася. З-над кам'яної гори клопоту над нею синів півмісяць надії. Льока теж справлявся з радістю, як також зі сліпим страхом. — Віктор найдужче боявся прийдешнього. Його надто пригноблювали гостряки мюнхенських руїн. Проте його також і найменше турбувала цілковита невлаштованість сім'ї; його хвилювала нездійсненність своїх задумів, своїх студій, недосяжність книг.

А до старих фантазій, як виявлялося, прибували нові. Й відразу, самовпевнені, перевтілювалися в пляни. — Віктор

чудово знав іграшковість цих привидів цього казкового царства. Та одноразово він розпізнавав, що сота, тисячна цієї повені надавалася — до певної міри, у несподіваній формі — для здійснення.

Свій життєвий досвід, розбавлений фантазією, він мав намір зібрати у своїх книгах. І намір цей був незламний, непохитний.

Віктору наперед відомо, що мати відкладатиме й відкладатиме знайомство з новим містом, що вона побоїться й на годину без потреби залишати ще не приручену кімнату. Що в душі вона не схвалює синового наміру погасати баварською столицею. Льока теж хотів призвичаїтися до нової кімнати — залишився з мамою вдома. — Славно вони наговоряться, твердіше усвідомлять нові життєві обставини й напевне побувають у Полтаві.

Брат уже руйнував Бірдорф, свій хутір над озером, і ще страхався Мюнхена, його руїнами придушеного жаху.

Віктор удруге за день уліз у своє пальто з собачим ковніром, одяг ватяну кепку, озув кальози. Невільно посміхнувся: треба, мовляв, глянути, що воно робиться “в нас у Мюнхені”. — Льока вийшов у коридорчик і замкнув за братом двері.

Отже: веселий горопаха на Принцрегентенштрассе. Майдан тут і вулиця — сіямські близнюки. На розлоге місто, на широчезний пішоход, на брук сідали й сідали ромашкові парашутики. Кальози опинилися в зірчастій піні й нагадували вже спантеличених мінотаврів, як також заблудлі танки. — Ні до чого були їм цілі системи граней. Це геніяльне гранування їм ні до чого.

Мить і кальози розтоптали цілі всесвіти зірочок. — Віктор зиркнув на парадну вулицю, на колосальні будови праворуч, на оперу ліворуч — і, за нею слідом, присадкуватий стадіон. Подібний снігопад запам'ятався йому в Полтаві... Там зірочки також торкалися злежаного снігу, гострими-гострими шпичками. Тоді сніжинки вперше нагадали йому — пил, пил. Нагадали, власне кажучи, літо під Полтавою, Україну. Пил на дорозі перед сонгородським дімком Лисенків, ставок пилу за бузиною. — Звідти Вітя й Льока гарматним вогнем — сальва по сальві — обстрілювали сусідні бур'яни, кущі й навіть березову алею.

Багато років по тому, Віктор ішов у віхолу надвечірнім Києвом, а Володимирівську вулицю обставляв містечковими кам'яницями з-над сонгородського майдану, з-над вигону. Марилося, дійсно, літо. Порівняння не витримувало критики: перед очима зринали — на вибір! — зимові дні. Та під час перерв, Віктор заглядав у вікно фундаментальної бібліотеки й спостерігав зальотні сніжинки на тлі ночі. Ця м'якість поновно нагадувала йому сонгородський пил.

Раз до вікна в університетському коридорі на милицях підійшов також історик російської літератури й раптом процитував два рядки з Максиміліяна Кирієнка-Волошина: “Что может быть нежней чем пыль/ Степной разьеженной дороги?”

Доцент, між іншим, приносив на Вікторів стіл свіжі сторінки й розділи своєї докторської дисертації “Тургенев і Україна”, потім з нетерпінням чекав на завваги й на рясні похвали свого бібліотечного сусіди.

Але в ту мить, слідом за Сонгородом, шез і Київ. Перед Віктором виринула й зразу стала на повен зріст засніжена вулиця Мюнхена. — На неї було нанизано Богенгавзен.

На розі з Ізманінгерштрассе, що за квартал від парку пролягла рівнобіжно до ріки в долині, Віктор зупинився насупроти вілли Франца фон Штука. За п'ять хвилин він уже стояв біля “Янгола миру”, високо над Фішеровим мостом через Ізар, над старим містом. — І вілла, і, теж античного стилю, колона з крилатою жінкою на ній, підперта баварськими кар'ятадами, і на диво одноцільний, малогаберитний міст здалися — одноразово — породженням як мистецтва старого, так і модерну нашого сторіччя, точніше, здається, — неокласицизму.

Виринула думка про двоїстість міста, не тільки щодо стилю й не тільки про двоїстість його, Віктора, долі. Та в наступний мент усі докопування й сумніви раптом поглинула радість. — Не треба так легковажно судити про таке історією надбане добро! Про багатство.

На думку про Італію й відродження невільно наводили кутасті сходи з високорівні до ріки. Нагадували вони, ренесансні ганки. Про козаچه барокко — на чудернацький

лад засніжені ліхтарі перед алеєю до моста принца-регента Люїтпольда. — Чвертьметровий сніг на кам'яному поруччі й чорно білі дерева засніженого парку на узвозі давно вже вели новака крізь зимову казку.

За мостом, на Принцрегентенштрассе, виструнчилися перед ним сонні палаци. Але він тримався правого боку вулиці, йшов повз Баварський музей, хотів, здавалося, пройтися попід колонадою Будинка мистецтв, але раптом звернув у провулок і опинився в Англійському садкові, на стежці до Моноптероса на горбкові посеред сніжного царства.

З-поміж колон альтанки Мюнхен був, що на долоні. Саме осердя міста. — На передньому пляні, зразок класицистичного стилю, палацик принца Карла, за ним, вершок садового мистецтва, — Гофгартен. На другому пляні — символ баварської столиці — парна дзвіниця, пізня готика, Фрауенкірхе й — наче справді зведена зовсім по сусідству — Театінеркірхе на Людвігштрассе. Власне, барокко її бані, її принадних веж.

Тим часом снігопад порідшав і навіть зовсім пристав: зупинився. Низьке зимою небо розввалилося своєю широтою й своїми шоками. — І Віктор відважився раптом не відступати, не повертатися вже додому, а наступати, брести пухнастим сніжком через парк долі — до останнього з міських мостів на Ізарі, — Макса Йозефа. Вікторів настроїв в Англійському садкові, як і синє, малинове, бронзове сяйво снігів, то гас і холонув, то спалахував і пашів горяччу.

Раптом Вікторові ставало лячно. Певним здавалося, що цього разу коса натрапила на камінь. У Мюнхені ніяк буде Лисенкам прижитися й доведеться повертатися до Візена ам Зее, навіть восвояси на Геррнштрассе. Бо місто, просто кажучи, вже дало їм усе, на віщо воно під цю пору було спроможне — кімнату, притулок.

Та раптом сумніви й щезали. Парк так горів на сонці, що на душі ставало весело. До нестями розросталося здивування, що вогнище це не перевернуло нанівець також і ті острови посеред моря брудної цегли, трагічних, а інколи й комічних руйн вікопомного міста над Ізаром, ті рештки вікопомної краси, що давно вже звалася й ще досі зветься — Мюнхен.

Віктор чудово розумів: у Мюнхені буде йому не до писання, не до творчості. У його житті буде не до писання, не до літературної праці. Більше того: у Києві, з політичних причин, він би також не міг бути самим собою. — Віктор до такої міри сприймав чіткий та ясний вирок долі, так радо ставив хрестик над своїм життям, що дуже легко й відразу починав вигадувати для себе, хоч і не можливу, іншу долю, хоч і не можливе, — інше життя.

В пам'яті виринула Ляля Сорокіна, його полтавська приятелька й сусідка. Вона, запекла й навіжена, свято вірила в нього, в його майбутнє. В неї у коридорі, Боже мій, Боже, на голову йому, на плечі сипонули книги... Найменша з них, спадщина по Лялиній матері, був томик "Тяжелая лира" Владислава Ходакевича, Москва Петроград, 1922. — Так от у ній, зовсім випадково, зустрілися йому пропам'ятні рядки: "Восстает мой тихий ад/ В стройности первоначальной".

У Мюнхені Віктор — підсвідомо? свідомо? — сподівався заново звести цей тихий "ад": це тихе пекло. Йому мріялася, дійсно, стрункість його початкова. — Чи не полтавських років під час війни?! Чи не цілеспрямованої праці над серією романів, над "Людською комедією", над своїми "Ругон Маккарами", над своїми "Людьми доброї волі"?!

Потік його пам'яті в цю годину нагадував повноводну ріку. По ній, як великі й малі вітрильники, як кораблі, пропливали просто неймовірно свіжі цитати з щоденника Андре Жіда, з щойно прочитаних листів Гюстава Фльобера:

"... він тільки й мусив уміти, що писати";

"Мое життя промине в спостеріганні океану мистецтва, на котрому інші їздять або борються".

Віктору легко вдавалося самого себе розсмішити: він серйозно намірювався цілком, цілком віддатися літературній праці. Тільки в такому разі він міг виправдати своє ім'я: Віктор — переможець.

Але для цього він би мусив обійти всі принади життя. Майже що життя взагалі. Треба було б погодитися, щоб життя обійшло його.

Якщо він стане творцем, то стане, фактично, й своїм "всесвітом". Цілком згідно зі словами Максиміліяна Кирієнка Волошина: "Так будь же сам вселенной и творцом!"

Віктор знав свій “всесвіт” і радо давав йому волю. Бо з цікавістю спостерігав свою натуру, притаманні собі пориви й заміри, ідеї. Як підтверджені розумом, так і ним відхилені. — Як краснопис душі, так і чернетки серця.

Тепер Віктор збирався з духом: мав на увазі другу зі своїх повістей про Полтаву, пару до свого “Ранку на ціле життя”. Проте він приглядався й до своїх найфантастичніших і своїх найскромніших потягів, жадань. — У нього виринали ще, часом, навіть пляни германістичних досліджень, зокрема, студій про німецько-українські літературні зв'язки.

Вони ніколи не падали на Віктора з неба. Й не були, теж ніколи, ні прибудами, ні непотребом. — Частина з них турбувала його ще в Києві.

У снігу посеред Англійського парку так добре мріялося. Здавалося, наприклад, що в Мюнхені знайдеться пребагата бібліотека, в котрій приємно буде днювати й ночувати. Марилося, що в Мюнхені, як ніде на світі, легко карбуватиметься книжка нарисів, майже новель, на свій лад “*Sternstunden der Menschheit*”, про надзвичайні подробиці надзвичайних годин і днів в історії європейської культури. Зміст цього томика мав уже з два десятки позицій. Три новелі про Т. Шевченка... Психологічно найтонша з них — “Дев'ятнадцяте червня 1859 року”. Це про гостювання Тараса Григоровича у Михайла Олександровича Максимовича на хутрі Михайлова Гора біля Прохорівки. Там у поета розквітла мрія про переїзд на Україну й про одруження, там поета було заарештовано... Що дві три речі, все знову й знову, Віктор повертався до Гете. Задумано було серію новелет про Р. М. Рільке: поет у Києві — роман з Лю Андреас-Сальоме, дружиною орієнталіста, професора іраніста з Геттінгенського університету, поет у Парижі. Був намір аж двічі карбувати образ Гюстава Фльобера: в Круассе, дома, й у столиці, в сальоні принцеси Матільди. — Французи вже заселили майбутню книгу наполовину: Верлен, Роден, Жамм, Валері.

Віктор уже не думав, що будь-коли повернеться до університету, проте його так і надило продовжувати свої київські студії “Вертера”. Тільки у Мюнхені він хотів спробувати написати історію цього роману в формі оповідання

чи повісти. Отже: від знайомства Гете з Шарлоттою Бюфф (1772) до захоплення Максиміліяною Brentano-Лярош. А, власне кажучи, це була б книжка про чотири тижні творчої бурі в лютому-березні 1774 року, коли було створено цей шедевр. Віктор і знав, і відчував, скільки праці вимагала така “небезпечна тема”. Й боявся відкладати задум, щоб не прив’яла його фантазія, щоб він не збайдужів до випадково знайдених у літературі — ще в Києві! — надзвичайно вирашних дрібниць. Одна з них стала фокусом оповідання: чорні очі своєї Лютти автор “Вертера” позичив не у Шарлотти Бюфф, а в Максиміліяні! — От у чому справа, от де правда!

Вікторові здалося, що тепер йому найбільше бракувало бібліотеки. Та ще приятельки, зацікавленої його писанням, — Лялі Сорокіної! Здалося, що він безперечно виконає принаймні такі речі:

“Сімнадцяте березня 1804-го року”. — Щасливий день у Ваймарі: Гете й Шіллер розмовляють з Бенжаменом Констаном і мадам де Сталь, а ввечері товариство дивиться першу постановку “Вільгельма Телля”. — А Віктор, між іншим, переклав цю Шіллерову перлину й возив її тепер у своєму чемодані по Європі. Тепер залишилося її видати або загубити.

“Дванадцяте травня 1897-го року”. — Вікопомний день у Мюнхені: зустріч пражанина Рене Рільке з Лю Андреас-Сальоме в баварській столиці або — друге народження генія. — Лю тимчасово поселилася в місті над Ізаром зі своєю приятелькою, письменницею й мандрівницею, Фрідою фон Бюлов у — ?! — “Fuerstenhaeusern”. А поет прибув сюди для навчання в університеті, як замолоду величалося його байдикування. — Лю стала для нього школою життя й школою поезії.

Міст через Ізар і — через Англійський парк — вулиця перед ним звалася Тіволі. Отже: Макс Йозеф або Тіволі-брюкке. — Віктор підійшов до нього й оглянувся: сонце в той мент теж вийшло з парку й швидко майнуло хвостом поміж дирижаблями свинцевих і синіх хмар, що масово приставали до старого міста в безмежній долині й до Богенгавзена на височині. — Новорічний парад було закінче-

но. Місто раптом погасло. Вікторове серце спустило. Безслідно щезли Вікторові мрії й пляни.

Тоді Віктор зиркнув на свої покостенілі ноги. Боже мій! Холоші штанів нагадували засніжені борулі, наскрізь промерзле взуття — чурбаки. А понад містом уздрівалося полярне коло.

Додому він, зовсім пустоголовий, кинувся крізь чуже місто “по гіпотенузі” — й несподівано, неждано, так швидко, вибіг на Принцрегентенплатц за квартал від свого дому. Ні тяжезні двері з вулиці, ні легенькі зі сходів не чинили йому жодного спротиву. — Несподіванка чекала на нього в кімнаті: поруч матері й брата, за столом чаювали Микола й пані Деркач!

Бенеря серед зими понесла Віктора в Англійський парк! — його, цілком серйозно, не могли зрозуміти ні гості, ні господарі. Хоч і ті, і другі ладні були дивака й волоцюгу не так гудити, лаяти, як обіймати, цілувати. — Що, мовляв, за оригінал, за чудило! Одному з мільйонів мюнхенців стукнуло в голову — протьюпатися Англійським парком у день першого січня!

Вони не проминули б нагоди порівняти його з Рюбецалем, та не було в них і поняття про гірський дух німецьких легенд. Ніхто з них нічого не чував також і про Морітца фон Швінда, клясичного маляра того світу, зокрема, автора, рудобородого, в брунатній накидці, “портрета” Рюбецала на тлі прикорнів і валунів пралісу.

До чаю було подано хліб, масло, цукор. А найголовніше — за столом царювало розчуження. Мама дякувала гостям за виявлену ними увагу до Віктора, як він літом приїжджав до Мюнхена, за допомогою Льюці в Wohnungamt'i, а тепер — ?! — їй самій... Пані Деркач працювала на кухні в російській гімназії на Мауреркірхерштрассе й уже приготувала там же місце для своєї майбутньої знайомої. Там, найважливіша в цю пору справа, можна буде самій прохарчуватися й діставати страву — з кухонних залишків — також для синів. Додому.

Пів години тому, насамоті зі своєю уявою, Віктор був такий щасливий. Цар над царями. Тепер він сам собі дивувався. — Він не чекав, щоб Мюнхен таким чином по-

ладнав його справи, щоб Мюнхен, першою в сім'ї, послав на роботу маму. Йому, невдячному-невдячному, гидким був незрозуміло чим захоплений Микола, чужа була ця майже щаслива жінка. — З нормальної для неї колії вибито доньку полтавського віцегубернатора в революцію. Вона так наголошувала українські слова й так у свою мову домішувала русизми, наче намірювалася Віктора подратувати.

Віктор прислухався до своєї вже від літа знайомої — як вона пригощала у підземеллі ветеринарної школи! — і приглядався до її рук. — Кожна з них, на білій скатерті, ввижалося, мала не по п'ять, а по десять чорнобурякових, таких брудних пальців.

Дуже швидко Вікторові прояснилося, що захоплені в цій кімнаті були не господарі, а гості. Хоч мама щиро вважала за щастя, що пані Деркач знайшла для неї заробіток на кухні. Там вони разом чиститимуть картоплю. Саме вчасна допомога землячки її зворушила. Більше зворушила, ніж збентежила. Зате Льока сидів за столом блідий та засмучений. Він, правда, теж посміхався, проте вигляд був у нього, як у нирця під водою.

У присутності гостей ні Віктор, ні Льока не посміли втручатися в мамині справи. Та й страшенно боляче було зіпсувати щасливий настрій Миколи й пані Деркач. Недоречна відвертість, навіть необережність, була б у такому випадкові рівнозначною грубості. — Мама пообіцяла завтра в обідню пору бути в гімназії. Пані Деркач розповіла, як з вестибюлю пройти у підвал, на кухню.

Після чаю Микола читав Лисенкам і своїй матері свої нові вірші. Віктор не хотів ці речі критикувати: силкувався знайти в них дещо вдале й гарне. Хвалив мову свого земляка й кубанця одноразово. Мама доводила корисність такої "громадської поезії" й такої "особистої лірики", віщувала поетові велике майбутнє. — Льока приховав своє обурення. Не сказав гостеві, що в нашому становищі треба займатися більше практичним ділом. І — перш за все — вивченням мов.

До речі, так він думав не тільки про Миколин потяг до лаврів. Так він думав і про брата, про його нездійсненні марива.

Перший вечір у Мюнхені пригнобив Лисенків: туга, не тільки втома. Згадали, уперше влягаючись у нові ліжка, що в золотій шкаралуці мюнхенської кімнати не знайшлося б ліжка для покійного батька. Життя брало своє: все плянувалося вже на трьох... Порівняли цю тісноту, щільність невеличкого мешкання, невільну, до незручності, залежність від господарів, з остівським табором — що за сморід стояв від нього на всю вулицю! — на горі на Геррнштрассе у Візені ам Зее, як також — зі своїм жовтеньким дімком у Полтаві.

І неждано-негадано — без домови — домовилися погасити кляте світло. Потреба була серед потреб — забути-ся. Перепочити.

Переливання води з пусого в порожне були всі розмови про наші поневіряння Німеччиною вчора, сьогодні й завтра. — Життя має свої вимоги, свої береги. Марні намагання підплигнути вище свого власного носа.

А ранок удався гарним і бадьорим. Віктор і Льока посідали на своїх ліжках, мама встала з канапи. — Кожен з них здивувався: садок сонця й тіней — вікно, наполовину залита світлом, наполовину залишена в мороці — кімната. Палацова чи музейна, як порівняти з остівським табором у Візені ам Зее або з побіленим закапелком на Льокиному хуторі, в Бірдорфі.

Непевності завтрішнього дня ранок протипоставив бадьорість і пробоевість. Його, дійсно, хотілося порівняти з терпким яблуком.

Льока вийшов з хати першим. Він радо пішов ще зовсім чужим містом у свій університет. І — м'який характер його був також і твердим та неблаганним — ні словом не обмовився про мамине рішення влаштуватися в російській (!) гімназії на кухні, помічницею пані Деркач. Маєш, мовляв, непоборну охоту, то покуштуй, то збагати — це було, до речі, кубло російських утікачів з Югославії — свій “російський досвід”.

Мамина згода спрягтися з панею Деркач, згода добровільно піти на працю у росіян — Вікторові прикрі. Проте він усвідомлює собі, як до такого альянсу дійшло: ніяк було жінці відмовити. Бо в такому разі відкинути запропо-

новану нею допомогу було б потрактовано як гордість, як відмежування. — Віктор сподівався, що з цього задуму ще нічого не вийде. А крім того — йому й самому цікаво було заглянути в середовище російської еміграції, в середовище людей ще царського карбу та їхніх дітей, що вирости, в основному, в Югославії.

Богенгавзен вразив маму як величчю Принцрегентенштрассе, так і затишком великоміських і одноразово майже провінційних кварталів. — Що за вілли стояли над білим узимку сквером! Що за вулиці однородинних гнізд!

Віктор узяв маму під руку й вони довго насолоджувалися снігом і зливою сонця посеред збереженого в війні міста. Поспішати не було куди, не було чого. — Мауреркірхерштрассе, як виявилося, починалася від мосту Макса Йозефа, від Ізару, й бігла собі, трохи відхиляючись під височину, понад рікою в ліси. Це низинне місто було пришите до Мюнхена, крім гирла всіх сусідніх артерій, ще ошатними сходами, поставленими впритул до квартала принадних будинків, з високого узвоза: G. Waldau-Steige.

До дванадцятої була ще година часу. Віктор і мати, рука в руку, пройшлися ще тихим і сонним містом до Герцогпарку й — переконавшись, що вони потрапили в околицю, де так довго жив Томас Манн — повернулися назад до Пошінгерштрассе й розшукали, над Ізаром, руїни вілли письменника. Тепер під ними, у підвалі, тулився гурт утікачів з України.

У вестибюлі гімназії — чому? — вживався мавританський світ. Білина правої стіни в щойно сконфікованій віллі й мерехт ще бездоганно натертого мармуру на сходах понад нею засліпили очі новаків. — Зате в підвалі було для них усе просте та зрозуміле. Родичкою здалася пані Деркач. Вона тут, до речі, “руссилла” з усієї сили й немилосердно пересолювала свою мову невірними українізмами. Дуже зрозумілою — і ні крапельки не чудною, не смішною — здалася також завідувача кухнею, жінка панського роду, і з відвертою “претенсією на панство”. — Звичайним на ній було простеньке вбрання, дешевий матеріал у крапочку й фасон. Сміхотворною була кирпа.

Синьоока пампушка хотіла, щоб нова робітниця відразу збагнула, з ким вона має до діла.

До праці, домовилися, треба було вийти завтра на шосту ранку.

Перед гімназією повз Лисенків помайнув напрочуд “російський чоловік”, живий Лев Толстой на схилі віку, а зодягнений він — та, звичайно, доктор Дзюба, лікар патолог з Харкова! — по-українському: чумарка й сива смушева шапка набакир. Не Лев Толстой, виходить, а полтавський козак-завірюха... у Мюнхені!

В наступну мить борода кинулася цілувати маму й обійматися з Віктором. Дуже молодий дід заплакав і одноразово засміявся: його злодійкуваті очі розкисли й пустили сльозу, його конячі зуби й зовсім панські губи щасливо посміхалися. — В кабінеті в гімназії Дзюба й Лисенки згадали сорок перший рік, харківський голод. Як доктор зі своєю жінкою, по дорозі до своїх рідних Кобеляк, приперли в Полтаву санки на білизняній мотузці, як вони ночували в Лисенків у провулкові над Кобищанами. — У Полтаві їх улаштували на потяг.

У щойно зорганізованій Дзюбою амбулаторії при російській гімназії, йому бракувало ще багатьох фахівців, — також геніколога. — Мама зраділа нагоді повернутися до медичної практики неказанно. Про це вона не дозволяла вже собі й мріяти.

Тут же, в коридорі між амбулаторією й домашньою церквою о. Олександра, маму було представлено її новим співробітникам — терапевту, м'якотілому й безвольному лікареві з Москви, та його українській дружині — з військовополонених — фронтовому хірургові. Родом вона з-під Харкова, з Богодухова.

Що співробітництво Дзюби з росіянами було таким же випадковим і тимчасовим, як і материне, Лисенки не сумнівалися ні на мент. Про такі речі говорити з навпрост надхненним пройдою, з нестримним пронозою було б смішно. Тут доводилося помовкувати й здогадуватися, розуміти його без слів.

Д-р Дзюба поспішав уже розпрощатися з Лисенками. Він рвався вже в підвал, на кухню: хотілося там наредотатися з бабами.

Отже завтра мама почне працю не о шостій ранку на кухні, а о дев'ятій в амбуляторії. — Вона так прагнула пережити цю щасливу хвилину, що в душі шукала, якби їй змарнувати несповна добу часу.

Раннім пообіддям Віктор з мамою уже чекали в себе на Грільпарцерштрассе на трамвай. А потім вони, рука в руку, довго оглядали центр міста довкола Марієнплатцу.

Мама — сказала — полюбила Мюнхен.

Крізь його руйни проглядала велич минулого. Й марилося його майбутнє.

**

Що сьогодні, третього січня, Віктор розпочне писати другу зі своїх повістей, і що зватиметься вона "Ліна і Люба, мої подруги", — сам він не гадав, не думав, не сподівався.

Що це, справді, мюнхенські чари? Бо досі цей задум ледь майорів на обрії свідомости. І враз — зайшов у гавань, як додому. Жодних тобі сумнівів: усе ясно й усе зрозуміло, напхвваті, близько, зручно, під рукою.

Віктор просто не повернувся до розпочатого запису в щоденникові. — Відклав календарик на край писемного стола. Взяв з течки аркушик візенського паперу й написав на ньому заголовок майбутньої книги, підкреслив написане, відступив чверть сторінки, а тоді намалював розгонисту одиницю: розділ перший.

Над аркушем білого паперу, як біля потягу, як перед вагоном, заворушилися слова, заюрмилися речення! — Варіанти початку.

... Як мама з Льокою зразу по восьмій вийшли з хати, Віктор протер у шибці п'ятак і, справді, узднів, як дві пари рук телеграфували йому, що над містом встає гарний ранок, що його дорогі, його рідні — мліли від радості. — Адже візенський "кнехт" Льока йшов до Німецького музею, біженського університету, мама — в свою амбуляторію, до хворих жінок.

Потім Віктор, як у далекогляд, довго приглядався до опери й клясицистичних будов на полярному острові. Повернувся в кімнату, а в ній поблискували меблі, мінилася ніжна синява теплої уже пічки. На писемному столі, ліво-

руч і праворуч, лежали книги, привезені з України й також з Візена ам Зее. Червонів однотомовий словник Б. Грінченка.

В розпочатому вчора “Мюнхенському щоденникові” Віктор занотував — додав до основних фактів про переїзд Лисенків з Візена ам Зее до баварської столиці — мамині вдачі, описав зустріч зі свіжими людьми в гімназії. Надзвичайно коротко змалював Ферінгер-Алею над Ізаром і руйни вілли Т. Манна. Згадав про щасливі години з мамою у місті. — Пообіддя в Мюнхені.

Запопадливе вибирування кольорових зеренець для цієї картини його відразу дуже втомило. Він, схоже було, — перегорів. Але примусив себе працювати далі: розпочав, даючи його вже третім січня, третій запис. — Намагався схопити дивно рясний настрій. Намагався використати духову напругу й — що за позування! — рельєфність уявного й реального світу. — Йому марилися майже чітко відчуті пляни, лінії речей, йому вчувалися майже збагненні перспективи ідей, підготованих мрією — задумів.

Та неждано писання обірвалося на другому абзаці. Віктор, здивований, замислився. Йому тяжко було збагнути самого себе: чому це запис розпочато було оригінальною цитатою з “Віднайденого часу” Марселя Пруста? Чому до нього — автоматично? — додано було цей текст по-українському?

Отже: відсвідомо він готував свій щоденник до друку? Мав його за літературний твір?

Отже: він поділяв романтично висловлену думку Марселя Пруста про книгу як таку, взагалі, й про книгу ним уже написану й книгу ним уже задуману?!

“Un livre est grand cimetière où sur la pluriante des tombes on ne peut plus lire noms effacés”. — “Книга це великий цвинтар, на багатьох надгробках котрого вже ніяк прочитати вивітрені імена”.

Віктор відчув, що зараз він мусить пересапнути, бо його вже хмарами обходять ще небувалі в його житті завдання. Такі вони своєрідні, такі важливі та тонні. Він уже міг, але ще не хотів, ще боявся — сполохати? — їх, а, власне, — назвати.

Він так зрадів, як раптом пригадав, що в хаті не було й крихти хліба. Що йому доручено розшукати на Мальбаверштрассе, за рогом, пекарню й, насупроти неї, гастрономічну крамницю. — Але й надворі він почував себе “артистом погорілого театру”. Роля його була — безжурний, пустоголовий шибайголова. Задуману ним аналізу свого психічного стану сьогодні він намагався підмінити простотою душі, майже що “механікою думання”. — Він сам себе питав і сам собі відповідав, чому не вдасться й чому не треба щоденник писати французькою мовою, чому слід турбуватися про “загострення”, шліфування мови рідної.

Віктор уже помічав, як пересихала й порохнявіла, як осідала його французька мова. Коли тут не допоможе йому Мюнхен, то за рік-два вона стане гідною тільки до читання, стане пасивною. — Набирала розмаху й моці, щодня обростала діалектними знахідками й ідіомами — його німецька мова. Це так, це правда.

Коли о п'ятій — зустрілися в дверях будинка! — додому повернулися мама й брат, Віктор уже прибирав стіл. — Уже було півтори сторінки готового тексту й чернетка ще однієї сторінки “Ліни і Люби”.

Віктор, неправдоподібно втомлений, боявся працювати далі, боявся самого себе збити з дороги. Хотів також промовчати про початок довгої-довгої праці. — Краще було почекати: хай задум опіриться, а рукопис розростеться.

**
*

Романіст ще ширяв над хмарами, проте вже спускався на землю: порвав і кинув у плетений кошик решту чернеток. І встиг підхопити й закинути на тризубець вішака мамине пальто. — Як він пам'ятає його!

Він пам'ятає його на вулицях Полтави, восени, зимою й напровесні. Як запам'ятав його у Штуттені, під Ляйпцігом, — на будівництві, на дні глинища!

Тепер справа була ось у чому: мама повернулася додому й заявила, що вона не може повірити, не вірить, що переїзд до Мюнхену й несподіваний поворот до медичної практики це дійсність, це не сон. Вона була цілком певна,

що швидко прокинеться в себе під Гольцгавзеном, на фермі, або у Візені ам Зее, на Геррнштрассе 73.

Льока прийшов додому теж не незадоволений. Хоч він спішно тверезів: дуже обережно заговорив про німецький університет Людвіга Максиміліяна. — Ще не так давно він боявся цієї думки. Відмахувався від неї.

Віктор теж зазнав небуденного щастя. Тільки він примовк: ні півсловом не згадав про “Ліну і Любу”, про свій Herzwerk. — Не було як, не було коли. Та й не треба було.

Як мама, так і Льока, в душі, жадали, щоб Віктор щонайшвидше прозрів і нарешті подумав про речі більш практичні, ніж письменство. Взагалі, українське зокрема.

Проте все це були почуття неоднозначні, складні. — Як мама, так і брат нюхом розпізнавали у Віктора поета, письменника, митця. Додатково, неказанно любили його за це. За винятковість. А чекали від нього — перемоги над своєю схильністю, над собою.

Віктор не тільки здогадувався про все це. Він усе це “знав наперед”. Чітко пам’ятав про них. Тим більше, що сам він себе звичайно трактував як “ходячий музей всех блистательных человеческих заблуждений”. — Як на долоні, так ясно було все це. Тільки що на долоні чарівника: раз так, раз ні. Мама — коли це бувало! — хотіла не послухати, а доповісти синам для обох них прецікаві й навіть важливі новини. Але перш за все — що з Мюнхена за чудасія! — вона мусила досхочу насміятися, нареготатися. — Ні Віктор, ні Льока ще не розуміли в чому тут справа, проте вже посміхалися також.

І це була мама! Мама!

У гімназії, в їдальні, розшукав “русского гениколога” і представився мамі професор університету, російсько-німецький, родом з Москви, письменник — Платон Августович Гессен. У ту ж мить до їхнього столу підбігла вродлива й інтелігентна “кухарка”, професорова подруга з дитячих років, й накинύлася на сивого велетня з лев’ячою головою нестримно, люто:

— Чого ти, Платоне, відкручуєшся? Все це офіційно, дозволено. Візьми обід у моїх каструлях.

І на стіл було поставлено посуд у сітці.

— Який же ти дурний! — ніяк не могла вгомнитися жінка.

А філософ неймовірно щиро, з великою й артистичною вдатністю погодився зі своєю знайомою, одначе й захистився одноразово:

— Я вже давно знаю, що дурний вдався. Проте не сором мене перед панею Лисенко, скажи мені думку про мене над вухо!

Тоді куховарка подала знайомій руку, Платона поцілувала в щоку й зeszла в коридорі.

Герр Гессен сказав мамі декілька слів про цю жваву й відверту вчительку української мови з Чернігова. — Вони не бачилися з двадцять другого року. Тепер у неї на руках хворий чоловік, довголітній в'язень Соловецького монастиря й Воркути, і дорослий син, студент Вищої технічної школи у Мюнхені.

Зразу після прийому в амбуляторії, мама зайшла до хворої пані Гессен...

Кімната Лисенків заколивалася, ладна була перевернутися догори дном. — Платон Августович запросив Віктора в гості. Так російському німцеві, старому емігрантові, захотілося познайомитися з молодим літератором “звідти”. Та ще — з українцем, отже — щодо росіян і Росії — “протестантом”. Він — російський патріот. Його раз і назавжди полонила шляхетна ідея Володимира Короленка про бажаність щирого єднання південної Росії — на думці була Україна — з Росією північною. Тільки Платон Августович особливо наполягав на справедливості у боротьбі й примиренні цих країн.

Ці справи він сприймав без запоморочення голови, без затемнення серця. По-філософському.

Льоку було запрошено до Гессена на завтра, на другу годину дня. Професор міг допомогти йому вступити до університету Людвіга Максиміліяна. Для цього, правда, доведеться молодикові від чотирьох до шести тижнів відпрацювати на відбудові університетського будинку.

Віктор скористався не з другої, а з першої пропозиції — зустрівся з П. А. Гессеном не на Мауреркірхерштрассе наприкінці тижня, а ще цього самого вечора на Людвіг-

штрассе, в університеті. Зразу після прилюдної лекції Платона Августовича з історії російської філософії — про братів Киреевських. Він ціле життя досліджував російських славнофілів і — ще ґрунтовніше, ще глибше — Володимира Соловйова, Бога в його духовому світі.

Віктор розгубився, сторопів і ладен був, боягуз, вскруть повернутися додому: так темно було вже надворі, так моторошно, так тривожно. Високий бік Принцрегентенштрассе — освітлені вікна — нагадував шахівницю. Вулиця в цілому — ущелину, канйон. Але Віктор зумів прибрати себе до рук, зумів спопелити зайву прискіпливість свого розуму й нерішучість свого серця. На Принцрегентенштрассе він примушував себе думати й думати справді, чітко, а не нанизувати на пам'ять враження від нічного Мюнхена.

Через поріг головного входу в університет, у захищений будівельними матеріялами вестибюль і на — надто звичайні? — сходи він зайшов, він зійшов уже після короткого знайомства з германістичною бібліотекою. Її було розташовано в невеликому корпусі, майже що флігелі, потойбіч Людвігштрассе. — В простій, у прозаїчній читальці він погуляв поміж писемними столами, пройшов повз стенд зі свіжими виданнями з германістики: книги, журнали. І навіть запитав про можливість тут працювати.

— Ви студент? — запитала його червоноволося, обличчя в густому ластовинні, бібліотекарка. Й — наче вибачилася — посміхнулася. Посміхнулася, тридцятилітня, й глянула вже повз нього. Відвернулася, байдужа, від чудасія без відвертання.

Перед Віктором і за ним нагору йшли та йшли люди. То зовсім легко, то — хапалися за поручні — дуже тяжко. Коли ж він видряпався нарешті до слов'янського семінару, на сходи рухнули площадка, коридор і найбільша на поверсі аудиторія людей. Живий потік тіл зніс його на два просвіти нижче, заніс його до великої й пустої ще залі. — Лекція про філософію Івана Киреївського, і Петра, його молодшого брата, розпочалася з запізненням на п'ять хвилин.

З Платона Августовича промовець був милістю Божою. І найголовніше: нічого від базіки, шелихвоста, від красномовного півня. Це не було "мистецтво для мистецтва".

— Слова професор уживав точно й економно. Зрідка й влучно дозволяв собі глибоко викарбований і чудово ясний — аж крилатий — промінний образ.

Віктор з несусвітньою радістю слідкував за думкою лектора. Тільки вже під кінець доповіді — прояв утоми? — він почав губити Платона Августовича з очей й помітив — побічні — стружки своїх власних, і дуже примітивних, ідей: що світ, ясна справа, визнав первозданну велич російської культури, а в майбутньому буде ще їй поклонятися, що нам, українцям, тяжко буде ставати з росіянами на прю, як вдома, так і тут, у Західній Європі.

Так і зароїлася й стружка зовсім дрібна. Мовляв, добре сталося, що він, Віктор, залишив Візен ам Зее ще з тисячу років покаяти над озером-синяком, що він тепер у Мюнхені. — В цю годину він так чітко бачив, як пісок непомітно, найприроднішим чином уже замулив його голову й серце, як за війну й еміграцію його київський світок перетворився в пустир, пустирище, пустку.

А йому потрібні, нарівні з повітрям, водою й хлібом, цікаві люди й велике місто. — Хай живе Мюнхен, університет Людвіга Максиміліяна! Хай живе Стара й Нова Пінакотека, театр! Про бібліотеку, книгу нічого й говорити.

Віктор так уже зжився з доповідачем, що легко сприймав його ідеї й наміри, що вже мав час на карбування професорового портрета. — Сивий лев на катедрі був насправді дуже свійський, дуже любий. Сивина його — наче примочена, така пригладжена, така згідлива. Він був могутнім і вже втомленим. Був і непохитним, твердим, і добрим. Був приземленим і був — орлом у надхмарі.

Обличчя ширококостого діда м'ясисте, проте багатоплянове — терасувате. Обличчя його — низка відтінків меду: від цукристої блідоти до темнобрунатних розводів довкола свіжих і молодих очей. Риб'ячий, змістий рот — загонистий, рішучий, велемовний. А разом з тим і вишуканий, обережний: знає межі, знає кордони.

Підсумок ясний: Платон Августович велет, але в жодному разі не громило. Дух його проникливий, як газ.

Коли очманіла від радості аудиторія схопилася на ноги й влаштувала професорові Гессенові бурхливу овацію,

Віктор усю свою увагу звернув на шанувальників... Справді, ученого чи Росії?

Ще посліплені, як після кіносеансу, люди рушили понад рядами стільців і перед обома дверима, наче перед запрудами, стали озерами, ставками. Тоді Віктор підійшов до гурту вдячних слухачів, що зібралися під масивною й високою катедрою — біля Платона Августовича. — Тут на нього чатувала несподіванка. Неждано-негадано його взяла під руку й — щаслива — заглянула йому в очі знайома з Візена ам Зее: професор Тереса Кайзер.

Платон Августович — справжній артист! — простягнув до Терези Кайзер обидві руки й засіяв. А Вікторові подав руку надиво споважнілий, замислений. І сказав по-німецькому:

— Тут нам, дорогий мій, ніяк буде поговорити. Завтра о другій буде в мене Льока, після завтра, теж о другій, — ви. Домовилися?!

Тереза Кайзер давно вже забула про Вікторове існування на світі, а тепер от пригадала навіть, що він збирався переїжджати до Мюнхена. Вона здивувалася: молодик уже наладнав зв'язок з професором Гессеном! Жінка не могла не посміхнутися: вона познайомила, здається, вже знайомих людей. Але Платон Августович заспокоїв її. З Віктором він зустрівся вперше. Й розповів їй про Вікторову матір.

Автомобіль чекав на професора перед германістичною бібліотекою. Його власники, давні приятелі Гессена, приятелі й сусіди, йшли з Віктором за Платоном Августовичем і Терезою Кайзер. — Колеги згадали Візен ам Зее, тамтешне гостювання Гессенів літом сорокового року. Проте часом професор повертався до Віктора так, наче хотів перевірити, чи він не зник, не утік, наче намірювався про щось у нього запитатися.

Для Віктора в автомобільчикові не було місця. Та він і не збирався використовувати таку нагоду. Йому й хотілося залишитися насамоті, щоб спокійно, без будь якого поспіху, пройтися від Мюнхенського до Київського університету. Й повернутися наніч на Богенгавзен.

У Німеччині неозброєному оку помітно особливо теплий, особливо глибокий кольорит таких слів, таких понять

як “коло знайомих” або “читацька громада”. Вони — капіляри духового життя. — Тереза Кайзер блискавично прочула неминуче вже зближення Віктора Лисенка, її знайомого з Візена ам Зее, з професором Гессеном, великим славістом і письменником. А вона особливо любила такі вогнища, рахувалася з ними особливо.

Саме тому Віктора запрошено було на Бріеннерштрассе. Тереза Кайзер хотіла бачити його в себе щонайшвидше. Не дарма вона, сидячи вже в автомобілі, кинулася пояснювати, як близько від університету вона мешкає. Це два кроки звідси. З гаком.

**
*

Віктор ішов і нічого певного не думав. Кризь поперечні квартали зиркав на срібло надбережних кущів. Трохи радів своєму невіглазству: він тільки й знав про це передмістя, що це домена Томаса Манна та його знаних у світі сусідів. Він ішов собі й щулив очі: сонце на дзеркалах. Але здогадався, і без здогадування, що цей аркуш снігу, прихмарений головатими деревами, що цей під кручу розгорнутий квадрат — що це Герцогпарк.

І знову не було про віщо думати. Все було так просто, так ясно: Мауреркірхерштрассе над Ізаром, третій дім за садком. А дзвонити на верхній, на другий поверх. Тут усе трохи нагадувало Полтаву. Кривавочервона брама й сусідський паркан, жодного сумніву, позичено було з Кобеляк. Склянчу веранду доставлено було з нашої Садової.

Та за п'ять хвилин подібність зникла: перед очима — Париж.

Віктор, голова до голови з Марією Адольфівною Гессен, розглядав щойно розрізану монографію, французьку, про Миколу Бердяєва. Серед зшитка вклеїних у книжку фотографій був і дім філософа в Клямарі під Парижем, сад, були і гарної роботи чавунова огорожа, фіртка в ошатній рамі. — Більше Париж, ніж Полтава.

Марія Адольфівна пригнулася до Віктора й показувала свою приятельку, розповідала про Євгенію Юдифівну Рапп куди більше, ніж про її сестру Лідію, дружину філо-

софа. — Раптом Віктор, цілком несподівано й для самого себе, запитав її, чи вона була не українського роду.

— Ви смуглява, круглоголова й кароока, як українка.

— Частково, — відповіла вона. — Наполовину, здається, по-батькові, наполовину й по-матері.

А Марія Адольфівна запитала, чи Віктор обізнаний з книгами Миколи Олександровича. Запитала й так: “Що значить для вас ім'я “Бердяєв”?!”

Віктор запнувся. Бо жінка, м'яка й делікатна, не могла збагнути, де людина його біографії познайомилася з творами емігрантського філософа. Віктор розгубився. Й хотів пригадати назви книг Бердяєва, читаних ним з Лялею у Козачому провулкові. — Несподівано для самого себе, він запитав пані Гессен, чи їй відомо, що брат філософа Сергій, отже Сергій Олександрович, київський лікар, писав вірші українською мовою.

— Не тільки українською, — багатозначно підкреслила Марія Адольфівна.

— Але й українською, — підтвердив факт опонент і посміхнувся.

Віктор зрадив, що не він трішки похвалився, що не він трішки й обурився. Не він, а “вона”. — Бо він ще з дитинства надібав на пораду Фрідріха Шлоссера за будь-яких умов не порушувати душевної рівноваги й раціонально розміщувати в душі силу й лагідність, суворість і поміркованість. — Думка вразила юнака й запам'яталася.

Марія Олександрівна теж помітила, як вона швидко й непомітно опинилася в кутку, як тонко гість реагував на кожне слово, на кожен жест. — Якою обережною треба бути з ним.

Тоді Марія Адольфівна й Віктор любо посміялися, наче вони справді, й обое, були дуже задоволені такою перепалкою. — Коли Віктор ладен був уже розповісти господині історію свого знайомства з писаннями Миколи Бердяєва, вона раптом зупинила гостя й зайшла, обережно прочинивши двері, до Платона Августовича в кімнату. — Віктор ледве відірвався від книжки, ледве звів погляд у вітальню, а перед ним — стоять, обнялися — і любуються ним — Марія Адольфівна й — сивий велетень — професор Гессен.

— Ваша матушка..., — і Платон Августович заговорив по-російському, по-московському, і запросив гостя до кабінету, до найбільшої кімнати в мешканні, — це тип, це типовий російський лікар-ідеаліст. Ми з дружиною вдячні їй дуже. Для нас, ви знаєте, це справжня знахідка...

Раптом, на цьому слові, думка обірвалася.

Цього вечора, пообіддя й вечора, ніхто вже до неї не повернувся. Й не повертався.

Метровий портрет Володимира Соловйова в рямі з чорного, як оксамит, дерева. На тлі білої стіни. — Дубові полиці для довідкової літератури й, видно, для архіву були тільки на третину неї. Тут же, біля дверей, стояв писемний стіл, стояло крісло для гостей, з чорної шкіри.

Дві стіни — зовсім свіжий дуб — бібліотека. Між вікнами, одна й друга, антикварні комоди близнята, — світлорожеве дерево, робота принаймні столітньої давности. Біля крайнього вікна, понад італійською енциклопедією, пильнував спокою у приміщенні бронзовий лицар: напoxваті в нього руків'я меча. Дуже простий тризуб люстри просто над дзеркальним паркетом.

А насторожувала тут оголеність лүток як незграбних дверей, так і — на три шибки кожне — сухих пересохлих вікон.

Виринала думка, що без штор, т. м., без декору, обійшлася кімната й обходилися також почуття й думки пожилців цього дому.

Про чудо серед білого дня натякали в покої трави, будяки і квіти на присипаних снігом шибках. Тут марилося, що життя, мовляв, це сон.

Отже: Володимир Соловйов на пів стіни, над писемним столом і кріслом Платона Августовича! Що це значить? І як усе це зветься? Анахронізм?! — Досі Віктор сто разів бачив цей самий портрет філософа й навіть любив його — так, як фотографію... Рабіндраната Тагора, між іншим. Він зустрічав, і навіть шукав ім'я колишнього "володаря дум" ідеалістично настроєної інтелігенції минулого сторіччя — в мемуарах. Але не читав ні його філософських, ні його поетичних творів. — Його, фактично, цікавило тільки походження В. Соловйова, українське коріння мислителя.

Віктор мовчки стояв перед “горою російського іdealізму” й не приховував свого здивування: професор Гессен сидів за своїм столом, майже точно над ним чорнів на білому тлі — Володимир Соловйов!.. Наступне здивування: Платон Августович з симпатією “фотографував” невігласа, розумів саму природу несподіванки для молодої людини “звідти”. З того світу, де міліція день і ніч вартує біля склепу, біля “могили іdealізму”, де міліція гарантує гегемонію матеріялістам, їхньому офіційному вченню. Власне, марксистові в його російській інтерпретації.

Віктор знітився: та він не мав жодної уяви про Платона Августовича! Мама назвала його письменником. А він був також істориком — російської? — філософії, літератури, культури?! Поруч цього діда з набік пригладженою сивиною, велико- й широкоголового, він почував себе юним варваром. І ніяк не міг збагнути, навіщо він сюди прийшов. Як також — що в ньому могло зацікавити професора.

Гессен читав Вікторові переживання й домисли — як газету. Й устав з-за стола, підійшов до гостя, поклав своє ручище на тендітні плечі молодика. — Так вони підійшли до полиці з працями Платона Августовича... А Віктор, між іншим, подумав, що господар по-дружньому спрямовує його до дверей у вітальню! — Професор подав гостеві німецький том, свою найбільшу, свою підсумкову працю з філософії: “Російський іdealізм у дев’ятнадцятому сторіччі”. — Сімсот сторінок густого друку. Павль Зібек-Ферляг, Тюбінген, 1935.

Віктор глянув тільки на полицю книжок, а про автора їх — розгубився! — забув: пішов з “Іdealізмом” у руці до столу. Тільки й помітив, що Гессен уже повернувся на своє сідало під портретом Володимира Соловйова.

Змарнілий від голоду молодий чоловік, на вигляд — юнак, здався йому таким дорогим, як син. Він приглядався до кістлявого кулачка цього обличчя. Воно було — що каруселя почувань. Часом — мерхло, часом, як гарматні, на ньому вибухали пристрасті й ідеї.

Так письменники сиділи довго: без слів. Потім Гессен підтвердив, що також його белетристика пройнята філософським змістом і є, напевне, аналітичною й інтелектуальною.

А його теми — з німецького життя в Російській імперії, з життя росіян — такими відчували себе в Західній Європі й німці з Москви й Петербургу — в Німеччині й у Парижі.

Спершу Платон Августович писав свої книги по-російському, а потім готував також точні переклади їх на німецьку мову. Тепер цей процес став зворотним: кращі свої речі видає він також по-російському. Зразу по-російському він довго писав тільки свою критику для “Современных записок”. О, і також спогади, також для Парижу, про громадянську війну в Росії й на Україні. — Платон Августович, хоч вір, Вікторе, хоч ні, був близьким до російського Тимчасового уряду й партійним товаришем О. Ф. Керенського!

На згадці про “Олександра Федоровича” було закінчено верхній прошарок несподівано довгої розмови.

Професор Гессен спалахнув, але вчасно стримався. Його обурило намір гостя спричинити раптом біль, але вразив, одноразово, й холодний тон молодика:

— Ви, Платоне Августовичу, і Тимчасовий уряд! Ви і Керенський! Ви, німець, і “російська демократія”!

Гессен не вискочив з-за столу, не пішов гасати кабінетом, не став вимагати роз’яснень. Він, сам помітив, уподібнив тон свого голосу до Вікторового й серйозно запевнив жовторотого зухвальця, що Росія в той час уже дозріла не тільки до конституції, отже обмеженої монархії, а й до республіканського ладу.

— Може дозріла, — повторив свою думку Платон Августович у двох словах, коротко, і не без сумніву.

І раптом спохватився:

— Ви натякнули на розрив між німецькими німцями і “російською демократією”? Що ви мали на увазі?

— У моєму розумінні? Німці в Росії це вершок імперської бюрократії, до великої міри, також імперської культури. Та одноразово це підвалина порядку, підвалина самодержавства. Це, — і Віктор уже посміхався, — “контра”, контрреволюція!

— То я, в такому разі, білий крук!

— Ви, Платоне Августовичу, виняток. З тих, що підтверджують закон, правило.

У молодій людині була така зненависть до “лівиці”, до проводирів революції! І він ненавидів більше, ніж “октябристів” разом з “Чорною сотнею”, ніж реакціонерів найпершого гатунку. — Платон Августович уже намірився провітати невігласа, коли Віктор неждано-негадано запитав до радника Керенського про політику Тимчасового уряду щодо України...

Розмова набрала характеру суперечки. Гессен, роздратований, нагадав гостеві, що він ще занадто молодий та зелений, що він проте вже глибоко розпропагандований більшовиками й... “українцями”!..

А Віктор не хотів більше слухати про доброзичливу політику Тимчасового уряду щодо України. Він заявляв, що навіть уві сні не може уявити собі милого, любого Платона Августовича серед цих революціонерів-верховодів. Що Платон Августович уже тоді був письменником, артистом, був самим отже собою і тільки уява, як вітрило, занесла його в цей порт...

Професор, на мить, обурився, підступив до Віктора, ладен був його спалити, спопелити.

— Яка там з вас голота! — спробував пожартувати гість.

Коли ж Платон Августович надувся й розгнівався ще дужче, Віктор признався йому з межевою відвертістю:

— Та я щохвилини відкриваю у вас по Крижаному океанові...

Платон Августович збагнув почування свого гостя напрочуд по-новому й глибоко. — Прояснився й заговорив про своє дитинство в Москві, в самому осерді німецької колонії, про своїх друзів Медтнерів, Еміля, філософа, й Миколу, композитора, музику, та про свого вчителя — в німецькій гімназії — Артура Лютера, що й досі живе ще в Марбурзі.

Після того, як Гессен, цілком заспокоївся, розповів також про свої студії в Гайдельберзькому університеті, закінчені в 1914 році, про свого вчителя Вільгельма Віндельбанда, засновника південнонімецької школи неокантіанства, він навпрост кинувся допитуватися у Віктора про його походження, про його дитинство та юність, про його заці-

кавлення й освіти. — Замовк, задумався, коли довідався, що молодий чоловік саме розпочинає працю над своєю другою книжкою. А зрадів, що першу з Вікторових повістей уже можна прочитати в німецькому перекладі.

Це був третій прошарок розмови на Мауреркірхерштрассе — у Мюнхені.

Тепер мова зайшла про батьківщину й еміграцію, про можливість, власне, неможливість творчости на чужині. — В молодості Платон Августович літав дуже високо. Адже бачив, як багаті й культурнішає Росія. І вірив — Платон Августович показав, як він вірив, у свій хист, у своє покликання... Столипінська Росія, Центр, зарясніла бляшаними дахами, Україна, Південь — череп'яними. Тут і там на Україні й на Кавказі, гайдельберзький студент, лектор-заробітчанин, зустрічався з полтавською симфонічною оркестрою Дмитра Володимировича Ахшарумова: Моцарт, Гайдн, Бетговен...

У Москві, у Петербурзі сріблом-золотом колосилася література. Народжувалися й кріпли видавництва нового типу, журнали. "Мусагет" спеціалізувався на Гете, на Вагнері, на німецьких містиках. "Весы" — на французьких символістах. Редакції були сумішшю літературного сальону з університетськими семінарами. — Як передтим — були штабами народництва, революційних рухів.

У молодості Платон Августович не сумнівався в тому, що стане російським філософом і письменником. А став — німецьким. Бо з двадцять другого року жив у Німеччині. Щопрада, двічі на місяць їздив, у спокійний час, до Парижу, раз на літо, на побачення з В'ячеславом Івановим і приятелькою з молодих років Ольгою Олександрівною Шор-Дешарт, до Риму.

Була в них також мова про Віктора, про його намір жити для літератури, української. Професор Гессен зніяковів: не міг сказати правду молодому чоловікові в очі. Думку свою він приховав: порадив спробувати щастя. Зате Платон Августович попередив Віктора, що з літератури — української! — він не проживе. Й тоді він запропонував Вікторові співпрацю в німецько-американській газеті "Die Neue Zeitung". Там він має великий вплив. І сам порадив щонай-

швидше написати і занести йому, багату на факти статтю про Т. Шевченка. Для початку.

П'ятий прошарок розмови був уже прощальним. — Платон Августович показав Вікторові повний комплет “Современных записок” і, між іншим, сказав при тому, що Слов'янський семінар університету має, на щастя, цей журнал теж. Потім Гессен нагадав гостеві, що він з нетерпінням чекатиме на Вікторів “Ранок на ціле життя” в німецькому перекладі. Й раптом, дуже коротко, розповів про свою багаторічну дружбу з Іваном Бунінім: вона набрала характеру неугавного сперечання й невтомного суперництва.

І запитав, чи Віктор мав уже нагоду прочитати Бунінову “Жизнь Арсеньева”. — В Лисенків у Полтаві було тільки Марксове видання Буніна.

Але Віктор уже надто поспішав: сьома, сьома година! Його думки формувалися й розпливалися майже одноразово. Платон Августович теж перевтомився вже й схожий був на переспілий гриб.

Провести гостя вниз, до вихідних дверей, пішла Марія Адольфівна.

Вона збиралася вже спати на канапі біля дверей кабінету. Коли ж облога Платона Августовича вже благополучно закінчилася, вона до того зраділа, що, прощаючись, запросила Віктора заходити. — Раптом забула про “типово російську безсоромність” гостя.

Нічний Мюнхен, глибокі заводи чорноти, здалися Вікторові схожими на Ватерлоо після фатального бою.

Панувало, здається, почуття, що Віктор його не програв. А прикро було на душі, що він його не виграв.

Микола Ковшун

ПАСТКА

Вольфен — невеличке місто в північній Саксонії. Війна з Німеччиною добігала кінця. Дерев'яні бараки під лісом, близько залізничної станції, набиті вигнанцями з України. Самітниками, одруженими, цілими сім'ями з дітьми. Вишнжені працею та голодом, чорні, німечні, безпорадні, вони ледве пересували ногами. Декому набрякало вже обличчя, пухли ноги, очі запливали каламуттю приречености. Важкі молоти й кайла, покручені бомбами рейки, підбивання щебіркою залізних шпал удень та безперестанні алярми вночі відбирали останні сили. Жасне виття сирен та гудків на виробнях нестерпним болем впиналися в пошарпані душі. Всі зривалися з скрипучих нар, хапали на руки хто дітей, хто клунок, валізу, що завжди лежали напоготові, і тікали до бомбосховища — викопаної в лісі ями, вогкої, прикритої зверху старими шпалами й землею. Тільки вкрай знемоцілі не підводилися вже зі своїх лігвищ, віддаючи себе на ласку долі та хмари блощиць, що допивали з їхнього тіла ще недопиту кров.

Західній і східній фронти зближалися до річки Ельби. Над сусіднім містом Десав розгорялося пекло. У підзорній глибині важко гули літаки, несучи смертельний тягар на Берлін. Сліпучі пасма прожекторів метушилися по чорній бані, то розбігаючись кінцями, то схрещуючись, то знагла сплітаючись авреолею, з якої спіймана жертва втікала, як плітка з невода. Земля шипіла від зливи запалювальних ракет. Клекотали важкі скоростріли, прорізуючи сполохану темінь смугами світляних куль. Місто Десав корчилось в полум'ї пожеж, стрясалося від експльозій бомб, ховаючи під горами каміння й землі тисячі жертв, як пробуджений вулькан Помпеїв. Здавалося, небо й земля сплелися у вогняному безумстві апокаліптичного кінця світу.

Та споконвічна сила в істоті людини — вижити, сильніша, мабуть, за всі страхи перед вибухами й пожарами.

Це саме й погнало гурт дівчат на небезпечний ризик. Вирвавшись з бараку, вони не кинулися до сховища, а, минувши його, махнули через колію в затінок пагорбка та кущів. Звідти, одна за одною, стежкою, яку більше відчували, як бачили, поспішали в ярк. А там незабаром і поле мало бути — їхня надія і порятунк. Вони не витримували вже на військовій фабриці. Падали, мліли. Череву не сприймало штучної желатини, яку вони крали з фабрики, щоб підкріпитися. Вертало їм з нутра. Хотілося чогось від землі, від сонця. Картоплини якоїсь чи буряка. Вибравшись з ярка на крутий пагорбок, дівчата вибігли на дорогу, що губилася десь у густій темряві ночі.

— Кудю тепер? — притишено обізвалася котрась із дівчат.

— Звертаймо праворуч. Далі від дороги. Там десь мусять бути бурти, — пояснила передня.

Збившись до купи, як сполохані вівці, дівчата кинулися у тьмяну глибіню поля. Та не встигли вони далеко відбігти, як низько над ними проревів літак, запаливши дві люстри зірок. Білим світлом нараз затопило простір. З землі повисакували кущі, пагорбки, телеграфні стовпи.

— Лягай! — лячно хтось закричав.

Усі, де хто був, попадали на землю. Знавкола затахкали скоростріли, забухкали зенітки. Під зорями заприскало феєрверками. Скалки гарматних куль задзумкали згори, гупаючи об землю. Дівчата, обхопивши руками голови, затамувавши віддих, притиснулися до землі, чекаючи миті, що їх усіх перетворить у порох і дим. Судомило тіло, серце колотилося об землю. Та близько ні одна бомба не впала. Кілька їх вибухло за річкою Фульдою. Люстри відігнало вітром далі на захід і вони, стікаючи магнієвими сльозами та швидко знижуючись, зникли за темним обрисом лісу. Усе навколо оповилося в сутінь.

— Дівчата! За мною! Я нагледіла бурту! — озвалася крайня до принишколого гурту.

Дівчата, скоцюрбившись, щоб стати меншими, непомітними, погнали за першою. Швидко вони добігли до бурти і, обліпивши її, як голодні кроти поживу, почали розгрібати руками землю.

— Є-є!.. Щось є-є! Під соломою! — радісно хтось обізвався.

— Бу-ря-ки! — почулося у відповідь з другого боку.

— Швидше, дівчата, доки немає відбою.

Але в цю мить зненацька хтось заволав.

— О-ой! Ой-йой-йой!

— Цитьте! Хто там?! — сполохалися дівчата.

— О-о-ой! — благально стогнала крізь стиснуті зуби Маруся Дукат, потрапивши ногою у пастку.

**
*

Двадцять третього квітня над Вольфеном розшалівся судний день. Не гули вже гудки, не вищали сирени. Літаки безугавно ревли і вдень і вночі. То надривно захлинаючись, то підступно стихаючи, вони перевертали пошарпані душі, добиваючи охлялі від напруження нерви. Смуга, що ділила захід від сходу, згоріла в грозних пожарах. Вибухи гармат зливалися в суцільну канонаду: гу-гу-гу! Стогнала земля. Тряслися бараки... Дзвеніло скло у вікнах. Пожилці не витримували цієї какофонії людського самознищення. Тікали з бараків... Не в мокре сховище під лісом. Воно, темне, видавалося їм готовою домовиною. Тваринний інстинкт гнав усіх до гурту. За колію... У напівпідвальне приміщення станційного "пакгавзу". Туди поскакав і професор... Худий, як чапля... З хворою, загорнутою в ковдру дитиною на руках. За ним жінка й старша дочка. У захистку було вже повно. Вікна затінені. Світло горіло. Два дні тому це сховище було тільки для німців. Вхід для потаврованих знаком "Ост" — "ф'єрботен". Тепер німці мовчали. Відчуваючи свою приреченість, не зважувалися крикнути: "Раус!" і терпляче сиділи в гущі завошивлених та засмерджених блощицями "авслендерів". На всіх лежала печать непевності і страху. Лиця позападали, вилиці загострилися, очі поробилися великі, нерухомі, наче вони дивилися не на світ, а в глибину своєї душі, розпачливо запитуючи себе: "Хто перший прийде?! Совети чи американці?!" Від цих питань паленів мозок, цвяхом шпигало у карк. Що з собою принесуть американці, вони не знали. Але в цьому незнанні жевріла іскра надії, що не давала їм упасти в божевільну без-

надійність, гріла душу почуттям порятунку. Що ж їм приносять поради, всі добре знали. Від самої думки про це судомило тіло, трепетала душа. В такі хвилини не злякала б, мабуть, так бомба, як страшно без відповіді питання: “Хто перший прийде?! Поради чи американці?!” Бо що та бомба? Найкоротша мить! І з людини тільки порох і дим. Канула в небуття, з якого прийшла... А поради?! О-о! То муки нестерпні... То голод, тюрми, Колима... То серця терзання й душі... Ця смертельна безвихідь шашіллю згризала їм волю... І професорові... І низенькому чоловікові Набоці з блідою жінкою і хлопчиком у кутку, що не владає собою, не стримає ноги, стукає об підлогу, тремтить. Тіло йому терпло. Він щоразу розминав свої вузлуваті пальці на руках, покручені дверима у сповідній НКВД. А поруч них жінка. Ще молода... З дітьми й старим чоловіком... Невелика, метка... Зі смагливим обличчям і добрими карими очима... Десь із-під Яресько чорнява полтавка. Її життя — то ціла драматична епопея людського “я”. Її сім’ю вигнали з хати. Кинули на віз, на виселення. Та в цю мить жінку схопили пологи. Не пожаліли, стягли з воза, сусідам віднесли, а молодого чоловіка і не старих ще батьків на чужину, в сніги. Так і слід по них запав. З якимись далекими родичами й народженим дитям утікла на Донбас. Серед упосліджених, як і сама, видовбала в яру мазанку. Відкатницею стала. Під землею ганяла вагонетки з вугіллям. Зчорніла, як ті дні у шахті. Каторжна праця... Підморги шахтарів... Довкола матюшня... Ляже спати — тіло ломить, душа болять. У таку безпросвітню самотність цей чоловік нагодився. Удвічі старший за неї, але добрий, спомігливий, та, головне, він тому їй до серця припав, що ніколи не чортихався і не матеркував. Отак і зійшлися. До першої дочки купу дітей придбали. Він, як пізніше довідалася вона, попом був. І його схопили. Вивезли. Утік з етапу на Сибір. Коногоном у шахті став. Сам він непевний якийсь, похлипливий та підозрілий до людей, що часто зраджувалося в його чудернацькій мові: “А що, як оная дівця та, вдруг, окажется шпійон?!” На цю його репліку “шпійоманії” люди відповідали поблажливим прощальним усміхом.

Тепер вони всі у своїй сіризни були схожі, наче за одним махом вигорнуті з велетенського воза у це сховище. Лежали або сиділи розкидано в безладді. Хто на лаві, на стільці, інші просто на підлозі, на цементі, на клунках, на валізах. Чорні, невиспані, змучені... З напруженим, тривожним питанням у очах: "Хто перший прийде?!" Говорили пошепки, глухо, все ніби до чогось далекого прислухаючись. Тільки писк маленьких дітей, народжених уже тут, у таборі, та біганина підлітків із сховища надвір нагадували, що в цій великій кошарі не вимерли ще люди і серця їх б'ються в одному ритмі невільних бездомників. Так вони прониділи ще з ночі. А в полудень над їхніми головами щось проревло з такою силою, наче розкололася земля... Стрясло будинком... Розпанахало двері і хмарою куряви затопило сховище. Матері обхопили руками дітей... Чоловіки попадали звалом, чекаючи смерті. Та минула хвилина, друга — стеля не завалилася... Порох осів. Усі підвели голови, перезирнулися. В очах почуття неймовірності... Невже живі?.. Другого дня довідалися, що то за кілька гін від "пакзавзу", над колією, між заводами зброї, експлюдувала повітряна торпеда, потрощивши на цурки шпали, поскручувавши, наче з дроту, рейки і вивергнувши величезну й глибоку яму. Душа холола й серце ставало від уяви, що б сталося з тих сотень людей, коли б на них влучило це твориво злого людського генія.

День згасав. Канонада стихала, відходячи десь на північ, як відгуки знесилюваної далекої грози. Над містом виразно чулися окремі вибухи гармат.

— Та-ан-ки! — залящали підлітки з дверей.

Усі сполохалися, заворушилися, схопилися з місць. Радістю й тривогою затрепетали серця. Чоловіки кинулися до дверей. Висунувши голови з-за одвірків, шукали очима танка. Але залізна потвора не висувалася з-за горба усім своїм корпусом. Причаїлася, вишкірившись чорним оком пожадливого жерла. Заворушився довгий хобот танка, поволі спадаючи вниз, аж поки не приліг усім тілом на пагорбок. Цікаві затривожено заспорили, чий би то мав бути цей танк.

— А, звісно, американський, раз із цього боку зайшов, — переконливо обізвався молодий механік.

— Так нам хочеться! — хитро заперечив інший.

— Хіба їхню стратегію вгадаєш! Може й советські стороною зайшли, — докинув третій, хоч у душі бажав противного.

— Об чім спор нам вести?.. Танк може бути же й німецький... Бачите, націлився куди? За лісок. А там хто такий? За Фүльдою? Совети.

В цю мить жерло танка плюхнуло білим димком, шкварконувши набоем повз голови зацікавлених. Усі, наче груші, бухнули на цемент. Дітвора зайшлася сміхом. Їм дуже весело було, що дорослі так полякалися. Присоромлені батьки вимушено зажартували.

— Отака ловись! Трохи, трохи не налякало! — підводячись озвався рудий Зүлько, який навіть у найкритичніші хвилини не цурався жартів.

— Ховаймося всередину, а то ще нам голови постанає, — поважно радив Соколян, старий носатий шахтар.

— А навіщо нам, діду, голови? Аби ноги та руки були. Головою шпали не підіб'єш, — не стерпів пожартувати Набока.

З танка час від часу гупало набоями. Чоловіки, споважнівши, повернулися в задушливу кошару. Вони розуміли, що тут не до сміху й не до жартів. Дуже вони непевні й короткі, як у Пилипівку день. Сюди-туди та й світло світи. А ті, що засвітять, вже на карку. Танки у місті. Хто вони?! Що кому несуть? Життя чи визволення таке, як Гітлер і Сталін людям принесли?! Від цих питань пекло у грудях, трепетно стукало серце. Нікому не сиділося й не лежалося. Сходилися, збиралися в гурти. Радилися б, що робити, та ще не знають, в руки якого господаря потраплять. Це до розпучки мучило всіх і трясло.

Коли за лісом захід затопило вогняною повинню, хлоп'ята, зграйкою влетіли знадвору, заверещали.

— Американи! Американи! Американи!

На знак певности вони тицяли перед очима кожного жувальною гүмою та шоколядою. Залю затопило стоголовою радістю, наче усім свіжої крові влили, наче зненацька

вирвало зі сну. Матері притискали до грудей дітей, дівчата, жінки пищали, цілувались, обіймалися хлопці, батьки, як у Світлий Великдень. Кінець усім страхам, голодові, “ферботен”, “ауфштейн”, “раус”! Вони житимуть.

З міста увійшли дві німкені, пошущукалися з німцями і всі, позабиравши свої манатки, покинули сховище. Невільники ожили, сміливіше загомоніли, про щось гуртами радилися. Найспритніші вимахували руками вбік “пакгавзу”. До професорової дружини, що сиділа біля хворої дитини, підбігла маленька жвава молодичка.

— Скажіть панові професорові, щоб не кидався гурту. На роздобутки махнуть, — сказала молодичка зажуреній жінці і, нахилившись до неї ближче, пошепки щось пояснила і відійшла до своїх дітей.

Дружина кивком пальця покликала до себе професора.

— Слухай дорогий! Держися того гурту, де молодий механік і кочегар. Як стемніє, підете у склеп... Зрозумів чого?

— Що?! — розгублено поглянув професор на жінку. — Я не майстер ревізувати чужі валізи, обурився він.

— Не питай тепер, де чуже, а де своє. Не розбереш. Ми цілому світові чужі. Треба подумати про дітей. Бачиш, хвора лежить... Як ти не підеш, я сама піду.

Дружина пояснила з такою категоричністю, що в професора відпала всяка охота сперечатися. Скорився.

Як тільки надворі смеркло, смілива братва, хлопці і старші, з мішками під пахвою, один по одному, не поспішаючи, по-діловому вийшли надвір. Професор, озираючись, вийшов останнім. Йому здавалося, що на нього всі дивляться. У “пакгавзі” темно. Широкі двері прочинені. Ледь-ледь можна просунути між дверима й одвірками. Ніде жадної варти. Професор, мигцем зиркнувши навколо, швидко проліз у середину. У “пакгавзі” кипіла робота. Час від часу спалахували вогники сірників, запальничок, кишенькових ліхтариків. На мить, щоб побачити, де що лежить. Дерлися картонні коробки. Рипів під ножами дерматин валіз. Дзвеніла порцеляна, скло. Шелестів папір. Розлягалися притишені матюки. Професор, як очманілий, довго стояв серед темряви, не знаючи, що робити. Та, згадавши дружинині аргу-

менти, й сам почав порпатися серед розкиданого по підлозі барахла. Чіплявся ногами за подерті валізи, наступав на якісь пляшки, падав. Ніяк не надибає на своє щастя. До якої валізи не кинеться — розпорота, розбита, порожня або повна паперу й битого череп'я. Нарешті, в одній розкритій натрапив на якусь м'яку шматину і він пхнув її в мішок. У другому кінці “пакгавзу” набіг на пару черевиків. На radoщах і це сховав. Буде задоволена дружина. Та професор тут завважив, що в “пакгавзі” зробилося зовсім тихо. Як у домовині. Злякавшись цієї тиші, він щодуху вибіг надвір. На його здивування, нікого зі своїх побратимів по долі у сховищі він не побачив. З повними мішками різного добра вони всі розбіглися по своїх бараках. За ними поверталися діти й жінки.

— Чи й тобі щонебудь перепало? — кивнувши головою на мішок, спитала дружина.

— Та-а! Щось там є. — ніяково відповів професор.

Дружину поїняла цікавість. Витягла з мішка шматину, розгорнула, подивилася і, сплюнувши вбік, кинула під лаву.

— Тьху! Подерта брудна жіноча сорочка. О-о, а це дивись, черевики. Та чи ти бачив таке? На одну ногу. Ну вже й добра ти вхопив! — кольнула докірливо жінка.

— По темному не роздивишся, які там черевики, — гостро відповів професор, прикро образившись.

Але черевиків дружина не викинула. В мішок назад захпала. Може непарні ще комусь потраплять. Можна буде обміняти.

Більше вони не дорікали одне одному, добре розуміючи, що не все те є добром — запопале не з добра. Професор, загорнувши у ковдру хвору дочку, поніс через колію у барак, як свій найдорожчий неподільний ні з ким скарб. За ним подибала дружина і старша дочка.

Настала ніч. Тиха, причаєна. Алярми не лякали людей. Літаки ще пролітали, але дуже високо і їхнє густе приглушене гудіння нагонило тільки сон. Далеко на північ, у напрямку Магдебургу й Берліна, зірницями спалахували вогні, але гототу не було вже чути.

Професорові довго не спалося. Його збудило дивне клекотання, наче цілого гурту сполоханих лелек. Він ви-

йшов надвір і одразу побачив, як над лісом, за річкою, кружляє чотирикрилий літак, бабкою прозиваний, і час від часу поливає з кuleмета землю. Та це не викликало вже страху. Воно видавалося дитячою пригравкою до того всього, що вимотувало в людей душу майже протягом п'яти років. Дивний непевний настрій обгортав істоту професора. Ця раптова зміна викликала незрозумілу тривогу. Ще вчора зникло таборове начальство. Сьогодні не зганяє з постелі рипучим голосом вахман: "Ауфштейн"! Що чекає всіх наступне "завтра"? Америка — союзниця Москви... Труман — спільник Сталіна... От і вгадай свою долю... Ці думки мучили професора ще з ночі.

З бараку вийшов механік і старий кочегар. Вони одразу взяли професора в штиті, наче вгадали, з чого мордувалася його душа.

— О, і пан професор уже не спить. Доброго ранку! — щиро привітався механік.

— І вам того бажаю! — радо відіззався професор.

— Вийшли розвіяти думки? — запитав кочегар.

— Та трохи було, — зніяковів професор.

— А ви не занурюйтесь. Думки людину їдять. Як черва комунська. На смерть. Тож лихом об землю. Пішли з нами.

— А куди, прошу, пане добродію?

— Не питайте! У вас дочка хвора. Щось треба заплювати Ну-у, пішли.

Прикрою нікчемністю було б відмовити співчутливо-му закликові кочегара. Чимсь привабливим, людяним дихало від цих двох земляків. І від молодого механіка, змученого працею та голодом, але енергійного й доброго чоловіка, і від цього низенького, худого, не по літах постарілого кочегара. Був і він колись добрим господарем, кохався в землі, пасіку мав. Вигнали злодюги, ледарі, кати... Старий батько збожеволів. Мати померла. Сам із жінкою і дітьми у місто втік. У паровому млині прикочегарився. Запалився, почорнів... І землю, і хазяйство, і образ свій згубив. Та не стліла в його серці совість і людина.

Професор пішов з ними, не знаючи куди й чого. На крутого горба дісталися через міст. На розі побачили вбитого американця. Простягся він долілиць, наче востаннє

цілував землю, прощався зі світом. Ще молодий. Кочегар зняв шапку, за ним і професор, і механік.

— Поліг сердега, — сумно сказав кочегар. — Аж із Америки прилетів, щоб визволяти таких, як оце ми... Е-ех!.. — важко зідхнувши, зиркнув кочегар вогкими очима на своїх спільників. — Вічна пам'ять йому! Пішли.

Крамниця була вже відчинена. Жадні струси, мабуть, не спроможні порушити звичаєних обов'язків і регламенту. Німці. Продавщиця поралася за прилавком, готуючися приймати відвідувачів. Та цим разом налетіли клієнти іншого трибу. Без харчових карток і купонів. Увалившись гуртом у крамницю, вони розбіглися по всіх кутках. Продавщиця не встигла навіть викрикнути: “Ферботен”! Притулившись до стінки, з острахом дивилася, як напасники змітали все, що в чому було: крупу, борошно, мило, сир, кров'янку... Кочегар, механік і професор разом поклали руки на лантух. Помацали. Цукор.

— Давай надвір! — наказав кочегар.

Утрюх витягли мішок із крамниці. На зелений муріжок. Розпороли. Розсипали порівну на трюх, і в табір. Але не пішли в обхід мостом, а, посідавши, як діти, спускаючись із гори, поклали на коліна клунки з цукром імолодою росяною травою з'їхали задом з крутого горба. Звідти ближче, просто до бараків.

Дружина на radoцax поцілувала професора. Така поміч. Несподіваний порятунк. Навіть хвора дочка повесіла. Аякже! Солоденьким чаєм підкріпиться. Киселику зварить. А як дістануть муки — пиріжечків спечуть. Понад колією росте багато щавлю. Не встигли досхочу нарадуватися таким щастям, як на порозі з'явилися механік і кочегар.

— Що, відпочили трохи, пане професоре? — з жартом привітався кочегар.

— Та, спасибі, вже відпочив, — засміявся професор.

Дружина кинулася дякувати кочегарові за несподівану поміч.

— Бог з вами, пані! — обірвав на слові кочегар. — Кому?! За що? Треба молитися й дякувати отим, що на

мосту лежать. Коли б не вони, то, мабуть, до літа не дожили. Кров їхня свята у нашому порятунку.

— Та то правда, пане-добродію... Нехай спочивають у Бозі, — витираючи хусткою очі, відповіла дружина.

— Стежку, слава Богові, протоптали. Не лінуймося тепер. Пішли далі, пане професоре! — закликав кочегар.

— А то ще куди?

— Не питайте... Побачите... Кумпанії нашої тримайтеся...

— Та-а, пане добродію, — зам'явся професор. — Може того?.. Не треба? Маємо трохи. Буде на час. А то.

— Що?! Буде?! О-о, ні! Тільки починаємо. Не шкребіться душею, пане професоре. Сталін та Гітлер такими нас зробили. Вони всю Україну б загребли... Та ешелонами не встигли вивезти нашої землі... Пішли! Живої свіжини заплюємо. Дочка на ноги стане, затанцює.

— Та коли люди кличуть, то подякуй і йди. Нема чого боятися, — втрутилася професорова дружина. — Мішечок може дати? — запитала.

— Ні, не треба. Іншу маємо зброю, — показуючи звинений мотузок, пояснив кочегар.

Пішли переліском. Уповдовж колії. Швидко вийшли на просторий луг. Лісок відбіг темною смугою на південь, до річки. Де-не-де серед молоді трави виблискували голубі озерця весняних вод. Чимсь рідним дихнуло від цього простору, ясного неба й землі. Наче вони опинилися десь над Дінцем у козачій леваді. Тільки думка про чужину обертала Божу красу на журбу й непевність насущного дня. За якийсь кілометр-два вони звернули ліворуч, де на широкій пологій рівнині розташувалася німецька ферма. Біля в'їзду ходив вартовий американець. Механік і професор нараз спинилися.

— Чого стали? — здивувався кочегар.

— Та ж бачите? Вартовий! — занепокоєно відповів механік.

— То й що? Адже не Фріц і не Ванька. Американець стоїть. Ідїть за мною. Не так, як злодії. Сміливо. Наче ми баверські робітники. Ну, пішли.

Зрівнявшись із вартовим, кочегар уголос привітався. Американець, посміхнувшись, щось мугикнув і, махнувши рукою вбік ферми, далі кутуляв гуму. Усі з полеглою в душі увійшли у двір, сміливо попростували до коровника. Але тут, у дверях, другий вартовий. На запобігливе привітання не zareагував. Навіть кочегар здрейфив. Та коли вартовий на мигах з'ясував, що з ферми не можна брати дійних корів, усім одлягло від серця. Кинулися шукати між станками недійної корови.

— Є! Є-є! Сюди, дядьку! — радісно закричав механік із сліпого кутка.

Прибіг кочегар. Глянув на телицю і, ляскнувши пальцями, смачно цмокнув губами.

— Цимес!

Ялівка сонно ремигала щелепами. Тлуста, у чорних плямах, з білою латкою на морді. Кочегар з механіком звільнили телицю з ланцюга, налигали мотузком у два кінці й вивели з коровника. У професора де не взявся в руках дубець, підганяти. Усі троє при своїх обов'язках. Та не відійшли вони від воріт і десяти метрів, як корова запротестувала. Уперлася ногами, нахилила голову, готова вмити шпортонуті рогами в черево непроханих гостей. Кочегар і механік смикали за налігач, тягли, били носками чобіт під боки, професор хльоскав дубцем по кульшах. Корова ні з місця. Вартовий, забувши про гуму в роті, сміявся.

— Пане професоре! — сердито гукнув кочегар. — Крутіть хвоста!

Професор витріщився на кочегара, не розуміючи, чи він глузує з нього, чи й справді треба так робити. Кочегар ще з більшим притиском криконув.

— Хвоста крутіть, туди його мати!

Ця висока інтонація "общепонятної" на професора вплинула. Злякавшись, що за невиконання пляну може позбутися живого пайка, схопив ялівку за хвоста і крутнув його з такою силою, що вона як стій рвонула з усіх чотирьох... Махнула хвостом і, наче іграшки, потягла за собою механіка й кочегара. Слідом гнав професор. За кілька гін ялівка знову стала, уперлася, не йде, як і перед цим. Професор не чекав на повторного матюка. Схопив, скрутив.

Корова погнала далі. Після кількох таких маніпуляцій корова зрозуміла марність опору й покійно пішла на свою смерть. Професор не мав потреби підганяти жертву дубцем. Поспішаючи за нею, крадькома посміхався у вуса. Пригадалося буйне студентство. Перший у руках підручник Бухаріна. Нові заповіді з діалектичного матеріалізму. А в практиці — пізнання коровою великої істини, що “буття визначає свідомість”. Трагічний, правда, кінець пізнання для жертв. Соковита трава, прогульки серед луку, смачне пійло, тривкий обрік перетворюються в іншу якість.

На галяві в ліску, проти бараку, під міцним ударом обуху в руках механіка корова упала на передні ноги. Вмить звалили набік і кочегар рвучким рухом ножа перерізав горло. Не встигла бідна ялівка й очунятися. Професор милувався зі спритних рук цих двох робітників. Вони віртуозно оперували ножами, як скальпелями вправний хірург. За півтори-дві години корову оббілювали, шкіру прикопали в рівчаку. Півдесятка родин мали свіжину.

Цілий тиждень по капітуляції Німеччини у Вольфені панувала розгнүздана анархія. По всіх кутках, по всіх таборах невільників, розселених за національним принципом: українці — ОСТ, поляки, румуни, французи, греки. У мішаному таборі скупчилися люди з мистецького світу: артисти, музики, співаки, балет, під загальною назвою “Вінета”. Усюди по дворах палахкотів вогонь, смалили свиней. Білували баранів, телят. Патрали курей, індиків, гусей. Усе, здавалося, застрахане, зневолене, зголодоване, зірвалося з ланцюга, вирвалося із в'язниці, наосліп ринуло на волю, у світ. Наче за день хотіли надолужити усе втрачене за життя. Місто сповнилося смороду рогу й щетини. Ринва щастя прорвалася — не спиниш. До всіх благ хліба й до хліба долучилася ще й чарка.

Зчіплювач вагонів Добряка, залізничник ще з України, на глухій колії під лісом надібав неоціненний скарб — цілу цистерну чистого спирту, ратифікату. Непотрібно мати буйну фантазію, щоб уявити, що сталося в таборі. Зрушилося паломництво, як до чудотворної ікони якогось святого. З відрами, суліями, глеками, каструлями. Зі станції тягли каністри від бензини, виполікували спиртом, наповнюючи

їх десятками літрів ратифікату. Для таборян спирт перетворився на вищої марки валюту. За нього вимінювали в місті все, чого кому бракувало: вудженину, крупу, муку, городину. Жінки варили з цукру й кміну сироп, розбавляли спиртом, дістаючи з цього прекрасний лікер. Хлопці приперли з міста великий радіоприймач. Бараки наповнилися музикою й новинами. Слов'янською мовою озвалася з Болгарії Софія. Радість капітуляції сплелася з Великодніми днями. З Софії етером прилинуло: Христос Воскрес! Матері понапікали пасок. Піп видобув з дерев'яної валізи ризи, посвятив паски.

Зі шпиталю дівчата привели Марусю. На милицях. Щоб запобігти гангрені, їй відрізали на лівій нозі ступню. У вісімнадцять років з дівчини зробили каліку. З молодих вояків, що вчашали до дівчат у таборі, найболючіше сприйняв Марусину драму Джан.

Щовечора, а то, бувало, й удень американські вояки приходили в табір. Молоді, здорові, веселі. Швидко заприязнювалися з родинами, хлопцями, дівчатами. З деякими нав'язували таку міцну дружбу, що позабирали дівчат із собою в Америку. Приходили в бараки, як до себе додому. Приносили білий, як сонце, хліб, консерви, каву. Курцям запахушу "Кемаль". Дівчатам і дітям гуму, шоколяду. Таборяни взаємно шанували їх піснями, вдячністю, лікером. Пізньої ночі солдати поверталися до себе в частини підпилими, надмір веселими, а то й просто п'яними. Командування затурбувалося. Де, звідки, що солдати п'ють. З кожним вечором збільшувалося п'яних. Місто веселилося, бенкетувало, гуляло. Та розвідка, нарешті, довідалася, з якого джерела струміли радощі й пісні. Прибув загін солдатів і з усіх кінців розстріляли з карабінів цистерну. Вони довго стояли й дивилися, як решту спирту всмоктували в себе шпали і щєбінка. Передбачливі таборяни, щоб уникнути реквізиції набутого спирту, вночі прикопали його в піску бомбосховища та в лісі.

Так спливали дні, вечори і ночі. Усім було що їсти й пити. Кайла, молоти, рискалі і рейки змінилися дозвіллям, піснями, горілкою. Джан, канадський вояк, високий русявий молодик, здружився з Марусею. Чи то вона своїм

каліцтвом викликала в його душі жаль, чи так звабили його великі темнокарі Марусині очі, повні людської доброти і смутку, він би й сам не міг сказати. Але він приділяв їй найбільшу увагу. Часто сідав поруч, розпитував, гомонів. Завжди щось приносив з частини, щоб підтримати і Мері, як він її називав, і її подруг. Дівчата не нахваляться Марусею. Вона була в них найголоснішою співухою. Мала густе, глибоке сопрано. Джана не раз спокушало попросити її заспівати. Та хіба осмілишся це зробити в її стані. Чи до співів їй. Сам Джан народився в Канаді. Хвалився, що й він розуміє по-рідному, по-українському. Батьки навчили. Вони приїхали з України. Десь із-за Сянока. Джан тішився, що всі його розуміли.

Кожний день для всіх був справжнім святом. Злигодні минулого зблякли. Прийдешнім не боліли, не думали. Все наче так і мусіло бути.

У великій кімнаті зібралася молодь. Чимало зайшло і старших, хто любив веселий гурт. Гомоніли, жартували, сміялись. Не в одному можна було пізнати любителя, що вже посватався з чаркою. Навіть Маруся помітно поправилася, посвіжіла, повеселіла. Не стрималася, затягнула пісню. В цю мить нагодився Джан та, почувши, що Маруся заспівала, заховався за пристінок, щоб не засоромити дівчини. Криштально чистим сопрано, як голуба Ворскла в зелених берегах, Маруся почала...

Посіяла огірочки
Близько над водою.

Усі, наче подихом весняного вітру, дружньо підхопили:

Не бачила миленького
Пізньою порою...

Співали хлопці й дівчата. Співали жінки й чоловіки. Покотила, поплила журбою туга бездомників... Сріблистою річкою... Зеленими левадами... Стрепенула верхами струнких осик... Зашуміла шумом ліщини... Засміялася, засоромилася червоною калиною в лузі... То піснею ридала Полтава... Відірвана від широких степів, густих лісів, від Славути Дніпра... Закинута в Саксонію... За Ельбу... В чужину...

Зворушений піснею, Джан, ускочивши в кімнату, захоплено привітався до всіх.

— Панове! Друзі! Френди!

Усі стихли. Напружено ловили кожне Джанове слово.

— Я приніс вам радісну новину! За день-два ви всі поїдете на “родину”!

Джан закінчив на високій ноті, сподіваючись, мабуть, викликати бурю захоплення й радості. Але сталося те, чого він не міг уявити. Кожний, де стояв, сидів, тримав цигарку біля рота, завмерли, заціпилися, наче всіх прошило струмом паралічу. По хвилі такого очманіння хтось хрипко запитав.

— А то чому?

— Уся Саксонія і частина Тюрінгії переходять під владу “рашен”. Вас усіх вивезуть домів, — пояснював Джан.

Зчинилася буря. Нестримна, безоглядна. В кучерявому стилі посипалися найбарвистіші репліки самотворчости. У партію! У Сталіна! В соціалізм! В ху-тра з чорта?! З диявола! З сатани! Маруся не стрималася. Обхопила руками голову, впала на ліжко, врилася обличчям у подушку й так заридала, що під нею підлога затряслася. З боків обсіли її дівчата. Джан стояв блідий, розгублений, нічого не розуміючи, не знаючи, як йому далі повестися, що робити.

— Мері! Друзі! Френди! У чому справи? Скажіть! Я не розумію! Мері! — з боєм виривалося з Джанової душі.

— Так, Джане!.. — підхопила одна з плачучих Марусиних подруг. — Ти нічого не розумієш! Ти нічого не знаєш! У Мері мати померла з голоду. Батька й брата заслали на Сибір. Куди вона поїде?!

Всі ці пояснення не доходили до Джанової свідомости. Заслання, Сибір, голод — все це було для нього якоюсь абстракцією. Джана зворушувало ревне, болюче Марусине ридання.

— Мері! Не плач! Послухай! Скажи, що б ти хотіла? — поклавши на Марусине плече руку, чуло спитав Джан.

Маруся нараз відкинулася від подушки й, дивлячись на Джана очима, повними сліз, спитала.

- Джане! Чи ти робив коли людям якесь добро?
 — Не знаю, Мері. Я воював, щоб людям було добре.
 — То вивези нас кудись далі від Сталінової “родіни”!
 Джан запитливо глянув на всіх.
 — Ви так хочете?!
 — Джане!!!

Одним стогоном вирвалося благання з дівочого гурту.

— Добре, френди! — твердо відповів Джан. — Якщо можна буде це зробити, я вас вивезу. Негайно подамся до коменданта. У Біттерфельд.

Табір збурився, заворушився, наче з-за лісу зближалася чума. Люди не покладалися на Джанову обіцянку. Події наглили. На роздуми не час. Чоловіча юрба ринула з табору в пошуках транспорту. Усе пішло в рух: марки, награбоване майно, спирт, крадіжка. Під вечір у таборі кипіло, як у великий ісход від навали монголів. Хлопці верталися з велосипедами. Старші з возиками всяких конструкцій. Дитячими. На двох високих колесах, як ті китайські ході. На чотирьох. Гурт чоловіків припер парокінного воза. А троє припряглися до дишля воза, запряженого одним конем.

Тільки діти спали вночі. Усе доросле метушилося з пожитками, перекидали, перетрушували, спорилися, що покинути, що брати. Маруся зрихтувала тлумак, з шлейками навхрест, на спину, щоб мати вільні руки для милиць. Поспішність і метушню серед людей підсичувано найвигадливішими чутками. Там сталінські людолови силою переймають. Там чорні солдати, підпоєні горілкою, всіх замикають у таборі й ешелонами вивозять на схід. Там смершники з Ваньками пристрілюють хлопців, гвалтують дівчат.

Ще не розвиднилося добре, як з табору почалася втеча. Хлопці не ризикували виїжджати головною брамою. Перерізавши дротяну загорожу на горбку, вони постягали на гору велосипеда й польовою дорогою втікали на захід. Те саме люди робили і з меншими возиками. Виносили вгору на плечах із табору. З великими возами й возиками, тяжко навантаженими, не було де дітися. Треба виїздити головною брамою. З гуртом дівчат вийшла з бараку й Маруся. Безнадійно позирала на браму. Джана не було. Тьмарилася на-

дія. Розпачем стискалося серце. Вона сумно дивилася, як возик за возиком, групка за групкою зникали за брамою. Маруся вросла одною ногою в хідник, повисла на милицях, наче той підбитий птах, якому наказано повернутися в рідне гніздо. Душили сльози безрідности, самоти.

Проти Марусі зупинився з усім своїм кошем Пилип Ралко. Низенький, але кремезний, вже під сивизною, років п'ятдесяті чоловік. Він з найстаршим сином запряжені в шлейки доброго возика з міцним дишлем. Ззаду возика дві старші сестри. Збоку — мати з піднайменшою дочкою. А на возику, наваленому цілою горою клунків, подушок, одержі, найменша дочка, семилітка, сибірською прозвана. Це дитя народилося на засланні, в Сибірі, як двійня. Одне померло. А з цим Пилип із жінкою втікли. Дитя в дорозі дуже заважало. Пилип домагався підкинути його комусь, щоб не ризикувати самим. Але мати ні за які скарби не хотіла покинути дитину і, офіруючи волею, так і дісталися в Україну напередодні війни. Позбирали розкиданих по родичах та знайомих решту дітей та так і мандрують тепер по світу, як цигани.

— Чого плачеш, Марусю? — бадьоро обізвався Пилип. — Поїдемо далі навздогін за щастям.

— Ох, дядьку Пилипе! — крізь сльози відповіла Маруся. — На одній нозі далеко не в'їдеш.

— О-о, ні! То дурне! — рішуче заперечив Пилип. — Нас гурт, доведем і тебе. Давай сюди клунок.

— Бог з вами, дядьку Пилипе! У вас діти!

— Не мудруй! Давай клунок.

Ралко зняв з Марусиних пліч клунок і примостив у себе на візку. Підсунув ближче до передка дитину, щоб дати місце Марусі. Але Маруся рішуче запротестувала...

— Ні-ні-ні!.. Дядьку Пилипе. Тепер я не сяду. Буду шкандибати, доки моїх сил. А там. Що Бог дасть!

Але з табору вони не встигли виїхати. Перед брамою спинилося три величезні вантажні американські авта. Від керма першої машини вискочив Джан. Сердито закричав:

— Що люди роблять?! Назад!

Та швидко Джанів гнів розтопився в обіймах розшталілих від радості таборян. Всі зустрічні піші і з возиками

верталися назад. Машини заїхали у двір, розвернулися й почали вантажити усіх, що не встигли зникнути з табору. Таборяни вантажили все: клунки, валізи, дитячі коляски, ручні возики. Підбирали те, що були повикидали. Передню машину завалила молодь. За густим гулом мотору молодо зірвалася пісня:

Ой, що ж то за шум учинився,
Що комар та й на мусі оженився?!

Покотилася містом зранена журба, обрамлена сміхом.

Над Вольфеном знялися чорні стовпи смолоскипів, запалених бараків. Один з бараків загорівся і в українському таборі. Тікала й "Вінета". Пішо, з возиками, залізницею. Бездомні невільники прагли спалити усі сліди насильства, глуму, катування, смертей, голоду, приниження страшної війни.

Вигнанці з рідного краю, з України, їхали далі від Сталінової "родіни" у незнаний вільний світ.

Березень 1981.

Мирон Левицький

УЛЯНА
(З циклу "Ліхтарі")

$$5a^2 + v^2 - x = 2x...$$

Уляна має голубі очі й волосся чорне, як добре вичищені черевики.

Годинник тикає і тикає.

$$3a^2 - x...$$

Мені важко буде докінчити сьогоднішню задачу. Засіяний математичними знаками зошит сіріє, кудись врешті розпливаються знаки, і на столі залишається білий екран. На ньому голівка Уляни.

Сонце розкидає по стіні оранжеві плями — зближається вечір.

Біла голівки Уляни тепер інженер Яровий. І чого це він у Корецьких так присікався до мене?

$$-v + a^2$$

Батько каже, що це було нечемно питати його, чи він Уляні дядько. Хіба ж я міг знати, що він наречений? Зрештою, у тому чорному пальті з білим шаликом він і справді виглядав на дядька Уляни. Їй же всього вісімнадцять років.

На екрані знову тільки Уляна. Сьогодні з задачі не вийде нічого. Краще пройтися.

Виходжу...

Дерева каштанів не то зелені, не то жовті. Перші пожовклі листки, що їх вітер мете вулицями, ховаються біля берегів тротуарів, як залякані мишенята. Від дерев вітер наносить м'який запах терпкого перезрівання.

Ліхтарі завжди такі самі.

Уляна була вчора в чорному. Їй найкраще в чорному, тоді її постать здається стрункіша. Та яке діло до її постаті? Мені треба дивитися на очі, бо в очах, кажуть, видно душу. Ну, що ж, я часто дивився на її очі, але, крім голу-

бих коліщат з чорною віссю, не бачив більш нічого. Інша справа — уста. Дивлячись на них, я відчуваю щось таке, чого не можу з'ясувати.

Люблю її уста. Коли вони злегенька розхиляються, у мене починає швидше стукотіти серце, легені дихають глибше і дрижать руки. У такі хвилини, звичайно, граюся пальцями, щоб не було помітно, але Уляна тоді посміхається куточками губ і питає: — Ти схвилюваний?

Боюся того питання, бо саме тоді починаю справді хвилюватися й шукаю приводу, щоб від неї відв'язатися, а відійшовши, серджусь на себе, що втратив її близькість.

Біля крамниці з квітами зупиняюся, як звичайно. Люблю квіти. Сьогодні змінено вітрину. Найбільше хризантем — це ж осінь. Нагадався мені уривок листа Уляни з Ворохти: "...китицю польових квітів хотіла б тобі принести, як спомин, що відходить...".

Уляна сентиментальна. Це переходить і на мене. Мені хочеться купити дві червоні рожі. Глянув у калитку, чи вистачить грошей. Вистачило, тож купив. Завтра не піду в кіно, зате на моєму столику стоятимуть квіти. Це будуть — Уляна і я.

Чому саме сьогодні вирішив пройтися біля будинку, де живе Уляна? Навіть і зупинився біля тієї великої брами з залізним, дивовижно покрученим орнаментом. Напевно прохожі дивуються, чому стовбичу біля цього будинку. Уже йду сходами вгору, але на першому поверсі завертаю назад. У мене в руках квіти — це дуже банально. Вибігши з будинку, наткнувся на якусь старшу жінку й галлятно подав їй ті нещасні рожі:

— Це для вас, пані.

На мить я зауважив променіюче здивоване обличчя, але я вже знову у брамі і, переступаючи по два східці, біжу нагору.

Що ж скажу їй, яку причину моїх відвідин? Треба було б щось придумати, але придумати вже пізно, і, вирішивши прийняти традиційне "якось то воно буде", я подзвонив. Зразу ж після дзвінка моя віра в "якось то воно буде" щезла. Ще можна втекти від дверей, але... ось уже пізно. Двері відчиняються, і на порозі стоїть Уляна.

— Микола! — привітала радісно.

У скронях в мене стукоче, язика в роті немає взагалі. Передо мною Уляна з душею в очах і з чимось незбагненим на устах.

— Ну, чого ж стоїш? Заходь!

Йй легко сказати “заходь”, але мені важко ступити один крок вперед. Ноги стали м’які, мов з вати, і здається мені, що трепет мого серця видно крізь пальто. Уляна бере за руку, і я переступаю поріг. У всьому винен $5a^2 + b^2 - x$. Я не промовив ще ні слова.

— Що з тобою, Миколо? Щось трапилося?

Хотів будь-що сказати, але її зауваження прибило мене цілком. Вихопити б у неї пальто й побігти геть! Але на це я не міг відважитись, тож тільки промимрив щось і мені стало легше. Поріг з сіней в кімнату переступив уже без биття серця, і ноги відчули існування м’язів і костей.

Так я в Уляни. І як це я здобувся на таке “геройство”? Ну, що ж далі? Так напевне почуває себе на сцені актор, не вивчивши як слід ролі. Ех, дайте мені хоч поганенького режисера, бо ті нещасні руки плутаються ні сюди, ні туди — не знаю, куди їх дівати. Раз у кишені, то знову на підборідді, а далі на поруччі крісла і знову в кишені. Одне тільки знаю, що Уляна і я — самі в кімнаті. Не розумію одначе, чому на самоті з Уляною почуваюсь так розгублено.

Уляна сідає у шкуратяний фотель, граючись довгим намистом штучних перел. Ноги, що виступають на передньому пляні, щільно одна біля одної, нагадують своєю формою дві пляшки рейнського вина, обернуті шийками вниз. Не знаю, чому я встав з крісла й не то що проходжувався, не то чогось шукав. Раз-у-раз торкався якихось фігурок з терракоти, то вигладжував зморшки на скатертині. Підходив до піяніна й переглядав ноти. Це маневрування не припиняло ні в чому розмови з Уляною, хоч ця наша розмова аж ніяк не була цікавою. Одним пальцем вистукую на піяніні відому арію з “Паяців” Леонкавалльо.

— Що це в тебе такий мінорний настрій, Миколо? Чому саме цю арію?

— Чому саме цю? Не знаю, якось воно так вийшло, без надуми.

Я ж не вмю грати на піяніні, вмю тільки кілька арій вистукати одним чи найбільше двома пальцями. От треба було дати рукам якесь зайняття та й тільки.

Уляна підійшла до піяніна й сіла на дзиглик. Молоточки вдарили “Шістнадцяту сонату” Бетговена.

Передо мною сліпуча еліпса Уляниного декольте, що зарисовує дівочу шию й плечі. У присмерку цей ясний еліпс то подається вперед, то знову наближається до мене, як велика долоня гіпнотизера.

Уляна грає, і мені ніяково стояти так за її плечима. Краще сісти у фотель. Крізь вікно видно чорні силуети дахів. Для настрою бракує місяця. У таких ситуаціях він обов’язково повинен світити.

Уляна не звертає на мене ніякої уваги. Це погано. А зрештою, хай вона і залишається такою, мені що? Таке декольте не в однієї жінки, і мільйони дівчат мають чорне волосся й голубі очі. А уста? Так, уста в неї чудесні.

У пам’яті зринає покинутий на столі 5а² з своїми іксами. Нічого, перед сном ще скінчу задачу.

Уляну бачу з профілю. Її ніс? Він міг би бути трохи коротшим. Шия трохи задовга, а ноги незграбно натискають на педалі.

Мені стає нудно. Дивують сам собі, як я міг так збентежитись своїм приходом.

У кімнаті дедалі темніше, і Улянин профіль втрачає контури. Вона скінчила грати і ввімкнула світло.

Яскраве світло нахабно шугнуло по кімнаті, заливаючи всі предмети й кутки. У вікнах зникли силуети дахів.

Сідаємо на канапу. Я почувую себе, як подорожній в автобусі, вдивляюся перед собою в не знати що. Не знаходжу теми для розмови. Мовчанка стає нестерпною, і мое хвилювання зростає швидко, як звук фабричної сирени. Але рятунок завжди приходиться несподівано: саме тепер у ту, як мені здавалося, катастрофальну хвилину, годинник закрипів і почав відзвонювати годину.

— Уже сьома, — ствердив я те, що вибив годинник і що знала й сама Уляна. — Пізно...

Насправді пізно не було, бо я в Уляни всього півгодини. Але нарешті вже треба було щось сказати.

— А тобі спішно? — вона поглянула ласкаво й поклатала виплекану долоню на мою гарячу руку. — Не дрижи, чого хвилюєшся?

Значить, вона все це бачить, і мого збентеження ніяк від неї не заховати. Повторюється мій маневр ходіння по кімнаті, чіпляння терракоти й вигладжування уявних зморшок на скатертині.

— Миколо, я винна тобі подяку за книжку, яку передала від тебе Оленка. Дякую, що пам'ятав, — вона стала напроти мене, сперши долоні на мої рамена.

— Любиш Ярового, Уляно? — випалив я несподівано, і зразу ж зрозумів, що ляпнув дурницю. Бо таке питання було ні до чого. Вона здивувалася з несподіванки й насупила брови. Та враз роз'яснилося їй лице й на устах з'явилася привітна усмішка:

— Ти велика дитина.

Нижніми долонями взяла мою голову, і на устах я відчув оксамитний дотик її уст.

— Дякую тобі, Миколо, за книжку.

Люблю Уляну, люблю її уста, люблю все, що в неї в кімнаті. Хочу обсипати її найкращими квітами й поцілунками. А поцілувати її в мене немає відваги...

Сходами вниз я йшов повільно з незнаним мені почуттям. Була це радість чи жаль — не знаю. На устах ще й досі відчуваю дотик її уст, і хотілося б зберегти його якнайдовше. Брама глухо зашаруділа й замкнулася з різким гуркотом. Задзвеніли шибки розбитим дзвоном і, здавалося, жалісно застогнали залізнi дивовижні орнаменти.

Ліхтарі горіли, як завжди, жовтозеленкавим світлом і привітно посміхалися мерехтливими очима. Вони либонь перешіптувалися, але їхньої мови я не зрозумів...

ВІКТОР ГЮГО ВИНУВАТИЙ
(З циклу “Ліхтарі”)

Не доведеться докінчити “Знедолених” Віктора Гюго, хоч залишилося тільки двадцять сторінок. Учора умовився з Адамом на п'яту годину біля кіна “Аполлон”. Ідемо в кіно. Пощастило мені продати вісімнадцять томів Карла Мая “Рід Родрігандів” по п'ятнадцять грошів за том, тож вистачить на кілька фільмів. Надворі погано. Морозу 38 ступенів Цельсія. На вулицях міський уряд ставить великі ватри, щоб прохожі могли погрітися. Ватри не горять довго, бо бистроумна міська біднота воліє погрітися вдома, тож, швидко погасивши ватру снігом, вивозить саночками великі поліна, щоб продовжувати процес горіння в приватних печач.

— Іду в кіно, — кажу мамі.

Перше питання мами: звідки маю гроші; друге: чи я, бува, не здурів, бо ж надворі жахливий мороз.

На хідниках скрипить під ногами сніг, а назустріч ліхтарник засвічує мої знайомі ліхтарі. Він ходить з довгим дрючком з запаленою лямпадкою на кінці, відчиняє віконце ліхтаря і запалює газ. Ліхтарника дражнять хлопчачи “Лямпа пүф, пүф лямпа”. На вусах у нього білий іней. Під враженням Віктора Гюго мені стає його шкода і хочеться подарувати двадцять грошів, бо ж я при грошах, а він може сьогодні на вечерю не має. Але, як швидко зродилася шляхетна думка, з такою ж швидкістю мозок її відкинув, мотивуючи тим, що ліхтарник може образитися.

Кажуть, що м'якому трудно жити. Я ж м'який, але не відчуваю ніякої труднощі. Важко мені тільки добитися до трамваю. Але і з цього є вихід: пропускаю обмерзлих і чіпляюся за поруччя та їду на східцях — зайцем. Це цікавіше й нічого не коштує. Не плачу квитка, бо тільки надійде білетер — зіскакую на землю. Тією системою прямую сьогодні до кіна “Аполлон”. Буває так тісно на східцях, що немає місця на ногу, тоді треба перебути дорогу етапами, бо на самому поруччі не доїдеш.

— Куди!

Твердий лікоть якогось здоровила під моїм підборіддям і я знову на хіднику. Якась панянка пробує пропхатися до вищого східця.

— Гей, джентелмени, — гукаю. — Пропустіть обмерзлу панянку!

У відповідь тільки чую басове: “Зломи писок!” Мене бере лють. Двома долонями притискаю панянку в тому місці, де плечі втрачають свою шляхетну назву, пропихаю її вгору. Через панянку я знову на хіднику. А що це? Задубіння в руках зникає, ба, навіть тепло. Значить, треба більше руху.

— Хам! — почув я сопрановий голос біля мене.

— Хто? — питаю.

— Отой “дрибляс”, що заступив вам дорогу.

— Хам! — я повторив як відлуння і відчув свою повагу. — Стійте ось тут! — кажу жінці. — Тільки під’їде, чіпляйтеся правою рукою за поруччя і ставте ногу на ступеньку. Якщо станете кому на ногу, не хвилюйтеся, він це прийме без образи.

— А ви стійте за мною! — відповіла вона з очевидним задоволенням.

Досі ніхто до мене не звертався на “ви”. Вона вперше і то двічі. Значить я вже зріла людина, тільки не всі це бачать. Ще трішки мені болить оте “зломи писок”, але віддам те слово такому грубіянові, як і він.

Займання місця пішло за пляном. На першому східці за жінкою стояв, як бджола біля матки, — я.

— До переду, до переду! — намовляли деякі. — Заберіть лікоть! — хтось знову: — Сідайте на фіякра, як вам невигода!

— Квитки, квитки, — монотонно виголошував білетер на порозі плятформи. З гущі висовувалися руки з монетами.

— Ти, малий! — це білетер до мене: Плати за квиток!

Вдаю, що це звернення не до мене. Як він посмів! Мое обурення швидко зростає. Що собі подумає та жінка, що перед хвилиною звернулася до мене на “ви”?!

— Чуєш, малий, плати за квиток!

— Зломи писок! — відрубав я з одчаю і в тілі стало гаряче.

У трамваї дехто засміявся і це зменшило мені обурення і жаль. Я вискочив біля будинку “Просвіти”, бо білетер пропхався вже близько мене. Дальшу дорогу перейду пішки. Перейти ринок, ще одна вулиця, а далі уже “Віденська кав’ярня” і біля неї на Валах у підземеллі — міські туалети. Там чей же можна погрітися.

Мені грохи ніяково, що відповів білетерові так грубо. Але, що ж, хай знає, що до зрілих людей так не слід звертатися.

Тепло, що розбудилося в мені з люті, швидко мене покидало. Тупцюю, підбігаю і б’ю руками об поли пальта, бо рукавиці зрадливо пропускають мороз. Якби швидше до підземелля і грішки погрітися. Сьогодні дорога здається куди довшою, ніж звичайно. На вулиці майже ніхто не ходить, усі підбігають, сховавши голови в коміри, як черепахи в свій панцир. Не цікаві вітрини крамниць, навіть зграбні постаті панянок стають тобі байдужі. Не мерзнуть тільки рококові фігури святців довкола латинського собору. Стоять собі непорушно з безрадно наболілими обличчями, не від холоду, а з побожності. Ще кількадесят метрів і — спаненні сходи до підземелля.

Що за фантастична огрівальня!

Довкола постаті нерухомих чоловіків, наче б хтось поспирав на стіни манекени з пап’емаше для висушення. Нікому не спішно, бо надворі мороз, а тут справді тепло.

Прибиральниця, поважного віку, єдиний представник жіночого роду, обкутана незліченною кількістю хустин і стільки ж напевно на ній спідниць. Чоботи в неї обвинуті ганчірками. Вона ходом качки мелянхолійно соває по кахлевій підлозі щіткою на дрючку з мокрими ганчірками, та стирає темні сліди, начебто хотіла затаїти кількість відвідувачів. Біля неї відро гарячої води. Ритм її рухів такий повільний, як ритм лірника на базарі. Оця монотонність наводить сум. Перед очима стає чомусь образ вмираючої жінки, одної з персонажів Віктора Гюго. Зроджується бажання допомогти цій людині в її тяжкому житті. Але як?

А вона соває щіткою і соває. Отак, мабуть, цілісний день, не промовивши ні до кого ні одного слова. Кожний проходить біля неї байдуже, зайнятий своїми гудзика-

ми. А хіба так важко поздоровити її і промовити кілька ввічливих слів? Це ж зворушить її самотнє серце, бож і вона його має. Ніхто не говорить, заговорю я. Спроквола підходжу до неї з привітною усмішкою.

— Тепло тут, бабцю, правда?

— Жеби ці нагла крєв заляла! Найдух зардзєвяли!*)

Визвірившись, вона жбурнула прокльоном і замахнулася щіткою з ганчірками. Одна секунда — і я на сходах. Наздогін мені долетіло її пискливе закінчення: — Ще буде тут насміхатися, таке щєня!

Кінцевий етап до кіна пройшов у роздумуванні. Я не сердитий на жінку, більше здивований. Я ж їй нічого поганого не сказав. Чому така реакція? Завжди, коли в мене найкращі наміри, виходить навпаки. І хто ж тут винуватий? Хіба що Віктор Гюго!

*) Щоб тебе параліч вдарив! Заржавілий байстрюк!

Юліан Мовчан

ПОЦІЛУНОК

— Отут можна б і відпочити. Чудове місце! Видно і “Дніпро і кручі”. І навіть добрий шмат Лівобережжя, — промовив сотник Заболотний до своїх співмандрівників.

Хлопцям також припало до вподоби місце. А втім, після кількох годин спотикання по руїнах Києва для них байдуже де — аби тільки відпочити.

Вибравши зарослу густою травою площину, група “західняків” зручно розмістилася на узбіччі Володимирської гірки. Перед ними тут, в підніжжях Подолу, перешіптуючись з легесеньким вітерцем, хвилями грав свою вічну, тільки для нього самого зрозумілу пісню Дніпро-Славути. А там генген далеко на північний схід темною смугою зливалися з обрієм синього неба ліси Чернігівщини. Тільки час-від-часу звідтам доносилися поодинокі постріли гармат. Їх сухий, пронизливий рев вдарявся об мури міста, а потім десь розпливався у хвилях Дніпра чи в безмежній степовій рівнині Лівобережжя.

— Пане сотнику, чи можна нагадати вам про вашу обіцянку? Пам’ятаєте? Коли ми під’їжджали до Поста-Волинського, ви нам обіцяли розповісти щось “цікаве” з останніх днів свого перебування в Києві двадцять один рік тому, — хтось озвався з гурту.

— А-а, то ти, Гнатишин, не забув? Ну, добре — можу розповісти.

Та Заболотний не забув своєї обіцянки. Може навіть не так, як їм, хлопцям, кортіло знати про той випадок з його минулого, як скорше йому, Заболотному, за всяку ціну хотілося поділитися навіть будь з ким про ту подію. І саме ось тепер, на березі Дніпра. Таж він у цю хвилину перебуває точно, або напевно майже точно, на тому самому місці, де сталася та подія двадцять з “гаком” років тому назад. Чи не дивний збіг обставин?

Правда, не легко було “західнякам” дістатися до Києва в ці початкові дні німецького походу на схід. Зокрема, пробратися на східній берег Збруча. Невеличка це річечка, але вона й далі є чималою перешкодою для тих, хто хоче її перейти. Нелегко і навіть дуже небезпечно було її переходити тоді, коли вона служила советсько-польським кордоном до 17 вересня 1939 р. Але не так легко було її “перекрочити” і тоді, коли 1941 року німці швидким темпом погнали “доблесну” советську армію далеко на схід. Крикливий і завжди сердитий “фюрер” і далі намагався залишити Збруч у ролі величезного ножа, який мав і далі тримати розрізаним на дві частини живе тіло єдиного народу. Це значить, що всі окупанти при всіх умовах і обставинах намагаються за всяку ціну тримати підбиті народи якнайбільше роз’єднаними і поділеними. Але не вдалося! Зв’язок з київськими товаришами треба було зберегти за всяку ціну і він був збережений! Завдяки полковникові Альфредові Бізанцові Заболотному та кільком його молодшим товаришам таки вдалося дістати перепустку “на схід”, і ось вони були чи не одні з перших українців по “цей бік Збруча”, яким, після відомого 22 червня 1941 р. незабаром вдалося дістатися до Києва — дістатися знову аж на берег Дніпра! Вперше після 21 року розлуки з Києвом і Дніпром.

Зручно розмістившись півколом, хлопці з нетерпінням чекали на слова старого товариша. Що він таке хоче розповісти?

— Ну, так от, мої шановні друзі, — злегка скубнувши пальцями свою гостреньку і вже сивіючу борідку, почав Заболотний. — Київ для мене не нове місто. Тут я народився, зростав і тут я молодість свою провів. Ще будучи гімназистом, я ніде інде не любив проводити вільні і найкращі години мого життя, як саме тут, в околицях Купецького саду, Володимирської гірки, Подолу та Аскольдової могили. В той час, коли мої товариші-однолітки любили ходити на якісь п’яні забави, кінні перегони чи на ловлю риби, я майже завжди приходив сюди — і то часто навіть зимової пори. Навіть шкільні вправи я ухитрявся робити тут, розуміється, під час теплої сухої погоди — тут, на вільному повітрі, на берегах Дніпра. Але справа не в

цьому. Я хочу вам розповісти про щось інше. Вже будучи хлопцем “по матурі”, я тоді був страшенно “ухлопався” в одну дівчину. Звати її було Оріся. Оріся була дочкою одного відомого тоді кооператора, належала таким чином до тодішньої української “еліти”. І найголовніше — вона була невимовно гарна дівчина! Сказати, що я її кохав чи любив — цього було ще мало. Я нею був до безтями зачарований і тому “кохав, бо не міг її не кохати”, як співається в одній пісні.

Кахикнувши, Заболотний продовжував свою розповідь:

— Оріся часто любила виходити сюди, на берег Дніпра, щоб “дихнути з цього місця на повні груди повітря з цілої України”, як казала вона. Особливо любила вона тут проводити свій вільний час літньою ранішньою порою. Пригадую, як, тільки продираючись крізь верховіття акацій та каштанів Купецького саду, сонце кидало свій перший золотисто-срібний пучок проміння на хвилі Дніпра, Оріся, наче та гоголівська русалка, появлялася в білій напівпрозорій сукні на березі ріки. Кинувши своїм поглядом довкола, вона поспішно роздягалася і приймала свій ранішній, трохи холоднуватий дніпровий купіль. Викупавшись, вона знову сідала на берег, зачісувала свою довгу чорну косу і потім бралася до читання якоїсь книжки. Потім, коли довгі тіні дерев, наче злякавшись сонця, зникали з води і, скулившись, лише крадькома визирали з-під огорожі саду, Оріся, видно уникаючи сонячної спеки, або підіймалася східцями вище в тіні саду, або йшла додому до того самого напіврозваленого будинку, який ви бачите ген-ген праворуч недалеко тих двох кущиків, — показав сотник рукою праворуч.

Там справді стояв двоповерхового “дачного” типу цегляний будинок, один ріг якого, мабуть, від недавно впалої бомби був у свіжих руїнах, а на другому виднівся балькон, який виходив в напрямку до Дніпра.

Та сотник Заболотний замовк і чомусь не зразу почав продовжувати своє оповідання. Він лише мовчки або кидав своїм пронизливим поглядом по напіврозваленому будинку, або знову з важким віддихом опускав зір додолу, не-

мов би в ту хвилину щось важливе пригадував, але не міг підібрати відповідних слів, аби все те передати своїм слухачам. Нарешті, віддихнувши, він знову почав:

— Але вся “заковика” була в тому, любі мої друзі, що Оріся була до мене зовсім байдужою, точніше, мене зовсім не кохала... Це був факт, очевидний і доконаний факт, але що я міг зробити? Нічого! Вона переписувалася з якимсь студентом з Харкова і навіть, казали, вже була “дала йому слово”. З іншими, в тому числі зі мною, вона далі чисто товариських відносин ніколи не йшла. Я нераз, наче той Ромео біля Джульєти, вів з нею найпалкіші розмови, пускав у рух увесь арсенал своїх любовних панегіриків, аби тільки бодай частково заволодіти її серцем, проте з того нічого не виходило. У відповідь вона повторювала: “Я є твоєю вірною товаришкою і приятелькою і такою залишуся. Чого ти ще хочеш”?

— Розуміється, вона то дуже добре знала, чого я хочу, але що ж зробиш, коли вона іншого кохала? “Серце має свій розум, якого розум не знає”, — сказав колись Паскаль. І це дійсно було так. На фронтах я висаджував большевицькі бронепоезди, з дна моря діставав амуніцію, щоб потім пустити її проти ворога, але на любовному фронті, як бачите, тоді я з тією дівчиною зазнав повного фіяска.

— Пізніше, коли її наречений, — продовжував Заболотний, — переїхав на студії до Києва, вона навіть перестала зі мною зустрічатися. Що я міг зробити? Звичайно, нічого. Але переконавшись, що з Орісею я ніколи “не зварю каші”, я вже більше її не турбував. Я, наче той блудний син, коли похолоднішало і вона вже не виходила приймати своїх ранкових дніпрових купелів, лише час-від-часу кілька разів на тиждень проходив повз її будинок, аби бодай “випадково” побачити свою милу голубку.

Заболотний раптом знову перервав нитку свого оповідання, одночасно потупивши свій глибокий непорушний зір додолу. Потім кахикнувши і ще раз скубнувши свою борідку, він продовжував:

— Але час ішов... Крім нашого “особисто-внутрішнього” чи приватного життя, є ще життя зовнішнє, загальнолюдське. Так само було і тоді, понад 20 років тому. Після

коротких радісних днів державної самостійности, на обрії знову появились чорні хмари. Віковичний північний ворог згромадив свої сили і рушив у свій смертельний “решітелний бой” проти нашої молодої і слабенької держави. Коротко кажучи, після запеклих боїв за місто, ворогові знову вдалося його здобути. Війська Головного Отамана вимушені були відійти на дальші західні позиції. Щодо мене, то я, тоді вже підстаршина, з доручення штабу УНР, був залишений у місті на деякий час для підпільної праці. Не всім хотілося тоді вірити, що минуть десятки років, аж поки ми знову повернемося до своєї улюбленої столиці. З Орисею із зрозумілих причин я вже майже не зустрічався, а якщо може пару разів і бачився, то лише випадково. Її стосунки з студентом-правником, як переказували, щодалі то ставали тіснішими. Саме тому я і сам намагався уникати зустрічі, аби знов і знов не викликати в себе болісного почуття. І ось, в один з осінніх, точно, як сьогодні, днів, тут, недалеко, де ми тепер сидимо, зі мною стався той незабутній на все моє життя випадок...

Заболотний зупинився і, глибоко вдихнувши повітря, знову продовжував:

— Одного дня під вечір я проходив алеями Володимирської гірки. Оминувши пам’ятник і скерувавши свої кроки вниз до Дніпра, я раптом почув за спиною глухий тупіт чобіт. Не встигнувши оглянутися і зорієнтуватися, в чому справа, позаду в той же час до моїх ушей донеслося оте пронизливе і неприємне: “Стої!”

— Сумніву не було: за мною гналися агенти Чека. “Таки вислідили”, подумав і, як завжди в такі хвилини чи секунди, коли життя висить на волоску, інстинктивно викручуючись по стежках і ховаючись між кущами, щосили я кинувся вперед. Потім, будучи практичним у таких випадках, я на ходу скинув з себе шкіряну куртку і кепку десь глибоко в кущі і тепер ще з більшою силою гнався туди, куди, на мою думку, можна було гнатися. Тодішні мої почування може вповні зрозуміти тільки та особа, життя якої вирішувалося впродовж наступних двох-трьох хвилин — жити або померти і то померти в страшних муках від рук немилосердного московського ката. Бо “Чрезвычай-

ная Комісія по боротьбі з контрреволюцією і саботажем”, яку створив Ленін, без жодного суду чи навіть переслухань, лише “на підставі” підозріння, тоді “шльопала” кожного, на кого впало бодай найменше підозріння. І тому, що перед мною в ті хвилини була дилема “бути або не бути”, тому, завдяки інстинктові самозбереження, я міг швидше бігти, ніж ті, перед якими такої дилеми не було, бо ж вони лише виконували “заданіє” своїх комісарів.

— Пригадую, — вів далі Заболотний, — що через якусь хвилину-дві тупіт чобіт за мною нібито стих. Але так могло тривати хіба лише кілька секунд, бо незабаром стукіт чобіт знову було чути. Значить, за мною біжать далі, смертельна небезпека й далі висить над головою. Що робити? Перепливти через Дніпро — не було жодного човна, та й вже було б запізно, бо чекістська куля могла б мене легко дістати в човні. Що робити? І тут раптом пригадалася Оріся. Та ж вона тут зовсім близько жила! Не гаючи жодної секунди часу, біжу туди, до її хати. Ще кільканадцять секунд — і я вже був біля Орісиного будинку. Хоч тупіт важких чекістських чобіт і далі доносився до моїх вух, проте завдяки густим кущам самих чекістів ще не було видно. Правдоподібно, вони мене не бачили, хоч відчували, що я десь побіг у цьому напрямку. Що робити?

— І раптом, в той найкритичніший момент мого життя, я несподівано побачив біля хати на лавочці Орісю. Вона, очевидно, нічого не підозріваючи, сиділа собі з книжкою в руках, любуючись останнім усміхом зникаючого за обрієм осіннього сонця. І тоді я раптом відчув, як крізь мій мозок блискавкою промайнула одна геніяльна думка. Я миттю підбіг до Орісі і, зі всіх сил перемагаючи задихання, промовив до неї:

— Оріся, моя любя Оріся! За мною біжать чекісти... Я знаю, що ти мене не кохаєш і я цього від тебе і не вимагаю... Але в цю хвилину ти єдина людина, яка може врятувати не тільки мене, але може і цілу нашу організацію від знищення. Але вдай на одну мить, що ти мене кохаєш і тому давай будемо цілуватися.

— Оріся раптом глянула на мене, чи то від здивування, чи від перестрашення великими чорними очима і в

ту ж мить, коли важкий стукіт чобіт було чути зовсім близько, міцно вхопила мене в свої обійми і... наші уста злилися...

— Я вже точно не пригадую, як довго ми сиділи в такій позиції. Але пригадую, що Орися тільки тоді звільнила мене з своїх обіймів, коли, зрівнявшись з нами, засапаний і спітнілий чекіст на віддалі кількох кроків вигукнув до нас:

“Ви, черті полосатие, не віделі случаем, кудя здесь побежал адін бандіт в кожанке?”

Орися в ту ж мить стрепенулася і, наче сполохана пташка, відповіла москалеві:

— Бачили, товаришу... Кілька хвилин хтось побіг он туди, наділ, — і вона показала десь у напрямку Подолу.

Чекіст щось муркнув до іншого свого “соратніка” і швидко побіг по вказаному маршруту.

Коли чекістські кроки зникли, я найщиріше, як тільки можна було, подякував Орисі і, розпрощавшись, рушив у протилежному напрямку. А на другий день я щасливо перебрався через фронтową смугу до військ Головного Отамана і від того часу вже ніколи більше не бачив ні Орисі, ні Києва... Цікаво, що сталося з тією чудовою дівчиною? Де вона тепер? Невже мені знову колись вдасться її зустріти?

Микола Погідний-Угорчак

МАТИ

Вечір розливав свої сутінки по стінах кімнати, зверненої двома вікнами до сходу, яка, здавалося, тепер перемінилась у сіру домовину. Тиша, що заповнила цей вузький простір приглушувала зідхання жінки, яка лежала мовчки на постелі з руками на грудях і сумно дивилась на двері, котрими недавно вийшов її єдиний син.

Розмова, яку вона мала зі своїм сином залишила її в суперечних думках. Материнські почуття до нього роздвоїлись. Вона закинула синові легковажність до релігійних обов'язків і син відповів їй відкрито: "Мамо, залиш мене у спокою! Я шаную твої релігійні переконання, але вони не для мене!"

Така відповідь, правда, не була для неї новиною, але вона мала ще одну справу, яку вирішила поладнати перед своєю смертю. Виявилось, що її рідний син зловжив легковажністю однієї дівчини. Свого часу ця дівчина прийшла була до неї зі скаргою та сльозами і вона обіцяла заступитись за покривдженим внуком. Отож тепер вона відчувала подвійний обов'язок до цієї нещасної дівчини: як до жінки і як до молодой матері. Однак її шляхетні наміри залишилися без успіху. Хоч вона зужила всі аргументи Божі і людські, син викручувався, як лише умів, а врешті заявив відкрито:

— Мамо, ти не знаєш теперішніх дівчат. Я вважаю пониженням своєї чести в'язати свою долю з такою особою. До того, мій характер вільний і я не терплю жодних пут. Коли ж тобі так залежить чесно поладнати цю справу, то я зроблю тобі єдину уступку. Я заплачу, що приписує закон, і нехай вона собі шукає другого дурня, щоб з нею оженився.

Вражена таким нахабним словом, вона зараз запитала його, чиїми грішми він заплатить, коли ще не має самостійного становища. Але її синок тоді злорадно усміх-

нувся і сказав: — Хіба ж ти мамо не допоможеш мені вирватись від пазурів цієї нікчемної дівчини?

Така відповідь це був останній удар у її материнське серце. Син запропонував їй, щоб вона своїми тяжко запрацьованими грішми змивала його гріхи. Вона мала б бути тихою спільничкою його розгульного життя. І цього вона вже не могла стерпіти. Обурена до краю, вона піднеслась на ліктях і крикнула: — Забирайся мені з очей, щоб я тебе тут більше не бачила!

Синок, що завжди приймав материнську мовчанку за одобрення, тепер був заскочений її поступком, здивувався і вже не знав, що робити. Але рішучий вираз обличчя матері змусив його покоритись. Він вийшов з думкою, що мати незабаром заспокоїться і подобришає, бо так уже нерозбувало.

А мати, залишившись самою, залилася гіркими сльозами. Довго лежала вона з розбитими думками, коли несподівано загостила до неї добра сусідка, вдова по рільникові-господарю. Дві жінки неначе дві сестри довірилися у своєму горю і нещасна мати почала жалітись і переказувати останню розмову із своїм улюбленим синочком. Розказала все, чим наболіло її серце, а добра сусідка почала її розважати. І так їх розмова продовжувалася до пізньої ночі і набирала щораз поважнішого характеру і таємничости. Чогось їхні голоси почали стихати, наче боялись зрадити свої пляни, які уклали між собою обидві жінки. Лише несподівані кроки сина їх сполохали. Тоді сусідка, не маючи охоти зустрічатись з невдячним сином, зараз попрощалась з хворою і вийшла непомітно з хати.

Але й хвора мати не бажала собі продовжати розмову зі своїм сином. Його прихід прийняла мовчанкою. Вдавала, що спить. Коли ж запевнилась, що його вже немає, піднеслась, сперлася на подушки і почала свою вечірню молитву, тиху, покірливу і надхненну довір'ям і любов'ю до Того, що про все дбає, всім керує і всім щедро уділяє свою розраду, потіху та ласку.

Вістка про смерть власниці великого господарства пані М. рознеслась скоро по довколишній місцевості. Серед знайомих покійної вона викликала сміток і жаль, бо всі знали її як добру людину і добру християнку. Похорон відбувся при численній участі людей у ширій жалобі. Ніхто не відтягався віддати останню прислугу тлінним останкам трудолюбивої і побожної жінки. Одного лиш не сподівались добрі сусіди і знайомі.

Тиждень після похорону пані М. приїхав з міста нотар Чмола, щоб прилюдно відчитати її останню волю. Цього бажала собі померла, отже нотар Чмола мусів виконати свій обов'язок.

Ранком зійшлися всі сусіди, знайомі й приятелі покійної, висловлюючи по різному свої погляди. Особливо дивувало їх, чому саме остання воля покійної має бути прочитана прилюдно, коли ніхто з родини, ближчої і дальшої, не думав оспорювати права спадковості її майна на законного сина. Та цю загадку незабаром розв'язано. Нотар Чмола відкрив письмо і заявив, що хоче подати всім присутнім до відома останню волю пані М. і почав її читати:

— Я, Марія М., власниця маєтку, 100 моргів землі, а теж усі забудування та інвентар живий і мертвий при повній свідомості свого розуму, ніким не примушена, з власної доброї волі, записую ціле своє майно з будинками і господарським інвентарем на незаконного мого внука Альберта на вічне користування. А все домашнє устаткування розподіляю по половині на моїх добрих сусідів: Юрія Довганюка і Єлисавету Гринь. Своему синові Романові, що вирікся мого внука Альберта записую десять долярів, щоб купив собі за них Святе Письмо і християнський молитовник.

Своє майно розподіляю свідомо між чужих, бо вони є віруючими християнами, отже будуть молитися за мою душу, щоб Господь не осудив мене і простив мені провину за сина, котрого я не зуміла виховати для Бога і Його Святої Церкви. Цю свою останню волю засвідчую при нотарі Чмолі і трьох свідках власноручним підписом, підпис М. М.

Відчитаний тестамент покійної поразив немов громом всіх присутніх слухачів. Глибоко зворушені свідки цього тестаменту важко похилили свої голови, здивовані такою

останньою волею жінки-матері. Не менш схвильований був сам нотар. Він закрив тестамент і чомусь дивився уперто у вікно. Можливо він стежив за сином покійної, що, почувши останню волю матері, вибіг приголомшений з хати і нервово бігав по подвір'ю. Однак тяжко було збагнути, що думали гості. Одно було певне, що цим разом ніхто не співчував синові, який не зумів заслужити собі довір'я у своєї рідної матері. Урядовий акт останньої волі матері-християнки залишився важний у всіх своїх наслідках.

**
*

До цієї правдивої події, що була голосною свого часу по всіх часописах, годиться додати, що цей вчинок побожної матері-християнки поблагословив Господь.

Невіруючий синок схаменувся, а прийнявши в спадку десять долярів, таки купив собі Святе Письмо і молитовник. А тоді одружився з покривдженою дівчиною, заопікувався своїм власним синочком і так залишився на матернім маєтку.

Гванна Чорнобривець

У КІЛЬЦЯХ ПАХУЧОГО ЛАДАНОУ

“... І ще помолилось за... за... за... і за тих, що в Ріднім Краю і в розсіянні по всіх світах спочивають поховані!” — оксамитним басом відрізує кожне слово диякон. Тоненькою спіралею в’ється благовонний ладан.

Коли священик, кланяючись на всі три сторони, підкидає трикутній ланцюжок кадила, гостроверха покришечка клацає, як залізний чайник, а навколо церковного аналоя клубочаться густі пасма білосинявої хмари. В них, ніби окремими візерунками, накреслюються примхливі фігури, обличчя й постаті померлих рідних осіб. І так шкода, що ці пухнаті подоби тут же раптом гублять фантастичні обриси, розтягаються в овали, паси, стають ледь помітними, ажурними рисами і потім поволі тануть. зникаючи назавжди.

Туман застеляє очі, думки швидкокрилими ластівками шугають в уяві, мчать блискавично безмежними просторами, переганяючи важкі візії минулого, і вже, безперечно, покидаючи невеличку, подовгасту німецьку каплицю, де оце зараз правиться Службу Божу. Людей небагато, але більшість з них, помітно, у піднесеному молитовному трансі. Дрижать мимовільно вії, на них висять прозорі, солоні росинки, і кожна з них у своїх малих намистинах має велетенські глиби горя, муки, страждань. Морськими валами накочуються буруни переживань, захлистують, спихають у чорну безодню... Груди стискає давучий клубок...

**
*

... І раптом в уяві такий погідний, соняшний, майський ранок... Невеличка дівчинка біжить у квітучий садок. Вона у новій суконці і лискучих черевичках, хоч за календарем — будень. В небесному океані чути жайворонка, що захлинається в мелодіях, майстерно вправляючись на чародійній сопілці. Таємничо-урочисто прибрався білорожевими коронками яблуневий цвіт. Золотаві кульбаби вере-

тами простелились, причащаючи працьовитих бджілок повними келішками бурштинового нектару. Не трава — смарагда переливаються в променях сонця. І чомусь так винувато щуляться на грядках зажурені квіти.

З кімнати, що вікнами виходить в садок, чується сумний-пресумний церковний речитатив. Дівчатко притьмом зриває ледь розквітлі незабудьки і стрімголов назад, у хату. Але сьогодні чогось так багато насунуло людей, що поміж їхніми ногами лише з трудом можна пропхатись наперед. Стіл розсунено на всю довжину, а на столі лежить її мама — міцно заплющивши очі, спить. Обабіч і в головах сльозами стікають товстелезні жовті свічки. Ухопивши наміткою вкриті ноги, дівчинка з усієї сили торсає їх і з обуренням кричить: “Встань, вставай, уже пізно! Я принесла тобі гарні квіточки!..”

На якусь мить все затихає: священик, півчі, люди. Жінки з трудом ковтають непрошені сльози, чоловіки журно хитають головами. Тато, взявши дитину на руки, міцно притуляє до очей хустку. У сусідній кімнаті заходиться від плачу немовлятко. То — рідний братік дівчинки, якому нянька не може дати ради. Старшенька п'ятилітня сестричка вже дещо догадується. Припадаючи до маминої суконки, не перестає хлипати, а потім, наче не своїм голосом протестує: “Нікому, нікому не віддам своєї мамусі!!! Гетьте всі звідси! Гетьте ж зараз!!!” Вона злісно тупає ногами, відпихає присутніх... Весь натовп нестримно плаче. Бажаючи забавити дітей, деякі тичуть їм бублики, цукерки, пряники, та ті нічого не хочуть.

З висоти татових рук спостерігає дівча, як внесли до хати подовгасту скриню, вмостили туди їхню маму. На сильних чоловічих плечах немов човном пливе, вся у квітах, молодесенька красуня, а за нею живими хвилями — народ. Сільська церква битком набита. З церкви — на цвинтар.

Монотонні, сумні напиви заколисали малу. Вона безжурно заснула на татовому плечі, нічого не знаючи, що діялось потім. Прокинулась щойно від чиргикання лопат. Це чоловіки вивершували земляний горб...

“Нехай буде воля Твоя!” — співав хор у каплиці. Це вже не підсвідоме, це — дійсність. Приходжу і я до себе, як після важкого шоку. Я ніби повернулась “звідти”, де бачила на власні очі занедбалий, здичавілий, весь у бур’янах, сільський цвинтар. Мармуровий пам’ятник розбито, камінна плита надщерблена. В зарослому чагарнику, у зісохлому торішньому бадиллі, стирчав дебелий цурпалок — залишок хреста на ледь помітній невеличкій могилці. Мама і братик спали вічним сном...

**

*

Та от Служба Божа скінчилась. За скрипучими дверима убогої каплиці молільників ласкаво вітало весняне, вічно усміхнене сонце. В ограді кругом церковці ніжним рожевим цвітом укрились яблуні...

Катерина Штуль

АСОЦІАЦІЯ

Ти діткнулася
устами наперсточка
теплої sake.*

Готелик при вулиці Сагару Марутамаші ще спав... Мені вдалося пройти між сплячими покотом на долівці, не розбудивши нікого, але дерев'яні сходи зойкнули під моїми босими стопами й я сходила по них, як той кіт: поволеньки, лагідно розкладаючи тягар мого тіла з ноги на ногу.

Сходи вели до малесенької вітальні. Ще з вечора я запам'ятала, що на подвір'я виходять через іншу кімнату й кухню, тому перед кінцем сходів спустилась через отвір в стінці до другої кімнати та, переступивши ще когось сплячого, опинилась в кухні.

Кухня розчинена навстіж, наповнена прозорим світанком також спала...

Вигасле вогнище, казанки уставлені в рядочок, а на стінах і навіть на стелі завішені грона сит, терток, лійок, макогончиків, тріпачок та кошиків різнорідних форм. Це багатство кухонного знаряддя нагадувало мені чиюсь кухню чи їдальню. Але чию?

За порогом ряди черевиків. Знаходжу свої — після татамі** вони вогкі й холодні. Переді мною подовгасте подвір'я, скоріше подвір'ячко. З правого боку ослінчики, умивальники та стіл з пальниками на газ — видно квартиранти варять собі їсти.

* Sake — національний японський напій з ферментованого рижу. Має високий відсоток алькоголю (17-18%). П'ється теплим й маленькими ковтками з порцелянових чарочок. З питтям sake пов'язаний багатий поетичний церемоніал.

** Татамі — дрібна плетінка з тростини, натягнута на дерев'яну раму й підбита соломою. Має стандартний вимір 1.82 на 0.91 метра. Уживається до покриття підлог в японських домах.

Ліворуч дві дерев'яні, притулені одна до однієї кабінки: перша купальня, а друга “за потребами”. Дахи кабінки покриті помостом з дошок, на який виходять з кімнати на поверсі.

На цій небуденній терасі повно горшків з якимись паростками та рослинами.

За кабінками вузький прохід приводить мене до мініатюрного городу, до якого є також вхід з кімнати, що побіч кухні, якщо розсунути її прозорі стінки.

Городчик покритий темною муравою: праворуч кущі яснозеленого бамбука, коло них гранітний стовбець-ліхтар, посередині сосонка, віти якої формувала рука господаря за допомогою підпорочок, і тут же, коло розсунутої стінки, присадкувата зарожевіла черешенька.

Дивлюся на цей клаптик захований від небажаного ока й мені стає ніяково: так якби нехотючи підглянула чиясь таємницю. Городець інтимний, родинний, церковний, наочний свідок життя власників, які тут сповідаються з радощів і болів — він не для цікавого чужинця...

Повертаюся назад в подвір'ячко, присідаю на ослінчикові й зір мій опиняється на горшках-вазончиках, що рядами усталені під кабінками, так само, як на терасі кабінки.

— Дивно, — стверджую, — горшки непропорційно великі до малих паростків, що виглядають з них. — І знову насувається спомин: де я бачила подібну “плянтацію”?

І нараз пам'ять відтворила інше подвір'я й інший город!

— Так е! — і я радісно розсміялась. Думка, чудесне компюторне прядиво, перескочила континенти та з'єднала його з вандейським островом Нуармут'е!

— Тож-то у Софії кухня й їдальня завішана кошачками, глечиками й різним посудом і город та подвір'я обставлені такими вазониками, що втричі завеликі до рослин.

Японські городи відзначаються простотою та надзвичайною гармонією, яка має за ціль включити глядача в світ природи та нагадати йому, що він має співжити з нею, бож він є її часткою. Ці городи-пейзажі появилися по японських монастирях та храмах вже в VI столітті, коли до Японії прийшов буддизм з Кореї. І дотепер вони відзначають-

ся простотою й гармонією, а контепляція їх вводить споглядача в стан повного спокою, задоволення й безтурботности, в стан “поза себе”.

Городчик при вулиці Сагару Марутамаші не був городом манастирським, але відзначався гармонією й простою, яка заспокоювала.

Город Софії Яблонської в Нуармут’є мав інший пейзаж і в ньому царила інша гармонія, не гармонія спокою, а гармонія динамічна, притаманна їй. Але все таки було щось спільне між цими городами, розмеженими п’ятнадцятьма тисячами кілометрів: вони мали інтимну атмосферу, яка затримувала кроки на порозі, якби кажучи: “Не заглядай в мою душу!”

І загалом Софія не любила показувати свій город, може щоб уникнути нецікавих питань, а чому то так, чи не так, і тому відвідувачі ходили по ньому самі.

Нераз і я ходила по ньому самотно, урочисто й завжди зняковіло, бо відчувала, що він був найінтимнішим твором Софії.

Любов до рослинного світу, яку вона перебрала від свого батька та поглибила своїм перебуванням на Далекому сході, вона віддала своєму городові, для якого знайшла в Марті Калитовській гідного послідовника. Це ж вони возили крадькома вночі з другої сторони острова чорну землю з-під сосон та кедрів, щоб дати найкращу поживу рослинам. Тією ж землею були й наповнені вазоники, розмір і кількість яких викликали у мене асоціацію між двома протилежними континентами.

Це ж вони забороняли нам брати купіль під вечір, бо город ще не підлитий і йому може не стати води. Вставала Софія рано, щоб ним піклуватися й присвячувала йому багато часу.

В роз’їздах своїх тужила за ним і з гордістю оповідала про нього. І справді було чим пишатися, бо він з-під її чаклунських рук виріс дуже суцільний, соковитий, густий, тінистий з широкою стежкою, що проходила по ньому урочисто сіямським кльонгом.***

*** Кльонги — водні шляхи, русла.

Відзначався він багатством рослин і квітів. На тлі зеленої гущі масивів, з яких пробивались сосни чи плакуча верба, в кожну пору року щось цвіло. Це зелене й квітуче царство найкраще відзеркалювало вдачу власниці: багатогранно-талановиту, гарячу, амбітну, вольову. Вдачу, яка не заламується навіть при найтяжчих ударах долі, але, закусивши уста, терпить, не показуючи нікому свого болю, хіба... улюбленому городові. Він був її приятелем і її повірником.

Ех, якби город міг розказати...

З моїх роздумувань пробудили мене чиїсь кроки. Переді мною стояла власниця готелику і, зложивши руки, низько кланялась. Я зірвалася з ослінчика й собі, зложивши руки як до молитви, тричі кланяючись, проказала по українському: "доброго ранку, пані"! — хоч в моїй обмеженій японській лексиці було знане слово "Огайо"!

Ірина Шуварська-Шумилович

ДОНІ

З любов'ю — Мама.

I

Екзотичною видаєшся ти мені рослиною і уложив тебе Господь унікальною, як ти це зауважила, але по молодості своїй не додумалася, що і щастя твоє мусить бути унікальним. Поки ж очі твої спрямовані на те, чим інші впиваються, даремно світиться над тобою зоря твого спеціального призначення, — Дару, який може стати твоїм лише тоді, коли ти його побачиш, пізнаєш, зрозумієш причину його і полюбиш її ще більше, як самий Дар, а ще більше Того, Хто простягає тобі з неба; любуючися тим, чим ти станеш, коли зацвієш всім своїм цвітом у Радості тайного Сповнення, у світлі Зору Того, Хто подає.

II

Почекай, — потерпи Богові, — Він найкраще знає коли і що тобі подати. Він найкраще знає, коли ти будеш готова прийняти те, що Він для тебе задумав, знаючи, що лише тим ти повністю зрадієш і всім серцем і всією душею дякуватимеш Йому. І всім серцем і всією душею славимеш Його; всім серцем і всією душею станеш справжньою, святе благозадоволення стягаючою дитиною Божою.

Чим тяжчий час чекання, приготування, дозрівання, зміцнення у вірі, виростання у надії й любові, очищення від грішних слабостей і доторкнення світського світу, тим більший, тим цінніший Дар задумав Він подати. І не подасть його, поки не побачить, що ти вже доросла і здібна оцінити й правильно уживати післане добро. — Що вже підеш за Пресвятим Подателем, не зважаючи ні на форму, ні на рід щастя того, — бо і благословенний родинний, чи евентуально блаженний монаший стан життя, все стане на славу Йому; і радісно і добровільно, і з кожним кроком і

в кожному русі, в кожній думці, в кожному бажанні буде лише прагнення сповнити Волю Його Пресвяту і Пречудесну. Тільки тоді заспокоїться серце твоє і навіть серед обрущення світських озлоблень переживатимеш передсмак, а то і повністю початок Царства Небесного, ще тут, на нашій, кров'ю і сльозами напоєній землі. І вже ніщо в світі не буде в силі відобрати, або ушкодити маєток, в терпінні і в науці нелегкій, знайдений і незміренно більшим показавшись, ніж ти коли-небудь могла сподіватися, бо врешті ми таки бачимо: дає Доброта Господня, а не праця наша. Вона, одначе, притягає любовно щедре Розположення і Поміч Пресвятого Подателя, зворушеного нашими щирими, незбентеженими стараннями, безпомічним у своїй людській обмеженості. — Їх і найсвітліші висновки не можуть бути заплавою за необмежену і безконечну Ласку, Яка на підійшовших спливає милістю Слова Божого, Вічну Теперішність, вічно освітляючого.

III

Минуле — це те, що втрачене, майбутнє те, що ще не знайдене, теперішнє те, що не змінюється, Вічне — без кінця втрачається (надія), або без кінця знаходиться (любов); керує ж тим всім в людині віра, тим вона й спасає.

Нью-Йорк — 25. I. 1981.

Олександр Зозуля

ОДРУЖЕННЯ

(Жарт)

Дієві особи:

Марко Клешня — інженер 46 років.

Розмері — медсестра 38 років.

Марко — її син, студент.

Макар Осика — кольпортер-пенсіонер.

Ірина — громадська діячка.

Дія відбувається в апартаменті Клешні.

1

(Клешня замітає мітлою кімнату й наспівує: “Вечір надворі, ніч наступає”. Кидає мітлу, наливає чарку віскі, п’є.)

КЛЕШНЯ. Це для настрою. У житті людини є три знаменні події: перша, коли людина народилась, друга — коли померла. Ці події від людини не залежать і вона їх не пам’ятає. Третя подія — це коли людина одружується. Ця подія залежить від того, скільки в голові є клепок і якими обручами вони скріплені (Дивиться в дзеркало). Щонайменше відмолодили на років десять. Учора був сивий, як старий віл, — сьогодні блондин, хоч у ряди кадетів ставай. (Зачісує волосся). От до чого дійшла техніка. Хитрі “барбери” вигадали різнокольорові юшки і купують нерозсудливі голови та лопатою грошики гребуть. Омолоджена чоловіча голова — успіх на жіночому ринку. Кажуть, якщо мужчина не скидається на мавпу, то вже красунь. Точно!

Але, яка вона: блондинка, шатенка чи така ж нафарбована, як і я? Якого вона походження? А коли муринка!? Або в такому віці, що жодний дентист не відважиться робити їй зубні протези. Все, що мені відомо — це ім’я Розмері. Яке гарне ім’я! Хіба є такі в українців? Всякі там

Ірини, Оксани, Христини... Розмері — це наймодерніше ім'я. Є навіть така оперета. (Співає). О, Розмері-Марія, на тебе вся надія...

Так... (Дивиться на годинник). Зараз четверта. Рівно о шестій Розмері стукатиме в мої двері. (Задумався). Ага! Трохи не забув. Треба зробити пробу модерного танка "Ча-Ча". (Ставить на патефон платівку і незграбно танцює та наспівує. Ненароком патефон повзнувся й упав). До цієї модернізації треба мати щонайменше дві пари ніг. (Стук в двері).

КЛЕШНЯ. Прошу!

2

(Входить Ірина)

КЛЕШНЯ. Прошу, заходьте. Дуже радий...

ІРИНА. Може й раді, тільки не моєю появою.

КЛЕШНЯ. Не ігноруйте солонючого вдівця. Сідайте та новини розповідайте!

ІРИНА (сідає). Хвилин десять стукала: патефон грає, ви співаєте та гупаєте, наче мак у ступі товчете, а...

КЛЕШНЯ. Хочу трохи опанувати хореографічне мистецтво.

ІРИНА (Жартуючи). Може одружитись задумали?

КЛЕШНЯ. Ви вгадали. Хочу покінчити з одноосібним життям, щоб продовжувати рід предків. Отих Клешнів, що жили над Дніпром і руками ловили раків.

ІРИНА. А ви колись говорили, що поклялись жінці "як не вдвох, до гробу самотнім".

КЛЕШНЯ. То правда. Коли я втікав від московської навали, дружина була в такому стані, що їй треба було лежати, а не втікати. Попрощались і поклялись. Я жив ніби Робінзон. Точно!

ІРИНА. А тепер клятву ломаєте (передражнює). Точн-о!

КЛЕШНЯ. Ні. Двадцять років не мав я від дружини звістки, терпів. Навіть такі янголи, як ви, панно Ірино, не спокусили мене.

ІРИНА. Пане інженере!..

КЛЕШНЯ. Не чваньтеся, а слухайте далі. Дуже кортіло, чи вона дотримала клятву та що Бог послав — сина чи дочку. Написав я до сусідки листа й отримав ось таку відповідь (Дістає листа і читає): “Ти, Марку, дурень з найдурніших. Ти ранком попросився з Вірою, а вечером підїхало вантажне авто і якийсь цивільний Фріц забрав її з бехами. Чули? Точно!

ІРИНА. Ви маєте рацію. Але може то й не німець. А сусідці теж не варто довіряти.

КЛЕШНЯ. У вас чуле серце, але йому бракує життєвого досвіду. Точно!

ІРИНА. А наречена із своїх чи з мішанини?

КЛЕШНЯ. Одружуюсь модерною комунікацією — через газету. А хто вона, з якого роду, племені; чорна чи руда, знатиму о шестій годині. В цей час відбудеться перше побачення і ратифікація умов подружжя. Точно!

ІРИНА. Через газету?! Невже вам не соромно? (Встає). Штовхаєтесь між тисячами українських жінок і не можете нормально...

КЛЕШНЯ. Вибачте, що перебиваю. Нормально я вже був одружений. Тепер хочу перескочити всі життєві трафарети, що тягнуться через довгі і нудні вечори штучної романтики. Віки волів і коней минули разом із зітханнями. Настала доба всеобіймаюча й швидкосприймаюча. Як сказав один поет:

Бери життя таким, як є —
Воно найкраще,
Бо твоє...

ІРИНА. Це і є штучна романтика. По-моєму: життя — це боротьба, одруження — це постріл у життєву коначність.

КЛЕШНЯ. А як не поцілиш?

ІРИНА. Тоді та людина поганий стрілець.

КЛЕШНЯ. Двадцять років тому я вистрілив і, здається, поцілив. А ви чули, що пишуть про той постріл?

ІРИНА. А чому б вам не одружитись з українкою. Я знаю одну особу: патріотка, розсудлива і, як господиня, уміє з цента зробити два.

КЛЕШНЯ. Вдова чи розвідниця?

ІРИНА. Ні!

КЛЕШНЯ. Панна?

ІРИНА. Теж ні.

КЛЕШНЯ. Так хто ж вона?

ІРИНА. Засватана.

КЛЕШНЯ. О, це вже справжня модерна наречена. Обранця нагнала і...

ІРИНА. Трохи не так. Ця панна вдома мала нареченого. Вона втікала на захід, а наречений лишився для боротьби з ворогом. Перед тим, як розійтись, вони обмінялись перстнями. Нещодавно вона дістала вістку, що він загинув лицарською смертю. Тепер вона певно зв'язала б долю з іншою особою.

КЛЕШНЯ. Чому ж ви мене з нею не запізнали?

ІРИНА. Ви ж не просили. Та тепер уже й нема потреби (Дивиться на годинник). Вибачте! Забігла на хвилинку, а протарабанила цілу годину. Я по ділу...

КЛЕШНЯ. У вас завжди: діла, діла... О, Боже — коли ж жити!

ІРИНА. Ми збираємо пожертви на організацію Музею. Гадаю, що ви не відмовите.

КЛЕШНЯ. Правду кажучи, ви сьогодні четверта (Довбається в кишені). Даю, що маю. Більше ні цента при собі.

ІРИНА. Велике вам спасибі. Якби кожний пожертвував п'ятку, то...

КЛЕШНЯ. Чекайте, я здається помилився (Довбається в кишені). Я жертвуюю доляра.

ІРИНА. За таку щирість я б вас розцілувала. Та залишу це під новий рік. А цього доляра запишу на Рідну школу. А Енциклопедію українознавства ви напевне з охотою передплатите.

КЛЕШНЯ. Повірте, що в кишені ні одного нікля.

ІРИНА. Вірю, але вам треба тільки передплатити, а сплачуватимете ратами.

КЛЕШНЯ. Може іншим часом. Я дуже поспішаю.

ІРИНА. Для цього вистачить одної хвилини. Ось тут розпишіться.

КЛЕШНЯ. (Нервово) Та я... та знаєте (дивиться на годинник), ну, та вже давайте, розпишусь.

ІРИНА. Красненько дякую. Не забудьте ж на весілля запросити.

КЛЕШНЯ. Вибачте, а скільки ж там за Енциклопедію?

ІРИНА. Тридцять долярів. Зичу успіху (Виходить).

КЛЕШНЯ. Тридцять, п'ять і один. Тридцять шість! Розумно обробила. Це ж цілоденний заробіток. З такою жінкою і дурень не пропаде. Цікаво знати, про яку ж панну вона говорила. За модерною логікою нею мусіла б бути Ірина. Якже ти, Клешня, не помітив діаманта на кінчику свого носа? Несчастливий той чоловік, у якого дерев'яна голова та ще й дубова. Точно!

3

(Чути стук у двері. Клешня чепуриться біля дзеркала)

КЛЕШНЯ. Прошу, довгождана... (Побачивши Осіку, розгубився). А, це ви, пане Осіка! (Входить Осіка з великим клунком).

ОСИКА. Дай Боже, щастя, пане інженере!

КЛЕШНЯ. Що це у вас за ноша?

ОСИКА. Громадське навантаження (Вивалює з мішка купу книг). Тут, як бачите: наука, культура, мистецтво і політика. Як кажуть: кольору до вибору. З якої секції зволите?

КЛЕШНЯ. З охотою купив би, але часу нема на читання.

ОСИКА. "Вел"... Усі кричать "но тайм, но тайм"... А ті, що писали ці книги, теж десь працюють. То виходить, що в них того "тайму" досить. Мені так видиться, що книжку легше прочитати, як написати.

КЛЕШНЯ (Чухає потилицю). У мене зовсім нема часу, а купити книжку, то треба хоч сяк-так переглянути. Зайдіть іншим часом!

ОСИКА. Та я всі ці книги перечитав і знаю їх, як свої старі вуси. Про кожную я вам витлумачу, що й до чого: оця груба — "Історія України", синя — "Ми і світ", а ця, що на обкладинці голова з двома носами — модерний ро-

ман “Місяць на стрісі”. У мене асортимент книжок більший, як у крамниці ковбас.

КЛЕШНЯ. Прийдіть у п’ятницю. Зараз гроша брак.

ОСИКА. Я вам позичу. Ось маєте двадцять долярів, коли матимете — повернете. У наш час так є, що пенсіонер позичає інженерові.

КЛЕШНЯ. Добре, візьму оцю тоненьку.

ОСИКА. Пане інженере, це книжка, як доглядати немовлят. У вас, здається, таких нема. Я вам зараз підберу: оце вам на двадцять долярів.

КЛЕШНЯ (Дивиться на годинник). Пане Осика, але ж...

ОСИКА. “О’кей”, хай буде по-вашому. Прийду ще в п’ятницю (збирає книжки). О, ледве не забув. Я збираю пожертви на допомогу політв’язням. Скільки ви офіруєте?

КЛЕШНЯ. У п’ятницю, коли одержу платню.

ОСИКА. “Олрайт”! Я вам позичу ще десятку. Так що за вами буде кругло тридцять. Прошу розписатись.

КЛЕШНЯ (Нервово). Пане Осика, я маю лише п’ять хвилин. Ну... давайте вже підпишу.

ОСИКА. Шаную освічених людей, з ними найлегше робити “бізнес”. До... п’ятниці (Виходить).

КЛЕШНЯ. Ху-у-у! Коли б у нашій громаді таких Осик було з п’ять та тільки ж Ірин — платні не лишилося б і на “пап-корн”. І приперся старий, як непрошений татарин. За десять хвилин накрив на тридцять долярів. Точно! (Стук у двері) Нарешті Розмері! (Відкриває двері). Прош-ш-у... (Побачивши Осіку, сторопів).

ОСИКА. Перепрошую, я забув вам запропонувати Українсько-англійського словника. Культурна людина без словника, як без ложки до обіду.

КЛЕШНЯ (Роздратовано). Киньте на стіл і, ради Бога, лишіть мене!..

ОСИКА. “О’кей”. Так за вами тридцять п’ять. На добраніч!

КЛЕШНЯ. Треба негайно міняти апартамент (Стук у двері), Неже знову Осика! (тихо підходить до дверей). Хто там?

РОЗМЕРІ. Чи тут мешкає пан Маки Клеш?

КЛЕШНЯ (Самозадоволено). Розмері! Нарешті... (Відчиняє двері). Прошу, шановна міс Розмері. Радий вас бачити і слухати ангельський голос...

РОЗМЕРІ. Чи ви всіх жінок такими словесними діамантами нагороджуєте?

КЛЕШНЯ. О, ні! Хоч би тому, що діаманти рідкість.

РОЗМЕРІ. Мое ім'я Розмері, а прізвище Убі.

КЛЕШНЯ (Цілує руку). Одне ваше ім'я підносить надхнення до небесних висот, а прізвище підводить до воріт модерного світу. Прошу сідати! (Сідають на канапу) Я вас не питаю, хто ви, бо знаю, що арійка. Але де ви навчилися української мови?

РОЗМЕРІ. Я студіювала слов'янські мови.

КЛЕШНЯ. Є така приказка: одна мова — один розум, дві мови — два розуми.

РОЗМЕРІ. Гарна приказка. Коли не секрет, звідки ви родом? Я так люблю слухати розповіді про інші народи.

КЛЕШНЯ. З України. Чули про таку державу? Це країна, як пишуть поети: теплого сонця, розлогих степів та пишних садів. Найбагатша країна в світі, і найбідніше живе народ.

РОЗМЕРІ. Ви говорите як поет. Я завжди мріяла мати "френда" з таким тонким почуттям.

КЛЕШНЯ (Гладить руку). Мені хочеться мати, мати... (Цілує руку вище ліктя).

РОЗМЕРІ. О, Маки!.. (Схилила голову на груди).

КЛЕШНЯ. Я радий мов дитина, що мої мрії можуть здійснитись на цій німій канапі.

РОЗМЕРІ (Підводить голову). Ви, Маки, справді мрійник. Але ж ви мене не знаєте. Може я найгірша жінка на світі.

КЛЕШНЯ. Але ви можете бути найкращою (Хоче обняти).

РОЗМЕРІ. Стривайте! (Дивиться на портрет). Це ваша знайома, чи може...

КЛЕШНЯ. Це історія юної наївності. В Україні я був закоханий в одну дівчину. Як бачите, вона красуня, а в голові порожня, як дірявий мішок. Точно! Та це вже забута історія.

РОЗМЕРІ. А ви її кохали?

КЛЕШНЯ. Ні!

РОЗМЕРІ. І досі нікого не любили?

КЛЕШНЯ. Нікого. Точно!

РОЗМЕРІ (Зривається з місця, б'є Клешню по лиці, зриває з голови перуку). Ах, ти, пустомеле! Коли ж ти говорив правду: тоді, коли клявся про вічну любов, чи тепер, коли твердиш, що ніколи не любив?

КЛЕШНЯ (Перелякано). Я... Ві-рр-а?! Звідкіля й яким чудом? Я хочу (простягає руки) приві-ві...

ВІРА. Прошу, Марку, вислухати. Я прийшла не одружуватись з людиною, з якою двадцять років тому була одружена; з людиною, яка поклялась...

КЛЕШНЯ. Я довгі роки чекав, думав...

ВІРА. І вирішив через газету шукати модерну жінку? Так принизити гідність. Через газету можна шукати вживане авто, меблі (Задумалась). А зрештою, для чого я читаю цю мораль? Бажаю тобі успіху — прощай!

КЛЕШНЯ. Віро, хвилиночку. Я тебе не затримую. Не маю на те права. Прошу тільки (подає листа), прочитай цей лист, а тоді можеш сказати — прощай.

ВІРА (Читає лист). Боже мій! Невже таке могла написати Клава, краща подруга дитинства? Як здібніли люди! (Замислилась, пильно дивиться на Клешню) Марку!..

КЛЕШНЯ (Цілюються). Признала. Точно!

ВІРА. Я все життя вірила тобі. (Сідають на канапу).

КЛЕШНЯ (Обняв Віру). А тепер розповідай про того німака.

ВІРА. Коли ми побрались, я не сказала тобі, що ніколи не бачила рідного батька. В 1919 р. він ледве вирвався з трикутника смерті. Мені тоді було шість місяців. Довідалась я про це від мами, коли вона прощалась із цим світом. У 1943 р. батько пробрався на Україну, щоб розшу-

кати маму. Яким чудом він знайшов мене, досі не розпитувала. Жили ж ми не під власним прізвищем Галушка, а під вигаданим — Корж.

КЛЕШНЯ. (Зідхнув). Яка вона падлюка!

ВІРА. Хто?

КЛЕШНЯ. Клава. А як ти їхала. Ти ж мала...

ВІРА. В дорозі я народила сина і назвала його Марком.

КЛЕШНЯ (Цілує). Вітаю породіллю і немовля.

ВІРА (Сміється). Немовля вже студент університету.

КЛЕШНЯ. Нещастя породило щастя.

ВІРА. Зараз я тебе з ним познайомлю (Дзвонить по телефону). Марку? А що робить тато? Добре! Приїдь зараз, забереш нас. Адреса: друга вулиця, апартамент 14-9.

КЛЕШНЯ. Найщасливіша людина тоді (обнімає Віру), коли в її обіймах б'ється в унісон друга половина серця. А чи билось б воно без того дурного оголошення!

ВІРА. Часом глупота приносить щастя. Коли я прочитала твоє оголошення, то подумала, що його написала людина, в якій є все, крім розуму. І зважилась пожартувати. Коли ж ти назвав своє ім'я і прізвище — Макі Клеш та такою жакливою вимовою, то в мене появилось бажання перевірити жениха.

КЛЕШНЯ. Так ти вже була певна, що це я.

ВІРА. Була певна, що це загублена моя Клешня. Та Клешня, що на прощання співала мені пісню. Пам'ятаєш слова? (Співають):

Раз козак у похід виражався,
Він дівчину свою розважав —
Про кохання палке признавався,
І таке коханій сказав:
— Не журись, моя люба дівчино,
Я із бою додому вернусь,
Як не зрадить лихая година —
Я навіки твоїм залишусь.

І повірила тая дівчина,
Вона слово йому подала,

Але доля судилась зрадлива —
 Лиха звістка у гості прийшла.
 Чорнобривого, кажуть, немає,
 Він загинув у кривавім бою
 Поховали його добрі люди,
 У далекім, не ріднім краю.

(стук у двері).

4

КЛЕШНЯ. Прошу.

МАРКО. Добрий ве... (Побачивши Віру в обіймах Кле-
 шні, здивовано) Ма-м-мо?!

ВІРА. Сину мій (бере Марка за руку), в цю щасливу
 хвилину доручаю тебе рідному батькові.

КЛЕШНЯ (Обіймає Марка). Плоть і кров моя (крізь
 сльози), точно!

МАРКО (Здушеним голосом). А я думав..

ВІРА. Що ж ти думав?

МАРКО. Думав, що у мене ніколи не буде батька.

КЛЕШНЯ. Коли б хто заглянув у мою душу, то по-
 бачив би там зоряне небо, почув би пісню животворчу й
 безконечну. Життя ж починається знову!..

ВІРА. Тепер, щоб не заплутатись, я вас понумерую.
 Ти будеш номер перший, а ти, сину, номер другий.

КЛЕШНЯ. За те, що ти, сину, так гарно орудуєш рід-
 ним словом, як Тарас Бульба шаблюкою, я тобі дарую своє
 авто.

МАРКО. Ти, тату, спізнився. Коли я став студентом,
 мені мама купила нового "Форда".

ВІРА. Рідну мову він полюбив від дідуся Семена Га-
 лущки. Бувало, бавиться забавками, а дідусь йому нашіп-
 тує про Січ, Зимовий похід та пісні наспівує. Тепер навіть
 з двоюрідним братом листується, що живе під Києвом.

КЛЕШНЯ. Що ж він пише?

МАРКО. Він пише, щоб прислати йому джінси, ков-
 бойські чоботи і спальний мішок.

КЛЕШНЯ (Сміється). На що ж йому ця амуніція?

МАРКО. Його посилають на якийсь БАМ аж у Сибір тайгу корчувати.

ВІРА. Яке життя було за Йосипа вусатого, таке і за Брежнева пузатого. (Дзвонить телефон). Так це я. Зараз ідемо (кладе слухавку). Тато просить, щоб не гаялись, бо застигнуть галушки.

КЛЕШНЯ. Я теж пробував варити галушки: накришив у каструлю тіста, зварив і... вийшов один великий галух (Всі сміються).

ВІРА. Оце татові буде несподіванка. Два Марки і обидва Клешні.

КЛЕШНЯ (Збирає речі до валізи). І так, люба, двері мого апартаменту закриваються назавжди. Хоч весілля не відбулось, але горілку питимем і закушуватимем галушками. Точно!

ВІРА і МАРКО. Які зварив дід Галушка!

Марія ГАРАСЕВИЧ

“СЛІДАМИ ПІОНЕРІВ” УЛАСА САМЧУНА

У пізнішому періоді творчості Уласа Самчуна, серед його численого дорібну, з'являються нові форми літературних творів. “На білому коні”, “На коні вороному” та “Планета Ді-Пі” повністю належать до духу літературної доби повоєнного періоду у світовій літературі, що характеризується явраз спогадами з воєнних і покапитуляційних років та автобіографічними повістями. Дві книжки, написані одна за другою, “Живі струни” і “Слідами піонерів” мають цілковито інший характер не лише від всього попереднього, але й різняться і між собою, хоч в основі написання обидвох творів дослідження праці й досягнень українських емігрантів в культурно-мистецькому та суспільно-громадському напрямку. Ці твори мають історичну базу.

Нясиичну реалістичну повість, якій він надає найбільшу вагу, Улас Самчук ніколи не залишив. Поруч вищезгаданих творів, була написана й видана повість “На твердій землі” та продовжується праця над третім томом трилогії “Ост”. Ця гігантська трилогія, на мою думку, займе центральне місце у творчості Уласа Самчуна і буде одним з найвизначніших творів в українській літературі 20 століття.

“Слідами піонерів”, найновіша книжка У. Самчуна, — вийшла з друку 1980 р., написана в р.р. 1967-68. Автор присвятив її “Українському Народному Союзові та пам'яті його основоположників, будівничих і прапорносців...” Книжка нараховує 268 стор., видана видавництвом “Свобода” в ЗСА, Джерзі Ситі — Нью Йорк. Під естетичним, якостевим і професійним оглядом, видання належить до кращих. Однак, треба відзначити той недолік, що не подано рону видання, літературного редактора та коректора.

“Слідами піонерів” автор підзаголовком називає “Епос Української Америки”. Тема твору визначена автором у заголовку та в присвяті. Не відкриваючи книжки, ми сподіваємося знайти в ній розповідь про неймовірно тяжкі початки перших українських емігрантів в Америці, заснування УНС та дальший розвиток громадського життя українських громад на цій землі, а разом з ними і дальший зріст УНС. Таке наставлення не впливає особливої охоти читати книжку, бо тема достатньо відома всім українцям в Америці й Канаді. Але, відкривши книжку, з першої сторінки натрапляємо на несподівано оригінальне, свіже, цікаве трактування цієї, в багатьох родах писань розробленої теми. Осмислюючи події, наслідки, конфлікти й гармонію прагнень, охоплюючи той конструктивний хаос, що виявив себе в історичному розрізі великим будівничим нового світу, Улас

Самчук дав яскравий образ народження і розбудови громадсько-політичного та культурно-мистецького життя української еміграції на тлі процесів, що відбувалися на цій землі від її піонерських часів, коли тут зустрічалися різні мови й культури світу. У блискучому есеї "Компроміс з мітом", яким розпочинається цей твір, автор каже:

Історія цієї феноменальної концентрації людських зусиль разом з виняткова в історії людства. Ніякі знані нліясичні приклади державотворення з минулого — походів, відбиття, поневолення — не знаходять з цим порівняння. Це повільне, послідовне опанування простору, це проникнення у домени чогось ще незнаного, це бажання досягнути нові обрії, це справді туга, мрія й жадаба землі і земного хай навіть "раю", але суворо намресленого мозолястою рукою людини. І робили це люди Окциденту — святі і грішні, філософи і пірати, шукачі пригод і шукачі золота, господарі і волоцюги, але всі вони, в повному значенні слова, люди вибрані. Це добровільна селекція нових рас і культур, які, ступивши на новий, порожній, непривітний берег без будівель і доріг, відновлялися в зударі з первинністю природи, рослини, звірини, людини.

Колись, у нашій розмові, У. Самчук сказав, що він по своїй письменницькій природі абсолютний прозаїк, що жодної поетичности в його творах нема. Так воно не є. Значна частина есею "Компроміс з мітом" та чимало уривків із цілого твору написані у висономистецькій формі своєрідної модерної поезії в прозі.

"Компроміс з мітом" звучить як заспів до твору "Слідами піонерів". Автор починає від зеніту зросту Америки, зупиняючись над Ронефелерівським центром як символом, а далі, переплітаючи яскравими фрагментами з історії цієї країни, цінаними думками американських письменників, уривками конституції, статистичними даними, датами... створює грандіозний образ Америки — її дух, віру, мрію, необмежену творчу спроможність. Будівельні споруди безприкладної техніки, велетенського розмаху задуми та їх втілення монументально свідчать про людину у вільному новому світі.

У. Самчук беззастережно любить Америку. Ця любов сильно позначилася на творі "Слідами піонерів". Його захоплення Америкою щире, завжди свіже, хвилююче — сприйняте розумом і пережите чуттям. Все, що охоплює його зір на цій землі, він переосмислює в аспекті історичному, філософському, політичному, суспільному, державному... Сильний і світлий оптимізм, конструктивна ідея, творчий дух характеризують цей твір — все, що росте, твориться, перемагає — на своєму шляху має жертви — нічого легко не приходить.

Темою твору "Слідами піонерів" є Українська Америка і вона є його головним героєм. Для написання твору "Слідами піонерів", Улас Самчук простудіював з першоджерел тему та зробив подорож по Америці

від Нью-Йорку до Каліфорнії, щоб особисто пізнати, як починали своє життя українські громади, як розвивалася їхня праця та що досягнуто ними за час їхньої присутності на цій землі.

Головне, що хотілося пізнати, це наші власні спроможності у супоставленні до всього того, що бачать очі і сприймає розум. Підняти вище, можливо найвище і запліднитись духом цієї величі процесу життя...

І хотілося б про це все сказати словом. Знайти вислів своїх спостережень і передати їх можливо більшим і кращим від нас самих. Щоб їм щось підказати і їх підштовхнути на більший і величніший подвиг. (стор. 18)

Виходячи з цього бажання, У. Самчук будує свій твір двопляново, ведучи розповідь паралельно про Америку й про українську еміграцію, яка знайшла у ній своє місце і як складова частина американського народу, і як окрема національна група із своїм суспільно-політичним та культурно-громадським життям — її автор називає Українською Америкою. Двопляновість робить книжку особливо цікавою і вартісною — вона дала авторові можливість найбільш правильно розглянути феномен творення нового світу, де людина мала повну свободу проявити себе у творчому процесі економічного й політичного життя країни, затримуючи свою національну ідентичність повністю чи лише частково, а також дала можливість визначити ролі й значення української еміграції у ньому.

Під оглядом літературним, У. Самчук знайшов найкращий шлях до написання цього твору. Він використовує у ньому есей, репортаж, оповідання, історичні розвідки, перенази, спогади, елементи публіцистики, журналістичні статті, статистику, художню прозу... Знаходимо тут окремі завершені літературні форми як репортаж, есей, вставні оповідання, які можуть існувати цілком самостійно, але здебільша автор об'єднує елементи багатьох форм, вміло переходячи з однієї в другу, що робить розповідь різноманітною і динамічною.

Стиль У. Самчука особливий — напружений, рвучний, кристально прозорий, із сильно пульсуючим ритмом, який міняється стосовно до зміни тембри розповіді, але завжди надає особливого відчуття життя. При тому, надзвичайна кольоритність оповідання не дає читачеві відчуття певної повторності, може одноманітність, описаної праці в різних українських поселеннях. Епос Української Америки У. Самчук починає рефлексіями, навіяними Українським Народним Союзом:

Це чиста нью-йоркська назва, той Союз над Гудзоном... Можливо в цілості планетарного засягу ці три літери УНС займають непомітне місце, їх не знайдете у популярних енциклопедіях, але з якоюсь іншою, інтимнішою точкою зору ця інституція таїть у собі великий, шляхетно-повчальний зміст, можливо, найскладніших людських проблем нашого збентеженого світу. (стор. 21)

Від рефлексій і розважань автор переходить до самих початків нашої присутності на цій землі. УНС, як перша свідомо закладена українська інституція нашими емігрантами, його розвиток і роля, іде провідною лінією через цілий твір.

Розповідь про долину антрациду в Пенсильванії, де народився УНС, про легендарного о. Г. Грушну — засновника “Свободи” й УНС, про цілий ряд безприкладної відданості громадських діячів, про громади українських піонерів займає найкращі, найцінавіші розділи книжки.

Письменник пронинливо й донорінно розкрив історичне тло, образ нашого емігранта, причини його виходу з рідних земель, його нестерпну тугу, що ставала не безвихідним сумом, а наснагою його духовних і національних прагнень. Біографічні нариси й оповідання з життя окремих людей та їхні безпосередні, щирі, прості, але кольоритні, розповіді автор влітає у твір, як реалістичне свідоцтво, як то воно було. Вони надають творові фольклорного забарвлення та вияскравлюють духовне обличчя українського піонера. У них домінує перемога над труднощами, відсутній малюнок чорного безпросвіття й загубленості, — воно сильно наголошене у творах про емігрантів в Америці таними письменниками, як Ч. Діккенс, Т. Келдвід, В. Короленко і т. д., — нема ноток песимізму, ішла бо боротьба не за існування, а за повнокровне життя, особисте й громадське, ідеєю якого були національні прагнення України. Специфічність Самчунового стилю, майстерність його розповіді роблять ці нариси живими, яскравими, незабутніми.

На окрему увагу заслуговують портрети відомих діячів, мистців, пересічної людини. Зовнішній портрет У. Самчун змальовує дуже лаконічно — кілька штрихів найхарактеристичніших, найпомітніших, якими він осягає уяву не лише про вигляд людини, але навіть про особливі її прикмети:

... о. Іван Констаневич — парох невеликої дерев'яної церквочки Преображення... Середнього росту, енергійний, міцного складу із синіми очима і рівним римським носом... — ідеаліст, організатор, будівничий і кристальної чесноти людина... (стор. 90).

Володимир Сіменович зі своєю чорною борідною і виглядом плеканого інтелігента у пенсне і з високим твердим коміром досконала вишололив свій хор. Від цього багато залежало... (стор. 91)

Більше місця автор відводить, хоч теж майже телеграфічним стилем, описові їхньої діяльності. Жива людина з її духовістю й прагненням, не схема-фотографія минулого з характеристою виступає з портрета У. Самчуна. Мистецтво його збірного портрета полягає в тому, що з нього виступає не маса, як цілість, а громада, яку творять люди, не втрачаючи своєї особистості.

Найбільше уваги письменник слушно присвятив нашим піонерам — їм бо припала найтяжча і, либонь, найважливіша роля. Весь розріз їхньої невсипущої праці схоплено в один цілісний образ народження організова-

ної, національно свідомої Української Америки. Головні компоненти її творення добре насвітлені автором: роля священників та видатних діячів, неоціненна праця жіноцтва, жертвенна, віддана громадська праця робітника, роля інтелігенції, участь молоді в культурному житті, побут, початки преси та УНС і т. д. Виходячи з цього образу, автор розгортає величезну панораму сучасної Української Америки, не відриваючи її від американської цілості.

Про конну місцевість, місто, стейт, де автор відвідував українські громади, знаходимо в книжці історичні й статистичні дані та загальні враження. З історичних, переважають розповіді про перших колонізаторів та переселенців, що освоювали, осідали чи давали початок якійсь місцевості. Вони часом відбували невірогідно тяжкі подорожі, проявляли легендарну відвагу й завзяття. Окремі блискучі розповіді, у яких автор змалював найбільш яскраві, невірогідної спритності постаті з тих часів, незвичайно цікаві. Форма розповіді коротка, напружена, динамічна, а малюнок живий, пластичний, захоплюючий — це незвичайні розповіді про незвичайних людей. Відчувається особливо сильне притягання письменника до людей непересічних якостей — успішних шукачів фортуни, виняткових вдач.

Не менш цікаво автор описав свої враження із зорового сприймання сучасної Америки та свої філософські переосмислення — це мов підведення підсумків гігантських досягнень людини у цій ще дуже молодій державі. При цьому, автор наводить імена великих людей, письменників, величкі або історичні споруди, події...

І коли автор переходить до українського епосу, читач має уявлення, як виглядала дана частина Америки, де довелося починати своє нове життя українцям. Без цього другого пляну твору, перший був би відірваний від великого творива на цій землі, частиною якого є і ми.

В обидвох плянах домінує захоплення досягненнями. В епосі про Українську Америку автор зупиняється над найбільш видатними конструктивними подіями та досягненнями: початок і ріст УНС, Братського Союзу, Провидіння, УНКА, Об'єднання Українських Письменників "Слово", ВУАН, НТШ, Інституту Українського Мистецтва, Об'єднання Українських Журналістів, громадських організацій, організацій молоді, видавництва, преси, Української Капелі Бандуристів ім. Т. Шевченка, ансамблів бандуристів, театру, хорів і т. д. Скрізь багато приділено уваги церквам з підкресленням їх величезної ролі в розбудові Української Америки. Головним і незвичайно вартісним у розповіді є те, що У. Самчун проникає у зміст, у суть українського творива національно-політичними, філософськими думками, часом сповненими чуттєвими настроями.

У мистецькому репортажному нарисі про Бавнд Брун і широко знай в українському світі його цвинтар знаходимо маєстатичний настрій, пронизаний глибоким національним болем душі письменника:

Мандрівче! Хто б ти не був — друг чи недруг, зупинись, здійми капелюха з голови своєї і в побожній поставі віддай їм шану, бо їхні імена не тільки вирізьблені на камені цих могил, а також на скриналях історії, писаної кров'ю раненого серця. Всі вони перше, як прийти до цього "останнього місця вічного спокою", перейшли світ тяжких змагань за свою долю і правду. Великий Творче видимого і невидимого! Будь милосердним, прийми їх жертву і сповни їх ідеал у їхніх нащадках.

Подяка Америці з її свобідною душою, що вона уділила нам цей шматок землі в такій благородно-маєстатичній подобі.

...Така дивна мішанина почуттів, таке бажання знайти справжнє слово і справжню назву такого явища. Чому ці гарячі патріоти землі своєї не знайшли там навіть місця для їх могил? О, не злоречте! Замовчіть ви там з вашими блюзнірськими виправданнями. Ви знаєте, що це не так. (стор. 143)

Цінну історичну вартість для літопису Української Америки має тут розповідь У. Самчука про побудову та відкриття пам'ятника Т. Шевченкові у Вашингтоні, де вписано повний зміст промови президента Д. Айзенгавера. Описуючи велич і перебіг події про її настрій і суть автор напе:

Співало небо, сонце, повітря, будови, вулиці. Співав Вашингтон. Це був тріумф, що за словами Айзенгавера, "промовлятиме до мільйонів гноблених" в майбутньому; тріумф зосередженого в одну волю, з фокусом у Вашингтоні, віковичного прагнення народу до свободи. Це був доказ і приклад, до чого може дійти безіменна людина з безіменних просторів, коли вона знайде і усвідомить свою дорогу. (стор. 185)

Таке ж саме історичне значення мають короткі розповіді про окремих видатних людей: українських письменників, композиторів, науковців, громадських діячів і т. д., з якими письменникові довелося зустрінутися, чи пізнати з дослідження минулого. Взагалі, книжка "Слідами піонерів" багата іменами українських діячів в усіх ділянках, по всіх громадах і центрах. Про наше слабе місце автор говорить так:

Лише в політиці ще не все гаразд. Це — тема, яна вимагає окремих коментарів. Вона має за собою чимало досвіду, але все ще на шляху шунань згідно з словами пісні "де ти бродиш, моя доле, не донличусь я тебе?", з надією, що її все таки буде знайдено. Українська політична громада над цим уперто працює, будучи свідомою, що майстерність політичної штуки є чи не найскладнішою майстерністю людської природи, без якої державна творчість немислима. (стор. 177)

У розділах: "Про Союз над Гудзоном", "Свобода над Гудзоном", "Долина антрациту", "Мандрівка по країні незнаних" завершено загальний образ Української Америки — звідни вийшла, яними шляхами йшла,

що створила. Осяги великі, а все, що стає великим, вимагає все більшої і більшої праці. Українська Америка, взявши на себе завдання бути речником України у вільному світі, допомагати всіми засобами у здійсненні її прагнень до незалежності, виконує його чесно, віддано з усе більшою напругою.

Розділ "Від моря до сяйного моря" має відмінний характер від попередніх. Відмінність полягає у більш свobodному писанні цих розділів. Втілюючи свій задум у перших розділах, звільнившись від величезної кількості матеріалу про окремі громади з їхніми історичними деталями, автор зміг дати більшу увагу мистецькій майстерності розповіді та особистим яностям української людини. Хоч автор іде і тут тим самим шляхом дослідження історії перших поселень українців у західних степах, заснування громад та започаткування відділів УНС у цих громадах, але в розповідях звернено увагу на родини, подекуди і на шляхи, якими пішли їхні діти в особистому житті. Ці шляхи нерідко сходяться вже повністю з америнанськими.

Двоплановість у цьому розділі стає такою чітною, що обидва плани ідуть лише паралельно, майже не маючи відношення між собою.

Захід Америки, особливо Каліфорнія, зробив незрівняно сильне враження на У. Самчука. Він з захопленням оповідає чимало подій з історії цього краю у формі нарисів, плястично змальовує кольоритні постаті з піонерської доби напівлегендарних спритяг, одчайдух, непересічної здібності до опанування простору людей. Висока майстерність плястичного образу і пейзажу характеризують його нариси в цьому розділі. Дуже цікаво навітлено події, їхні наслідки й ролі окремих народів в опануванні Каліфорнії з історіософічної точки зору. Тут особливо відчувається письменник-мислитель. Часом погляди автора висловлені із захоплюючою імпульсивністю-ширістю і дозою патетизму, прикметними поезіями:

Каліфорнія — це антитеза того світу, що його проповідують деякі радикальні соціологічні доктрини. Це квінтесенція філософії капіталізму. Свobodного, невимушеного, особистого вибору. Грандіозного плянування за вимогами і потребами конкретного життя. Дивлячись на це чудо землі, людину проймає горде відчуття своєї вищости над усім, що створено на цій чудовій планеті. (стор. 299)

Враження і думки, а не точний опис баченого, характеризують репортаж У. Самчука, який він використовує найбільше у розділі "Від моря до сяйного моря". Часом його репортаж є у тісній сполуці з есеєм. На мою думку, есей на базі репортажу про університет-гігант коло міста Берклі вельми добрий і характерний для У. Самчука — письменника широко обізнаного із світовою літературою, філософією, публіцистикою. До речі, твір "Слідами піонерів" багатий цитатами з америнанських письменників, видатних людей тощо. Цитати вставлені у твір природно як поши-

рення, підтвердження або доповнення думок автора, або як необхідний компонент у розгортанні твору, коли для цього є суттєва вимога.

Українська Америка Заходу, а зокрема Каліфорнії, наświetлена в такому ж аспекті й тонусі, як і Сходу. Лише, сильно вражаюча краса території, кліматичні умовини, що зумовлюють екзотичність довколишнього світу мали свій вплив і на саму розповідь, яка відзначається насиченою яскравістю та багатством художніх засобів. Небуденні порівняння поєднані з небуденними думками:

...робимо прецінаву мандрівку до царства гігантських дерев сенвої, що її звуть "червоним деревом".

Не легко висловити враження від тих величних рослин з їх казковим віком життя, мов би те їх порепане тіло було символом вічності. Якийсь відповідник до Нью-Йорку. Діло природи і діло людських: будова "Емпайер Стейт" і деревина "батько лісу", 2000-літній дідуган, який дивиться на вас з висоти 329 футів, це вислів Америки, що виросла з глибини людського генія і глибини сили Божої. (стор. 241)

Виявляється цікавий і кольоритний постаті о. А. Гончаренка автор дав помітне місце у творі не менш цікавою і кольоритною розповіддю про нього. А взагалі, живою, щирою розповіддю змальовано багато українських родин, і членів українських громад і видатних, широковідомих, і скромних незнатних. А сучасний стан самих громад, автор наświetлив на їхній історичній базі з певною прогнозою в майбутнє.

"Слідами піонерів" Уласа Самчука — це панорама Української Америки, яку автор немов мозаїкою виклав з наших громад, людей, родин, що несуть свій "обов'язок, від якого нема звільнення. Ніде й для нікого".

Ген, включно з тими вільними й невольними, організованими й не організованими, розсипаними по земній кулі виходцями зі землі наших предків, там обопали, на схід і захід, ріки Дніпра, які прийшли до Нью-Йорку, Торонта, Сіднею, Буенос Айресу, щоб вплинути і свою частку долі до барвистої мозаїки вітрану вселюдського храму буття. Питаєте, яка їх майбутність? Пройдене ними минуле настроює до оптимізму. Їх ідеали в течії самого життя, їх діяння на добрій дорозі, їх суверенна воля настроєна на ствердження свого посланництва, їх місія знайти світ і здобути його зрозуміння.

**

Коли розглянути твір Уласа Самчука "Слідами піонерів" на тлі світової літератури, то побачимо, що він рівнобіжний до твору американського письменника Дж. Стайнбена "Подорож з Чарлі", котрий був уперше надрукований 1962 р. Мова йде не про будь-який вплив Дж. Стайнбена на У. Самчука, а про природний розвиток української літератури у сві-

товому процесі тим самим шляхом. (Наприклад, твір Миколи Понеділка “Рятуйте мою душу” рівнобіжний до твору Маріо Пузо “Темна арена” тематикою, історичною добою, місцем подій, людською драмою, хоч вони написані в діаметрально протилежному тонусі й стилі. Два твори, американського й українського письменників, взаємно доповнюють себе у напрямку ширшого розкриття прав людини, умов життя в специфічних обставинах, поведінки, прагнень, дій і подій на американській окупаційній зоні в Німеччині між 1945-49 рр. Твори охоплюють переможців-американців, переможених німців та українців у ДіПі-таборі. До речі, М. Понеділок довідався про існування твору М. Пузо “Темна арена” від мене, либонь, з півроку пізніше після виходу у світ його твору “Рятуйте мою душу”.

Твір Дж. Стайнбена “Подорож з Чарлі” (підзаголовок: У пошукуванні Америки), — написаний на підставі його подорожі по Америці, яну він зробив з метою пізнати свою країну як можна найближче. 10000 миль... снільки охопив зір — все переходило через призму розв'язань його проникливого розуму. Письменник сприймав, пізнавав, робив спостереження й висновки — любив, гнівався, захоплювався, цінив, хвалив і нартав.

Улас Самчук написав свій твір “Слідами піонерів” теж на підставі подорожі по Америці — він пошунував, пізнавав, відкривав і вивчав Українську Америку, щоб знайти її місце й призначення в Америці, подорожуючи полюбив цю країну, батьківщину Дж. Стайнбена, пристрасно. Обидва письменники схрестилися своїми роздумами, враженнями, захопленнями, сприйняттям величі країни, а разом з тим ніякої повторности у них немає. Їхні твори взаємно себе доповнюють у напрямку ширшого пізнання й зрозуміння цієї надзвичайної країни “від моря до саяного моря”.

Михайло ІВАСІВКА

ГЕНЕРАЛ (Спогад)

Хто з львів'ян пригадає перші місяці і дні, коли то московські чоботи кронували по нашому городі Львові? Для мене це дороге місто виглядало чомусь так, янби хтось обдер його з колишньої краси. Здавалося, що і дерева інші, і доми сумні, і вулиці не такі, як були до приходу Червоної армії. А люд міста Льва ходив понурий, чогось ніби шунав, когось боявся, від когось утівав. Ресторани й інші крамниці були зачинені, аж у місяці жовтні деякі відчинили.

Першенство до відчинених крамниць мали червоноармійці, які мали з собою кожний по 3000 нарбованців. Ці брудні й обідрані червоноармійці нупували все, що попадало їм в руки так, що до кінця жовтня крамниці були порожні і не було вже що нупувати. Жителі Львова не спішили до крамниць, бо ніхто не думав, що того товару ніколи вже не буде за влади соціалістичної країни, де пропаганда назала: "у нас всего хватает". Я запитав одного танніста:

— Рознажить будь ласна, як у вас життя?

А він випростувався в своїй брудній "рубашці" на цілий зріст і наже:

— Ну, от ти заходиш в деревню, захотів пити і просиш дівчини води, а вона тобі виносить станан вина; у нас помаранчі то на вербах ростуть, а бджоли у вас маленькі, а в нас, "панімаеш", як гуси великі, а мед прямо ведрами носять.

Тані небелиці плели московські пропагандисти про "хорошую жизнь" у советському раю, а про голод, що забрав мільйони українських невинних жертв ніхто і не згадував.

**
*

Я працював тоді в театрі ім. Л. Українки і студював драму. В театрі була атмосфера богемістична і ми не дуже були обзнайомлені, що діялося поза мистецтвом. Помічав, що наступають часті зміни в проводі театру. Наприклад, на початку мистецьким керівником був Володимир Блавацький, але вже при кінці грудня 1939 р. став мистецьким керівником Йосиф Стаднин, а Блавацький тільки режисером і то під контролем режисера присланого з України, єврея, на прізвище Лайн.

Згодом відчинили крамниці. Маслосоюз назвали "Обспоживспілна", персонал лишився той самий, що був у Маслосоюзі до війни, але на місце директорів Палія і Мудрина прийшли місцеві євреї. Вони співпра-

цювали і виготовлювали з НКВД списки осіб, яких москалі пізніше арештували. Вони погрозували дівчатам, мовляв, якщо вони не підуть з ними гуляти, то... і т. д. Пишу про це тому, бо я був дуже близький до дирекції службовців і персоналу Маслосоюзу, а опісля Обспоживспілки, і про всі ці події знав.

Одної неділі мій старший брат і я проходжувалися по місті і спостерегли "чубаринів", як вони на ножному розі, на снверах, на Валах, вели пропагандивні віча про советський рай, а самі, пожалься Господи, брудні та ще обдерті. Ми були біля пам'ятника Собесному і чули, як біженці з Кранова (євреї) говорили: "Бачиш, то Собеский". А збоку стояв червоноармієць і напе: "Да, это советский". Ми з братом обернулися, щоб він не бачив, як ми сміємося, і пішли далі. Побачивши, що Віденська каварня відчинена, ми ввійшли, знайшли стилин, сіли. Підійшов кельнер, замовили ще речі довоєнні, навіть були голландські сардинки. Каварня наповнювалася гостями, старшими, переважали советські офіцери і то вищих ранг. Коло десятої години прийшов офіцер, високий, у чорному одязі, видно, що високої ранги, але ми ще не розрізняли їхніх ранг. Місце на залі не було вільних. Офіцер став посередині залі й розглядався за місцем. Він був спокійний, лагідний, гарне обличчя. Брат підніс руку до кельнера на знак, що ми хочемо платити. Кельнер підійшов до нас, подав рахунок, та в тій хвилині підійшов до нашого стола цей офіцер і звернувся до кельнера, щоб приніс третє крісло. Заки кельнер приніс крісло, офіцер нам представився. Кажемо, ми вже закінчили вечерю й ідемо, він буде мати вільний стіл. В тій хвилині кельнер приносить крісло, а офіцер наказав йому змінити скатерть і сервувати стіл. Мені було незрозуміло, чому цей офіцер присів якраз до нашого стола. Братові даю знак ногою під столом, щоб ми вийшли, але настирливість офіцера була така сильна, що ми були як загіпнотизовані і сиділи, як миш під мітлюю.

Він сказав: "Мені буде дуже приємно з вами повечеряти". Тож ми сиділи зі страхом, випивали до години другої ночі і боялися сказати, що ми вже хочемо йти додому. Коли вийшли з "Віденки" і зупинилися коло пам'ятника Собесному, він запитав, де ми мешнаємо. Брат відповів, що він жонатий, має двоє дітей, а я вільний. Офіцер сказав мені: "Ти йди додому самий, а я Івана відпроваджу додому". Другого дня рано брат прийшов до театру і розповів, що генерал В. У. був у нього в хаті до години 8 рано. Дружина подала сніданок, а опісля він пішов до праці. Від брата я довідався, що це генерал танкової частини на місто Львів. Так почалась наша "дружба" з генералом. Не було дня, щоб він не був у домі мого брата. Він примістив брата "шефом" магазину; завдяки генералові, йому жилося гарно.

Одного дня в травні, о годині 12-ій, директор Драматичної школи викликав мене з залі і напе: "Ви вільні". Думаю, що сталося, що мене звільнили зі школи. Так думали всі мої товариші кляси, бо такі звільнення

не віщували нічого доброго за радянської влади! В учительській залі ченав генерал В. У. Питаю, що трапилось. “Підемо до мене, я хочу тебе угостити”. Коло вихідних дверей на вулиці стояло його авто. Він сказав своєму шоферові, щоб завіз його до офіцерської крамниці при вулиці Синстуській, а опісля додому. Коли ми ввійшли до кімнати, в їдальні стіл був накритий на дві особи. Стіл був заставлений різноманітними вибагливими стравами, а посередині — пляшка польського 95% спирту. Ген. В. У. говорив повільно, але розумно. Ніколи я не чув від нього жадної недоречної думки. Під впливом горілки в мене з’явилася відвага запитати, чому мосналі гноблять українців і за що? “Ти знаєш Глібову казку “Вовк та ягня”? — питає мене. — Отже, що б українець не робив, усе буде проти Росії. Та на політина. Прошу тебе, нікого про такі справи не питай і краще мовчи. А я нічого не чув, зрозумів? Давай вип’ємо за наше”. А опісля розназав мені, як він сімнадцятилітнім хлопцем воював у козацтві гетьмана Сноподського; цей загін перейшов до червоного козацтва. Коли він був у червоному козацтві, то не признавався, ні звідки походить, ні до своєї сім’ї. Згодом його післали до військової школи, а опісля до військової академії, з якої вийшов офіцером, а далі авансував до ранги генерала. Це було перед окупацією Західньої України. В ранзі генерала він в’їхав до Львова 22 вересня 1939 р. Його батьки були дуже багаті; у нього були три сестри і два брати. Його цілу родину в 1920 р. вимордували більшовики. У Львові він не мав іншого товариства, крім мого брата Івана і мене Кожний вільний час він був з нами.

Одного разу, коли наговорились і випили останні краплі польської горілки, він піднісся з крісла і каже: “Знаєш, я маю два одяги, купив у місті. Я хочу сьогодні одягнутися, але не вмію в’язати “галстука”. Чи ти можеш мені зав’язати?” “Дуже радо”, — я відповів. Він зайшов до спальні, за кілька хвилин вийшов одягнений у цивільному “костюмі”. Я зав’язав йому краватку. Він виглядав прекрасно, вродливий, як найкращий голівудський актор. Не забув про нову “шляпу”. Заглянув у дзеркало, а потім звернувся до мене з пропозицією поїхати до каварні “Севіль” при вулиці Пенарській, там теж був нічний льональ “Пекелно”. Ми їхали трамваем. Увійшли до каварні, минули першу кімнату, в другій — зайняли стіл. Підійшов нельнер, В. У. замовив два пива. Ми сманували пиво і в тій хвилині я спостеріг, що в нуті при столику сидів військовий у шапці на голові і вперто дивився на нас. Я сказав В. У., що той тип цілий час дивиться на нас. В. У. відповів, що він знає. У цю хвилину військовий підходить до нашого стола, бере крісло, обертає спинною так, щоб міг спертися ліктями і каже до генерала В. У.: “Ми знайомі”. В. У. заперечує, але цей настирливо доназує, звідки і де вони були разом. Генерал заперечує, що все це якась помилка. В. У. легенько штовхнув мене ногою — я зрозумів, що я тут зайвий. Вибачився, що мушу відійти. Я стояв на розі Пенарської і ченав на генерала, коли раптом він вийшов з каварні і счочив у трамвай

ч. 7. За ним всочив цей військовий, я за ними; коли трамвай під'їхав до вул. Зибліневича, В. У. височив і побіг у трамвай ч. 9. Військовий за ним, а я непомітно за ними. Коли ми зблизилися до площі Пруса, де було розгалуження трамваїв, В. У. височив і зник. Військовий розгублено розглядався, в нотрий трамвай міг скочити В. У. Трамваї роз'їхалися, а військовий, стояв, розглядаючись на всі сторони.

Наступного дня приходить В. У. до театру і розказує мені, що той військовий — його знайомий і що вони були разом на японському фронті. Він є при військовій частині "спецоддел", іншими словами НКВД, і хотів його арештувати за те, що він був у цивільному вбранні, за що в советському війську карають. Тому В. У. заперечував знайомство, використав момент і втік від нього.

Драматичний театр ім. Лесі Українки виїхав до Чернівців на гастролі, з ним поїхав і я, діставши звільнення від директора школи на один місяць, тобто на гастролі театру, в яному я був приписаний як актор. Коли ми вернулися з гастролів, то я не пізнав своєї кляси. З українців залишилося нільна студентіц, а решта — це були біженці-євреї з заходу. Української мови вони не знали, але директор театральної школи був євреї і приймав своїх одновірців без уваги на він чи талант, а українців позвільнював. Моя кляса мала 42 студенти. Коли я вернувся з гастролів, то застав тих студентів українців, як Ярослав Бенцаль, Степан Залеський, Орест Левицький, Міна Левицьна, Рута Темницьна, Лагодинська, Леманська, С. Стадник, С. Гринкевич, а решту місць зайняли євреї віком від 40-45 років.

Начальним комісаром НКВД на Львів був євреї Барвінський. Він часто провокував В. Блавацького, який очікував арешту з дня на день. В таких умовах працював наш корифей за московсько-більшовицької окупації у львівському театрі. З приїздом з гастролів наші дружні відносини з генералом В. У. ще більше затіснилися. Ми зустрічалися часто у брата Івана, або умовлялися в котромусь ресторані. 9 лютого 1941 р. телефонував до мене ген. В. У.: "Ми приходимо до тебе в гості тому, що я дістав листа від моєї дружини і доні з Владивостоку, де вони живуть з її батьками". Я просив дати мені хоч годину часу, щоб дещо купити і приготувати стіл, бо я не одружений і нема кому про це подбати. Я скоро зробив закупи, навалерську занусну, ну і напिटки. Точно о годині 6.30 увечері прийшли ген. В. У., якийсь напідан і мій брат. Роздяглися в передпоною, зайшли в напалену кімнату і почали гостювати. В. У. сів до фортепіану, співав українські народні пісні і сам собі акомпанював. Але така забава трьох мужчин у товаристві горілки і новбаси не давала настрою і В. У. звернувся до мене, щоб я запросив дівчат. Я на таке не хотів погодитися і сказав, що тут нікого з дівчат не знаю. Одначе впертість підпитих мене змусила таки запросити, але не українок. Я вирішив запросити дві мої знайомі євреїни і одну розведену молоду польку.

Євреїни були молоді й гарні, одна 18 років, друга 19. З ними прийшли їхні батьки. Батько був родом з Гамбургу, по-єврейськи не говорив, а з вигляду був як справжній прусак з виголеною головою, курив файну. Його всі сусіди любили. Я зарекомендував їх генералові й капітанові. Настрій був піднесений, веселий — одно слово, забава. Але лихо ходить впарі з добром. Капітан сидів третій від батька дівчат і чомусь почав говорити грубі московські лайки. Генерал звернув йому увагу, що ми не самі. Значев'я капітан ударив в лице батька дівчат і вилляв йому в лице сляну вина. Настало замішання, я перепросив гостей за хуліганську поведінку цього офіцера, подав плащі і відпровадив усіх додому. В той час були великі сніги і холод так, що хідники мали тільки стежки, а сніг був висоний до пах. Коли я вертався додому, напроти мене біг мій брат, хутро на ньому порозпинане, напелюх аж на очах, задиханий, перестрашений. Питаю, що сталося. "Капітан витягнув пістолем, звернув її до мене і на мене: "Ти, українська буржуазна націоналістична сволоч, давай твій документ". Генерал В. У. співав і бренькав на фортепіано і думав, що той жартує; на мене йому: "Лиши жарт!" Капітан обернувся до генерала, а брат скористав з тої малої хвилини, вискочив до передпокою, вхопив хутро й напелюх та вибіг на вулицю, щоб мене попередити про цей інцидент. Коли ми доходили до намениці, то почули постріли в моєму мешканні: один, два, три... Біжу сходами вгору, коли на півдорозі підійшов до мене пан П., урядовець Маслосоюзу, що мешкав поверх вище, і на мене: "У коридорі стоїть військовий і просить, щоб ви прийшли". Я з'явився біля генерала В. У., що стояв спертий на стіну в коридорі. Він просив, щоб завести його до шпиталю. Прошу пана П., щоб зупинив якийсь авто. Знесги генерала на руках до авто, не було легко. Коли поборолі всі труднощі, я сназав братові, щоб повідомив ННВД, а я їду до шпиталю. Першу поміч дали в українській лічниці, бо вона була найближча, але скоро відтранспортували його до військового шпиталю при вул. Личанівській. Вертаючись із шпиталю, хочу перейти з вул. Тереси на вул. Шептицьких, але мене військові не пускають. "Хто ти такий?" Кажу, що хазяїн того помешкання, в якому пострілили генерала. "Йди". Ледве дійшов до намениці, але до брами не пускають. Все обставлене ННВД. Пояснюю, що я відвіз генерала В. У. до шпиталю і вертаюся додому. З трудом мене пустили в коридор до моїх дверей. Двері з коридору до передпокою були відчинені, в коридорі багато енкаведистів, але ніхто з них не відважився вскочити в передпоя і роззброїти хулігана. Напочатку просили, щоб він вийшов, але він відсунув "консольку", знайшов ще польську чоноляду, "забаринадувався", тримав в одній руці пістолем готову до стрілу, а в другій — чоноляду і їв. Тому що в німнаті було напалено, то чоноляда топилася і він був замазаний по цілому обличчі. В одній хвилині малого росту енкаведист вскочив у передпоя в нут тан, що бачив "забаринадованого", і сказав: "Одкнинь оруже, бо стріляю". А той відповів: "Не подходить, бо стрі-

ляю". Його заклинали вперше, вдруге і втретє, тоді він викинув пістолем на стіл і всі вскочили до кімнати та роззброїли його. Я стояв у дверях, як його арештували. Він побачив мене і сказав: "Ето українська націоналістична сволоч і генерал теж сволоч", але один з офіцерів НКВД сказав: "Ти сам сволоч". Його забрали до тюрми.

У кімнаті залишилися чотири офіцери. Я стояв під піччю в куті кімнати. Вони були спокійні і лагідні до мене. Робили обшук — один у шафах, другий майже розбирав фортеп'яно, третій поза шафою в передпоною та інших закутках. Один сів біля етажерки з книжками. У перші дні, коли прийшли червоні до Львова, я спалив багато "неблагонадійних" книжок, а багато сховав у пивниці. На етажерці були мої шкільні книжки і підручники. Він переглядав кожну книжку докладно. Остання книжка — це "Гамлет" Шекспіра. Подивився і вконець хотів покласти на місце, але янось відвернулася тверда обкладинка і він побачив брошуру: червона розмальована перша обкладинка, а заголовок брошури "Україна в вогні і крові". Подивився на мене і скоро переніс погляд на сторінки цієї книжечки. Коли я це побачив, то подумав, що це моя остання година. Він спокійно переглядав картку за картою, на яких були фотографії вмираючих людей з голоду, пухлі діти, жінки-ністянки, а під картою фотографією було пояснення, де це діялося. Мені хотілося, щоб він не мучив мене довше, бо здавалося, що розгляд книжки триватиме страшенно довго. Це було 9 лютого 1941 р. Він бачив моє обличчя і мою турботу, бо сховати почувань не вдасться найсильнішому в такий момент. Він спокійно переглядав далі всі листи і час від часу кидав на мене погляд. Вкінці закрив брошуру, поклашав у те саме місце, де вона була і вконець міг книжки. Торттури мої були закінчені. Він запитав своїх колег, чи закінчили обшук, а тоді почалися допити, де я познайомився з генералом В. У. Я розказав правду, де це було і в яких обставинах. Питання: "І ви подружили з генералом В. У.?" Відповідь: "Так!" — "А про що ви говорили?" "Я і мій брат говорили, як тяжко було під польською окупацією і як поляки переслідували українців, арештовували, паціфікували, засилали до Берези Картузької і саджали по тюрмах, до шкіль не приймали українських дітей, казали змінити метрики на латинські і т. д." — Питання: "А що вам говорив ген. В. У.?" — Відповідь: "Генерал оповідав нам, яке гарне життя в Советському Союзі, школи задармо, університети — хто хоче, може вчитися, а держава ще і стипендії дає для учнів і т. д."

Обшук і допити тривали від години 9 вечора до 12 ночі, а тоді один з них сказав: "Збирайтеся, підете з нами!" Коли мене привели на вулицю Лонцого до будинку НКВД і залишили в холодній кімнаті, мій страх ще більше холодив мене. До мене ніхто не приходив. Друга година ночі — з'явився інший старшина цієї установи і запитав: "Хто ти такий"? Я подав ім'я і прізвище. "А звідки ти знаєш В. У.?" — Я старався повторити те саме, що у мене в кімнаті. Питання були, про що ген. В. У. го-

ворив, що ми йому говорили, де з ним познайомились і т. д. По цій відповіді старшина вийшов і знову нікого нема. О 4-й годині рано входить інший слідчий страшної “установи” і питає те саме, що перший, і відходить. Знову нема нікого. В годині 6-й рано входить ще інший і знову ті самі питання, а я відповідаю те саме, що і попередникам. Останній сназав, що я вільний. Я встав і хотів вийти, але він сназав: “У нас без пропуску не виходять!” і дав мені папірець, що відкривав мені двері на світ.

Все це пережити в умовах совєтського рєннму — не жарти. Я був виснажений фізично й духово. Вийшов на вулицю і не знав, нуди йти, додому чи прямо до театру. Я вирішив іти до театру. Ченав на дирентора Театральної школи. А як він ввійшов, сназав, що хочу з ним говорити. Він прийняв мене і я йому розповів усю правду про цей випадок. Дирентор, як я згадував, був єврей Шустер, що водночас був секретарем партії та викладав у нас історію ВКПб. Він сказав: “Чому ви повідомили НКВД, тепер я вам нічого не можу допомогти”. На викладах я сидів і нічого не розумів, бо не спав цілу ніч: від години 9-ої вечора до 6-ої рано і був нервово виснажений. А коли прийшло відпруження, то був нездібний думати. Виклади тривали до години 2-ої, тоді перерва, а о годині 3-й була в театрі проба п'єси, в якій я мав малу роллю. Увечері о год. 7-й йшла вистава Треньова “Любов Ярова”. Вистава кінчилася в 1 год. ночі. Я прийшов додому, не роздягався, бо не мав сили, впав на тапчан і сразу заснув.

Мене збудив сильний стукіт у двері і голос: “Здесь Василівна, однрой!” Відчинив двері і налякався — в дверях стояв воєн у довгій “шубі” від голови по саму землю, на ногах валянни, на голові шапка будьоновна, на плечах гвинтівна з баґнетом. “Ході со мной!” Година 2.30 ночі, провадить мене через площу св. Юра на вул. Технічну. Коли ми ввійшли в будинок, мені сназали йти на перший “етаж” у кімнату ч. 3. Постунав у двері — “заході, садісь!” Я сів. “Хто ти таной?” і далі такі самі запитання, як на Лонцюго. Я старався відповідати точно те саме. Мене звільнили в годині 5-й рано. Здавалося, що все вне поза мною.

Я відвідав генерала В. У. у шпиталі. Він танож мене лас, навіщо я кликав НКВД, що я зробив для нього і для себе погано, що я нічого не розумію. Цей дурень був п'яний, ну і стрілив. Я йому нану: “А якби він убив тебе в моїй хаті? Добре, що стрілив у ногу, але він стріляв на висоті твоїх грудей, а не попав тому, що ти був відвернений в напрямі дверей до виходу, а йому помішалося і він думав, що вихід був у протилежний бік. Це перевірили спеціалісти, вимірювали і обговорювали докладно”.

Одного дня дістав повідомлення з'явитися до військової пронуратури при вул. Баторого. Попри цей будинок люди не ходили, бо на хідниках стояло НКВД. Я прийшов на означену годину, повідомлення тримав у ру-

ці і кожному енкаведистові показував, так аж до брами. В брамі була перевірна докладна, інакше сказати, обшук аж до білизни. Тоді один з тих шукачів відпровадив мене до дверей і сказав постунати. На стук — відповідь: “Заходь!” Кімната була велика, за столом сидів охайно зодягнений у цивільнім мужчина. “Садіться!” Я сів. Ввічливо запитав мене про ім'я і прізвище і просив, так само ввічливо, розказати, як почалось наше знайомство з ген. В. У. аж до випадку в моєму помешканні. Я розказав усе докладно. Він спокійно, не перериваючи, дав мені докінчити розповідь. Ще кілька запитань, потім встав, подякував. Він був високого зросту, культурної поведінки, спокійно сказав, що я можу іти. Коли я встав і звернувся в напрямі дверей, він сказав: “Від нас без пропуску ніхто не може вийти” і дав мені жовтий папірець, який усі енкаведисти в коридорі і на хіднику переглядали.

Від дня випадку в моїм мешканні минув шестий тиждень. Ген. В. У. уже вийшов зі шпиталю і ходив до праці з палицею. Він заглядав до брата та завжди картав мене за повідомлення енкаведистів. Нарешті, нас усіх кличуть до суду — військового трибуналу. Вхідимо в залю, чекали недовго, аж два енкаведисти впровадили в залю капітана, неголеного, брудного. За хвилину ввійшов трибунал, сіли за червоно понритим столом, усі були військові. Прочитали обвинувачення і вирок. Трибунал засудив капітана на 4 роки тюрми. Справа закінчена. Ми вийшли з суду, а ген. В. У. каже: “Ходіть, хлопці, на обід!”

П'ятого дня по засуді капітана прибігає до мене брат і каже, що він прийшов до нього і вимагав дати “гражданський костюм, сапоги і п'ять тисяч рублів ілі я теб'я уб'ю”. — “Ну, і що?” — питаю брата. “Я дав усе, що він хотів”. Увечері ми зустріли ген. В. У. і розказали про цей випадок та запитали, як розуміти засуд і чому капітан на волі? Генерал заспоноїв брата і сказав: “Я тобі все зверну, тільки нікому нічого не говори!” Генерал заплатив братові за все.

Два тижні пізніше покликали нас до суду. Сидимо й чекаємо. Нарешті відчиняються двері і два енкаведисти провадять у залю капітана і знову ті самі судді читають вирок, але підвищили на 5 років. По закінченні розправи виходимо з суду, тоді ген. В. У. каже: “Хлопці, ідемо добре поїсти і вип'ємо за наше”. Ми пішли до наварні-ресторану “Брістоль”, недалеко театру. Зайняли стіл у нуті, випивали, закушували, жартували. Година 19-та вечора, ресторан був переповнений головно військовими; рідно було видно цивільних. Цей ресторан був для офіцерів, так що “д'юхтю” не було чути. Грала та сама орнестра, що за Польщі. В одному моменті при оркестрі замішання: п'яний полковник підійшов до орнестри і на баса полагоджував свою потребу. Зараз скочили інші офіцери і випровадили полковника. Коли ми вже були “під мушкою”, генерал присунув своє крісло близько нас і каже: “Ах, ви дурні. Цей капітан — це сексот підісланий до мене. Я ні з ним у Львові не дружу, тільки з вами, а в

праці я роблю своє усе урядово без дружби. Цей суд — це комедія, а цей сексот напевно буде в Києві начальником котрогось підприємства Так і було. Два тижні після цього вироку — той “напітан” був начальником головної пошти в Києві.

Тому, що генерал В. У. в мене співав українські пісні, це дратувало цього типа і він може не був таний п'яний, щоб не знати, що робить. Але він знав, що за ним стоїть НКВД. На початку травня 1941 р. генерала перенесли в Молдавію до Яс. Яка доля зустріла його по 22 червня, чи попав у німецький полон, чи щастя йому усміхнулося і вийшов живий з Другої світової війни, що дай йому, Боже, — я не знаю.

**
*

Вернуся до офіцерів-еннаведистів, які робили у моєму мешканні обшук, а особливо до того, що перевіряв книжки і бачив брошуру. Це мусів бути українець з українською душею і серцем. Знаю ще один подібний випадок. В нолишньому Маслосоюзі при вул. Льва Сапіги працювали ті самі дівчата, що й передтим. Ще до війни ми їли сніданок у молочному барі — так його називали, а за московської окупації ми продовжували відвідувати його майже кожного дня. В 1938-39 рр. польські “ендени” (польські “народові демократи”, насправді шовіністична польська партія) нидалися на наші установи, нищили устаткування та побивали персонал. Треба було обороняти наші підприємства, отже нас нількох сиділо часто в крамниці, щоб боронити дівчат від польських хуліганів-енденів. По звичці, ми приходили до наших давніх знайомих, довідувалися, ного забрало НКВД, сільни було вивозів, а відбувалися вони майже кожної ночі і т. д. До крамниці приходив військовий в ранзі капітана. Його обличчя лагідне, легко усмінене, очі щирі українські, він приходив кожного дня і все пробував нав'язати розмову з дівчатами-продавницями або з нами. Але ми все позбувалися його короткими відповідями. Він постійно приходив три місяці, нупував молоно для дітей, а мешнав при вул. Сикстусьній у новому будинку. Одного дня він ввійшов у крамницю, нічого не нупував, понупців в крамниці не було, тільки я і Юрко Білін-“Наполеон”. Він звернувся до продавниці й почав розмову. Вона мовчала, на її мовчанку він так розсердився, що сльози потекли йому з очей, в тім моменті розіпняв “рубашку”, обома рунами розхилив її і кане: “Ви мене боїтеса, бо я ношу цю уніформу, дивітьса, я офіцер цієї армії, але я не маю сорочки. Я — українець таний самий, як і ви тут усі, я три місяці приходжу до вас налюбуватися усім тим, що українське, а ви мене ігнорували — бувайте здорові!” Він вийшов з крамниці. Нам усім стало дуже неприємно. Коли відступили більшовини зі Львова, ще перед приходом німців Блавацький і я пішли на вул. Лонцного подивитися, бо чули, що НКВД вимордувало багато людей, і саме цього напітана бачили замордо-

ваного. Ми довідалися, де він жив. Жінка його втекла чи її на силу забрали з двома дітьми, а стареньку матір його залишили на цьому мешканні. Мати його була інвалідом, не мала одної ноги. Ми якийсь час її відвідували, приносили їй молоко, хліб і усе, що могли за німецької окупації дістати. Одного дня ми її не застали в тому мешканні. Німці її кудись перенесли, а мешкання зайняли самі.

Ігор КАЧУРОВСЬКИЙ

ФУНКЦІЯ КРАЄВИДУ В ПРОЗІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

В російській мові немає слів ні **крайобраз**, ні **краєвид**, тому українські радянські літературознавці змушені тепер користуватися одним із найприкріших франко-русизмів (себто словом французького походження в російському "оформленні", — як от зміна граматичного роду, зміщення сенсу тощо) — обов'язковим терміном "**пейзаж**". "Пейзаж" мав би означати лише зображення сільської місцевости, але там пишуть і про міські пейзажі, так що виходить "дерев'яне залізо". В еспаномовному світі для цього поняття є логічний термін *topographia*, інакше нажучи — *малюнок* чи мистецький опис місцевости незалежно від її характеру.

Ми тут будемо вживати обидва щойнозгадані українські терміни — **крайобраз** та **краєвид** як рівнозначні.

З радянських підручників я вичитав, що "у видатних письменників пейзажні картини відіграють важливу ідейно-змістову функцію" та що "у повістях, романах, оповіданнях, поемах часто знаходимо пейзажі" (на щастя, обійшлося без прикладів з Чернишевського й Горького).

А властиво, для українського підручника поетики найліпше б надавалися, у всій своїй різноманітності й у всьому багатстві, художні крайобрази Володимира Винниченка. Недаремно і в малярстві своєму він дав такі речі, як "Краєвид із Сан-Рафаеля" та "Вітер".

Краєвид у літературному творі може виконувати різні функції. Насамперед природа і взагалі довкілля можуть творити **пряму паралелю** до почувань і думок людини та її психічного стану. Щоб не відсилати читача до такого заявленого прикладу, як "Слово о полку Ігоревім", назву баляду "Дві сестри" Альфреда Теннісона, де паралельність почувань героїні та вітру, що переростає в гурган, підкреслена автором.

Таку **рівнобіжність** зустрічаємо багато разів у Винниченка: ось, наприклад, що розповідає про себе Василь у новелі "Раб краси":

— Мені од всього сумно. Не знаю. Сонце заходить — сумно, дощ іде — сумно... А надто як сонце сідає...

Як людська думка може бути дзеркалом смутку, розлитого в природі, так і природа часом стає відбитком людського горя. Ось закінчення новелі "Честь" — про божевільного в'язня:

А тополі, білі і невинні, стояли одна коло одної й сумно хитались, і тріпотіли жалібно листям, і зі страхом зазирали вершечками у номер...

Іноді природа й людські почуття творять нерозривне плетиво, як, снажімо, в новелі “Момент”:

Влетіла ластівка, защебетала й вилетіла. Пам’ятаю, в якомусь кутку повітря тягнулась по землі жовта смуга проміння і здавалась золотою палицею, припнутою до стіни; за повітряною Семен когось лаяв, мабуть, конячину; в двері видно було, як літали, наче чорні стріли, ластівки.

Таним самим промінним спалахом у темній повітрі є й зустріч протагоністів новелі. Пантеїстична (зрозуміло, в дусі матеріалістичного пантеїзму) єдність суцього кільнаразово підкреслена автором:

Може вона була нолись веселою берізкою, а я вітром? Вона тремтіла листям, коли я співав їй в тихий вечір пісню вітра? Хто снаже, що ні? Може ми були парою колоснів і близько стояли один коло одного?

Сучасні поети радянської України, переспівуючи Єсенінське

Отрон-ветер по самые плечи

Заголил не березне подол... —

пишуть про осінній стрип-тіз берез. Але значно раніш від Єсеніна березу, як еротичний символ, помітив і зафіксував Винниченко:

Старі товсті дуби, широко розставивши волохаті руки-віти, ніби приймали нас у свої зрадливі обійми. Стрункі берези, білі, мов оголені до пояса, соромливо стояли між дубами і ховалися за ними... Далі еротика стає ще відвертішою:

Ми затихли. Ліс ніби помирився з нами і не дивився тан вороже й суворо; дуби зі співчуттям поглядали на нас згори; оголені берези несміло визирали з-за них і посміхались білим гіллям.

Ліс помирився з нами й провадив далі своє життя, життя кохання, народження, росту. На блідих квіточках нуців діловито гуділи бджоли; тунав дятел десь вгорі; дві пташки, пурхаючи з гілки на гілку, подивлялись на нас і несподівано зливались в обіймах. Літали сплетені коханням метелики, або в щасливому безсиллі сідали на листку й поводили вусиками. В траві парами нишіли мушки. Одбувався великий, прекрасний процес життя.

Трохи далі:

Квітні дивились на нас і пашіли духом кохання і цвіту...

І знову, вже втретє, — берези:

Берези шептались між собою, оголені, білі берези.

— Душно якось... — прошепотіла Муся, глянувши на мене довгим блиснучим поглядом...

Але коли вони, двоє втіначів, що мають перейти кордон, наблинаються до того місця, де, можливо, хтось із них має загинути, ліс знову стає похмурим і вороним:

А ліс мовчав і ховав у собі свою таємницю. Тут не було вне білих берез, не було метелинів, земля була вогна, чорна, вкрита гнилим листям та безліччю маленьких гілочок, які хруслили під ногами. Напівтьма дивилась на нас воронже, погрозливо, безжалісно. Природа може таном творити контраст і до подій у житті персонажів і до психічного стану нотрогося із них. Тут теоретично припускаємо кілька варіантів: супоній душі супроти розбурханої стихії, знайдене щастя на тлі природної катастрофи, нінчемний людський характер серед величного краєвиду, а найчастіш — кривава трагедія серед весело-безжурного **крайобразу**.

За приклад може правити "соняшне" **облямування (де мотив сонця внило як архітентонічний засіб у струнтурі твору)** в новелі "Студент". На початку:

... Нуріли чорні, обгорілі сволони, балки, недогоріла солома нуріла теж байдуже, ліново, стомлено. А з того бону, де згоріла половина села, сходило сонце, весняне й радісне. Наплювать йому на недогорілі балки, на сірі, чорні обличчя, на дину тугу, на повислі руки маленьких людей. Воно собі умите, веселе, сміючись, плило з того бону, звідни нісся всю ніч вітер, звідни тінали і хмари і місяць...

А це закінчення. На землі лежить юнак, який щойно застрілився, а оснаженілий дід душить стражнина:

Над гуртом збитих донупи людей стояв крик і рев. А по вулиці тінали інші два стражники, топчучи ніньми дітей... З неба ж, широко-величного, ясного та чистого, радісно дивилось на їх сонце й сміялось...

Природа таном може бути ключем, нотрим **розривається характер протагоніста**, пояснюється, чому саме він має діяти так, а не інакше. Автохарактеристика особи — того "я", від імени яного ведеться розповідь у новелі "Зіна" (і який вельми нагадує самого автора), звучить так:

Ви увявіть собі: я родився в степах. Ви розумієте, добре розумієте, що значить "в степах"? Там, перш усього, немає хапливості. Там люди, наприклад, їздять волами. Запрянуть у широкий пованний віз пару волів, покладуть надію на Бога і їдуть. Воли собі ступають, земля ходить круг сонця, планети творять свою путь, а чоловік лежить на возі і їде (...) А навруги теплий степ та могили, усе степ та могили. А над могилами вгорі кругами плавають шуліки; часами, як по дроту, в ярон спуститься черногуз, м'яно, пованно, не хапачючись. Там нема хапливості. Там кожний знає, що скільни не хапайся, а все тобі буде небо, та степ, та могили. І тому чоловік їде собі, не псуючи крові хапливістю, і нарешті приїнднає туди, нуди йому треба.

Отже, я виріс у тих степах, з тими волами, шулінами, задуманими могилами. Вечорами я слухав, як співали журавлі біля кри-

ниць у ярах, а удень ширина степів навівала сум безкрайности. В теплих степах виробилась кров моя і душа моя...

Із цих ряднів читач винесе враження, що персонаж, котрий усе це оповідає, мусить бути повільний, статечний і діє він без халливости.

Краєвид у мистецькому творі часом виконує лише **деноративну функцію**. Припустимо, ідуть двоє і розмовляють, а щоб розмова не відбувалася в порожнечі, автор малює довкола вулицю, поле ліс, — байдуже, що саме, бож ці деталі далі в творі не фігурують і на розвиток подій впливу не мають. Але краєвид може бути не лише засобом **ліричної дигресії** чи деноратією, а також **елементом сюжету** (ще один нестерпний франко-русизм, якого в даному випадкові не потрапимо заступити українським терміном...), чинником, який зумовлює ті чи інші чинники протагоністів (чи антагоністів). Так, у Винниченковій новелі "Терень" ліс, нуди входять, розмовляючи, Терень і "я", криє пряму небезпечу: Терень переконаний, що там на нього чекає засідка. Поведінка оповідача (згаданого "я"), котрий виявляє готовість боронити свого випадкового супутника, зближує їх обох і стає важливим моментом для розвитку дії.

Малюнок нічного лісу з місячним світлом і темрявою під деревами один з кращих крайобразів у Винниченка:

Перед нами чорнів Кривий Яр. Я знаю, що вночі кожний яр здається глибшим, ніж є в дійсності. Але цей був як безодня, нострубата, чорна, вогна. З обох бонів його непорушно й понуро стояв ліс, одсвічуючи проти місяця стовбурами дерев. Той бік дороги, що був проти місяця, наганяв своїми темними проваллями тінів тоскне, неспокійне чуття. Здавалося, в тих чорних западинах сидить хтось і пильно стежить за нами. Дорога круто спускалася вниз, сіра, самотня, порожня. На ній голубими промінчиками грали проти місяця соломинки. З яру потягнуло холодом. Я скинув торбу і надів свитну. (...)

— Холодно? — зі співчуттям спитав парубок. (...)

Геть-геть аж знизу видно було шматок вершечків лісу, облитого місяцем. Весь же той бік був темний, тільки вгорі голубим світлом дихало небо.

Спускаючись, ми майже не балакали, чуйно слухаючи й до болю в очах придивляючись до кожної тіні. Часом, злякана нами, з дерева з шарлотом спурхувала птиця. Ми тоді прикипали до землі, з силою стискаючи нілні. У мене ж по всьому тілі, особливо на шиї та на спині, проходив чудний, електричний дроз. Я певний, що коли б у мене була шерть, вона б найжачилась і стала сторчана.

Той, кому доводилось йти місячно-чорним лісом, де на нього чигала небезпека, зможе належно оцінити цей малюнок Винниченка. Додам, що в світовому письменстві хіба-що Мопассан умів дати місячний крайобраз із такою виразністю.

Відомо, що автор може обійтися взагалі без краєвидів, не даючи протягом цілого твору жодної картини природи. Назву повість Марк Твен на "Американський позивач". Не визнавав ліричних дигресій у формі крайобразних малюнків і Достоевський. Дозований крайобраз у Достоевського завжди виконує **сюжетну функцію**, дається лише на те, щоб зумовити певний учинок протагоніста. Так, у романі "Біси" дощ іде на те, щоб під парасоллю до Ставрогіна, зі словами: "Чи не дозволите, шановний добродію, парасольною заодно запозичитись?" — міг заховатися Федько Каторжний.

Сюжетну функцію краєвиду знаходимо і у Винниченковій новелі "Промінь сонця".

Поручик Сидоревич із "взводом" солдатів удосвіта веде за місто вішати двох арештантів. Його дивує: "чому той високий так понірно йде". Справді: один із засуджених іде на страту цілком байдуже, "так, наже автор, ніби він ішов не на ту гору, звідни вже не вертаються, а на прохід у поле". Щойно біля шибениці поручик помітив мертвість обличчя високого:

Се не було лице живої людини. Очі не були живими очима, вони нічого не бачили, вони помиралі вже по дорозі, монже вже в тюрмі почали мерти.

І ось одного, який увесь час пручався, уже повісили, а другий, цей самий високий, понірно ченає свої черги. А далі —

І раптом його (себто офіцера — І. К.) вразила янась ніби зміна в лиці арештанта. Сірі товсті щони стали немов твердішими, губи розкрилися, очі дивилися з новим, незрозумілим Сидоревичу, неспокійним виразом. Вони напрямлені були кудись у бін шибениці, але не на саму її... Офіцер повернувся в ту сторону. І перед ним... геть-геть на обрії, внизу за сією горою, червоним полум'ям горіло небо. Далений ліс вирисовувався чорною щетиною. З боку щетини упирався в сиву пухку хмару невеликий хрест якоїсь сільської церкви. Він був схожий на хрестини, що носять на шиї. Між горою і хрестином чорними, блідо-зеленими, жовтими рівнотними смугами тягнулись поля. Їх носо перерізувала стьонна річка, такої ж роневої, як і небо. Віяло безмежним простором, широкою, буйною волею.

В сей момент хмари розірвались над обрієм і крізь них глянула така ніжна і чиста блакить неба, що Сидоревичу тепло сколихнулись груди. Кінці хмар, як розігріте до білого залізо, заіскрились світлом сонця. Зараз воно впливе. Офіцер мимохить прихмурился і відвернувся.

Але не встиг він повернути голову, як верхи дерев зразу облив широкий сліплячий промінь сонця. Багнети солдатів болюче й радісно заблищали...

Далі в новелі розназано, як цей промінь ніби збудив висоного арештанта. І той, скориставшись хвилиною, коли увага всіх звернена на шибеницю, кидається тікати. Утенти йому не пощастило, його наздогнали постріли. Але нас тут цікавить не розв'язка новелі, а втручання природи у розвиток подій, інакше кажучи, у сюжетну структуру художнього твору.

Свого часу в галицьких гімназіях вивчали поезику за підручником Володимира Домбровського "Українська стилістика й ритміка". Автор підручника наводить два описи світанку: пера Івана Франка та пера Панаса Мирного. Домбровський віддає перевагу Мирному. Якщо мені колись доведеться видати аналогічний підручник, то Мирного я не пушу туди взагалі, маючи сумнів: чи він бачив коли, як сходить сонце... а натомість дам сконденсований текст із новелі "Промінь сонця". Тут доречно буде згадати, що Винниченко використовує в новелі **технічний засіб наростання або градації**: спочатку ще темно, світло ліхтаря падає на обличчя висоного. Потім, коли вони йдуть полем, небо стає сіршим, а коли зійшли на гору, де стоїть шибениця, по хмарах розливається рожева барва. І так поволі, деталь за деталем, письменник підводить нас до переламного моменту оповіді.

У Едмунда Ростана є поезія, де поет, у формі клімаксу, змальовує прихід вечора. Я знавав би, що обидва клімакси, Ростанів та Винниченків, "дзеркальні" один супроти одного. У теорії літератури розрізняють краєвиди ідилічні, романтичні, та реалістичні. Самозрозуміло, що краєвид у Винниченка має **реалістичний характер**. За приклад може правити початок першої друкованої речі письменника — "Краси і сили":

Вийдеш на головну вулицю, що гін на троє тягнеться з одного кінця міста до другого, дивись праворуч — тихо, пусто й нікого нема, глянеш ліворуч — тин, дерева й нікого нема, нуди не глянеш — тихо, пусто, тільки вітер тихенько шелестить та грається листям... Край міста на горі, на самому вигоні, стоїть маленька, старенька хатинка. Біля неї на подвір'ї все пошарпане, поруйноване — клуня обідрана, хлівець без покрівлі похилився, тин ледве держиться, і сама вона теж похилилась, покривилась, облупилась і якось смутно дивиться маленькими віконницями на город...

Це те, що зветься "**краєвид місця**" і що за його допомогою автор визначає, де саме розгортається дія. Існує танож "**краєвид часу**", що за його допомогою письменник дає зрозуміти, коли саме, в яну пору рону і в яну годину дня або ночі сталися події, зображені в його творі. Краєвид часу позначає танож, скільни його проминуло від одного епізоду до іншого. Нагадаю, що в російській літературі "крайобраз часу" використовує Пушкін у романі "Євгеній Онегін".

Сюди належить і Шевченкове:

Тричі крига замерзала,

тричі розтавала...

Винниченно також не цурається цього технічного засобу.

Так, наприклад, у відомому дитячому оповіданні “Бабусин подарунок” час стояння Васька на приступці над гадючою норкою, куди він заїняв карбованця, визначається через побічну подію:

... Потім у яр прийшла компанія гімназистів грати в скранлі. Задьорі млосьно було дивитися униз і через те він ліг лицем до неба і сліднував за хмарами. Як воно тан робилося, що от зовсім маленька хмаринка, а щодалі то ставала все більшою та більшою, розпухала, прибирала різні форми, стаючи подібною то до сивого діда з короною на чолі, в довгому балахоні, то до ліжна з величезними подушками...

... Гімназисти внизу тан завзято кричали, реготались і гупотіли, бігаючи, ногами, що Задьора боявся, ячби Васько не глянув униз...

... В яру затихло. Вже розійшлися і гімназисти. Сонце спустилось нижче...

Хмари гарячої соняшної днини міняють форми не надто швидко, а троїстість формули “прийшли-кричали-розійшлися” щодо непричетних до дії оповідання гімназистів наочно показують тривалість Васькового стояння.

В романі “Хочу” час позначається зміною пори року: спочатку петербурзька провесна, потім українське літо. Одначе, в романі чимало просто звичайних згадок про перебіг часу, на зразок:

Усі три тижні, що пробув у санаторії, він старанно їв, робив гімнастику, ходив по лісі, багато спав.

Приклади краєвидів, що ми досі наводили, були переважно зображенням природи, або сільської місцевости, скажімо так: **краєвид рустинальний**, проте є у Володимира Винниченна також — **краєвид міський чи то урбаністичний**. Але і в місті письменника вабить природа. Ось, навздогад розкрита сторінка із “Записок кирпатого Мефістофеля”:

А під зогнигими парнанами випинаються уне стеблинки травиці, подібні до гілок сосни (припускаю, що це друкарська помилка, логічно було б “голок” — І. К.). На нагрітих дошках сидять рясною купкою червоненькі нузочки і теж, здається, жмуряться та думають, що жити дуже гарно. Попід тинами, на передмісті, протоптані в болоті вузенькі стенки, тані гладенькі та теплі, ноли ступаеш босою ногою...

Або ще — тут уне без природи:

Вечір сухий, темрява густа, і вулиці видаються мені глибоними коридорами. Круглі буйні наміння на бруну, вигладжені колесами, вимиті дощами, блищать. Вулична невеличка. Прохожих мало: їх кроки цокотять по тротуарі дзвінно та самотньо. Тепло жовтіють освітлені вікна будинків. Іноді ледве-ледве просочуються крізь них

згуни музики на вулицю. Блунають тіні по завісках, злітаючи в стелю...

В обох випадках — малюнки не випадкові: вони створюють певний настрій, співдіють із психікою головного героя.

**

Реасумуючи, можна сказати, що Винниченко як майстер краєвиду стоїть у першій лінії світових прозаїків — поруч із Мопассаном, Гамсунном, Бунінім...

Олександр КОПАЧ

ЖЕРТВА ІФІГЕНІЇ

Більшій сієї любови ніхто не має, як щоб хто душу свою
положив за друзів своїх.

Евангеліє від св. Івана, глава 85.

Тема Іфігенії — це універсальна тема і сягає прадавніх часів, близько десяти століть до народження Ісуса Христа. Вийшовши з Гомерової "Іліади", переходить ця тема різні метаморфози міту, мандрує тисячі років по духових обширах людства. Змінюючись у різних епохах, незмінно, одначе, задержує свою істотність — значення жертви людського життя в ім'я високих ідеалів.

Від непам'ятних часів відома була кривава людська офіра на жертвнинах богів, прантинована в усіх країнах світу без уваги на ступінь цивілізації; про це свідчить Біблія, розкриває ці факти наука в археологічних і фолкльорних досліджах.¹⁾ Від цієї офіри не були вільні й найвищі достойники суспільства. Навпани, вони перші мусіли приносити в криваву жертву своїх синів, своїх дочок. Бувало це в часах великої загрози, війни, голоду, посухи. Як далений відгомін цього, колись історичного факту, звучать фантастичні історії у назвах і переназах, як оце маємо з статтю змібборця нашого Кирила Коном'яни.

Ця жорстона кривава офіра довго тяжіла над людством, мало що не до часів Ісуса Христа, бо що лише кілька століть раніше найшляхетніші одиниці з-поміж людей почали вназувати на безглуздя цього страшного звичаю. Саме між ними драматург Еврипід виявляє устами Іфігенії сумнів, що боги жадають кривавих людських офір і навіть стверджує, що це тільки люди, самі вбивці, жорстони свої вчинки складають на волю богів.²⁾ Цей автор написав дві драми про Іфігенію: "Іфігенія в Авліді" та "Іфігенія в Тавриді". Тема першої драми це жертва Іфігенії в Авліді, перед початком Троянської війни, а тема другої — поворот Іфігенії з Тавриди до Греції. Ця тема, як одна з пенучих проблем людства, притягала до себе увагу не тільки давніх драматургів, як, наприклад Софонля, Есхіля, але й пізніших, включно з нашими часами. Сюжет міту про Іфігенію з малими змінами повторяється в різних європейських літературах, у різних епохах, прибираючи одначе конним разом нове наświetлення, но

1) *The Golden Bough*, by James G. Frazer, v. I, N.Y., 1963, pp. 864.

2) *Euripides II*, publ. The University of Chicago Press, 1956, p. 136.

ві елементи. Під цим аспектом розглянемо три твори присвячені Іфігенії: Еврипіда, В. Гете і Лесі Українки.

Міт Іфігенії розповідає про те, як грецьке військо, зібране в Авліді, не може відплисти з причини супротивного вітру, який навела Артеміда, розсердившись на короля Агамемнона за свою вбиту священну ланю. Переблагати богиню зможе Агамемнон тільки тоді, як принесе в жертву свою дочку Іфігенію, — сповіщає віщун Калхас. Король, хоч і не хоче цього вчинити, під натиском брата Менелая підступом спроваджує до Авліди Клітемнестру, свою дружину, і дочку Іфігенію, начебто для заручин з Ахіллем. Дізнавшись про правдиву причину, Клітемнестра попадає в розпач, старается відвести чоловіка від його жорстокого наміру, але даремно. Не помагають і просьби Іфігенії, бо вне військо знає про пророчтво і жде королівської жертви. В іншому випадку обернеться воно проти короля і всіх провідників. Тоді Агамемнон проголошує, що це не він, а Греція вимагає жертви від Іфігенії і вона, передумавши всю ситуацію, заявляє, що в ім'я Греції, для добра батьківщини, добровільно піде на смерть. В останньому моменті, на очах всіх присутніх сталося чудо, богиня Артеміда врятувала її з-під жертвовного ножа, залишаючи на її місці ланю. Сама Іфігенія, згідно з переназом, опинилась у Тавриді, серед скитів, і стала жрицею в храмі богині.

Пишучи ці драми про Іфігенію, Еврипід, на думку Дж. Дімона,³⁾ хотів дати своїм землякам образ їхньої "трагічної глупоти", і то в зв'язку з пелопонезійською війною між Атенами і Спартою, і що крім того, Агамемнон та Іфігенія в Еврипіда попадають у фалшивий патріотизм. Та якби воно не було, фантом залишається смерть дочки за згодою батьна, що в роді Тантала продовжує ланцюг тяжких провин і веде до загибелі.

Розглядаючи Еврипідову Іфігенію в контексті кривавих жертв упродовж віків, не можна не запримитити в цьому міті нового елементу, не тільки сумніви в тану божу волю богів відносно людей, але й нове наставлення людини-офіри. Так оце Іфігенія спершу борониться перед страшним присудом, потім приходиться до переконання, що успіх війни для добра Греції залежить від неї, тож починає діяти, добровільно приймає смерть: "Хай я спасу Грецію, якщо це є те, що в моїй силі зробити.⁴⁾ В цьому вона бачить "сєнс свого життя".⁵⁾ Вільна воля людини діє в ім'я любови до батьківщини.

Ця сама ідея, попри всі інші мотиви, панує в другій драмі Еврипіда. Автор розкриває біль душі і тугу героїні, що живе в самотності, без любови, без приятелів, без рідної хати і пісні. Вона страждає з причини

³⁾ Euripides, *Iphigenia at Aulis*, Translated by W. S. Merwin and George G. Dimock, N. Y. 1978, pp. 112.

⁴⁾ Ibid., pp. 86-87.

⁵⁾ Ibid., p. 86.

невинних людських жертв, приношених на вівтарі богині, хвора тілом і душею приходять до переконання, що всі ці її страждання походять від тої "нечистої жінки,⁶⁾ що спричинила Троянську війну. Бачить вона, як зло родить зло, тому й відкидає пропозицію Ореста вбити короля Тоаса, бож король був для неї ласкавий, а вбивство, крім цього, наведе гнів на них, на їхній цілий рід. У противенстві до брата, що сумнівається в богів, Іфігенія вірить і покладається на їхню поміч. Вона сердечно молить Артеміду спасти їх від смерті: Ореста, свояна Пеліда та її саму. Ця сердечна молитва, віра в доброту божу гасить її розпач, спонукує до дії, що вкінці завершується успіхом, щасливим поворотом до Греції.

Коли в попередній драмі Іфігенія виявляє свою волю іти на жертву, то тут вона узгіднює свою волю з волею богині. З вірою і надією покладається на поміч божества. Так виявляється дія людини, получена з вірою і надією на Бога. Це й є новий елемент у метаморфозі міту.

На ще вищий ступінь підносить Іфігенію В. Гете в драмі "Іфігенія в Тавриді". За означенням дослідника Сайдліна, Іфігенія Гете — це душа людини, що почерез пекло розпачі йде до світла, до надії, до нового життя.⁷⁾

Дія цієї драми скомплінована, проходить у трьох площинах. Це зовнішня акція, яну проводять персонажі драми: Іфігенія, Тоас, Орест, Пелід, Арнас. Друга площина — це внутрішні конфлікти в душах Іфігенії, Ореста, Тоаса, це боротьба між добром і злом, вірою і розпукою, любов'ю і ненавистю. Третя площина — метафізична, Божа воля діє для очищення від гріхів цілого роду Танталового, на якому, з причини прогрішень проти Божих законів, тяжить прокляття.⁸⁾ В очищенні роду саме Іфігенії припало особливе післанництво. Вона чиста душею. Немає в неї ніякого підступу. У грізній ситуації вона не обманює Тоаса, навпани, з великим дитячим довір'ям усе йому відкриває. Під впливом її шляхетности король остаточно припинює криваві людські жертви, в її обіймах брат Орест позбувається Еріній, божевілья, що переслідує його від часу страшного вбивства рідної матері. У присутності Іфігенії, за її молитвою, він не тільки вертається до здоров'я, але віднаходить радість життя. Сама героїня переконана, що всі страждання людини і роду є тільки наслідком тяжких провин супроти богів. А прокляття, що тяжить над людиною можна усунути тільки добром і ласкою богів. Це і є єдина дорога виходу з безвихідної ситуації. Тією дорогою йде героїня з повною вірою на ласку богів. Сама в полоні, в чужій землі, визволяє себе, брата, свояна і, погодившись з королем Тоасом, щасливо повертається до батьківщини своєї.

⁶⁾ Euripides II, p. 145.

⁷⁾ *Essays in German and Comparative Literature*, by Oskar Seidlin, University of Carolina, N.Y. 1961, p. 35.

⁸⁾ *Ibid.*, p. 68.

Іншу метаморфозу переходить цей міт у творі Лесі Українки "Іфігенія в Тавриді", хоч це тільки драматичний етюд і відслонює маленьку частину міту. Отож на тлі вівтаря Артеміди і хору тавридських дівчат, прислужниць у храмі, Іфігенія приносить жертву з ячменю, соли, вина та олії, в молитвах прославляє богиню і просить "Наші серця просвіти!". Оставшись на самоті, признається, що це тільки устами прославляє Артеміду, а в серці в неї тільки її рідний край, її батьківщина. Від розпачу і туги за нею — вона "хвора тілом і душею", жорсткі страждання переносить і за все це докоряє найвищій силі-Мойрі, що панує над богами і над людьми. Схаменувшись, одначе, горяче молить Артеміду "Рятуй мене від мене, захисти!" Відривається нагальна боротьба в душі поміж вірою і незвірою, поміж життям і смертю, і тоді Іфігенія жертвним ножем заміряє понласти край своїм мукам. І в цьому моменті відзивається у душі "іскра Прометей", підназує, таний учинок не вартий людини. Іфігенія піднорює свою волю волі вищій, волі богів, але в ім'я рідного краю:

Ноли для слави рідної країни
Тана потрібна жертва

.....
Хай буде тан!⁹⁾

Іскра Прометей, цей священний вогонь у душі, "божесьна спадщина" привертає силу до нового життя.¹⁰⁾ Незванкою на особисті страждання, людина підноситься понад матеріальний світ, наближується до божества. Усвідомлена, добровільна жертва для високого ідеалу освячує душу, убагороднює людину. Ця іскра Прометей і є новий елемент у міті, що примирює її з божеством, з джерелом самого буття.

Міт про Іфігенію у своєму довгому розвитку відзеркалює духову еволюцію людини в аспенті індивідуальної жертви для загального добра. На початках примусова, ця жертва переходить метаморфозу, як в Еврипіда, почерез сумніви і заперечення Божої волі і людство, після довгих тисячоліть, визволилось від цих жорстких звичаїв. У нових часах у цьому міті сталася надзвичайна зміна зображена в "Іфігенії" В. Гете — можливість визволитися з трагізму, страждань, катастрофальних ситуацій двома способами: перший — це перемога добра над злом дорогою святости душі, другий — це піднесення своєї особистої волі до волі божества з повним довір'ям, бо найвища сила Божа має для людини, для народу, для людства вищого порядку призначення, що його, одначе, люди не можуть ні бачити, ні розуміти. Це справжні елементи Христової науки.

Іфігенія Лесі Українки стверджує, як і попередні, боротьбу між добром і злом, розпачем і вірою, смертю і життям. Принесена вільною

⁹⁾ Леся Українка, I, II, ст. 27.

¹⁰⁾ Lesia Ukrainka, by C. Bida, University of Toronto, 1968, p. 65.

волею жертва для рідного краю увінчується побідою добра. Ісира Прометея, як новий чинник у міті, символізує божеський первень у душі людини і він, почерез усі страждання і розпуку, подає людині силу до нового життя, надію на майбутнє.

Міт про Іфігенію давно вже перейшов у минуле, але засяг його суті, істотности, збільшився у наших часах. Згадати б тільки "Хрест" М. Руденка в нашій літературі та всі добровільні жертви українських, святих душею мучеників, що з любови до України йдуть на страту, своїми жакливими стражданнями приносять очищення, "відгрішення" для збереження роду, нашого народу, і служать Найвищому Божому Провидінню для майбутнього призначення України.

Григорій КОСТЮН

СВІТ ВИННИЧЕНКОВИХ ОБРАЗІВ ТА ІДЕЙ
(До 100-річчя від дня народження письменника — 1880-1980)

В. Винниченко

Володимир Винниченко був не тільки письменником, не тільки мистецьким аналітиком, зображувачем і літописцем своєї доби, він був одночасно й активним її творцем. Він був складною, багатогранною, ренесансовою людиною свого буреломного часу. Він прожив велике, вічно неспойне творче життя письменника й активного, провідного, легального й нелегального, діяча українського національно-державного відродження. Його талант небуденного письменника, публіциста й політичного діяча, його складна й суперечлива особистість залишили свій нестертий, яскравий слід на всій нашій культурній і політичній історії нового часу. У цій довгій, бурхливій і різнобічній діяльності, як і в кожного видатного діяча, так і в Винниченка, були не тільки позитиви, але й, звичайно, негативи. Чіпляючись за ці негативи, роздмухуючи їх, висвітлюючи викривлено, подаючи силу вигадок і неправди, негатори Винниченка, як тутешні безвладні, але злобливі, так і ті, що сидять у Києві й мають необмежену й неконтовану народом владу, із мстивою сластністю пігмеїв викреслюють Винниченка з історії літератури. На гнівний і розпачливий крик дисидентів 60-их років: "А як без Винниченка бути з історією української літератури!?",¹⁾ комуністичні владодержці відповіли арештами, тюрмами й концентраційними таборами. А щоб залякати розбурхану молоду стихію, яна, не зважаючи на репресії, продовжувала боротися за Винниченка вже в самвидавних публікаціях,²⁾ вони, використовуючи нагоду 90-річчя від дня народження В. Винниченка, інспірували дві великі статті про нього. Першу — в журналі "Радянське літературознавство" (ч. 8, 1970, Київ). Її написав відомий Євген Шаблійовський. Другу — під назвою "Перед судом історії" опубліковано в "Літературній Україні" (4 серпня 1970, Київ). Цю статтю підписали три наукові співробітники Інституту літератури АН УРСР: С. Зубнов, А. Ковтуненко, Ф. Погребенник.

Суть цих інспірованих еляборатів полягала в тому, щоб твердо і рішуче сказати всім вільнодумцям, що про повернення Винниченка в історію української літератури не може бути й мови.

"Ми повинні твердо пам'ятати, — писали автори в "Перед судом історії", — що він був і залишився до кінця свого життя українським буржуазно-націоналістичним діячем, затятим ворогом Радянської влади і як письменник в цілому стояв на антинародних позиціях".

Цим вони остаточно заминали рота всім вільнодумним людям в Радянській Україні й припиняли будь-яку дискусію про реабілітацію В. Вин-

1) Іван Дзюба. "Інтернаціоналізм чи русифікація?", Мюнхен, "Сучасність", 1968, стор. 181.

2) Вячеслав Чорновіл. "Як і що обстоює Б. Стенчук?", "Український вісник", випуск VI, Самвидав, 1972, стор. 39-41. Передруку в-ва "Смолоскип", Париж-Балтимор.

ниченна. І це їм до певної міри вдалося. Хоч у підземних течіях українського культурного життя на рідній землі ім'я Винниченка і далі нуртувало, але воно вже ніколи не впливало на поверхню життя з такою силою й категоричністю, як це було, снажимо, на 5-му з'їзді Спілки Письменників України, в листопаді 1966 року. Тому не випадково, що 100-річчя від дня народження В. Винниченка минулого року офіційна радянська преса обійшла повним мовчанням. Побоялися на цей раз "викликати вовна з лісу".

Отже, щоб розібратися спокійно в цьому диявольському шабаші нагло імени й діяльності В. Винниченка, щоб накреслити повний правдивий його образ, замало одної навіть дуже довгої статті. Тому, підсумовуючи ювілейний рік автора "Соняшної машини", ми воліємо зупинити свою увагу лише на основному з його творчої біографії — на його літературній спадщині.

**
*

Перше оповідання, яким дебютував В. Винниченко, мало назву "Сила і краса".³⁾ Появилася воно в місячнику "Київская старина", за липень-серпень 1902 року. Ніхто тоді не передбачав, що авторові цього оповідання, 22-річному студенту Київського університету, вередлива доля приречла в майбутньому відіграти велику, провідну роль в історії українського національно-визвольного і літературного руху. А найголовніше, що майже ніхто не схопив, не відчув і не підкреслив того, що саме це оповідання зіграє в новітній історії української літератури роль межового каменя, межового стовпа між двома літературними епохами. Я навмисне пишу "майже ніхто". Бо все ж тани, серед негуячих і несприймаючих цю нову манеру зображення й тематину "Краси і сили" та серед тих, що не змогли ще зорієнтуватися й визначити своє ставлення до неї, знайшлася одна людина, яка збагнула вагу цього оповідання ще до його публікації. Був це Євген Харлампович Чикаленко. Як дісталася це оповідання до його рук це окрема й дуже цікава історія. Дійшла вона до нас у двох, дещо відмінних, варіантах. У спогадах самого Євгена Чикаленка (Спогади, Нью-Йорк, УВАН у США, 1955, стор. 324-325) і в спогадах близького друга, однодумця і видавця Винниченкового Юрія Тищенка (Юрій Сірий. Уривок із споминів. Ганновер, Літературно-науковий збірник "Київ", 1946, цялостиль, стор. 62-63). Я на цьому спинятися не буду. Тут лише зацитую (за споминами Ю. Сірого) докір Євгена Чикаленка директорів книгарні "Київської старини" В. Степаненкові за його негативну оцінку цього оповідання, яка заледве фатально не відбилася на дальшій долі молодого автора.

³⁾ Такий порядок заголовних слів був у першій публікації. Пізніше В. Винниченко змінив на "Краса і сила".

— Та ви знаєте, що вчора ви прогнали талановитого українського письменника. Ви знаєте, що такої речі, яку оце тримаю я в руках, у нашій літературі ще не було?”

Це висловив великий український патріот і меценат згрячу, з пересердя, з глибини чуття, але в цьому був сенс справді нового відкриття. Через три роки, коли Винниченко написав понад десяток оповідань і зазнав уже ширшої популярності, цю Чиналенкову висону оцінку підтвердили в своїх статтях два велетні, два найбільші авторитети української суспільної і літературної думки: Леся Українка і Іван Франко.

Леся Українка у своїй статті про Винниченка вважала, що він уже першими своїми творами (“Краса і сила”, “Голота”, “Біля машини”, “Голод”) підніс українську літературу до рівня західноєвропейської й **утвердив новий літературний напрям — неоромантизм, до якого й себе вона зараховувала.**⁴⁾

Іван Франко в рецензії на збірку оповідань В. Винниченка, що вийшла 1906 року, писав:

“Серед млявої, тонко-артистичної та малосилої, або ординарно шабльонової та безталанної генерації сучасних українських письменників, раптом виринуло щось таке дуже, рішуче, мускулисте і повне темпераменту, щось таке, що не лізе в кишеню за словом, а силле його потоками, що не сіє крізь сито, а валить валом, як саме життя, всуміш українське, московське, налічене і чисте, як срібло, що не знає меж своїй обсервації і границь своїй плястичній творчості. І звідніля ти взявся у нас таний? — хочеться по ножнім оповіданні запитати д. Винниченка.”⁵⁾

Ці оцінки з боку Лесі Українки і Івана Франка перших творів Винниченка не тільки підтвердили спонтанний вислів Є. Чиналенка, а й поширили й поглибили його. Вони ствердили, що в українську літературу прийшов письменник з новими темами, образами й мистецькими засобами, письменник, що вміє, як підкреслив І. Франко, ловити життя на гарячій вичині й зображувати його в цікавій, хвилюючій гостро-сюжетній і драматичній формі. Це стосувалося в першій мірі до оповідання “Краса і сила”. Мистецьке значення цього оповідання в тому, що драматична історія злодійського світу, з одного боку, подана на тлі різноманітного типажу міського ярмарку, цієї, — як писала Леся Українка, — широкої, яскравої ниртини, а з другого, — на тлі багатолитості тюремних мешканців і чарівних пейзажів Сонгорода. Ці дві лінії: драматична історія Ілька-Мотрі-Андрія та живе багатобарвне тло, на якому ця історія відбувається — творять

4) Леся Українка. Твори. Харків, “Книгоспілка”, 1927, т. 12, стор. 233-263.

5) “Літературно-науковий вістник”, том 38, 1907, стор. 139-141.

свіжу й оригінальну мистецьку єдність оповідання. Саме те, що примусило досвідчених редакторів і критиків — Матушевського і Єфремова, — як свідчить Є. Чиналенко, — ніч не спати, а читати й дискутувати.

В історико-літературному аспекті оповідання "Краса і сила" посідає не менш важливе місце. В боротьбі двох літературних поколінь, двох напрямків: старого щиронародницького етнографічно-побутового реалізму кінця XIX ст. і нового психологічно-критичного реалізму та неоромантизму XX сторіччя, — "Краса і сила", як я вже згадував, є тим кордонним стовпом, що виразно розмежовує ці дві літературні епохи, ці різні літературні стилі. На початку XX сторіччя в українській літературі остаточно утверджується, як влучно назав колись М. Зеров, діярхія стилів, тобто, співпанування двох стилів: неоромантизму і критичного (психологічного) реалізму. Своєрідність цього співпанування в тому, що вони (ці два стилі) не ворогували, не воювали один з одним, а, висловлюючись сучасною публіцистичною мовою, мирно співіснували. І не тільки співіснували, а й доповнювали часом один одного, а інколи, в окремого автора, органічно переплітались, даючи цим ту чи іншу нову літературну течію, якими так рясніли перші три десятиріччя нашого віку. Але не В. Винниченко винайшов цю діярхію стилів XX-го сторіччя. Створилась вона органічно в процесі розвитку української літератури. Розпочали цей великий піонерський процес, опираючись на тогочасні досягнення європейської літератури, його славні попередники: Ольга Нобилянська, Леся Українка, Василь Стефаник та інші під патріаршим благословенням Івана Франка. Заслуга В. Винниченка тільки в тому, що він перший із письменників XX сторіччя у своїх перших творах ніби підсумував усі досягнення своїх бунтівливих попередників, полемічно відштовхнувся від застарілих мистецьких форм, акцентував увагу на новій тематиці, впровадив новий або модернізований типаж та сміливо продемонстрував свої мистецькі засоби зображення. Щоб підтвердити цю думку, візьмімо пару прикладів з першого оповідання Винниченка "Краса і сила".

Автор описує красу своєї героїні й ніби між іншим, ніби жартома, висловлюється так:

"То була краса, що викохується тільки на Україні, але не тана, як малюють її деякі з наших письменників. Не було в неї ні "губок, як пуп'янок, червоних, як добре намисто", ні "підборіддя, як горішок", ні "щік, як повна рожна", і сама вона не "виліскувалась, як манівка на городі".

Звичайно, це була щира, не вимушена, але гостро-дотепна посмішка початкуючого молодого письменника. Від неї повіяло майже кпинами над сманами літературних батьків. Не буде перебільшенням ствердити, що ця сатирична посмішка руйнувала вщерть колись цікаву, свіжу, хвилюючу, а тепер уже застарілу інтелігентсько-народницьку, етнографічно-селянську

манеру порівнянь, що так розвітла була в творах І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, О. Кониського та інших.

Що ж протиставив молодий 22-річний автор цим утертим мистецьким засобам своїх попередників? Протиставив він свою, свіжу, йому тільки властиву манеру зображення дівочої краси. Продовжуючи цитований вище уривок, читаємо:

“Чорна, без блисну, товста носа; невисокий, трохи випнутий лоб; ніс тонкий, рівний, з жовтими ніздрями; свіжі, наче дитячі, губи, що янось мило загинались на кінцях; легка смага на матових, наче мармурових, щоках і велині, надзвичайно велині, з довгими віями, темносірі очі, з яких, коли дивились, здавалось, наче лилося янесь тихе, м'яне, ласкаве світло, — то була й уся краса цієї дівчини”.

Як бачимо, простота і реальність зовнішнього малюнку, без жодної сентиментальної, етнографічно-пісенної риски. Але саме це глибше розкривало душу героїні й творило справді ліричний, привабливий образ. Такими засобами до Винниченка не малював жіночої краси, здається, ніхто.

Візьмімо ще один приклад подібного зразка з оповідання “Нупля”:⁶⁾

“Ох! очі в неї були! Велині, тонко зрізані з кінців, темносині, як вечірнє небо коло хмари; губи строгі, танож зрізані з кінців у тонкі рисочки. Там у кінцях, буває, дрібно-дрібно дрижачи, непокірливо розгоряється такий дзвінний, дитячий сміх”.

А. Шамрай у своїй книжці “Українська література” стверджував, що в творчості В. Винниченка “ніби синтезується досягнення в царині повістярської літератури початку ХХ століття”.⁷⁾

І він мав рацію. Бо саме ця особливість Винниченкових творів виликала ті хвальні відгуки Івана Франка і Лесі Українки про які ми говорили вище.

Отже, вже перші твори Винниченка були не тільки виразним запереченням старих мистецьких засобів, не тільки утвердженням нового в портретуванні героїв, але й сміливим впровадженням нових свіжих зразків міських, сільських, ліських і степових пейзажів. Тема краєвидів Винниченка це окрема прецінава тема дослідження. Пейзаж як мистецький засіб проймає наскрізь всю велику творчість Винниченка. Навіть в останньому його романі “Слово за тобою, Сталіне!”, що задуманий як “політична концепція в образах”, пейзаж відіграє велику емоційно-зображувальну функцію. Тільки через лихоліття нашого культурного і суспільного життя цілі покоління читачів не знають тих нліясичних зразків краєвидів, що їх створив В. Винниченко.

⁶⁾ Твори. Відень, в-во “Дзвін”, 1919, т. 3, стор. 165.

⁷⁾ А. Шамрай. Українська література (Стислий огляд). Харків, в-во РУХ, 1928, стор. 132.

Винниченко один з перших письменників нашого сторіччя схопив і всебічно зафіксував у художніх образах той великий зубожілий прошарок нашого селянства, що свого господарства або не мав, або не міг втриматися коло злиденного клаптя землі, й сотнями тисяч вирушав на заводи, фабрики, вугільні копальні чи на тимчасові заробітки до більших панських маєтків. Цьому новому соціальному явищу він присвятив цілий цикл оповідань: "Біля машини", "Контрасти", "Голота", "Хто ворог", "На пристані", "Раб краси", "Голод" та багато інших.

Ось занічченя цинлу нартин з яскравого оповідання "На пристані". Столиний гурт заробітчан. Різні статтю, віном і місцем народження, але єдині в бананні доченатися дешевого пароплава й знайти працю.

"Знову далено на Дніпрі густо і глухо гудить гудок і знову всі біжать до берега, слухають, розпитують і мляво вертаються назад.

— Буксирний!

Парубок, згорнувшись під дубами на голій землі, тихо схлипує і здригується. Стає все темніше і темніше. Далено на горі жовтіють городські вогні й нагадують, що там живуть самі довольні люди... Балачки стихають. Дніпро задумливо, журливо плюскотить зб берег хвилями і, темний сам, здається знає долю цих ченаючих людей і хмуру хмуриться од неї".⁸⁾

В. Винниченко в історії нашої літератури є і залишиться назавжди виразником життя, свідомости і прагнень саме цього нового соціального процесу початку ХХ віку.

Отже, впровадження в українську літературу нових мистецьких засобів (психологізм, різьбленість образу, різноманітність пейзажу, метода контрасту), нова й по-новому трактована стара тематика, новий, соціально різноманітний типаж і оригінальний ракурс його бачення, що в цілості своїй, за висновком Лесі Українки, утверджувало в українській літературі панівний тоді на Заході неоромантизм, — ось те перше нове, що приніс Винниченко в наше письменство ХХ сторіччя.

Тема народження й формування української людини нового типу постійно хвилювала Винниченка й становила одну з провідних ідей багатьох його дореволюційних творів. Пригадується трагікомічна ситуація двох студентів, що потрапили в небезпечну пастку, з якої їх рятує хитро розіграна одним із студентів записна книжка ("Записна книжка"); незабутній трагічний кінець відданого народові студента, спровокованого в підпалі селянських хат ("Студент"); потрясаюча картина смертної нари ("Промінь сонця"); героїчна смерть непомітного, тихого, добросердного політичного

⁸⁾ Твори. Київ-Відень, в-во "Дзвін", 1919, т. 2, стор. 214.

в'язня Піні, який, жертвуючи власним життям, допомагає товаришам утекти з тюрми ("Талісман"); глибокий, психологічно мотивований образ босяна, що під впливом обставин перетворюється у відважного й саможертвенного борця проти зла російського режиму ("Босяк"); складний образ поета Вадима Стельмашенна, людини великого розуму, шляхетного серця і самопожертви ("По-свій"); фанатичний винахідник нової системи праці інженер Петро Сосенно, що вмирає від сухот, не дівдавшись реалізації своєї ідеї ("Хочу!"); образ незламного патріота, залізничного робітника, Микити Сліпченна, що для ідеї української державности жертвує навіть життям своїх дітей ("Між двох сил"). Винниченно створив цілу галерею талантів з народу. Серед них особливе місце посідає образ талановитого сільського пісняра-сатирика Тереня. За гострі й дотепні пісні його переслідують і створюють для нього пенельні умови. Але, що сильніше тиснуть, то непримиренніше і незалежніше виступає він проти неправди і зла. І тільки добра посада, яку йому підступно запропонувало волосне й поліційне начальство, приборнала його й перетворила на виступника режиму ("Терень"). Сугестивна сила цього оповідання надзвичайна. І яке це пророче передбачення долі багатьох приборнаних владою поетів 20-их і наступних років у Радянському Союзі!

А які чарівні, привабливі, героїчні, а інколи — трагічні й морально занепалі образи жінок подають нам твори Винниченна. Мала, прибита і затурнана тяжким життям, але сповнена мрією про краще Маринна з оповідання "Голота"; чарівний образ дівчини, в якій "над світлим лобом волосся лежало, як положена золотиста пшениця бурі", однаково віддана і в коханні, і в дружбі, і в боротьбі ("Зіна"); задивлена в прекрасне майбутнє романтична Катря з драми "Великий Молох"; тиха, мрійно-людяна Олеся Мінульська та експансивна Ріна з роману "Божни"; самовіддана, янгольського серця Таня й трагічний філософ красуня Мері, що їй залишилось "тільки рік жити" (роман "Рівновага"); вольова Еліза — "голівна золоті гадючки на тлі чорного лебеда" — та ексцентрична Труда із роману "Соняшна машина"; образ трагічного розп'яття української жінки в добу революції 1917-20 Софії Сліпченко з драми "Між двох сил" та образ героїчної патріотки Ольги Чорнявської з повісти "На той бік". І на рещті, наївна, але щира, сповнена внутрішнього опору нелюдському сталінському режимові Маруся Іваненко ("Слово за тобою, Сталіне!"), цей, я би сназав, перший ембріон майбутніх дисидентів.

Ця розмаїтість чоловічого і жіночого типану в прерізних психологічних аспектах їх побутово-соціального вияву, ця людинознавча панорама української людини початку ХХ сторіччя, — це другий ваговитий і майже не вивчений внесок В. Винниченна в українську літературу.

Українська національна ідея, ідея формування української нації, як нації модерної й державної, — проймає насрізь значну частину творів В. Винниченка. Її порушено не тільки в дрібних оповіданнях (“Умірнований та щирий”, “Малорос-європеець” та ін.) і драмах (“Між двох сил”), а головню в його романах і повістях (“Божни”, “По-свій”, “Хочу”, “На той бік”, “Нова заповідь”, “Слово за тобою, Сталіне!” тощо). Це тема велика й зовсім не досліджена. Тут звернемо увагу бодай на деякі її моменти.

У романі “Божни” ця тема тісно переплітається з питанням стосунів між українськими і російськими соціал-демонстратами. На мешканні адвоната Піддубного зустрічаються члени української й російської соціал-демонстратії. Виникає дискусія про український національно-визвольний рух. Російський с.-д., як звичайно, централіст, жонглює ввесь час модною фразеологією космополітизму, інтернаціоналізму, шовінізму, спрямовуючи її проти українського руху. Український с.-д. рішуче шаує свого опонента:

— Ай, вибачайте! Ми таних космополітів знаємо. В ім'я танога космополітизму, інтернаціоналізму ви нас і душите. Ви, так само, як і ваші націоналісти в ім'я націоналізму. Але побачимо! Так, тан!.. Щоб ви знали, що побачимо”.)

На глумливу заувагу російського централіста щодо української нації як недозрілої, український опонент гордо вдповідає:

“Ви думаєте?.. Помиляєтесь! Наша нація це... це знаєте що? Це туманність серед націй-планет, туманність у фазі формування в планеті, але неабияку, добродію, планету. Тан, хай ми ще ніби згусток одноманітної муничої народньої маси, але всі планети проходили цю фазу. Не забувайте, що нас стільки ж як і французів, не забувайте, що наш край — багатство, “жітніца Росії” і не забувайте, що ніякі репресії ні націоналістичні, ні космополітичні не спинять законів руху й розвитку”.)

Сила імперії, природно, приваблювала багато талантів з народів поневоленних імперією. Через цю диявольську силу ми втратили тільки в письменстві: Наріжного, Гоголя, Короленка, Ахматову, Бурлюка, Волошина та багатьох інших. Це тривожило Винниченка протягом цілого життя.

1915 року, живучи нелегально під Москвою, він цій проблемі зрадиництва і навернення до рідного народу присвятив окремиий роман “Хочу!”

У столиці російської імперії живе в готелі молодий, але вне відомий талановитий російський поет українського роду Андрій Халепа. Його сусідами стала приїжджа з провінції пара: старший пан і молода пані. Пізніше виявилося, що це був батько і донька. Халепа почув, що вони розмовляють тільки хахлацькою, як він пам'ятає, мовою. Він танож звернув увагу, що старий при зустрічах з ним янось особливо уважно — не то з викиком, не то з презирством, не то з донором — дивиться на нього.

9) Твори. Відень, в-во “Дзвін”, 1919, т. 8, стор. 280-81.

Одного разу Халепа не стримався і запитав: “Що вам треба від мене?” — Старий ніби й чекав на таке питання й відразу своєю дивною мовою відповів цілою довгою тирадою, з якої Халепа тільки зрозумів одне слово “ренегат”. І ще здогадувався, що ніби-то він, Халепа, колись, чимось дуже образив цього чоловіка, чи когось іншого, і що він вартий зневаги, що він щось комусь “бреше”, але що саме — він не міг зрозуміти.

“Нарешті Халепа слабо, блідо посміхнувся й з неохочою іронією сказав:

— Мені дуже шкода, що я не розумію вашої чудернацької мови. Я сам малорос, але... Будь ласна, скажіть по-руськи й я з охотою...

Старий вмить випростався, немов його ударено по щоці, потім якось боком підстрибнув до Халепи і, піднявши до нього голову, люто плюнув йому в лице.

— Так от тобі по-руськи, падлюко! — по-російському вириннув він, весь трясучись і готовий, видно, на все й нічого в той же час непам'ятаючи...

Халепа ж непорозуміло й пильно витріщився на старого, мовчки витирав щону, помалу водячи хустною, то вгору, то вниз.

— І все ж таки я нічого не розумію, — стиха пробурмотів він і спробував посміхнутись. Потім одвернувся й ванно пішов далі, весь час тримаючи хустку біля щони, немов боячись поназати те місце, де плюнено”.¹⁰⁾

Тана була перша екстравагантна лекція з національного питання учителя гімназії Андрія Сосенна заблудлому синові українського народу російському поетові Андрієві Халепі. І вона дала позитивні наслідки. В розгортанні дальших сюжетних колізій, переборюючи складний психологічний комплекс імперського інтелігента, Андрій Халепа відкриває свій народ, пізнає його культуру, переймає від померлого Петра Сосенна його винахід “отворченої праці” і віддає себе цілком на боротьбу за українське національне відродження.

Та сама ідея національно-державного відродження України лежить в основі драми “Між двох сил” (1918) і в повісті “На той бін” (1919-1923). У драмі “Між двох сил” цю ідею, в усій її тогочасній конфліктній складності, зображено в родині залізничного робітника Микити Сліпченка. Тут знайшла своє яскраве виявлення центральна теза Винниченкового світогляду, що рушійною силою українського національно-державного відродження є селянство, робітництво й інтелігенція. Минита Сліпченко та його два сини символізують глибоне патріотичне зрушення в робітництві та його інтелігенції і їх беззастережну відданість відновленій українській державі. На прохання доньки Софії, яка щойно приїхала з Петербургу, щоб він не

¹⁰⁾ Твори. Відень, в-во “Дзвін”, 1919, т. 11, стор. 13.

йшов негайно в оборонний загін Вільного Козацтва, а посидів у родині, бо ж ми “чотири роки не бачились”, батько резонно відповідає: “Не можу, дочко. Ми з нашою державою не бачилися триста років”. І як мужній провідник українського свідомого вояцтва вирушив на фронт.

В особі доньки Минити Сліпченна Софії, видатної акторки столичного театру, Винниченко створив складний образ трагічного розп'яття української ідеалістичної жінки в ударі національного й імперіяльного конфлікту в добу революції.

Юрій Бойно в статті про цю драму так характеризує Софію:

“Скомплінованим і позитивним типом є Софія. Заплутавшись у співвідношеннях національного і соціального, вона стає зняряддям ворога і дарма намагається вона всіма силами протиставитися в лоні ворожій системи діям окупанта. На цьому шляху її щирість і суб'єктивна чесність неминуче повинна вести до могили”.¹¹⁾

Це чи не перший в українській літературі символічний образ, що передбачав долю тої української революційної інтелігенції, яка повірила в пропагандивне гасло російських комуністів повної національної свободи “аж до відокремлення”, за що пізніше трагічно поплатилась своїм життям.

У повісті “На той бін” зображено неповторний образ української патріотки Ольги Чорнявської, української Шарльоти Корде, як її називає один з героїв повісти. Вона їде у ворожий стан, до головного штабу Червоної армії, що окупувала частину України. Мета — вбити командарма армії Машнова. Це, як акт помсти за всі ті злочини, що їх принесли окупанти українському народові під брехливим гаслом його визволення. Вона їде з випадковим подорожнім, з аполітичним й анаціональним доктором Верходубом. Уже в зоні окупації, в селі Любомирна, вони стали свідками, як окупанти скидали з кооперативної крамниці українську “жовто-блакитну” вивісну й переможно вивішували російську. Цей дрібний епізод на доктора не зробив жодного враження. Але Ольгу — не можна було пізнати. Вона палала ненавистю. Доктор Верходуб, цей колишній спонусник повітових красунь, снєптин і епікуреєць, для якого національна честь не існувала, довідавшись про причину зміни настрою своєї, як він казав, Наяди, почав її переконувати, що її плани боротьби, то “боротьба з вітраками”, що її намір саможертвенного акту, то безсенсова самопожертва, що Машнови і Леніни, то лише перехресні точки великих історичних сил і таке інше.

На цю безгрунтянську філософію Ольга відповіла питанням:

“— Ви — українець?”

— Так, я — малорос, або, як тепер модно говорити, українець.

¹¹⁾ Юрій Бойно. Драма “Між двох сил” В. Винниченка як відображення української національної революції. “Слово”, збірник ч. 3, Нью-Йорк, 1968, стор. 339.

Панна Ольга жорстко посміхнулась.

— Коли ви малорос, то не знаю чи ви мене зрозумієте. Ви бачили, як ті мерзотники скидали вивіску в калюжу?

...Так отак Леніни і Машнови роблять з усією Україною. Вони не винні? Перехресні точки історичних і ще якихось там сил? Я — теж перехресна точка! Грабіжники, яному хочеться жити з чужого добра, перехресна точка? Прекрасно! Але той, кого грабіжник грабує, тан само є точка перехрещення сил самоохорони і він нищить грабіжника!..

— “Сили”, “призначення”. Я не знаю, про яне саме призначення ви думали. А я вас питаю: ви знаєте силу ненависти?.. Знаєте? Ні? А ви нолинебудь думали, яне чуття повинно бути в людини, яна все життя пробула в ямі, яна чудом якимсь знайшла змогу вилізити з неї й була снинена знову туди рукою, яна ніби має визволити? Ви розумієте, яна ненависть повинна бути саме до Машкових і Леніних, яні свою підлу, грабіжницьку, нацапську точку перехрещення сил виконують під прапором визволення? Ні? Ви, малорос, про це не думали?”.¹²⁾

Це лише денілька фрагментів національно-визвольної ідеї, яна наскрізь проймає значну частину Винниченкових творів. Повесть “На той бін” є не тільки етапним твором вияву цієї ідеї в перші пореволюційні роки, але і щодо жанру й мистецьких засобів новим мистецьким словом в українській пореволюційній літературі. Ольга Чорнявська є попередником цілого ряду героїчних патріотичних образів у пореволюційному нашому письменстві, в тому й Марини з “Патетичної сонати” М. Куліша.

Завершенням української національно-визвольної ідеї в творах В. Винниченка є його два останні передсмертні романи: “Нова заповідь” (1949) і “Слово за тобою, Сталіне!” (1950). Не буду їх аналізувати, лише стверджу: у цих двох романах дана синтеза української національно-визвольної і державної ідеї в умогах розпаошеного сталінізму в усіх його злочинних централістично-шовіністичних російських виявах.

Це всепроймаюча ідея українського національного визволення, її універсальність і багатогранність у творах В. Винниченка є третій ваговитий внесок письменника в нашу літературу.

**

В українському складному й багатовимірному національно-визвольному русі Винниченко бачив і зображував не тільки центрально-провідне, героїчне, беззастережно віддане, що визначало головну дорогу нашого руху вперед, але й буденне, дріб'язкове, смішне, а інколи, шкідливе, що чіплялося за героїчне, велике й понижувало та осмішувало його. Тані ситуації,

¹²⁾ В. Винниченко. “На той бін”, Нью-Йорк, УВАН, 1972, стор. 70.

таний типаж, що відтворював цілу периферію нашого національного життя в добу між двох революцій, Винниченно занотував у багатьох творах. Пригадаймо хоч кілька прикладів:

У ділянці культурно-театральній Винниченно створив нлясичний образ Гарнуна-Задунайського. Він, цей тип, увійшов в українську критику й публіцистину беззастережно, як узагальнений, назовний образ некультурности, відсталости, бездарности, але з постійним виявом агресивности і претенсією на провід. До речі, цим образом користуються багато журналістів навіть тепер, не знаючи, що його створив В. Винниченно.

У ділянці зросту й поширення національної свідомости Винниченно створив кілька сатиричних образів. Пригадаймо знамениті типи "уміренового" і "щирого". Статечний господар Самжаренко ("Умірнований") любить Україну і все українське. Але любить надто обережно, мовчки, сховано. Нікому про це не наже, не проявляє жодного бунтарства, лише українську газету тихо і сховано возить у нишені. Протилежність йому Недоторнаний ("Щирий"). У своїй національній щирості й агресивності постійно доходить до абсурду, до компромітації українського імені. Він нестерпно реагує навіть, коли якийсь бідний візник до нього заговорив чудернацьким суржином і не знав, хто такий був Богдан Хмельницький. Він не терпить російської мови навіть у тюрмі. Почувши її від своїх спів'язнів, він люто вигнує:

— Геть, чортова нацапня, з наших українських тюрем! Чого поналазили сюди?!

У романі "Божни" дано тип Скалозуба. Підкреслено європейська зовнішність, добра літературна українська мова. Власник багатьох тисяч десятин землі та інших маєтностей. Він любить Україну й бореться за її незалежність, але під гаслом: "Україна для українців! Геть руських, поляків, жидів та іншу погань!" Протилежність до Скалозуба в тому ж романі є — Пампущенно. Скалозуб — носій усього європейського. Пампущенно все європейське ненавидить. Ненавидить європейський одяг. Ходить у чоботях, носить тільки вишивані сорочки з стьожками, не любить чужих слів, не любить галичан (бо вони йому видаються надто європейцями) і до всього неукраїнського ставить ся з неприхованою ворожістю. Коли йому радили прочитати нову цікаву книжку, то він насамперед питає:

— Українська?

— Ні, але...

— Ну, то плював я на неї.

І тут уже з ним дискусії не могло бути.

У романі "Божни" є ще нольоритна фігура літератора Ганджули. "Безглузда, пошарпана людина з якимось переламаним лицем". Ганджула цікавий тим, що в його образі В. Винниченно змалював той хаос, роздоріжжя, манівці пристрасного шунання нового й вічного письменниками, мистцями, філософами і вченими того розгойданого і непевного часу. "Ін-

дивідуалісти", "Самотники", "Богошукачі", "Носії тайн", "Новітні пророки" — кожна група на свій лад виявила себе і дух свого часу.

Після запального патріотичного монологу, перед щойно прибулим із заслання поетом Вадимом Стельмашенком, Ганджула так з'ясовує тодішній стан української літератури і преси:

"Ви знаєте, скільки "Самотність" має передплатників, знаєте? Сором снзати. Співробітники пишуть кров'ю, кров'ю, пане-добродію, буквально, бо нема за що чорнила нупить. Пальці надрізають і кров'ю пишуть. Гонорарів у нас нема, фіміямів нам не курять, ми йдемо тернистим, пане-добродію, шляхом. Ми — самотники! Ми грудьми прокладаєм крізь терни шлях черевам наших патріотів і батьків народу. А що маємо за те? Що? Наші поети, письменники гинуть від злиднів! У нас цінять тільки тих, хто помер, бо не треба давати йому ніяких допомог і субсидій, яні просто руйнують наших добродіїв".¹³⁾

Бунтар і "самотник" Ганджула, вульгаризуючи критику ідеї народництва і народолюбства, формулює це так:

"Що значить ця череда, яка зветься народом? Що таке Україна? Череда мужиків, якими захоплюються народолюбці. Культура, мистецтво, прекрасне високе мистецтво — все топчеться в багні мужинофільства або пролетаріятофільства".¹⁴⁾

А вчений біолог Модест Мікульський, у тому ж романі "Божки", висловлює ще таку тривожну, якщо не розпачливу, думку про ідейний хаос доби:

"Тепер на все ідеї, на всяку паність всяка мерзота знаходить своїх поетів, ідеологів і робиться героїзмом. Якийнебудь педераст, мерзотник, грязь — пише цілі поеми. Жінна волочиться з усіма — теж поема, проблема, трагедія. Дітей не любить, знову таки поема, проблема, поступовість. Годі жінці сидіти біля дітей та на кухні. На все є своя теорія. Що тепер святе, ідейне, поетичне? Чи педерастія, чи хождіння в народ, чи сім'я і діти, чи тічна любовників? Що поступове, що ні — невідомо".¹⁵⁾

Цей клясичний типаж периферії українського національно-визвольного процесу, ці сатиричні, інколи дружньо-гумористичні образи, що надають процесові життєвої повноти й реальности, становлять собою четвертий внесок Винниченнів в українську літературу.

**

¹³⁾ "Божки". Твори, Київ-Відень, в-во "Дзвін", 1919, т. VIII, стор. 261.

¹⁴⁾ Там же, стор. 262.

¹⁵⁾ Там же, стор. 152.

П. Христюк у своїй монографії про Винниченка¹⁶⁾ писав, що як за творами Бальзана можна глибоко ознайомлюватись і вивчати історію французького суспільства середини XIX ст., так і за творами В. Винниченка можемо вивчати політичну й культурну історію української спільноти перших десятиріч XX сторіччя. Я вже стверджував, що Винниченко створив цілу галерію найрізноманітніших типів-образів української людини. Без знання цих типів, тобто, без вивчення і знання цих Винниченкових творів, ми ніколи глибоко і всебічно не пізнаємо соціальних, культурних і моральних стосунків цих людей доби між двох революцій, не пізнаємо психологічної атмосфери, що формувала й унапрямувала спільноту. Особливо це стосується до тих різних соціалістичних середовищ, що на початку XX сторіччя виступили. В. Винниченко, що був активним організатором і діячем соціалістичного руху, ніколи не був його догматиком. Він ніколи не ідеалізував ні партійної програми, ні партійних діячів. Навпаки, він завжди глибоко вдивлявся в їх психіку, в їх людський облік, в їх ідеї і практику. Дисгармонійність між їх ідеями й життєвою практикою його глибоко насторожувала. Ще 1911 року, в своєму відкритому листі до читачів і критиків В. Винниченка писав:

“Ще в той час, коли мені конний, хто звав себе революціонером, уявлявся героєм, коли душа була піднесена до зразків Радіщева, Перовської, — вже тоді я почав помічати янусь дисгармонію між оточуючим мене реальним життям і образами, утвореними юнацькою фантазією.

Я приглядався до всього, вдумувався в учення соціалізму. Але що більше я робив це, то яскравіше ставала перед моїми очима ця дисгармонія”.¹⁷⁾

Як людинознавець і психолог, Винниченко уважно вивчав це середовище і від його вгляду не сховалося ніщо. У складному й донраю суперечливому бутті тих змовників і реформаторів він угледів і художньо відтворив не тільки чесних, ідейних борців за краще майбутнє, але й сатаністів, новітніх Шігальових, одержимих ідеєю влади, панування, насильства, терору, маніяків руху для руху.

По ілюстрацію звернімося до роману “По-свій”. Згадуваний вже нами поет і соціал-демократ Вадим Стельмашенко потрапляє на заслання. Перебувши кілька років серед еліти майбутніх реформаторів життя, що їх звезли туди з цілої імперії, пізнавши їх ближче, він перед своїм сумлінням поета і людини поставив питання: чи ж ці фанатини, руйнуючи ста-

¹⁶⁾ П. Христюк. Письменницька творчість В. Винниченка. (Спроба соціологічної аналізи). Харків, РУХ, 1929, стор. 9.

¹⁷⁾ В. Винниченко. Про мораль пануючих і мораль пригноблених (Отвертий лист до моїх читачів і критиків). “Наш голос”, Львів, 1911, ч. 9-10, стор. 457.

рий несправедливий світ, здібні створити новий і справедливий? Чи вони, як діячі й організатори нового, звільнили себе, свою свідомість від панування “старих божнів”, тобто, від почуття влади, насильства, захланности, ненависти і брехні? І приходиться до висновку: ні, ці люди не виразники нового й справедливого. Вони психологічні раби тієї ж “моралі батога”, тих же “старих божнів”, проти яких так завзято виступають.

“Божни з одбитими носами ще живуть навіть у тих, хто оповістив війну старому...”

Так само вони холодні, жорсткі, так само вони охороняють брехню в ім'я правди, ненависть в ім'я любови, смерть в ім'я життя. Так само годують їх одгодовані жерці жертвами з крові і соків людей”.

Він також ставить питання конкретно про себе й своїх однодумців:

“Ми соціалісти, хто ми? Ми жерці тих самих божнів. Ми не такі одгодовані, ліниві й брехливі, як ті, проти кого ми воюємо... Ми хочемо вигнати одгодованих жерців, щоб їхнє місце зайняли худі аскети, щоб авторитет божнів високо піднявся діяльністю, щирістю, самовідданістю вірних переконаних служителів. Але самі божни, самі скрижалі, незмінні, вічні, єдині, занам'янілі — мусять лишитися. Так само божни люблять жертви. Але що щиріші, діяльніші, відданіші жерці, то більше мусить бути жертв, більше справжньої крові. Коли лунавий ситий жрець (старого світу — Г. К.) задовольнявся фальшивою дівчиною-лялькою, то щирий (жрець нового світу — Г. К.) мусить покласти на руни божна справжнє серце, яке б'ється і дрижить”.¹⁸⁾

Це страхітлива, але яка ж реально-передбачлива й психологічно внилива візія містерії терору, що її впровадили в життя всі оті “щирі жерці нового світу”. Я не знаю іншого письменника світової літератури того часу, який би зумів углядіти в екстремній течії соціал-демократії такі демонічні характери і застеренливо попередити світ перед їх небезпеною. Ставрогіни, Верховенські й Шігальови Ф. Достоевського — це безсмертні образи, породжені екстремними силами другої половини XIX сторіччя. Але, порівняно, вони все ж таки вже перейдений етап для екстремізму XX віку.

Ще один характеристичний епізод із роману “Рівновага”. Дореволюційна російська політична еміграція в Парижі. На мешнанні одного впливового с.-д. відбувається чергова гра в карти. Господар (Жосоротов) програвся. грошей не має. Йде до поліції, бере три томи Маркса й пропонує членові більшовицької фракції Трубадурові купити за 5 франків. У цей момент в німнату зайшла соціал-демократка Таня. Господар відразу звернувся до неї:

¹⁸⁾ “По-свій”. Твори. Відень, в-во “Дзвін”, 1919, т. 7, стор. 156-57.

— От, Таню, чи не хочете прилучитися? Ви жінна заможна, соціал-демократка, правовірна, купуйте Маркса. Ось продаю за 5 франків три томи. Сей індік не хоче. П'ять франків, одоробало ви. Подумайте! Берете? Нажіть!

— Та навіщо він мені? — здивовано стиснув плечима Трубадур.

Носоротов обурено повернувся до Тані.

— Ні, ви чуєте? І це наже завзятий большевин!

— Та чому я мушу брати?! Дивна річ, панове! Янщо я виграв, то це не значить, що я мушу купувати старі речі. Не треба мені Маркса, — нащо він мені?"¹⁹⁾

Увесь цей роман це значною мірою гостра сатира на російську до-революційну еміграцію в Парижі з її розсвареністю, розколом на непримирненні франції, гуртки, сенти, що самі себе паралізували й поїдали. Ось одна влучна характеристина цього стану:

"На зібраннях групи чомусь нидалась в очі дрібна, хвороблива чванливість "генералів". Вузьність франційних чвар робила жалюгідне враження якоїсь незлічимої, застарілої, брудної хвороби, напр., чесотки, яну хворі тільки роздратовують чуханням. Меншовини, большевини, отзовісти, легалісти, впередовці, болотовці, примиренці, оністи, антиценісти?"²⁰⁾

Тільки в світлі всіх цих фактів можемо зрозуміти, чому перше на-міння на Винниченна полетіло було саме з табору екстремної російської соціал-демократії (В. Ленін, В. Ольмінський, М. Горький та інші).

Зображення демонічних, антидемократичних типів і течій у до-революційному соціалістичному русі, застеренливе пророцтво про ймовірність їх експериментів і видава нривавого терору "доби будованого соціалізму" — це п'ята ваговита особливість літературної спадщини В. Винниченна.

**

Є ще один важливий аспект у творчості Винниченна — це аспект релігійний: релігія і суспільство, люди і віра в Бога. Різні суперпатріоти і святенники закидають Винниченнові, що він атеїст, що в своїх творах проповідував безбожництво. Звичайно, атеїзм Винниченна питання не дискусійне. Він був чітко окресленим і принциповим сином своєї раціоналістичної і критичної доби. Він заминав собою вік свідомости Драгоманова, Франка, Лесі Українки, М. Павлика, В. Стефаника та інших, або, ширше кажучи, — він панування європейського раціоналізму й просвітництва. У цей великий позитивістичний вік, трансцендентальні проблеми — віри в Бога, потойбічне життя, смерті й безсмертя душі, — як заховані, незбагненні людським розумом питання,

¹⁹⁾ "Рівновага". Твори. Відень, в-во "Дзвін", 1919, т. 6, стор. 134-135.

²⁰⁾ Там же, стор. 209-210.

здавалося, ніби втратили атрактивність. Але Винниченко насамперед письменник. Він аналітик людських душ, характерів і творець живих образів. Він добре розумів, що ці вічні проблеми більше чи менше органічно пов'язані в людській свідомості. Тому як мистець він ніколи не вилучав цих проблем з кола своїх спостережень і творчости.

В оповіданні “Голота” прості, неписьменні, гнані й затурнані працею й бідною люди поміж собою постійно мірнують про добро, правду, Бога. На терпку і злісливу іронію озлобленого життям Трохима до дівчини Саньки: “А тобі Бог багато дав, хоч ти свята та Бона?” — старий у бувальцях дід Юхим резонно зауважує: “Ні, ти Трохиме, не смійся. У Бога, брате, треба вірити. Бо наш брат — без віри в Бога, одна худоба й більше нічого. Без Бога наш брат — не чоловік”.

І це, як і в інших оповіданнях, на тему віри в Бога говорить не негативний, а позитивний персонаж, якого автор з любов'ю майстра зображує. Для цих замучених тяжким життям людей віра в Бога — це людська гідність, це підтримка в біді, це надія на краще.

Коли ж у романі “Хочу!” Винниченко переносить нас у світ петербурзької інтелектуальної еліти Андрія Халепи, то ми бачимо, що ці саме проблеми, тільки на вищому філософському рівні, хвилюють і той височинний світ. Але чи не найглибше проблема віри й Бога поставлена в двох його романах “По-свій” і “Божни” (1913-1914). Поет Вадим Стельмашенко повертається з заслання й застає паралізованого батька. Батько, колись активний в робітничому русі, був атеїстом. І раптом, при першій зустрічі батько лівою рукою (бо праву одірвано на заводі) перехрестив сина. Вадим — вражений, але зовні прийняв це, як належне. При наступній зустрічі, після кількох фраз батько замовк і лежав ніби спокійно.

“...Але тільки Вадим рухнувся,.. як він розплющив очі і, дивлячись на сина, з якоюсь строгою напруженою увагою, на диво виразно і твердо з муною викрикнув:

— Вадю, Бог є?

Вадим сильно вперся кулаками в ліжко й на мить затримав дихання. Він зразу ж зрозумів, що питання задано не для розмови, не так собі, а з якимось важливим, рішенням значенням для батька, що відповідь ченається всіма силами душі і що вона не може бути ні так, ні сяк, а певна, категорична, без хитань...

І сам, не знаючи як це сталося, Вадим тихо, але твердо й непохитно промовив:

— Є, тату!

— Віриш?

— Вірю, тату!

І знову, як під владою незрозумілої сили, Вадим помалу підняв руку і, не зводячи очей з батьна, перехрестився два рази.

— Вірю, тату, в Єдиного Всемогучого Бога.

Трохим Петрович опустив голову на подушку й заплющив око. Лице його стало дивно-спонійним²¹⁾

У контексті роману, звідни читач знає психологічні й побутові деталі неймовірних ситуацій з життя родини Стельмашенків, ця картина діалогу з батьком звучить особливо потрясаюче. Збагнімо тільки: Вадим недавній каторжанин, атеїст, активний член соціалістичної партії, програма якої всяку релігію винючає. Батьно — теж колишній атеїст. І ось, після великої життєвої катастрофи — втрата руки, параліч, зустріч з сином, якого він уже вважав мертвим — сцена шукання й відкриття Бога. І нема в цій сцені ані краплі фальшу. Бо постала вона на ґрунті глибокої психологічно-життєвої мотивації, в основі якої лежить правда мистецтва. Щось подібне можна відчутти тільки в драматичних сценах Достоєвського.

Це тема велика й таном цілковито не досліджена у Винниченна. Снажу тільки, що, проймаючи багато його творів, вона звучить у Винниченна не тільки як невід'ємна, складова частина людського буття, але й як філософська проблема самого автора. У своїх найінтимніших записках у щоденнику він дуже часто звертається до ідеї Бога, безсмертя, потойбічності. У Записнику ч. 7 за 13. VIII. 1919 року читаємо:

“Ідея Бога неподільно, нерозривно споріднена з ідеєю безсмертя. З смертю Бога пропадає безсмертя, цей найкращий виразник інстинкту життя”.

Отже, своєрідна й оригінальна постава у Винниченкових творах проблеми релігії, віри в Бога, богошукання, відкриття й трантування проблеми як філософської категорії, як пізнання сенсу людського життя, — є шостим ваговитим внеском його в нашу літературу.

**

Наприкінці XIX і на початку XX сторіч у всій світовій літературі провідне місце посіла модерна соціально-психологічна повість і драма. Досить пригадати імена Гавптмана, Гамсуна, Стрінберга, Ібсена, Метерлінка та подібних. У центрі їх уваги були філософсько-моральні проблеми: свобода й несвобода волі, ідея й обов'язок, герой і юрба, родина, кохання, шлюб, вірність і зрада, правда й брехня та багато інших філософських і соціальних проблем, включно з таким лихом тієї доби, як сухоти, венеричні хвороби, проституція тощо. Винниченнова заслуга в тому, що він чи не найгостріше відчув пульс доби і створив цілий цикл соціально-психологічних оповідань, романів і драм, у яких ці вічні загальнолюдські пробле-

21) “Божни”. Твори. Відень, в-во “Дзвін”, 1919, т. 8, стор. 130-31.

ми знайшли його власне оригінальне трактування. Той факт, що Винниченкові оповідання, романи (зокрема роман "Чесність з собою") і драми цього соціально-психологічного циклу було перекладено на багато європейських мов, а його драми пішли майже в усіх кращих столичних театрах Європи свідчить не тільки про його особистий успіх, але й про те, що з ім'ям Винниченка українська література ввійшла у світову літературу, як її реальна діюча частина.

Не можна не згадати виняткового становища Винниченка в історії української драматургії, українського модерного театру. Різні негатори Винниченка "тут" і "там" вже довгі десяти роки стараються звести це питання на ніщо. А між тим незаперечні факти й об'єктивні історичні, які були і є тепер у нас, (Д. Антонович, Г. Лужицький, В. Ревуцький, Л. Залеська-Онишневич) свідчать: якщо старий заслужений дореволюційний побутово-етнографічний театр М. Садовського поволі еволюціонував до театру психологічної драми, то тільки після появи драматичних творів В. Винниченка. Пореволуційний модерний український театр — маю на увазі: "Молодий театр", "Державний драматичний театр ім. Шевченка", "Драматичний театр ім. Франка", "Незалежний львівський театр" під керівництвом О. Загорова та багато інших, — всі вони стартували, зросли й зміцніли на драматичних творах Винниченка. Тому об'єктивні історики театру вважають його засновником української модерної драматургії й сучасного українського театру.

Багатогранна й багатожанрова творчість В. Винниченка вплинула на формування цілого покоління майстрів слова. Кого б ми з видатних письменників пореволюційної доби не взяли: М. Івченка, М. Хвильового, Гр. Косинку, О. Нопиленка, В. Підмогильного, О. Слісаренка, Г. Брасюна, Б. Тенету, Б. Антоненка-Давидовича, чи навіть драматурга М. Нуліша і прозаїка О. Довженка, — то на кожному з них без сумніву позначився той або інший вплив В. Винниченка. Це не тільки моє твердження. Багато з названих вище авторів самі про це з гордістю заявляли не раз. Процитую одного неназваного, який жив і творив серед нас, промовляв до нас словом про Винниченка. Але, як звичайно, ми були глухі. Ми його не слухали. Ми його тихо поховали і забули. А був він чи не найбільший серед нас. Говорю про Тодося Осьмачку. 1955 року він писав:

"То ми зараз і питаємо: хто ж тоді є письменником нашої обдертої і поневоленої України? І відповідаємо — знову тани Винниченка. Він найбільший між усіма нашими прозаїками і найбільший письменник гайдамацьких нащадків! Він стоїть на порозі 20-их років цього сторіччя і кидає тінь від своєї поста-ті аж до наших днів".²²⁾

²²⁾ Тодось Осьмачка. На початку — Слово. "Український Прометей", Детройт, 2 червня 1955, ч. 22.

На закінчення не можна не згадати, що саме Винниченно впровадив у нашу літературу два нових, до того не пранктикованих у нас, жанри: науково-утопійний (“Соняшна машина”, “Вічний імператив”, “Проклажельня”) та соціально-детективний (“На той бік”, “Нова заповідь”, “Поклади золота”). Тільки після появи “Соняшної машини” і “На той бік” цей жанр у другій половині 20-их років почав культивувати Ю. Смолич і В. Владно, а в 60-их роках появилось вне кілька майстрів цього нелегкого жанру.

Ці чотири творчі фактори: Винниченно на світовій арені, Винниченно як основник модерної української драми і театру, Винниченно — виховник цілої плеяди майстрів українського слова і, нарешті, — основник науково-утопійного й детективного жанрів у нашій літературі, — становлять фундаментальний сьомий внесок В. Винниченна в українську літературу ХХ сторіччя.

**

Я спробував акцентувати увагу читачів лише на деяких епізодах, ідеях та образах із багатющої літературної спадщини В. Винниченна. Само собою зрозуміло, що це далено не вичерпує всього того багатства, що залишив нам письменник у своїй літературно-мистецькій спадщині. Винниченно у своїх творах, як мало хто з його сучасників, зобразив національну й соціальну неволю українського народу, як органічну єдність його трагедії. Він створив галерію безсмертних персонажів, які відчули ганьбу цієї неволі й оголосили їй війну. Він умів схоплювати соціальні контрасти й конфлікти своєї доби, розкривати її болючі рани, скидати маски з лицемірів і фарисеїв, розкривати брехню, безчесність, нелюдність, таврувати людські пороки (занепад моралі, людської гідності, злочинства, розпусти). Він, найбільший наш людинознавець, умів, як мало хто, зобразити людські страждання, оголювати душевні рани, розкривати таємні нестерпні муки людини й бачити такі глибини трагедій і катастроф, яких наша література ще не знала. Він умів у нашому житті, у нашій літературі зосереджувати свою творчу увагу на багатьох вічних, загальнолюдських проблемах і тим витягав нашу відсталу літературу на великий світовий трант.

Як письменник-гуманіст Винниченно глибоко вірив, що в людині, в людській спільноті цілої нашої планети, перемаже добро, правда, щастя. Він пристрасно, до самої смерті вірив, що людство вийде з сучасної **про-нажельні** на радісний шлях сонцеїзму і вселюдського узгодження. Ідея Людського щастя на Землі проймає всю його творчість від перших оповідань і романів до останніх і досі недрукованих ще творів. У романі (недрукованому) “Проклажельня” (друга назва “Лепрозорій”) є такий епізод: молода журналістка збирає від усіх видатних людей свого часу відповідь на питання: “що таке щастя?”. З цим питанням прийшла вона й до відомого старого і заслуженого французького письменника Кльода Бартельо.

“Не знаю, дочко, — відповів спочатку письменник.

Але згодом, подавши сумну характеристику нашого часу, коли проблемою щастя людини мало хто серйозно цікавиться, сказав:

— Але, коли ви вже звернулися до мене, то я прошу переказати вашим читачам мою відповідь, відповідь людини, яка вже для себе нічого не хоче... Переканіть мій, так би мовити, скромний заповіт людям... Снажіть їм: нема більшої, нема почеснішої, нема великодушнішої і прекраснішої мети та сенсу існування, як окремих людей, так і цілих націй, як творення щастя. Не сили, не могутности, не панування, не розкошування, **а щастя**. Розумієте? А колегам моїм, письменникам і мистцям, переканіть, що немає вищої, цікавішої теми для їхніх творів, як щастя”.

Це Винниченкова заповітна ідея. Для неї він жив. За неї з юнацьких років боровся, сидів у тюрмах, жив нелегально, тікав на еміграцію і знову, ризикуючи життям, переходив часто кордон. З її ім'ям ставав на чолі революції й відновленої української держави 1917 року. З вірою в неї творив свої філософські концепції, нові утопійні теорії, шунав, гірко помилявся, каявся, знову шунав і часто напівголодний працював, працював до останнього віддиху, всіма відданий і забутий.

Софія НАУМОВИЧ

ПРОБЛЕМА ПОКОЛІНЬ У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ (Есей)

Усю творчу діяльність Лесі Українки характеризує боротьба з поглядами, ідеями, світоглядом, методами і тактикою, та зокрема з підходом до літературних і політичних явищ серед українців. Ця боротьба затронує навіть членів її родини: її матір Олену Пчілку, з якою вона не завжди погоджувалася в питаннях естетики, скаржилася, що "мама завжди мене ще виправляє",¹⁾ дядьна Михайла Драгоманова, що вводив її у світову літературу й тогочасну політику, що й дало привід П. Одарченкові назвати його "духовим батьком Л. У.", хоч вона швидко відійшла від деяких його ідей, майбутнього шурина Михайла Кривенюна щодо тактики і програми української соціал-демократії,²⁾ Франна й Єфремова у літературних і суспільних справах, Труша у світоглядово-родинних.³⁾

Ця боротьба відбилася драматичними конфліктами в Лесиних творах, а різниця поколінь виступала різно у поглядах її персонажів, зокрема на культурні й національні теми.

Уже в одній з ранніх поем, "Грішниця", виринає двоєне розуміння боротьби в молодій революціонерки і старшої черниці. Саботажі і навіть убивства, як засоби для виборення волі народові, протиставляться християнській заповіді "Не убий!" Зудар двох розумінь боротьби, що проходить серед одного покоління у представників двох народів, проводить Л. Українка майстерно у драматичній поемі "В дому роботи, в країні неволі". Цей твір, — це літературна відповідь на суперечки українських соціал-демократів, ровесників поетни, які в тому ще часі не могли її зрозуміти. Це не парадокс, бо Леся Українка випередила своїх сучасників бодай на одне покоління, точніше, щойно третє з черги зрозуміло як слід її ідеї.

Почавши із справжнього "відкриття" Д. Донцова, українське літературознавство почало під новим кутом досліджувати Лесині твори. У ділянці політики Леся своїм творчим генієм перенреслила будьяку можливість повороту до "братання" з ворогом, дарма, що жила вона саме в час розбуялого соціалізму, у тенети якого й увів її дядько Драгоманів. І ноли її довірливі земляки мріяли про "спільність" соціалістичних ідей для

1) "Хронологія життя і творчости", Нью-Йорк, 1970.

2) Там же.

3) Там же.

всіх народів, байдуже, — вільних, чи поневолених, Леся своїм прониклим зором, критичним розглядом і зрозумінням фальшу “братніх” соціал-демократів, — була вже висловом протесту майбутніх поколінь — націоналістів, які з провалу Визвольних змагань зуміли витягнути належні висновки.

“Діялог “В дому роботи, в країні неволі”, — пише Юрій Бойко,⁴⁾ — Леся Українка написала (...) після того, коли на весні 1906 р. відбувся т. зв. “об’єдінительний” з’їзд РСДРП, завданням якого було з’єднати большевиків і меншевиків коло спільних завдань... На адресу соціал-демократів, пригноблених Росією народів, говорилося багато співчутливих фраз... Головна опозиційна вимога українських соціал-демократів... було визнання на майбутнє автономії України. Але хто міг передбачити, що “наскрізь революційна” Франція перебере собі у спадщину ідеологічний мотлох Російської імперії?”

Поділ поколінь серед українських сучасників Л. Українки був дуже нерівний: з одного боку стояло старше покоління 19 ст. “лояльних громадян”, яке вимагало “немного: волі для рідного слова”, і, хоч як це дивно, теж і молоде “поступове”, соціалістичне покоління хотіло спільно з москалями валити царат, а з другого, — сама одна Леся Українка з її виразною протимосковською настановою, коли не врахувати Миколи Міхновського з його “Самостійною Україною”. Це до речі дуже цікаве й досі неопрацьоване питання: чому цих двоє, таких близьких ідеями людей опинилися у протилежних політичних середовищах?

Оцю самотність та разом з цим і незвичайну проникливість Лесі Українки відмітив Ю. Бойко: “Леся Українка першою висловила глибоко правдиве ставлення до ідеї єдності робітництва панівної і пригнобленої нації (...) Своїм твором “В дому роботи, в країні неволі” (...) Л. Українка відображає не тільки сучасне, вона дивиться і в майбутнє. Ні український пролетаріат, ні який інший не протиставлявся в її часах російським ідеалам так рішуче і непримиренно, як раб-гебрей... Бо “темою етюду є ставлення до імперії” (і) “цю драматичну мініатюру збудовано на сталому загостренні антитези, на зударі двох світоглядів (...) Драматург свідомо звертається до прийому античної полеміки, словесного турніру між двома антагоністами... Ляпас раба-египтянина рабові-гебреєві — це лише найвищий вираз словесного турніру...”.

І Ю. Бойко ставить точку над “і”: “Леся Українка тут дала відповідь на проблему єдності різнонаціональних соціал-демократичних партій з російською соціал-демократією.”⁵⁾ Ці думки підтверджує А. Княжин-

⁴⁾ Проф. Юрій Бойко: “В дому роботи, в країні неволі”, “Українське слово”, Париж, 17. 10-21. 11. 1971 р.

⁵⁾ Там же.

ський⁶⁾: "Йї уже тепер ясно, що рівняти всіх без огляду на "віру", за одне "щире" слово, чи через однакову долю, — не можна. Гебрей (раб) не може признати товаришем єгиптянина (раба), бо:

Я мушу знать, що я є раб рабів,
Що він мені чужий цей край неволі,
Що тут мені товаришів нема!"

Соціяліст Панас Феденно наводить слова Лесі України з її брошури "Оцінка нарису програми Української соціял-демократичної партії, Львів, 1901, де вона полемізує зі своїми ж однодумцями: "Нам здається, що тана з'єднання (з москалями) мало поможе нашій справі, а нам скоріш натурально банкати поденуди роз'єднання, себто розкладу на франції — більш відповідного національним поділам Російської держави. Тоді певна "російська партія" стратила б зовсім свою державно-централістичну барву і назву, поділилась би мени національними франціями".⁷⁾

Тана Лесина "ересь", звичайно, не переконала наших тогочасних соціялістів, але зайвий раз доказала, що Леся належала вне до майбутнього, національно наставленого і свідомого покоління. Про те, що відмінність її поглядів вназувала на докладне вивчення західних суспільних рухів, зайво й говорити. Але й саме приятелювання з галичанами Франком і Павликом, буновинною Кобилянською, що була співробітницею, як і Франно, австрійської соціял-демократичної преси, — розширило її політичні погляди й відірвало від затхлої "неділимської" атмосфери центральної й східної України. Щойно наступне покоління, як свідчить П. Феденно, куди краще її розуміло: "Пригадую, що в той час, коли творилася Українська Народня Республіка, від 1917 р. бойові поезії Лесі України були улюбленою лентурою нашої молоді, що взялася за зброю в обороні Рідного Краю. Ті, що полягли під Крутами в січні 1918 р. в бою з ворожою перевагою, добре знали поезію Лесі України!"⁷⁾

Цінаве теж зворотне явище. Леся Українка, яка могла погодитися тільки з небагатьома представниками свого власного покоління, прекрасно розуміла й поділяла погляди свого попередника — Тараса Шевченна, який помер на 10 років перед її народженням. "Вона брала діяльну участь, — пише Петро Одарченко⁸⁾ — у щорічних святкуваннях Шевченкових роковин, вона поширювала твори Шевченна, вона п'ять своїх віршів присвятила Шевченкові. У вірші "На роковини Шевченка" 1889 р. вона пише:

⁶⁾ Д-р А. Няжинський: "Творчий шлях Лесі України", "Українська думна", Лондон, 20. 5. 1971.

⁷⁾ Панас Феденно: "Поетна любови, гніву, боротьби", "Свобода", 25. 2. 1971. (ЗСА)

⁸⁾ Петро Одарченко: "Тарас Шевченко і Леся Українка", "Свобода", 9. 3. 1971. (ЗСА)

Ми, як ти, минати будем
 Чужії пороги,
 Орать будем свою ниву,
 Рідні перелоги”.

“Лесина лірика, — далі пише Одарченко, — “набуває Шевченкового патосу, сили і мужности. Шевченнів рішучий протест (...) знаходить свій вираз у Лесиному творі “Напис на руїні”, що закінчується вимовним гаслом: “Хай гине цар!” Леся Українка була теж найпослідовнішим виразником Шевченкового прометеїзму”.

Усі дальші покоління відривають у творчості Л. Українки щораз то нові цінності: “Виросла на грані двох епох, — пише Ярослава Куліш,⁹⁾ — поєднала в своєму поетичному кліматі межової Волині поетичну романтику Шевченка з інтелектуальною довершеністю Франка... У Києві, де поетню знали і цінили, її драматичні поеми і драми не мали успіху. Московська ворожня критика, що опанувала зовсім прилюдну опінію столиці, висміювала українського автора, що мав відвагу покинути малоросійську ковбасу та чарку й посмів посягнути по інші теми. За тими ворогами української культури пописувалися і підтанували й свої про “несценічність”, “розтягненість”, “відірваність” і т. п. п'єс Лесі Українки. Та ці ж самі “несценічні” п'єси виставляє у своєму театрі талановитий В. Блавацький. І тоді немає свята, академії, на яких головною точкою програми не була б “Грішниця”, а його постановна “На полі крови” робить потрясаюче враження на публіку... “Грішниця” навчила пізніше революційне покоління тієї ненависти, що зроджується з любови! І коли тюрми були університетами для молоді (...), то вистави Лесиних драм були найблагороднішими практичними лекціями національного усвідомлення, процесу переродження, перекування, зростання... Здається ніхто так яскраво не розвінчав русофільства та безпідставних мрій про співжиття з москалями, як “Боярня” (...). Знаменна генерація літературознавців в особах Зерова, Янубського, Драй-Хмари, Филиповича, Бурггарда пізнає істину, що й без “старшого московського “брата” обходиться українська література, нав'язуючи безпосередній контакт з усесвітнім мистецтвом, як це зробила Леся Українка, випереджуючи московську літературу на цілу епоху! Ця істина дійшла й до молодшого покоління — революційного”.

Майне ножний драматичний твір Лесі Українки побудований на якийсь події з давно віддалених історичних чи біблійних часів. “Боярня” й “Лісова пісня” становлять вийнятки. А ножна така подія розв'язує або тільки ставить янусь, звичайно контроверсійну, проблему: боротьби за визволення народу, лояльності чи “пристосуванства” до під'яремної дійсно-

⁹⁾ Ярослава Куліш: “Вплив Лесі Українки на сучасне покоління”, “Гомін України”, Торонто, 25. 8. 1973.

сти, зради національних ідеалів, але теж і питання поколінь та їхнього сприймання національних ідеалів чи протиставлення світоглядів батьків.

Цим останнім проблемам присвячена зокрема Лесина драма "Адвокат Мартіян"¹⁰⁾ зі староримських часів, що перекладається з драмою з української історії "Боярина", яку наша критика іноді помилково зараховує до "побутових" п'єс. Тимчасом обидві драми дуже модерні й побудовані на вселюдських, позачасових і позапросторових темах, які кожне покоління інакше розуміє.

Драму "Адвокат Мартіян" розглянено й проаналізовано менше за інші її твори, хоч ціла низка поставлених у ній проблем викликає літературні непорозуміння. "Скільки, наприклад, дискусій викликає найгостріше поставлена проблема самопожертви і героїзму в драмі "Адвокат Мартіян", — каже Микола Глобенко, але сам не дає аналізу цієї драми. Що ж до "Боярині", то хоч про неї багато писалося, зокрема на еміграції, то якось з уваги дослідників випало питання конфлікту поколінь.

Дія драми "Адвокат Мартіян" відбувається в Римі, коли християни вже мають деякі права на визнання своєї віри і можуть домагатися застосування деяких законів. Існують уже легальні християнські громади й мають свої кляптики землі на християнські похорони. За ці землі можна навіть процесуватися перед римським судом, але оборонцем християн може бути тільки римлянин-поганин, якому не вільно визнавати християнської віри, — це віра "гетта". Саме таким оборонцем християнської громади став адвокат Мартіян, потаємний християнин, але назовні "порядний" римлянин. З ним утримує зв'язок брат Ізоген, що належить до священничої старшини, а згодом до них приєднується адвокатова сестра, що втікає перед переслідуваннями з Африки з донечною Люціллею, вихованою зі страху — у поганському дусі.

Це група старшого покоління, обережного і заляканого, з бажанням зберегти життя здобути право на церковні ґрунти. Вона переконана або вмовляє в себе, що ця тактика обережності, дипломатії чи пристосуванства дасть добрі наслідки. Це так би мовити "внутрішня еміграція".

Зовсім інакше характеризує Леся Українка групу молодих ідеалістів, які не люблять "обережності" старших, рвуться до революційних чинів. Це християнська молодь — революційний фанатик Ардент¹¹⁾ і діти Мартіяна: Аврелія і Валент. Ці останні, виховані в домі батька як християни.

¹⁰⁾ Драму Л. У. "Адвокат Мартіян" зарахувало англійське видавництво до "світових драм".

George G. Harrap & Co. Ltd. "World Drama from Aeschylus to Anouilh", by Allardyce Nicoll, London-Toronto-Wellington-Sydney. First published 1949, Reprinted 1951, 1952, 1954, 1957, 1959, 1961, 1964. (pp. 738-739 — L. Ukrainka).

¹¹⁾ Ардент — палкий (з латинської).

але так потайки, що не сміють ходити до церкви на Богослуження. Аврелія, огірчена цим примусом приховувати свою віру, наже до батька:

— Для мене, тату, рідна хата — в темницю обернулась... Придивись, як я живу: самота цілий день і навіть слуги, як не глухонімі, то чуномовні. Ти їх таних навмисно добираєш, аби не слухали і не плескали, аби ніхто не знав, що в тебе в домі — звичай християнські...

Обурений Мартіян наже, що молоді християнки добровільно зрінаються веселощів і пишности. На це Аврелія відповідає:

— Вони живуть так для живої віри. Їм вільно признаватися до неї. А я для мертвої так гинуть мушу (...) Я ж не смію відвідувати в'язнів, чи служити убогим, як оті дівчата роблять, що ти згадав...

Мартіян понликується на свою потаємну адвонатську допомогу:

— Я помагаю потаємки убогим, ти в'язнів не відвідуєш на те, щоб я міг їх з темниці визволити, обороняючи їх справ як адвонат, неначе б то до віри непричетний, а через те довір'я маю в суддів!

Та ці логічні аргументи не перенонують Аврелії й вона гострими словами звертається до батька:

— Бути з тобою — це віддати і молодість, і душу, і красу, замкнутися і зникнути для світа, а що за теє мати? Рабську долю: нудне, безглузде, сіре животіння.

З того "животіння" незадоволений теж і Валент:

— Обоє ми не винні, що не маєш ти в собі з нас ні помочі, ні втіхи. Ми в тебе в домі тільки бути смієм, а жити нам не можна, щоб не стати для тебе наменем спотинання... Ми так марнуєм молоде життя... У школі там були правдиві муни... Школярі у нас всі на "римлян" і "християн" ділились... Мене ж і ті й другі "менживіром" дражили... Ніхто не знає, що в мені кипить... Піду туди, де бій кипить найдунче, а там уже ніхто не запитає про віру. Там аби одвага та добрий меч...

Мартіян опинився перед розвалом родини, у біді шунає поради в брата Ізогена, але в нього

"тепер не час", бо єпископа виннено в темницю", тож Мартіян мусить дуже берегтися, бо в суді — "Як тільки вийдеш ти на трибуну — громом загурноче в юрбі: "У нього діти — християни!" (...) А де ж тепер ми знайдем оборонця?" (...) А ще той Ардент (...) Він хоче статую (цезаря) розбити!... Йому не страшно. Нам же страшно, що він напасть на християн спровадить, весь клір просив, щоб не робив того.

То ж Мартіянові забороняють у суді боронити Ардента. Мартіян вражений: "Але ж Ардентів батько був мій друг і поручив його моїй

опіці, як умирав!" Та ніщо не переконає наляканого Ізогена. Мартіян хорить, але сумління його гризе і перед дітьми прикро. Спроба порозуміння не вдалася, і діти відходять.

Не краще діється і в родині Мартіянової сестри. Про їхні переживання довідемося з розповіді нервовохворої Люцілли:

— Ти, дядечку не знаєш... як я була маленька... все мій тато ходив до церкви... і люди в нас ховалися... А раз вночі... прийшла сторожа, тих людей забрала... і татка з ними... І в темницю татка замкнули... мучили... пенли залізом... а потім до стовпа його прибили.

Перелякана мати віддалила малу від церкви й вона засвоїла поганські звичаї. Але саме під час їхнього перебування в домі брата стала нахлива сцена, що призвела до смерті нещасну Люціллу: Ардент, розбивши цезарську статую, тікає перед розлюченою юрбою і стукає до Мартіянових воріт, щоб цей його захистив: "Я не дійду... Я весь зіходжу кров'ю... побитий, скаменований, рятуй мене! Згадай Христові рани!" Але Мартіян воріт не відкриває...

Коли б ми не знали, коли жила і творила Леся Українка, ми могли б узяти "Адвоката Мартіяна" за розповідь сучасного українського "дисидента", і дивуватися такому талановитому мистецькому осмисленню підсоветської дійсності. Та попри її пророчу візію, з якою вона уже в "Насандрі" перестерігала перед московським "Троянським конем", — Леся з жахом бачила довкола себе оте саме накликування до "обережності", до пристосуванства, до мімікрії, яке в наших часах не оминуло в Україні ні одної хати, ні однієї родини. Бажаючи рятувати поневолений нарід від таких провідників, вона своїми творами, яких не розуміли сучасники, розбудила насагу до боротьби не тільки в учасників визвольних змагань, але й ще сильніше, ще палніше подіяла на шести- і семидесятників — дітей отих "переляканих і обережних" батьків... Дітей "адвоката Мартіяна"...

Один із шедеврів Лесі Українки, драматична поема "Бояриня", основана на подіях часів Козаччини за гетьмана Петра Дорошенка. Побудовою, проблемами і розробкою інтриги ця драма стоїть в одному ряді з іншими творами "найкращого періоду" творчості Лесі Українки. І даремне намагаються критики, зокрема підсоветські, применшити вартість цього "побутового" твору. Каже Бабишнін, що Леся Українка "не знала історії України" й "не змогла розібратися в історичних подіях 60-их років XVII ст.". А тимчасом з її листів та інших матеріалів ясно, що вона знала не тільки твори Костомарова й Кониського та такі їхні твори, як "Дві руські народності" і зокрема "Чернигівку", героїня якої переживає подібну ролу, що й "Бояриня".

Розглядаючи "Боярину", наші критики, й зовсім слушно, вназують у першій мірі на проблему зради в цій драмі, переочуючи фант, що це

теж проблема конфлікту поколінь, вихованих у різних середовищах. Коли родина Оксани та все її оточення — це козацька старшина з традиціями боротьби й незалежності, то вне родина Степана з тих, що то “присягали” у Переяславі й дотримуються цієї, зламаної контрагентом присяги, як реп'ях конюха, наївно думаючи своїм вірнопідданством виблагати янісь “полегші для України”. Це зразу видно в першій дії, коли Степан прибуває з московськими послами в Україну на хутір приятеля свого батька Перебійного. Коли Степан, своєю вченістю, винесеною з Київської академії, та красою подобається Оксані й її матері, то батько вне дещо критичний до гостя, а брат Оксани Іван явно ворожий. Ось ця коротенька сцена з першої дії, в якій Л. Українка зразу поставила свої персонажі на властиві місця:

Степан: Трудно.
Нема при чім нам жити в Україні.
Сами здорові знаєте — садибу
сплюндровано було нам до цеглини
ще за Виговщини (...).
Поки чогось добувся на Москві
мій батько тяжко бідував із нами.
На Раді Переяславській мій батько
подавши слово за Москву, додержав
те слово вірне...

Іван: Мав кому додержати!
Лихий їх спонусив давати слово!

Тут пробує боронити гостя Перебійний, господар хутора:

Перебійний:
Тоді ще, сину, надвоє гадалось,
ніхто не знав, як справа обернеться...
А потім... присягу не конне зрадить...

Іван (іронічно): Та певне! Краще зрадити Вкраїну!

Обидвоє Перебійні стримують сина, але він не поступається й до-
рінає Степанові, що цей за гроші служить Москві. Цей відповідає:

Степан: Не задля соболів, не для назни
подався на Москву небіжчин батько!
Чужим панам служити в ріднім краю
він не хотів, волів вже на чужині
служити рідній вірі, помагати
хоч здалена пригнобленим братам,
єднаючи для них цареву ласку.
Старий він був обстоювати збройно
за честь України....

Іван: Ти ж молодий, —
чому ж ти не підіймеш тої зброї,
що батькові з старечих рун упала?

На це Іванове запитання Степан дає хитро-мудру відповідь, що "перо та щире слово" мають більше "сили та чести", як "мушкет і шабля", й це, навіть у старого Перебійного виклинує репліку "Не звикли ми якось таного чути!", а Іван згідливо стверджує, що "Се в Києві ченці навчають отакого!" та ще й матері відповідає на її заувагу, що з гостем так не слід говорити: "Ат! Хай же він хоч раз почує правду!", та ще й зневажливо донидас: "Овва! Бурсан та щоб не вмів замилить очі!"

Навіть Оксана, коли Степан у садну зловив її за руну, гостро його картає: "Се що за звичай? Я не холопка з вотчини твоєї!", та все ж тани вродливий молодець зумів їй приподобатися своєю "лагідністю", й молодята швидко повінчалися та подалися на Мосновщину. Щойно там, коли мати й сестра Степанові радили їй зодягнутися у мосновський сарафан, щоб вийти до гостей, Оксана питає:

Оксана (з жахом): Степане, та куди ж се ми попались?
Та се ж якась неволя бусурменська?

Степан: Я й не казав тобі, що тута воля.
Та якби ми не гнули тута спини,
то в Україні либонь зігнули б
у три погібелі родину нашу
мосновські воеводи...

(Оксана, бліда як смерть, починає передягатися).

Своєю геніяльною інтуїцією Леся Українна відтворила у вступі до третьої дії сцену модерної конспірації: "Степан уводить гостя-козана з України у заховану на горішньому поверсі свого будинку, кімнату... Оглядає сіни через двері, потім замикає двері на замок і зачиняє вікна. Сідає з гостем далі від дверей, розмова ведеться неголосно". Гість говорить про московські кривди і напасті в Україні:

Гість: Все нам в очі тією присягою тичуть...

Степан: Правда, що присяга тани велика річ!

Гість (голосніше): Чому ж вони самі забули Бога?

Степан: Помалу пане-брате, ще підслуха який слуга...

Присунувшись зовсім близько до Степана, гість шепотом говорить, що Україна все ж не піддається, надіється на допомогу Дорошенна, якому Оксанин брат Іван повіз хоругов, що вишили дівчата для війська. Йому ж доручили подати "супліку" цареві через Степана.

Під впливом почутих вістон, Степан погоджується взяти "супліку" і передати у пригожий момент цареві:

Як буде він під чаркою, то може я догожу йому,
він часом любить пісень "чернаських" слухати та жартів,
та всяких теревенів, не без того, що й тропана звелить
потанцювати...

Але після відходу гостя Оксана показала йому листа від товаришон
з України, в якій просять прислати їм грошей на якусь пильну потребу.
Та це знову перелякало Степана:

Степан: Небезпечно! (нахилившись до неї зовсім нишком)
Вони там з Дорошенком накладають!..

Між ними на цю тему ведеться суперечка і Оксану щораз важче
переконати, тож Степан висуває найважливіший аргумент: він має передати
"супліну" цареві, то їм треба дуже берегтися. Тоді Оксана зрезигновано
здається:

Оксана (занурено): Так я й не передам родині ні листів, ні по-
дарунків...

Оксана з туги за родиною й Україною намовляє Степана тітати з
Москви, але цей "логічними" аргументами переконує, що їм немає виходу.
А згодом, коли вона з туги заслабла, заявляє, що вони зможуть виїхати
до батьнів, бо там уже втихомирилося. Оксана вражена до краю цинізмом
Степана:

Оксана: Як ти кажеш? Утихомирилось? Зломилась воля,
Україна лягла Москві під ноги, се мир по-твоєму,
ота руїна? (...) Нікуди я тепера не поїду!

І тут Оксана звинувачує Степана й йому подібних у зраді України:

Оксана: А я дивую, ти з яким лицем збираєшся з'явитися
в Україні! Сидів-сидів у запічку московським,
пони лилася кров, пони змагання велося за ниття
там на Вкраїні. Тепер, як "втихомирилось", ти
їдеш того ясного сонця заживати, що не дістали
руки загребущі, та гаєм недопаленим втішатись (...)

Ми варті один одного, Боялись
розливу крові, і татар, і диби,
І кривоприсяги й шпигів московських,
а тільки не подумали, що буде, як усе втихомириться...

Оксана вмирає з туги за Україною в Москві й залишає Степанові
заповіт: допомагати борцям, чим зможе, бо на інше він не здатний. Цим
вона радше підсвідомо, як свідомо, вказала на дві концепції визвольної
боротьби, яку вело її покоління, виховане в різних таборах: відкритої,
збройної і пристосованської, "дипломатичної". Не інакше було в часах

Лесі України, коли пристосуванців і псевдодипломатів було в Україні ну-ди більше, як "лицарів абсурду" й геройських "Грішниць".

Майже в кожному Лесиному творі можна знайти відбитну різницю думок між поколіннями. І чи ж дивно, що внуки краще розуміють дідів, які ще тямлять славу історію батьківщини, як батьків, що намагаються її забути? Ставлячи такі проблеми у своїх "нонтроверсійних" творах, Леся Українка дає кожному читачеві шлях до вибору: боротьби чи зради, відваги чи залюканої, а наді все виліковує кожен нове українське покоління від омани братання з ворогом — москалем.

Валеріян РЕВУЦЬКИЙ

СПОГАДИ ПРО КОМПОЗИТОРА ЛЕВКА РЕВУЦЬКОГО

Повернувшись з Вікторії до Ваннуверу 7 квітня 1977 р., я знайшов листа від Юрія Луцького з Торонтонського університету з вирізкою з *The New York Times*, що 30 березня помер у Києві мій дядько, композитор Левко Ревуцький...

Хоч я себе давно підготовляв до цієї сумної події, ураховуючи його поважний вік (88) і маючи відомості про погіршення стану його здоров'я, проте дуже боляче було примиритися з думкою, що його вже немає.

Але ще болячіше стало, коли вдалося перечитати численні некрологи советської преси, де зазначалося, що помер "радянський" або "вітчизняний" композитор, але старанно оминався епітет "український". Жадного увіковічнення пам'яті його безпосередньо після смерті не наступило і лише два роки пізніше, з нагоди 90-ліття з дня його народження, оформлено барельєф на будинкові, де він мешкав останні рони та оголошено, що заплановано анадемічне видання його творів...

В різному контрасті до преси в Советському Союзі справу представляли англomовні часописи (між ними й щойно зазначений *The New York Times*), які чітко підкреслювали, що помер визначний **український** композитор. Такої ж думки були й німецькі джерела ще понад 40 років тому. Випадково в бібліотеці університету міста Вікторії я знайшов книжку мистецького критика Курта Лондона.*) Автор відвідав Советський Союз 1936 р., опублікував цю книжку 1937 р., її перевидано 1970 р. В розділі музики він зазначив:

... (Лятошинський) разом з іншим видатним українським композитором Л. Ревуцьким аранжував одну з найбільш відомих українських національних опер "Тараса Бульбу" Лисенка. Ревуцький, правдоподібно, є більш важливий композитор. Ми вже чули дуже оригінальну силу в його революційних піснях. В західній Європі його стиль відповідає Ейслеру. Але танок з його творів більшої форми променює теплота, оригінальність і сильний талант. Відомий піяніст Луфер, що є директором Київської Консерваторії, грав мені його останній, все ще не виданий твір, (2-ий) фортеп'яновий концерт. Теми з українського фольклору непомітно стають темами музичної структури, не спотворюючи (як у випадку російського

*) Kurt London. The Seven Soviet Arts. London. Greenwood Press Publishers, 1970, pp. 123-124.

композитора Дзержинського) особистий почерк композитора. Смілість гармоній, форма — чітка. Ми можемо визначити стиль як складний, але зрозумілий. Судячи по цьому творові, Ревуцький — провідний композитор української музики...

Якщо заповіджено академічне видання творів Ревуцького, виникає питання, чи всі твори його будуть видруковані в оригінальних версіях. Всьому світові відомо, що, снажімо, російський композитор Д. Шостанович не з власного бажання дав нову редакцію своїй опері "Катерина Ізмайлова", написану 1932 р. Давав другу редакцію і Левко Ревуцький своїм основним творам не з власного бажання. Так, наприклад, поема "Хустина" з 1923 р. була перероблена 1944 р.; 2 симфонія **Е-дур** з 1927 р. перероблена 1940 р.; 2 фортепіяновий концерт **Ф-дур** з 1934 р. перероблено 1961 р.; його редакція опери М. Лисенна "Тарас Бульба" мала теж три версії. Поважні музикознавці аналізують перш за все оригінали, а не переробни. Чи така можливість буде існувати в майбутньому для вивчення його оригіналів? Дійність лишає мало підстав для оптимізму...

**
*

Образ дядьна Левна увіходить у мою пам'ять з найранішого дитинства. Коли в Києві повернути з Володимирської вулиці у невеличку вулицю, що впиралася в готель "Червоний Київ" (нол. "Прага") і пройти один невеличкий квартал, то його перетинав Михайлівський завулон. Там, у роках перед Першою світовою війною (до 1916 р.), у двоповерховому будинку ч. 30 на другому поверсі займав тоді мешкання мій батьно і там тоді жив разом з ним мій дядьно Левко Ревуцький. Це було досить оригінальне помешкання. Вікна їдальні виходили просто в глухий мур сусіднього будинну, а кухня містилася вниз на першому поверсі, нуди йшли східці через коридор. Одні двері з нього виходили до їдальні, другі — просто до дитячої кімнати, де ми були з сестрою Олександрою, а треті — до татового кабінету. Двері ж з цього кабінету з другої сторони виходили до коридору, звідніля був т. зв. парадний хід по східцях з другого поверху просто на вулицю. Коли ж підійматися цим ходом нагору й входи до мешкання, то праворуч, відразу в коридорі, були двері в кімнату, де мешнав мій дядьно.

Досліджуючи "географію" помешкання, мені постійно нортіло часом спуститися до кухні, їздити на триколісному ровері навколо стола в їдальні чи вилазити на турецьку канапу в кабінеті батьна, але мою найбільшу увагу притягали звуки роялю, що часом годинами доносилися з кімнати дядьна. Я тихо підходив до зачинених дверей і слухав. Але, одного разу, послизнувшись на парнеті, я впав і вдарився головою саме в двері кімнати. Гра негайно припинилася і на порозі з'явився дядьно Левно:

- Ти сильно вдарився? Що ти тут робиш?
- Хочу слухати, як ви граєте!

- А будеш сидіти тихо в мене?
 — Буду!
 — Ну, то йди до мене, тільки сиди тихо!

Тан почалося моє перше "слухання" музики. Ніхто мене не запрошував і я вже сам намагався винористати можливість, щоб бути в німнаті дядьна. Сам дядьно Левно дав мамі звіт про моє чемне поведення в його німнаті. На жаль, скоро мої "слухання" музики припинилися і дядьно Левно зник з мого обрію. Пізніше я довідався, що дядьно Левно був змобілізований до армії, де здобув чин молодшого офіцера-прапорщина, що він мешнав уже нільна ронів на Михайлівському завулнові, будучи студентом Консерваторії та Київського університету і був часто аномпаньятором на музично-мистецьких вечірках, що їх влаштовував на мешнанні мій батьно з участю відомих співанів.

Київ, Михайлівський завулон, 1915 р.

Левно Ревуцький з Катериною Ревуцькою, матір'ю Автора спогадів.

А їх дядьно любив слухати й радо аномпаньював їм. Вже пізніше в Києві, серед нотної бібліотени батьна, я знайшов лист-романс, адресований

до мого батьна з музикою та власними словами дядька, датований 1907 р., про його захоплення від виконання Олександром Мосінім “Строф Нерона” з опери “Нерон” Антона Рубінштейна — цей співак мав чудовий драматичний тенор і пізніше був одним з засновників української опери.

Після Михайлівського завулка в Києві я вже зустрічався з дядьком в Іржавці, з яким пов'язане дитинство й молодість дядька. Про це дуже мало говориться в підсоветській пресі. Там народилися батьки дядька — Минола Гаврилович (1840-1906) і Олександра Дмитрівна (1844-1906), народжена Каневська. Бабуня дядька Марія Павлівна, народжена Стороженко, була рідною небогою відомого українського письменника Олексія Стороженка і в спорідненні до шекспіролога Миколи Стороженка — цей був віцепрезидентом Шекспірівського товариства в Англії. До нього моя бабуня їздила по пораді з малим Левном, бачачи його великі музичні здібності.

Прадід дядька й мого батьна зі сторони Миноли Гавриловича Петро Ревуцький був старшиною Запорізького війська в коші останнього отамана Петра Калнишевського — згадується в історії Запорізького війська в праці академіка Дмитра Яворницького. Рідний дядько дядька Левна Олександр Ревуцький, маючи добрий голос, співав у хорі італійської опери в Петербурзі і виступав як соліст, виконуючи українські народні пісні на помертвому концерті пам'яті Тараса Шевченка 1861 р. — згадується в журналі “Основа”. Його могилу в Іржавці, та ще другого дядька, Левна — Арнадія, показував мій батьно по першій світовій війні.

Третій дядько дядька Левна й мого батьна Леонід Гаврилович був наймолодший у родині сільського священика Гаврила Ревуцького. З уст мого дядька й батьна не раз падали згадки про “дядька Льоню”, що, за їх словами, був надзвичайно дотепною, товариською й шляхетною людиною. На дядька він мав великий вплив, про що він сам говорив мені.

Дозволю собі маленький відступ, що показує шляхетність дядька Леоніда. Вже в часах Другої світової війни в Берліні я зустрів одного українського актора з Волині, що оповів кілька фантів про нього. “Дядя Льоня” багато років працював інспектором земських нас на Західній Волині. Актор оповідав, що “дядя Льоня”, перевіряючи одну земську касу, знайшов у чиновника привласнення ним великої суми грошей. Тоді Леонід Гаврилович сказав чиновникові: “Цього привласнення в акті я не покажучу. Будь ласка, виправить вашу помилку в майбутньому”. Через два роки Леонід Гаврилович знову перевіряв касу у цього чиновника і знову було невелике присвоєння. Він знову замовчав справу, не показуючи в акті витрати. Але коли третій раз Леонід Гаврилович мав приїхати з ревізією каси, чиновник покінчив життя самогубством, не чинаючи його приїзду.

Зі слів батьна “дядя Льоня” особливо зблизився з дядьком Левном по смерті діда й бабуні 1906 р. і часто їздив до Києва.

Як згадує нузен дядько Левко, колишній професор Київського університету ботанік Дмитро Персидський (1889-1976), дядько отримав початкову освіту в гімназії міста Прилуки, куди він вступив 1898 р. і жив у домі доброго знайомого діда й бабуні залізничного лінаря Максима Гнатовича Титаренка. Цей лікар, будучи винятково відомим у своїй професії, був теж широко освіченою людиною і великим любителем музики з вродженими здібностями до музичної критики. І коли гімназист Левко сідав за рояль і починав грати свої імпровізації, він уважно прислуховувався і передбачив, що в нього є великий композиторський талант.

Іржавець, 1910 р.

Зліва: Левко Ревуцький, Вадим Петрович Чайнін (сусіда-поміщик), Дмитро Персидський (нузен дядько Левко), Катерина Ревуцька (моя мати), Дмитро Ревуцький (мій батько), п. Чайніна.

В гімназії міста Прилуки дядько перебував до 1903 р. Цього року, за допомогою батька, він перейшов до гімназії Г. Вальнера в Києві і до музичної школи М. Тутновського у класі фортепіано, яку вів М. Лисенко. Однак це тривало недовго, хоч, за словами батька, М. Лисенко прищепив дядькові велику любов до використання народно-пісенних джерел. Закриття Музичної школи і смерть батьків — батько помер 23 березня 1906 р., а мати — 20 жовтня 1906 р. — відірвали його від музики. Д. Персидський оповідає, що пізньої осені 1907 р. дядько Левко хоч і захоплювався сим-

фонічними концертами диригента Козуба в Чернігові, куди він приїхав до нузенів Персидських ровером з Києва по шосе, проте виявляв величезне захоплення астрономією, купив собі "Астрономические вечера" Клейна та "Путеводитель по небу" Покровського і мріяв побудувати в Іржавці телескоп ще до закінчення літніх вакацій. Оптик Цапфін погодився замовити йому об'єктив для телескопа з Парижу. Захоплення астрономією й привело дядька Левка на фізико-математичний факультет Київського університету. Однак це теж тривало недовго і наступного року він перейшов до юридичного факультету й одночасно вступив на перший курс Київського музичного училища. Всі ж літні ванації дядько Левко проводив в Іржавці.

В моїй пам'яті добре зберігся іржавський маєток, де провели своє дитинство й молоді роки батько й дядько. Він був розташований на південному краю села. Мій прадід Дмитро Кіндратович Каневський, уланський підполковник, нар. 1812 р., одружившись, вирішив маєток якомога більше озеленити й насадити декоративні та овочеві дерева. Маєток перетинався досить глибоким яром і прадід вирішив розвести овочевий сад на південній стороні яру на штучно зроблених чотирьох терасах. Вздовж найвищої тераси йшла досить довга липова алея, а по другій стороні її йшов густий вишняк, де були теж кілька овочевих дерев. Мушу ствердити, що прадід мав добрий смак щодо овочевих дерев і там було безліч добре підібраних сортів яблунь та груш.

Будинок, де народився дядько Левко, зберігся. Він складався з семи кімнат і опалювався голландськими печами. З південної сторони його росли великі анації, де, за оповіданнями батька, дядько Левко будував залізницю з насипами, тунелями й мостами, а в рр. 1919-23 я невдало наслідував його з тотожніми проєктами. До анацій підходила гойданна, а за нею був великий малинник. Західня сторона будинку була оточена широким півкільцем бузку, де був квітник. Зі східної сторони будинку знаходилися нущі троянд, за трояндами сливняк з двома альтанками. Одна була оточена диним виноградом, до другої вели 20 східців на спеціально насипаний горб. За сливняком йшла п'ятидесятинна левада, а по другій стороні маєтку — друга левада, що мала назву "Санівщини". З південної сторони до маєтку підходила власність поміщика Світа, що був раніше наділений рідній сестрі бабуні дядька Левка Анні Павлівні, народженій Стороженно. З північної сторони йшла дорога на село, а по другий бін її був цвинтар, де похований був батько композитора Микола Гаврилович, поруч його моя мама (пом. 1919 р.) та, як згадувалося раніше, брати його діда, але на іншому нінці цвинтаря.

Проте, тоді, коли я жив у будинку, де народився дядько, він сам з родиною жив у т. зв. "флігелі", до якого входила велика кухня. Вся садиба посідала територію з дванадцятьма десятинами, на яких розташувалися ноюшня, сарай, загорода для худоби, чотири комори, льодник, т. зв. баньна,

що ніколи не вживалася за призначенням, та три кухні — в першій були величезні різні засіки для збіжжя. Внизу, в яру, була влаштована примітивна купальня, кузня та колодязь. У 1870-их роках рідна тітка дядьна Левна вирішила продовжити липову алею, посадивши в два ряди ліщину.

Хата, в якій народився Л. М. Ревуцький.
Іржавець на Чернігівщині. Фото 1976 р.

Мої дід, бабуня, батько і дядько жили в цьому 350-десятинному маєтку включно з ораною землею, лунами й лісом, у великій приязні з селянами Іржавця. Коли сталася революція, то, у відміну від багатьох інших поміщиків, наш маєток ніяк не потерпів, все залишилося на місці. Допомога батьна в будові школи й клубу в Іржавці, безкоштовна позичка зерна селянам, що не мали його достатньо до нового врожаю, наймання селян на обробку землі з т. зв. половини (половину забирали ті, що обробляли) зробили своє. І батько, і дядько розуміли й шанували душу нашого трудівника-селянина. У вільний час записували від них пісні. І самі селяни поробили заходи, щоб Ревуцьким було дозволено проживати довічно в маєтку.

Але настав жахливий 1919 р. і, як справедливо окреслив його письменник Борис Пільняк, "рік анархії". Анархія 1919 р. торкнулася й Іржавця. На селі з'явилася невелика група звичайних бандитів, що дістали зброю й робили грабунки. Верховодом групи був Сашко Забіяна, прозва-

ний так по-вуличному, — п'яниця й бешкетник, рік пізніше забитий самими таки селянами за грабунки. Коли одного вечора п'яний Сашко побив частину вінон у нас, батьно й дядьно вирішили тимчасово з родинами переїхати до містечка Ічні. Так ми опинилися в просторому будинку вдови Марії Сергіївни — на жаль, прізвища не зберегла моя пам'ять.

Тут у середині червня трапилася подія, що ледве не коштувала життя дядькові, а в моїй пам'яті винарбувалася на все життя. В червні Ічно заняли большевини й відразу оголосили мобілізацію всіх чоловіків до 30 років життя. Ранком, у моїй присутності, до кімнати, де жив дядьно з тіткою і лише одномісячним сином Євгеном, вломився озброєний гранатами та револьвером большевицький салдат й відразу звернувся по-російському до дядьна:

— Скільки років?

— Тридцять, — відповів дядьно.

— Доведеться тобі піти з нами!

Дядьно Левко пішов за ним. Тітна в розпачі. Відразу попрохала мене побігти й повідомити батьна. Дядьна Левна я побачив лише на другий день перед заходом сонця. Бігаючи перед будинком, я почув, що мене хтось понливав через парнан. Дивлюсь, дядьно Левко. “Валю, понлич Соңню (тітку)!” Я, звичайно, побіг і винливав її. Не знаю, що вони говорили через парнан. Дядьна Левна кілька днів не було. Пізніше я довідався від батьна, що сталося.

Привівши дядьна до революційного штабу й дізнавшись, що він молодший офіцер і поміщик, його ж відразу відокремили в окрему кімнату для розстрілу. Коли батьно з'явився, дядьно Левко вже був у тій кімнаті. Батьно почав говорити зі штабістами про дядьна, прохаючи їх зберегти життя йому, як початкуючому талановитому композиторові. Батьна направили до комісара. Пересвідчившись, що комісар говорить плинно українською мовою, батьно почав розмову з ним теж нею, повторивши своє прохання за дядьна, як талановитого композитора і як його співробітника в записуванні українських пісень. Дізнавшись, що батьно сам займається фольклором, комісар попрохав його щось вионатити. Батьно, тут же сівши за напіврозстроєний рояль, вионав перед комісаром і деякими штабістами “Пісню про Бондарівну” (“У містечку Богуславку”). Батьно справді помистецькому виконував її. Ця пісня про свавілля пана, що забиває дівчину, вирішила долю дядьна Левна. Явно зворушений комісар відпустив дядьна і лише порадив бути десь далі, щоб його знову не забрали. Тоді дядьно Левко переховався у лісництві, у знайомого, спалив деякі документи і, за словами батьна, був майже на мені божевілля... Повернувшись, дядьно Левко фантично був тим, що наглядав найбільше за мною йestroю, бо батьно занлопотаний хворобою мами — померла 11 серпня того ж року — був часто відсутнім. Але, звичайно, і в дядьна Левна було

багато справ і ми лишалися самі. Проте, коли він був з нами, ми завжди відчували його щирю опіку.

В другій половині серпня почалися нові події. Наступала на Ічню Біла армія і батьно з дядьном побоювалися, що збону білогвардійців можуть виникнути репресії супроти них, як українців. Вони вирішили перебути час у лісництві у знайомого і чомусь вирішили взяти й мене. Невсвідомо, я навіть передбачав приємність жити серед лісу. Але, вийшовши поза Ічню, я був дуже розчарований, що батьно й дядьно з якихось пованних причин вирішили змінити думку й залишитися в Ічні.

В Ічні ми тани довго не лишилися. У вересні того ж року батьно забрав мене й сестру до Києва і ми тимчасово розлучилися з родиною дядьна Левна. Їхали в товаровому вагоні, один нутон якого дав нам знайомий тата пан Савченко. Але в жовтні ми вже з сестрою були знову в Іржавці, нуди батьно вирішив надіслати нас до дядьна Левка з причин розрухів в Києві. Весь період, від кінця 1919 р. і аж до кінця літа 1922 р., а потім усе літо 1923 р., мені довелося перебувати разом з дядьном в Іржавці, а часом з кінця 1919 р. до весни наступного року, навіть в одному помешканні Іржавського "флігеля".

Не дивлячись на велику скупченість у малому приміщенні (дядьно з тіткою, малий нузен Євген, сестра Олександра та я), дядьно не поризав і взимку праці при фортепіяно. 1920 р. він працював деякий час при медичному пункті залізничної станції Прилуки, де були дуже тяжкі обставини. Часто там йому доводилося мати справу з хворими на висипний тиф і була можливість самому захворіти. Але справи поліпшилися, коли в Прилуках почало відживати життя після розруху. Дядьно Левко почав брати участь в організації музичної школи там і працювати у новозорганізованому відділі Всеукраїнського товариства ім. М. Леонтовича в тому місті. Тоді ж він створив свою поему "Хустина", яку вперше вионав аматорський хор робітників Прилуцької кооперації, а сам дядьно акомпанював при цьому.

Найтяжкою проблемою було те, що в Іржавці жила родина дядьна і йому доводилося постійно мандрувати поміж Прилуками та цим селом (відстань біля 30 км.), і часом навіть пішки. В Іржавці доводилося проводити час і за плугом. Пару разів служив і я йому за погонича. Але творча праця не переривалася. В Іржавці мені часто доводилося бачити дядьна на "шпилі" в нашому маєтну під величезною диною грушею, де він часто сидів, ходив і щось наспівував. На гіллях цієї груші постійно щебетали й співали численні лісові птахи, але це не перешкоджало дядькові. "Шпиль" був найбільше віддаленим пунктом у нашому маєтну. Щоб дістатися до нього, треба було перейти липову алею, потім продовження її, дорогу оточену ліщиною, про яку я згадував, що виходила до яру. Перейшовши невеличкий місток посередині яру, доріжка підіймалася на "шпиль" до груші, за якою стояв ще нестарий березнян. Я розумію, чо-

му це місце було улюбленим місцем дядьна. Там його мало хто турбував і він міг творити, часом наспівуючи своїм “композиторським” голосом (за висловом батьна), бо доброго “вокалу”, в порівнянні до батьна, він не мав. Одного разу дядьно навіть погнав мене “зі шпиля”.

Іржавець ми залишили вніці літа 1923 р., а дядьно з родиною ще залишився там. На початку 1924 р., коли ми вже жили в Києві, вул. Франка 17, мешкання 24, приїхав дядьно Левко з Іржавця і батьно скликав до помешкання чільних членів Музичного товариства ім. Леонтовича. В той вечір дядьно сам грав на фортепіано свої поеми “Хустина” та “Думу про трьох вітрів” на слова П. Тичини (“На ранній весні-провесні, гей, на світанні гун”). Співав батьно. Як я згадував, “Дума про трьох вітрів” і досі залишилася в рукописі, але чудові мелодії її та чітко окреслені теми чотирьох головних символів поеми (Сонечна весняного та трьох вітрів — Сніговія, Буревія та Теплокрила) й досі звучать у моїй пам’яті. Твори дядьна шумно обговорювалися. Пригадую особливо активно голос О. Чапнівського. Вирішено одностайно, що з’явився новий великий український композитор.

Восени 1924 р. дядьно з родиною залишив Іржавець і переїхав на постійно до Києва, оселившись в околиці міста, в Лун’янівці, Богоутівська вул. ч. 32, на першому поверсі праворуч. Це був великий кількаповерховий будинок, що стояв тоді одиноко перед незаселеною площею. Принятий тоді на посаду викладача до Київського музично-драматичного інституту ім. Лисенка, дядьно Левко знайшов творчих колег, що працювали танок у цьому інституті — композиторів Марніяна Фролова та Василя Золотарьова. Їх частий обмін творчими думками дав підставу для мого батьна назвати їх товариство “Фроревзо” (Фролов-Ревуцький-Золотарьов).

Лише два слова про цих двох членів “Фроревзо”. Марніян Фролов викладав чотири роки в Музично-драматичному інституті, а потім став відомий своєю оперою “Ейхе-Булат Батор”, показаною під час бурят-монгольської денади в Москві 1940 р. Будучи тоді студентом Московського театрального інституту, я підійшов до Фролова в антракті його опери (що виставлялася в філіялі Великого Театру) і назвав себе. Фролов надзвичайно зрадів і сказав: “Передайте сердечний привіт дядькові. Я дуже часто згадую моє життя на Лун’янівці. Скільки було цікавих творчих плянів...” Василь Золотарьов, під впливом дядьна, вирішив написати українську оперу “Хвесьно Андібєр” та “Шевченківську сюїту”. 1940 р. він проживав у Москві. Випадково зустрівшись на вулиці з дружиною Золотарьова, я приобіцяв їй на її запрошення, що поїду з ними до них. І зайшов. “От добре, що зайшли” — сказав Золотарьов. “Саме оце сьогодні написав листа до Вашого дядьна й хотів написати українську поговірну в листі, та не знаю, як правильно. Чи то буде добре, як написати “не мала баба хлопотів та нупила поросє”. Я зазначив, що він добре ввіймав зміст поговірки, тільки треба замість “хлопотів” писати “хлопоту”, а замість

"поросе" — "порося". Енергія його була надзвичайна — він помер лише 1964 р. на 92 році життя...

Діяльність дядьна Левна, як композитора, з 1925 р. була дуже широка. Він створив тоді величезну кількість творів, зокрема такі збірки, як "Сонечно", "Галицькі пісні", "Історичні та козацькі пісні" — останні дві були видані видавництвом "Книгоспілка", де в провіді стояли такі видатні українські діячі, як М. Качеровський, А. Харченко, С. Титаренко. Особливим успіхом користувалися "Галицькі пісні". Цілою окремою ділянкою дядьна була його співпраця в збірці пісень "Золоті ключі", що їх видав батьно, зокрема в розділі "Пісні боротьби й волі". Чомусь мені особливо ввійшла до пам'яті обробка "Слава Україні" на слова Г. Чупринки та гармонізація народної пісні бурів "Ти знаєш смілий мій народ?", переклад якої зробив мій батьно. Обидві пісні було заборонено виконувати і по них не залишилося й сліду в перевиданні "Золотих ключів" 1964 р. Частина з них, теж гармонізована дядьном, як "Ми молоді" та "Гей, юнаки!", теж не мали довгого життя. Довше затрималася пісня "Уперед, хто не хоче конати" на слова П. Грабовського, поки її теж не заборонили виконувати.

Як звичайно, популярність "Галицьких пісень" була теж причиною того, що офіційна влада почала забороняти виконання їх на концертах. Так трапилося з піснею "Ой та занурились Стрільці Січовії". Після того, коли відомий оперовий співак, драматичний баритон і соліст Ленінградської опери Сергій Мигай мусив тричі "бісувати" цю пісню, а соліст Київської опери баритон Михайло Шуйський поставив її в програму свого концерту, очарований ритмічним супроводом її, пісню заборонили зовсім виконувати, а Шуйському порадили замінити її на пісню "Про Ревуху", теж гармонізовану дядьном. З заборобою "Ой та занурились Стрільці Січовії" прийшло й до фальшування текстів. Всім відомий фант, як текст пісні "Іхав стрілець на війноньку" було змінено на "Іхав козан на війноньку" і в таному вигляді вона й попала на платівку у виконанні Івана Нозловського, а назву пісні "Ой та занурились Стрільці Січовії" замінено "Ой і занурились стрільці молодії"...

З величезним успіхом виконували пісні та романси дядьна в ті часи й інші співаки. Наприклад, Анатолій Доливо-Соботницький у своїх намерних концертах галицьку пісню "Моя мила премила, премила", або Олесь Чижко, тоді оперовий співак Одеської опери, драматичний тенор, пізніше композитор. Концерт його в Київському домі вчених просто називався "Вечір українського романсу". Кінчав Чижко програму двома романсами дядьна: "Проса покошено" на слова М. Рильського та "Де ті слова" на слова О. Олесья. З решти вокалістів, що виконували з великим успіхом пісні й романси дядьна Левна, хочу згадати баса Дометія Євтушенна, пізніше професора Київської консерваторії, зокрема його чудову інтерпретацію "А

наша хозяйка", та Зою Гайдай, що неперевершено виконувала "Перепеличню".

Тут не місце говорити про фортепіанний супровід пісень дядьна, бо це цілковито окрема ділянка, яка мала своє окреме місце і далеко відходила від звичайного аранжування. Цей супровід вносив різноманітність у пісню, байдуже, чи то була пісня побутова, історична чи дитяча, і допомагав вокалістові яскравіше будувати образ. Іноді супровід доходив до крайньої лякочності, сміливо, у вигляді простих акордів у пісні "З-під темного гайна", але в них розривався величезний сум жінки; іноді супровід продовжував наростання дії вже тоді, коли текст пісні нічався, напр., в дитячій пісні "Ой, нум-нумо заплетімо шума" з "Сонечка". Відомий камерний співак Анатолій Доливо-Соботницький говорив у моїй присутності дядькові Левкові, коли той дякував співакові за виняткове тлумачення галицької пісні "Моя мила премила, премила", що в своєму тлумаченні він виключно спирився на музичний супровід.

Багато пісень дядьна тан і залишилося в рукописах. Одного разу він приніс новостворену жартівливу пісню "Нуди їдеш, комісару". Він тільки на разів програвав її, а батько співав. Пісню заборонили друкувати. Знайшли, що образ комісара в ній не відповідає дійсності, бо в ній він введений нахабним і жорстким. Цензор не зрозумів чудового фортепіанного супроводу дядьна, де променисто звучала іронія.

Протягом 1925-26 рр. дядьно Левно дуже часто заходив до нас, бо саме творилися збірки "Галицьких пісень" та "Історичних та козацьких пісень", в яких діяльну участь приймав мій батько. Поза всяким сумнівом він був ініціатором їх видання. Але поруч збірок, включно з "Сонечком", дядьно почав писати Другу симфонію (Е-дур) і, як звичайно, винятково вимогливий до себе, працював над кожним її деталем. Зголосив симфонію на конкурс, присвячений десятиліттю Жовтневої революції, проте, влітку 1927 р., працюючи над нею навіть на дачі у Ворзелі, він перенісся, що її не снінчить. Коли приїхав уповноважений Наркомосу з Харкова, він заявив йому, що симфонія не буде закінчена...

У справу вмішався мій батько. І уповноважений Наркомосу приобіцяв, що буде надалі в справі симфонії мати контакт з батьком. Нелегко було батькові перенести дядьна, щоб він закінчив симфонію. І він таки закінчив її і надіслав до Харкова. Симфонія отримала, як відомо, першу нагороду разом з "Увертюрою на чотири українські теми" Бориса Лятошинського. Окрилений успіхом дядьно ще закінчив незначні деталі і вона була представлена в залі Київської філармонії. Дядьна гучно вітали.

Інтенсивну творчу працю дядьно пов'язував з педагогічною працею в Музично-драматичному інституті ім. Лисенка. Там тоді працював і мій батько. Але справа сильно погіршилася, коли відомий музикознавець Микола Грінченко відійшов 1928 р. як ректор, а на посаду директора прийшов "горезвісний" Семен Романюк, людина малонкультурна і зарозуміла. Одним

з об'єктів його критики стали вокально-музичні демонстрації, які zorganizував батько і де часто приймав участь дядько. “На чорта нам ви співаєте там про всяких Лоенгрінів”, — метушився Романюк, — “мусите співати про пролетарів-робітників та селян”.

На початку 1932 р. батька звільнено з посади професора Музично-драматичного інституту, як “елемент чужого клясу з ворожою ідеологією”. Справа звільнення батька обурила дядька. Ми є одна кров, а тому звільняйте й мене”, — сказав він Романюкові. “О, ні!” — відповів останній. — “ви зовсім інша особа, я вас залишаю. На це маю доручення згори”.

Брати Ревуцькі в цьому відношенні не були винятками. На це дійсно йшов “курс згори” не дати змоги підійматися одночасно братам. В той час, коли вже нагороджували дядька, бюрократи зволікали визнати наукові досягнення батька; ботаніки-академіки Дмитро Зеров і Минола Холодний були нагороджувані, а їх брати Кость та Григорій зникли в арештах; відомий автор Іван Мар'яненко — був нагороджуваний, а його брат Марно Петлішенко зник у небуття; те саме з братами Рильськими, з братами Астрябами. Цей список можна продовжити далі. А С. Романюк був виконавцем такої дії. Сам він довго не втримався, не дивлячись на своє ідеальне соціальне походження. Пам'ятаю дуже добре, як дядько Левко з іронією оповідав про нього, що на одних професійних зборах він признавався, що він походив “з такої бідної, такої бідної родини, що, мабуть, ніхто тут з присутніх на залі не був таким бідним”. Розваливши Інститут, він сам зник у небуття...

Те, що тільки одного Ревуцького Романюк залишив працювати, було важним переживанням для обох братів. Проте, батько був задоволений тим, що хоч дядькові було дозволено продовжувати творчу працю. Коли дядько Левко переїхав з Лун'янівки до міста (Садова вул. ч. 7), то його відвідини до нас зробилися значно частішими. Він часом заходив до батькового кабінету, сідав за рояль і годинами щось komponував. Садову вулицю дядько вибрав, як тану, що близько знаходилася біля Першотравневого парку (кол. Царського). Там він прожив майже до кінця 30-их рр., дони не отримав мешкання в кооперативному будинку науковців на розі вул. Енгельса та кол. Банкової. Кожного ранку він робив прогулянку по Першотравневому парку. Мені це стало відомим пізніше, коли одного ранку, вже влітку 1936 р., я зустрів його на розі вул. Нірова та Петровської алеї. Там зупинялося тягарове авто з лавнами, що відвозило нас на будівництво Шовнобуду, де того літа я працював в лабораторії будівельних матеріалів. “Мені такі короткі прогулянки дають можливість зосередитися в моїх плянах”, — говорив дядько Левко.

1934 р. дядько створив свій другий концерт для фортепіано з оркестрою (Ф-дур). Мені довелося слухати його, коли його зіграно перший раз у літній мушлі Першотравневого парку. Виконувала його оркестра Київської філярмонії, солістом-піяністом був Абрам Луфер, учень професо-

ра Г. Бенлемішева, потім директор Київської консерваторії — виконував танок на концерті у Варшаві фортепіанові етюди дядька Левка, зокрема його улюблений прелюд ч. 1, оп. 4. Концерт мав величезний успіх, а Луфер зокрема. Критика була дуже поміркована й зазначала надто надмірну ускладненість музичної мови, що домінувала над мелодійністю. З цим тяжко погодитися. Це є монументальний твір, цікавий майстерною композиторською технікою на національній основі — відомо, що жанр концерту до дядька Левка не був прантикований українськими композиторами.

Вкінці 1935 р. розпочалася підготовка до Першої української денади в Москві. Коли я повернувся, демобілізований з армії з Даленого Сходу, вона вже була в повному розпалі. Зі слів батьна, тодішній голова Комітету в справах мистецтв Андрій Хвиля викликав до себе дядька Левка й Максима Рильського і запропонував їм негайно написати “Пісню про Сталіна”. Обидва зауважили, що то ліпше дати зробити молодшим. На це Хвиля сказав, що саме їм треба це зробити й додав, що він конче радить їм це зробити якомога скоріше до денади в Москві в березні 1936 р.

Дядько Левко і Максим Тадейович прийшли радитись до батьна, що їм робити. Мабуть, їх візита до батьна з цього приводу була б навзвжди залишилася в таємниці, якби батько не вирішив у справу втягнути випадкового свідка, а саме мою особу. Рішення він зробив відразу, коли я, не знаючи в чому справа і не знаючи, хто є там в кабінеті батьна, зайшов туди, щоб передати йому залишені для нього ноти для перекладу з запискою Зої Гайдай. У кабінеті сиділи Максим Тадейович та дядько Левко. Досі пам'ятаю — дядько на стільці біля рояля, Максим Тадейович на нанані. Батько ходив по кімнаті, очевидно, щось говорив у мент моєї появи. “Залишися тут на кілька хвилин”, — сказав він до мене. Я залишився.

Безумовно, перед тим немало вже всі троє висловлювалися. Що вони говорили — навзвжди лишиться в таємниці. Батько лише сказав, що їх зустріч тривала понад три години. Виглядало в мент моєї появи в кабінеті батьна, що батько вже робив певні висновки. Перше, що я почув від батьна, це була пригадка батьна про понійного Володимира Науменна — знаю, що його дуже шанував батько.

— Федералізм — річ у принципі непогана, — говорив батько, — але чи ми можемо зараз розраховувати на дійсно правдивий, щирий федералізм? Чи не прийде односторонній федералізм не на нашу користь? Адже навіть такий федераліст, як Науменно, перед своєю смертю якось висловив мені думку, що ідея дійсного федералізму захитана. І то дуже. Те, що ми маємо в останніх ронах, це посилення тиску центральної влади на українську культуру; що ситуація склалася цілковито відмінною від тієї, що була десять років тому; що українська культура вже зазнала ряд великих жертв і, хто знає, чи не понесе ще більше. І тому, вам, Максиме й Левку, — батько був на “ти” з Максимом Тадейовичем, —

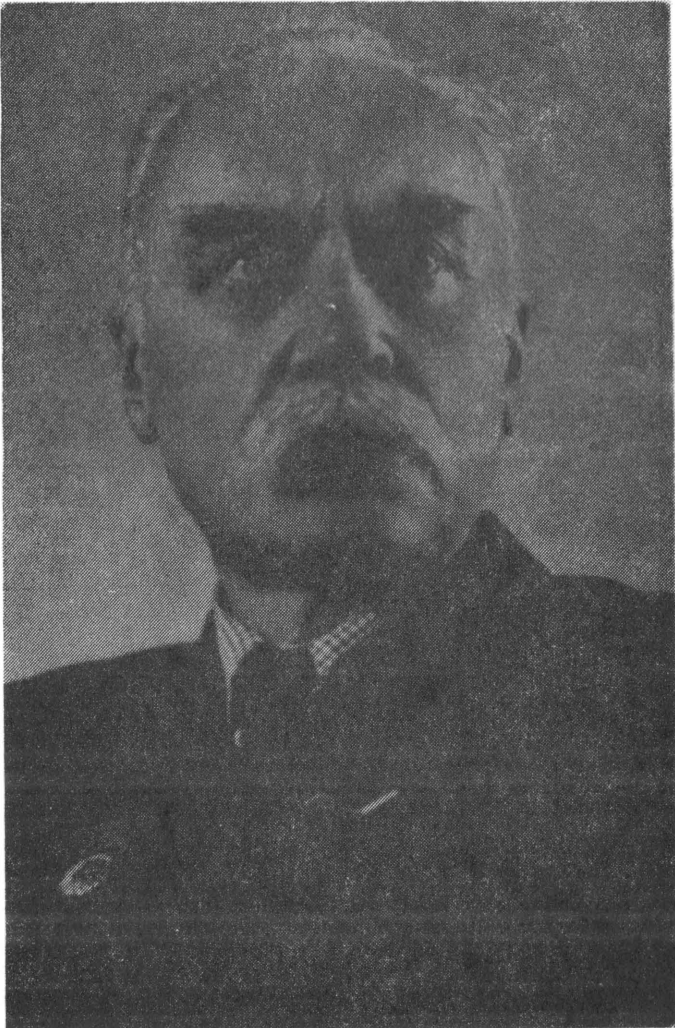
я радну погодитися на написання пісні, що її замовив Хвиля, бо це дасть вам паспорт у майбутнє життя, а ви мусите залишитися при житті, щоб передати естафету української культури майбутньому поколінню. Бо хто ж може зробити це краще, ніж ви! Дайте "Пісню" Хвилі, і живіть, щоб творити! Як це ви будете робити в деталях — це вже ваша справа...

Думаю, що батько таки мав рацію. Максим Тадейович і дядько Левко піднялись виходити. Пам'ятаю лише одну фразу, сказану Рильським: "Ну що ж, значить так треба!" Дядько тоді вийшов мовчки. Але всі троє ще після цього зустрічалися і обговорювали. Знаю про це зі слів батька. І лише по трьох днях, надвечір, коли я побачив батька, то він кинув фразу: "Ну, Левко й Максим вже підписали!" Все було ясно мені з обличчя батька. Неслегко було йому перенести цей факт і нелегко було зробити цей крок ані дядькові Левкові, ані Максимові Тадейовичу. Пізніше, вже тиждень потому, батько оповів ще додаткові факти до творення "Пісні про Сталіна", що дядько представив два варіанти її, і що перший (відкинутий), був значно краще скомпонований щодо ритмічної партитури.

В 1936 р. постала справа доповнення й переоркестрування опери Миколи Лисенка "Тарас Бульба". Дядькові й Борисові Лятошинському доручено цю справу і вони інтенсивно взялися її закінчувати. Проти цієї справи були спадкоємці М. Лисенка, його син Остап Миколайович та донька Мар'яна Миколаївна І, користуючись 25-літнім правом на спадщину батька-композитора, подали снаргу, що композитори Л. Ревуцький та Б. Лятошинський цілковито змінили музичну партитуру опери. Справа зайшла настільки далеко, що арбітром у цій справі виступив тодішній голова Раднаркому УРСР Панас Любченко. Він закликав дядька Левка, Б. Лятошинського та О. й М. Лисенків на своє приміщення (на вул. Леніна проти Анатомічного театру) і там композитори довели, що надних змін музичної партитури М. Лисенка не було, а були лише доповнення, що робили оперу кращою. Коли її виставлено 1937 р., це цілковито справдилося. Багато місць, як увертюра, пісня Кобзаря, монолог Вернигори, фінал дії в Січі, смерть Тараса, мали величезний успіх, хоч новонаписана сцена у гетьмана Янова Острияніці виявилася малосценічною. Члени оркестри Київського оперового театру численно дянували дядькові Левкові за надзвичайну приемність виконувати ту оперу. Те саме зробили багато хористів, теж Михайло Іванович Донець, що співав партію Тараса. Борис Лятошинський оповідав батькові, що оркеструвати клявір за дядьком було дуже легко, бо він рекомендував, показуючи такі чи інші інструменти для партитури, що мали б звучати.

Оперою відразу зацінавилися поза Україною. На виставу "Тараса Бульби" приїхав член редакції журналу "Советская музыка" і тоді відомий музикознавець і публіцист Георгій Хубов. Головний диригент Большого театру Самуїл Самосуд вирішив негайно взяти оперу до репертуару театру. Розголос навколо "Тараса Бульби" припинила офіційна преса в

Москві. В критиці опери було зазначено, що показуються лише смерті нозаків, а не ворогів. Критичувалася арія Остапа, як невідповідне опланування брата-зрадника. Патріотизм опери, зокрема фінал дії в Січі ("Рушаймо всі"), сподобався центральному партійному керівництву. Оперу знову перероблено з силою вставок соціального змісту, включно з новим текстом арії Остапа, і в тому варіанті опера мала дуже посередній успіх.

Левко Ревуцький (1938 р.).

На весні 1938 р. Київський оперовий театр дав виставу "Даїсі", опери грузинського композитора Захарія Паліяшвілі. На виставі її я зустрів дядьна Левна в театрі. Він сказав мені, що вже слухає цю оперу третій раз і насолоджується її музичною партитурою. Дещо більш критично він висловився щодо виконавців. Йому найбільше сподобався Микола Частій (співав партію Цангала), прихильно висловився про З. Гайдай (Маро) та М. Гришна (Кіязо) і зовсім розкритикував М. Платонова (Малхаз). Враження на дядьна зробив майстер грузинського танку Іліно Сухішвілі та соліст місцевого балету Ваксман.

В 1938 р. Київська консерваторія святкувала своє 25-ліття і з нагоди цього ювілею дядьна, а й інших, нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Цю подію згадую лише побіжно, бо цікаво, що в той же час дядьно стояв у селі Іржавці на листі позбавлених права голосу, як колишній "неі трудовий елемент" (поміщик). Отже, цим перекреслювалися надані колись пільги Ревуцьким на початку 20-их років. І лише згодом урядові чинники визнали недоречність цього непорозуміння.

Десь наприкінці 1938 р., коли я вже був студентом Київського театрального інституту в курсі майстерності актора Георгія Полежаєва, мені доручено з моїми однокурсниками поставити одноактну п'єсу. Мій вибір впав на сценну "Сватання в мішках", що була видана в Чернівцях і дещо перероблена з лібрета М. Старицького до "Різдвяної ночі" М. Лисенка (сцена у Солохи). По ходу дії за сценою співають колядники і з'являється Береза, проводир гурту. Зайшла мова про саму колядну і я, за порадою батьна, звернувся до дядьна Левна. Зайшов до нього й з'ясував справу. За півгодини дядьно Левко створив чудове аранжування на мішані голоси на слова "Чи дома, дома хоз'яїн дому", показавши, що і в цьому жанрі музичної творчості для нього нема жадних перешкод. Коли це аранжування прогнали, то всі визнали його винятковим. Проте, до виконання повністю не дійшло, а тільки проспівали перший куплет і на тому обмилися.

Вкінці лютого 1939 р. дядьнові сповнилося 50 років життя. Про це з'явилося повідомлення в пресі. З цього ж приводу ми з батьном коротко зайшли до нього, щоб привітати. Тоді вже дядьно жив у кооперативному будинку на розі Банкової та Енгельса. Нас вразила надзвичайна кількість телеграм, що надійшли з різних міст Радянського Союзу. Пам'ятаю, там була телеграма від його колишнього професора композитора Р. Глієра, а поруч з нею телеграми від "нацменів": вірменського композитора А. Хачатур'яна, грузинського Д. Аракішвілі, азербайджанця У. Гаджибенова та інших.

Ножного літа дядьно з родиною відпочивав навколо Києва десь на дачі — Ірпінь, Ворзель, Буча, Клавдієво. 1939 р. він відпочивав у Новосілках над Десною, 1940 р. — в Тетереві. Саме 1939 р. ми з батьном відвідали його в Новосілках. Там дядьна — з оповідання тітки, що по-

мерла 1974 р. — можна було бачити ножного ранку, коли він проходив по високому березі Десни і завжди щось записував у невеличкий нотатник, розлінійований на п'ять нотних ліній. “Ось це є справжній композитор”, — коментував на це мій батьно, — “працює без інструменту”. Одного ранку, побачивши дядька на березі річки, я долучився до нього. Стояв нінець серпня і саме прийшла вістка про підписання в Москві пакту Ріббентропа-Молотова. Пам'ятаю, дядько сказав мені: “Ну, от це й добре, значить війни скоро не буде, а це буде добре для тебе й Жені (нузена). А, взагалі, тобі й Жені стелиться легший життєвий шлях, над вами вже не буде тяжати моє й Дмитра (батьна) минуле”. Відомо, як реальність скоро все перенреслила...

Як сьогодні, пам'ятаю там соняшний день. Від ще гарячого сонця дядьно, батьно і я опинилися самі в молодому сосновому молодянку, недалеко від берега Десни. З цього скористав батьно. В пам'яті лишився такий діалог:

Батьно: Хто тобі, Левну, порадив написати “Колисову” на слова Туманяна?

Дядьно: Та сам перекладач, Павло Григорович (Тичина — В.Р.)!

Батьно: Добрий текст. Він мені нагадує вірші Шевченка!

Дядьно: Тієї ж думки Павло Григорович!

Батьно: Так, “Колисова” тобі вдалася. В ній воскресають пісні з “Сонечна”. А от ти написав пісню про Пашу Ангеліну?*)

Дядьно: Та написав!

Батьно: Чи ти вважаєш її за тану визначну особу?

Дядьно: Я вагався, чи мені писати про неї, але було дуже тяжко відмовитися!

Батьно: Я думаю, що “Колисова” дуже добрий твір, але я маю сумнів, чи пісня про Пашу Ангеліну буде жити в наступних поколіннях. Ти зараз, Левну, вже склав добре ім'я в українській суспільності, твою працю визнав уряд. Врешті, ти маєш за собою не тільки “Із-за гір, із-за висоних...”, але й пісню про Кірова. Можна тепер творити більш для себе.

Дядьно: Я знаю, Дмитре, намагаюсь. Часом тяжко.

Батьно: Я знаю, але в тебе тепер добрі обставини і на тебе таки уважно споглядає українська суспільність...

Дядьно: Я знаю!

Дядьно явно був зворушений відвертими словами батьна. Далі розмова перейшла на інші теми. Згадувались здібні учні дядька (Г. Майборда) і нолишні (С. Жданов серед старших, Г. Жуновський, О. Зносно-

*) Партійна трантористна, ініціатор соцзмагання механізаторів за висоні вражі.

Боровський серед молодших). Дядьно особливо підкреслював талант Г. Майбороди. Коли ми з батьком уже сіли на катер, що відходив з Ново-сілон, батько явно був задоволений довгою зустріччю з дядьном і шкодував, що час не дозволяє на такі побачення частіше...

Протягом сезону 1939-40 рр., коли я вже був студентом Московського театрального інституту, дядьно Левко часто приїздив до Москви. Для мене кожний приїзд його був великим днем. Крім того, що мені було приємно завжди бачити його, додатково кожний приїзд його визначав, що я буду мати 100 карбованців у нишені, що мало неабияке значення для мене в положенні студента. І в цьому відношенні дядьно додержував слова, а крім того обід з ним у доброго ресторані. "Я завжди радий тобі допомогти", — говорив він. — "Понинь креслярство вночі, бо перетомишся. Хай у тебе буде більше часу для студій"... Під час одного з його приїздів, я був вражений його зовнішнім виглядом. Дядьно наче помолодів. Очі його сіяли. З'ясувалось, що він щойно повернувся зі Львова, де мав авторський концерт. "Ти собі не уявляєш", — сказав він, — "як мене там добре приймали, а найприємніше чути скрізь там українську мову". Гості зі Львова з'явилися влітку в помешканні дядьна. Там я вперше познайомився з незабутнім Василем Барвінським. Представляючи мене, дядьно сказав: "Це мій племінник, зараз він студент у Москві, але він наш ниянин"...

Часті приїзди дядьна до Москви в сезон 1939-40 рр. були пов'язані зі святкуванням 100-літнього ювілею з дня народження відомого російського композитора П. Чайковського, а дядьно входив до комісії для проведення цього ювілею в Києві. Так, проводяючи його одного разу на Брянську (Ніівську) залізничну станцію в Москві, я почув вигук дядьна, коли ми щойно увійшли до станції: "А ось він!" Я подивився і, буквально, заміг. До нас наближався... "композитор Чайковський". "Знайомтесь!" — сказав дядьно. — "це мій племінник, а це професор Олександр Давидов, племінник композитора Чайковського", Давидов був страшенно подібний до свого знаменитого дядьна. Очевидно, відчувши мою ніяновість, дядьно додав: "Що, професор подібний до свого дядьна?" Я, звичайно, ствердив цю потрясаючу схожість.

Розмова дядьна з Давидовим торкнулася якихось ще маловідомих творів Чайковського, про які він мав доповідати в Києві. Не знаю, як остаточно справа зреалізувалася, чи Давидов мав там доповідати в формі споминів (він був присутній при смерті Чайковського), чи робити доповідь про ці твори. Пам'ятаю, що розмова перейшла і на більш загальні теми. Дядьно Левко в дуже тактичній формі, похваливши спочатку прекрасно розроблену тему фіналу 2-ої симфонії Чайковського на мотив української пісні "Ой, внадився журавель", далі зробив кілька серйозних зауважень до партитури опери Чайковського "Черевички", де композитор виявив ду-

же поверхове знання українського побуту. На жаль, оголошення про відхід поїзду на Київ припинило розмову і вони швидко залишили станцію.

Влітку 1940 р. мій батько поправлявся у Ворзелі в санаторії. В липні туди приїхав відвідати його дядько Левко. Це саме було на другий день, коли померла відома оперова співачка Оксана Петрусенно. "Читав сьогодні ваш підпис під некрологом Петрусенно", — сказав я дядькові і почув відповідь: "Дивно! До мене про це ніхто не звертався!" Пізніше, цього ж літа, я був на відвідинах у дядька на дачі в Тетереві, де тоді відпочивало чимало діячів мистецтва, між ними й уся родина Юрів (три брати з дружинами та сестра з чоловіком). З Театром Франка дядько був пов'язаний попередньою працею над музичним оформленням вистави "Богдан Хмельницький" О. Корнійчука, а тепер готували "Марусю-Богуславку" М. Старицького, яку він мав теж музично оформлювати і навколо цього велися розмови з Г. Юрою. Успіх цього оформлення був дуже вдалим. Коли Театр ім. Франка привіз цю виставу до Москви напередодні війни, то відомий музикознавець (мій професор історії музики в Тетральному інституті С. Чемоданов) сказав мені, що він захоплений музичним оформленням вистави. Вона починалася хором у шинну пісню "Ой, бре море, бре". Зроблений дядьком чітко-ритмізований супровід її відразу піднімав тон усієї вистави і не спадав до самого кінця.

Восени 1940 р. Уряд СРСР видав закон про встановлення платні за навчання у вищих навчальних закладах і щоб надалі залишитися, треба було сплатити досить поважну суму. Дядько дав мені негайно телеграму до Москви, що він посилає необхідну суму. Пізніше я довідався від тітки, що дядько негайно сплатив танож за право навчання ще десятиєм найталановитішим студентам Київської консерваторії, показавши тим свою любов до учнів.

Моє закінчення в недалекому майбутньому Театрального інституту в Москві змусило оглядатися за працею. Хоч були обіцянки прийняття в аспірантуру, проте потягло на Україну. Я звернувся до дядька і він радо погодився піти в Києві до Комітету в справах мистецтв й запитати про такі можливості. Під час коротких зимових вакацій ми з дядьком пішли до Комітету в справах мистецтв. Розмова з якимсь Беглецовим, його майже зневажливий тон до дядька, давав мало надій. Проте, скоро я отримав від нього короткого листа, де він повідомляв, що є надії, лише треба трохи заченати.

Коли я коротко був у Києві десь напровесні, то ще нічого не було відомо. Але це вже було після події, коли дядько отримав Державну сталінську премію другого ступеня за 2-гу редакцію своєї 2-ої симфонії (50.000 карбованців) Тоді ж я довідався від тітки, що швидко по отриманні премії до помешкання прийшов представник уряду і запропонував, чи не захотів би дядько щось дати зі своєї премії на фонд оборони країни. Дядь-

но погодився, лише тітна не сказала, скільки саме дав дядьно зі своєї премії.

В першій половині травня 1941 р. дядьно приїхав до Москви на нараду в справі винладання теорії композиції, що мала відбутися в Московській консерваторії. Оповідав мені, що до нього звернувся Іван Козловський з пляном, що він хоче поставити в концертному виконанні в Москві оперу М. Арнаса "Катерина". На це дядьно відповів дуже прихильно, лише зазначив, що варто було б дещо переорнеструвати її. Нарівав, що ще й досі не монне нічого сказати в справах моєї праці через бюрократизм в Комітеті в справах мистецтв. Проводяючи його, як завжди, на Брянську залізничну станцію, ми знайшли там величезну чергу по квитки і тільки з труднощами вдалося дістати спальне місце. Ми попрощались, і на цей раз... назавжди.

20 червня 1941 р. я отримав від дядька телеграму: "Приїзди, є посада в Державному театральному музеї", а 22 червня вибухнули військові події. Коли через два тижні я з величезними труднощами дістався до Києва, дядька там уже не було. Його з ріднею вивезли до середньої Азії, в Ташкент, давши термін на збори лише півгодини. Він виїхав навіть без теплого одягу, як повідомили про це свідки його від'їзду.

Закінчуючи спогади про дядька Левна хотілося б згадати ще два факти, два голоси про нього. Перший належить звичайній людині, що мала нагоду випадково зустрітися з ним, другий же — голос його колеги. Перший стався в Торонто. Через моїх знайомих я довідався, що до нижньої крамниці Бойчуна, що торгував радянськими виданнями, прийшло п'ять платівок Другої симфонії дядька. Звичайно, захотілося мати одну з них. Один з моїх знайомих погодився зайти купити платівку, але йому не пощастило її дістати. Отож я вирішив сам зайти до Бойчуна і розпочав розмову з ним дуже "здалена":

— Чи маєте платівки української симфонічної музики?

— Здається, щось маю. Подивлюся...

Бойчун пішов і за кілька хвилин повернувся.

— Маю Другу симфонію Ревуцького!

— Я візьму її!

— Візьміть з платівкою й листівку з портретом композитора Ревуцького. Ви його не знаєте (?!), а я зустрічався з ним у Києві! Яна це шляхетна людина!

Я заплатив за платівку, взяв листівку, подякував Бойчунові й вийшов, не назвавши себе.

Другий фант стався ще в часах війни, влітку 1943 р. у гостинному Львові. Там, у своєму мешнанні відомий наш композитор Василь Барвін-

ський сказав мені: "Ми прожили два роки в творчому музичному контакті. Яке то щастя було нам бути разом, українським композиторам! Але найщасливіші моменти в періоді я відношу до мого знайомства з Левком Ревуцьким — великим моїм колегою й людиною".

Дивлячись на список творів Левна Ревуцького можна побачити, що біля половини творів його лишилося в рукописах. Пригадаймо слова Нурта

Левко Ревуцький (весна 1976 р.).

Лондона, що 2-ий фортепіяновий концерт його був ще невиданий 1937 р.; тепер 1979 р., а він все ще не виданий. Дивлячись на оголошений список творів, впадає в око, що кількісно його повоєнна творчість поступається перед довоєнною. Судити ніяк не можна про якість її в цілості. Але те, що довелося почути, дає підставу говорити, що рік 1934 мабуть можна рахувати найвищим пунктом еволюційного творчого зросту композитора. Після цієї дати, як відомо, офіційний початок "соцреалізму", зріст уповільнився кількісно, еволюція творчого зросту стала занинати. Центром активності стала педагогічна праця в Київській консерваторії, де він виховав ряд молодих композиторів. Естафету української культури наступному поколінню було передано.

Яр СЛАВУТИЧ

ПОЕЗІЯ ІВАНА СВІТЛИЧНОГО

Шістдесяті-сімдесяті роки в українській літературі під радянським ладом позначились новизною в галузі стилів, а ще більше боротьбою за людські й національні права українського народу. Поети, письменники та інші працівники пера з гідністю заговорили в обороні України, насильно втисненої в штучно-створений Радянський Союз, домагаючись свободи слова і знесення обмежень. Зодягнені в метафори, такі думки чи не вперше з'явилися у збірках Ліни Костенко ще наприкінці п'ятдесятих років. Отже, є багато підстав уважати її матір'ю цього руху. Потім вийшли у світ книжки Миколи Вінграновського, Івана Драча, Віталія Коротича, Василя Симоненка та інших із більшою чи меншою критикою радянської дійсності. Незабаром наступили й арешти, які щоправда минули згаданих поетів (В. Симоненко встиг померти своєю смертю).

Та не зважаючи на різного роду переслідування, протягом шістдесятих років тривала в літературі справжня боротьба, що своїми валами захоплювала також політичні сфери. Особливо визначились оборонці рідної мови й національного мистецтва. Осіільки радянська цензура не дозволяла друкувати твори з протирежимними ідеями, почав діяти самвидав. Перевидані вже на Заході книжки Вячеслава Чорновола, Івана Дзюби, Василя Симоненка, Ліни Костенко, Івана Калинця, Василя Стуса, Василя Голобородьна, Михайла Осадчого, Євгена Сверстюка, Валентина Мороза, Миколи Руденка та інших стали віхою в боротьбі за гідність української людини. Ці видання віддзеркалювали змаг за необмежене вживання української мови у всіх сферах життя, змаг за свободу в літературі й мистецтві, змаг за природне право українського народу жити вільним і незалежним життям і розвивати власну національну культуру. Тому авторів цих книжок, як і багатьох інших борців, називаємо захисниками прав української нації та її культури, а те велике пошавлення в українському житті правозахисним рухом.

Однією з найновіших публікацій правозахисників на Заході є збірка **Гратовані сонети** (1977) Івана Світличного. Коротко про її автора. Народився поет 20 вересня 1929 р. на Луганщині, закінчив 1962 р. філологічний факультет Харківського університету і працював то секретарем редакції журналу **Радянське літературознавство**, то науковим співробітником Інституту літератури в системі АН УРСР, то в словниковому відділі Інституту мовознавства ім. О. Потебні. Таким чином, Світличний пройшов добру школу, готуючись до праці в царині літератури.

Як повідомляє Іван Кошелівець у вступній статті до **Гратованих сонетів**, Світличний входить незабаром у конфлікт із “Білодідовим нерівництвом Інституту мовознавства в питанні орієнтації... в ділянці словництва”.¹⁾ Відважний правозахисник виступає проти російщення української мови, обороняє її чистоту. 1965 р. його заарештовують і він перебуває майже рік у в'язниці. Після виходу на волю йому не вдається знайти відповідної праці, бо скрізь відмовляють, очевидно за вказівками влади. Але це були роки ще відносної відлиги. Світличний береться за глибше вивчення французької мови, якої він учився ще в університеті, і перекладає пісні П. Ж. Беранже, що й були видані окремою книжкою 1970 р.

Вибір на Беранже упав не випадково. Крім сильної волі й невгнутото характеру, Світличний посідає ще й виразний гумор і сатиру, якими часто приперчує свої твори. Сестра Надія у споміні про брата Івана так і пише: “почуття гумору... світилося завжди в його очах”.²⁾ До речі, вона розповідає, що коли підчас слідства закинули Світличному, що дехто вважає його “батьком українського визвольного руху”, він дотепно відповів: “Добре, я згоден, тільки скажіть — хто мати?” Йому справді не бранувало дотепности й гумору чи, як побачимо незабаром, і почуття вбивчої сатири та гострого сарказму.

У січні 1972 р. Світличного заарештували вдруге — разом із багатьма іншими правозахисниками. Тепер, після відбутого семирічного ув'язнення, він засланий до Сибіру на чотири роки. Як пише його сестра, він продовжує працю “над синонімічним словником”, над яким працював ще до другого ув'язнення, але “не має доступу ні до бібліотек, ні до книгарень, ні навіть до своєї бібліотечки домашньої”.³⁾

Що відомо на Заході з поезії Світличного? Крім згаданої збірки **Гратовані сонети**, надруковано “Рильські онтави” в журналі **Сучасність** за 1978 р. та кілька довгих віршованих інвентив.⁴⁾ Отже, маємо яких 70 сонетів, 18 онтав та вірші іншого жанру. Майже у всіх цих творах наявний гумор, прихований чи відкритий, дуже часто — сатира, навіть уїдливиий сарказм. Тематика — радянська дійсність, яку автор трактує чи то безпосередньо, у в'язничних сонетах, що їх називає він “гратованими”, чи крізь призму творів інших авторів, яких часто наводить і вряди-годи жорстоко критикує.

1) Іван Світличний, **Гратовані сонети** (Мюнхен: “Сучасність”, 1977). стор. 7.

2) Надія Світлична, “Мій брат Іван Світличний”, **Промінь**, ч. 10 (1979), стор. 8.

3) Там же, стор. 9.

4) І. Світличний, “Варіації на виспівані теми”, **Сучасність**, ч. 7-8 (1979), стор. 42-45. Уже після написання цієї статті надруковано “Я — дисидент” (дев'ять сонетів) у **Сучасності**, ч. 5 (1981), стор. 3-6.

На мій погляд, найяскравішими творами Світличного є "Рильські онтави", в яких, нав'язуючи до відомих "Чуманів", поет уміло розправляється зі славним бардом неонлясицизму, що змушений був піти на співпрацю з Москвою. Тут витончена іронія чергується з гострим сарказмом:

... на Україну налетів
 "З-за гір та з-за висоних сизонрилий" —
 І полилася тепла кров братів.
 І рідну землю братні трупи вкрили.
 Гай-гай! Не солов'їною була
 Та вільна пісня в пазурах орла.

(З онтави другої)

Про що співав він, бард? Про мед і гречку...
 А тих, ного в Сибір, на Нолиму,
 Як в прірву гнали, хто поліг костями,
 Тих пом'янути не було кому.
 Про них Боян неложними устами
 Мовчав, немов заціпило йому,
 Мовчав до посиніння, до нестями...

(З онтав третьої й четвертої)⁵⁾

Світличний ставить питання по-франнівському: поет не сміє стояти осторонь від свого народу, а йти і боротися разом із ним. М. Рильський спершу ніби ховався в роздуми про мистецтво, тінав у минуле, у так звані вічні, несучасні теми, але кінець-кінцем не встояв і здався (ходили чутки, що йому вибили зуба підчас другого чи третього переслухування в НКВД), перейшов на славословія комуністичній партії та Москві. "Щоб жити, не гріх і сизонрилим послужити", — саркастично зауважує з приводу цього Світличний, очевидно маючи на увазі відому пісню про Сталіна пера М. Рильського.

Далі Світличний ще більше іронізує (як це дотепно робив Беранже в багатьох своїх піснях, що їх український поет перекладав):

... здоровий глузд, на те й здоровий,
 Що і з лайна видобуває сенс
 І, як теля слухняне, дві корови
 Здоровий глузд — дай Бог здоров'я! — ссе.
 Коли ж ліси вирубують на дрова,
 Здоровий глузд в Сибір не занесе.
 Дурних немає! Хай на ті спонуси
 Ключуть наївні Калинці і Стуси.⁶⁾

Та цією іронією не обмежується автор "Рильських онтав". Перефразовуючи рядки з "Чуманів" (про дощ і мед, і гречку), він записує: "Який

⁵⁾ Сучасність, ч. 10 (1978), стор. 3.

⁶⁾ Там же, стор. 5.

нектар, яні краса й добро тут, Де мрія — пліснявий сухар?" І відразу ж переходить у сарказм, продумано вдаючись навіть до вульгаризмів, після естетичної цитати з Рильського:

"Краса, сестра з мінливими очима,
Ян давній Янус". Скурва твар сестра
Твоя, Бояне. Скурва і причинна.
А ти, апостол правди і добра,
Ти, лицар чести й совісти, мужчина,
Хто ти при ній? Часом не скурвин брат?
Ти не альфонс гугнявий? Хто еси ти?
Загрубо? Я ладен перепросити.

Та не дуже спішить перепрошувати той, хто "сидів на баланді... І в натурі не осягав... нудотний опій грéчок і медів", пізнаючи в'язницю "на власній шкурі". Натомість поет ставить за зразок "Калинців і Стусів", що не кривлять душею, не йдуть служити ворогові, дарма що їх "крутять в гудз, пропедевтичний гудз із болю й нервів". Октави закінчуються зверненням до речників народу:

Поети! Не пишайтеся вінцем
Лавровим. Ваш вінець — терновий,
Позаздрить музі Стуса й Калинця.
... А пісня — довга. Їй нема кінця.⁷⁾

Такий Світличний не лише у творчості, а і в житті. Не визнає він пристосування, щоб, мовляв, ялось вижити і вже потім зробити щось для України чи її літератури. До ворога він ставиться по-нозацькому: дубом стояти проти вітру — не гнутися, як очерет! Така ідея "Рильських октав". Форму октави Світличний опанував досконало, вносячи новий зміст і нові, гнівні емоції.

Не менші успіхи має Світличний і в жанрі сонета, яких досі написав, як згадано, 70, а може й більше. На відміну від шестистопових сонетів Миноли Зерова чи Михайла Драй-Хмари, що мають виразну прикмету, позичену від Ередія (героїчне звучання, урочистість, немовби щось від величально-гучної оди й т. п.), сонети Світличного чотиристопові, простіші, земніші, більш почитні — без видовженої напруги, але з виразною наявністю іронії й сарказму, гумору й сатири. Своєю сучасною буденністю (дарма що і в них є ремінісценції зі світової літератури, що свідчить про начитаність автора), своєю приземністю вони, на перший погляд, звичайні, але зате добре відтворюють радянську дійсність. Колись І. Франко своїми п'ятистоповими "тюремними сонетами", що в нього більше приминають до чотиристопових, успішно зображав в'язничний побут і подарував українській літературі чудові інвентиви на адресу Австрії та Росії. Тепер це не менш блискуче робить Світличний. Тільки в цього останнього в'язнич-

⁷⁾ Там же, стор. 6.

ний побут дуже часто уподібнюється з усією радянською дійсністю, “незамкнутою тюрмою” (слова Т. Шевченка). Така формально-стилістична своєрідність сонетів Світличного.

Надзвичайно широке тематичне поле охоплюють **Гратовані сонети**. Уже “Інтродукція” (чи не за Шевченком?) уводить читача у відповідну атмосферу. Автор підкреслює, що він — “державний злодій”, “живцем вмурований у склеп” — “забаг евфоній”. Його приречена присутність стає поживою “для судових експертиз”.⁸⁾ Самокритичний автор усвідомлює, що він, може, “незграбний... негречний... не мелодійний”. Де ж бо йому бути мелодійним, творячи наспіх, постійно побоюючись, щоб його не накрили численні наглядачі, поспішаючи при першій же нагоді передати написане на волю. Тому в нього є немелодійні вислови, як от “живцем вмурований”, де три губні звуки, МВМ, нелегко й вимовити. Та не робімо донору поетові, що все тани дав добру метафору, — за інших обставин він усунув би отой небажаний збіг приголосних. Натомість виграє Світличний суттю, глибоним і продуманим змістом, новизною субстанції в сонетному жанрі. Зрештою, накопичення тяжко-вимовних звуків у нього трапляється не часто.

Дуже оригінальний сонет “Шмон” — про міліційний обшук. Це слово завдало мені трохи праці. Як інформує Н. Світлична, воно значить “трус”; за іншими джерелами — “обшукувач”. Не знайшовши його в західнослов'янських словниках, я тани виявив його в північно-російських діалектах. У псковсько-тверському говорі воно значить “бездельник”, себто “ледар”. Але в українського поета шмон старанно працює — обшукує ув'язненого, “ножну латну, конну складну, і кожен рубчик”, навіть у рота йому заглядає, чи “баццilia антирежимности”, чого доброго, не звилася собі там сховна. І хоча шмон дуже пильний, “немов... шунає воші”, але “чорта пухлого знайшов”⁹⁾ — як і в нінцевій строфі “Велиного льошу” Т. Шевченка! Правдоподібно поет свідомо, за звуковою подібністю, змішує дві тямки “шмон” і “шмоть” (в оловецькому говорі від “мот”, себто “марнотратець” або “шмоть”, що значить “шмата” чи брудна ганчірна, чи “сволочь”¹⁰⁾ — лайливе слово зі значенням “наволоч”). Ось так бачимо в особі Світличного ще й доброго лінгвіста, що для сатири влучно використовує просторіччя російської мови. І образ міліційного сержанта, що “шмонає”, стає в цьому творі ще яскравішим. Варто додати, що й Гелій Снегірьов ужив дієслово “обшмонали” у значенні “обшунали”: “в малень-

⁸⁾ Гратовані сонети, стор. 13.

⁹⁾ Там же, стор. 18.

¹⁰⁾ М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка* (Москва: “Прогресс”, 1972), том IV, стор. 460.

ній номірчині обшмонали уже догола, заглядаючи в зад ("нагнітесь, раздвіжіте ягодиці").¹¹⁾ Здається, це слово є танок у творах О. Солженіцина.

В'язничний побут, подібно до Франкових "тюремних сонетів", поназано і в сонеті "Вічний шмон" Світличного. Таний обшунувач був за всіх часів у всіх імперіях: у дореволюційній Росії, в цісарській Австрії, під якою гнулася Галичина, а тепер той самий шмон — у всій своїй красі "шмонає" по радянських в'язницях і концтаборах, дарма що вже "шмонали" "спецнатреновані носи" — урядові редактори, "сановні пси, і цензори, старі шакали", які (пробачте, читачу!) "не в заді, в задумах шукали" контрреволюції. І тут же — ще один вульгарний, але незаступний рядок: "Собачий труд під хвіст собаці",¹²⁾ бо шмони знову нічого не знайшли. На прикладі цього сонета бачимо, що вміло використані вульгаризми виконують важливу, незаступну роль в зображенні вульгарної радянської дійсності. Це справді **плєнер**, точний, достотний малюнок доби.

Цикл "Камерні мотиви", з якого були наведені цитати, повний сарназму на адресу в'язничної влади, а метафорично й на всю новітню радянську імперію. Ось один слідчий, вимагаючи зізнання від ув'язненого, погоджується з ним, що справді "відьом нема й не може бути". І тут же серйозно продовжує, питаючи в'язня: "Але нуди ти дів свій хвіст?"¹³⁾ Не лише дотепно, а і вбивчо-сатирично — на адресу радянського "правосуддя"! Автор висловлює навіть сарнастичне співчуття слідчому, якому за всяну ціну

... треба — ніде правди діти —
З лайна собачого зуміти
Державний злочин довести.¹⁴⁾

В іншому контексті та в іншого поета слово "лайно" та ще й із означенням "собаче", може, б шокувало читача. У Світличного ця нібито вульгарність не сприймається як така, бо сама субстанція у творі вимагає "низьких" слів. Не випадково цей сонет і закінчується дотепним зверненням до ув'язненого:

Жалій суддю свого, достоту
Як ми жаліємо повій.¹⁵⁾

Радянське "правосуддя" дістало дуже влучне означення: воно продажне — як повія!

У змалюванні в'язничного побуту діють у Світличного і класичне "вічко", в яке заглядає "недремне око" вартового, і незаступні ґрати, і

¹¹⁾ Г. Снегірьов, "Останнє слово", **Українські вісті** (Детройт), 21 листопада 1979 р.

¹²⁾ **ґратовані сонети**, стор. 18.

¹³⁾ Там же, стор. 19.

¹⁴⁾ Там же, стор. 21.

¹⁵⁾ Там же, стор. 21.

традиційна в Росії параша (цього давно вже немає на Заході), і нахабний крик "Підйом!", і тривалі допити, щоб знесилити чи задурманити в'язня, і "ввесь світ гармонії і світла", що "не вартий мерзлого лайна". Як же бути в такому оточенні? Поет запитує тажон і дає рішучу, гідну людини (в нелюдському суспільстві), козацьку відповідь:

З розпуки, з відчаю, зі страху —
 Покласти честь свою на плаху?
 Вже краще голову владі!¹⁶⁾

Нехай буде смерть, але не втрата людської гідності!

Свобода слова — одна з головних тем у збірці Світличного. Тому в сонеті "Язик" іронічна кінцівка звучить як сильний афоризм: "Потрібен Київ без'язиким! Як язикатим — Соловни!"¹⁷⁾ За Шевченка "на всіх язиках" усе мовчало. За онремими винятками, тепер таке часто буває у столиці України. Вина тут не лише радянської влади, а й українського читача, якому бранувало відваги, коли "унтери критичні нам настрували язики". Цілком слушно звинувачує автор і себе "за реабілітантські жєбри", проголосуючи:

Судить мене. Судить без зиньки,
 Судить — я винен — хоч до "вишки"
 Мене, а заодно й себе.¹⁸⁾

Самокритика, навіть самобичування у Світличного сягає найвищої екстази, бо це ми самі винні, що допускаємо злочини влади. З цього погляду варто навести сонет "Завжди в'язень" (чи не перефраза Франкового "завжди учень — семпер тіро"?) не лише для того, щоб проілюструвати поетове вміння висловлювати сарказм, а й для показу — як будувати досконалий сонет на злободенну тему:

Самі собі будуєм тюрми,
 Самі в них потім живемо,
 Самі себе стережемо.
 Вже тюрем — тьма, а в тюрмах — юрми.

А ми — нічого. Женемо
 За муром мур, за муром мур ми.
 Суботники! Аврали! Штурми!
 Вже й ми — не ми. Воно само

Так снлалося, так повелося
 І так ведеться здавна й досі.
 Сліпо народжені в тюрмі,

¹⁶⁾ Там же, стор. 27.

¹⁷⁾ Там же, стор. 29.

¹⁸⁾ Там же, стор. 33.

Кому поснаржимо? На кого?
 На чорта лисого? На Бога?
 Тюрма ж — своя. І ми — самі.¹⁹⁾

Цього напевне не сталося б, якби всі одностайно, напр., у Києві заговорили українською мовою і стали проти злочинної радянської влади в Україні, що ділила нас на иляси, винористовуючи й нацьковуючи одних проти одних, мовляв, бідних на багатих, а потім знищуючи по черзі. Тому й наступило знелюднення людини. Ще за Української Революції обіцяли комуністи, що “маса наїється хліба, сала, м'яса, і буде правда і закон”. І

... На скором ласа
 Душа наїлась, напилася
 І... рохнає. І в лад, і в тон...
 Їй сниться сало. Сало з салом
 І на похмілля — самогон.²⁰⁾

Дуже своєрідні, властиві лише Світличному, “Намерні мотиви” кінчаються “Сонетом вдячності”. Кожен день дається поетові взнаки, перемелюючи український нарід на московське борошно. Та Світличний не песиміст — він вірить у зміну, в успадзовані, козацькі риси, що Феніксом оживають у тому ніби вже цілком перемеленому народі:

Що буде з того? Кремень волі?
 Чи слина і нвиління кволі?

 ... Буде щось. А — буде!
 Ні сліз, ні ремства, ні огуди,
 Ні роздратовання, ні зла...
 І слава Богу, що сподобив
 Мене для гарту і для проби,
 На згин, на спротив і на злам.²¹⁾

Тана твердість характеру в поета. Як і в інших правозахисників — Святослава Караванського, Валентина Мороза, Леоніда Плюща, Михайла Осадчого, Миколи Руденка, Євгена Сверстюка, Василя Стуса, — їм немає ніңця!

Своєрідний “Триптих свободи”, ніби доповнюючи наведений “Сонет вдячності”, показує поета як правдивого свободоносця. Наводжу перший натрен і другий терцет із “Моєї свободи”:

¹⁹⁾ Там же, стор. 31.

²⁰⁾ Там же, стор. 32.

²¹⁾ Там же, стор. 34.

Свободу не втінати з бою,
Свободу чесности в бою,
Любити те, що сам люблю,
А не підназане тобою...

Несу свободу в суд, за ґрати,
Мою від мене не забрати
І здохну, а вона — моя.²²⁾

Тут поет уже лишає на боці іронію чи сарказм — він урочисто висловлює своє кредо, кредо борця-правозахисника, що більше й більше нашаровується різними новими мотивами у присвятах В. Симоненкові (який не уникнув би в'язниці, якщо б не помер дочасно), Є. Сверстюкові, В. Стусові, сестрі Надії та іншим хоробрим. Обов'язок незламного поета-борця набуває, таким чином, ще сильнішого утвердження. Одночасно не може стриматися Світличний від того, щоб не кинути докору і зневаги Зіні Франко в сонеті "Епітафія":

Ти кинула своє життя.
І душу гвалтом рвуть на шмаття
Самопонаяні прокляття,
Самопрокльонні каяття.

І хоч "минає все" у цьому світі, та не мине заплямлена честь онуни великого Франка:

... не воскресне впала
Душа: ти в неї наплювала,
А інші звинли й теж плюють.²³⁾

Так поет знову повертається до сатиричного осуду — він просто не мислить себе без уїдливої сатири, що червоною ниткою переходить через усю його творчість.

Цикли "Музи і грації", "Ars poetica" та "Мефісто-Фавст" виявляють широну обізнаність їх автора зі світовою літературою. Світличний часто виступає як мислитель і як поет, що вміє добре малювати словом. Напр. у сонеті "Осінь у Пущі-Водиці" він засвідчує свою близькість до верховинних осягів українських неоклясинів:

... владушї
Монархи ніївських земель —
Дуби стоять державно-чинні,
Статечно-впевнені, мужчинні,
Внорінені — не збити з ніг.²⁴⁾

²²⁾ Там же стор. 39.

²³⁾ Там же, стор. 48.

²⁴⁾ Там же, стор. 80.

Справді, яна гарна картина для Рафаеля (його згадано в цьому сонеті), який мав би де “богувати”, насолоджуватися “князівськими багрянлицями”, прислухаючись до “вітрів, варягів невсипущих”! Наведені рядки свідчать про багатогранність таланту Світличного, який уміє орудувати і реалістичною сатирою, і високим стилем клясицизму, добираючи вишукані метафори, незвичайні порівняння (дуби — монархи) чи мальовничі епітети з історіософічним змістом (дуби **державно-чинні** та інш.). До речі, дуб — символ українського народу (у фольклорі).

Особливого успіху сягає Світличний у варіаціях на тему з “Фавста” Гете, якого блискуче переклав Микола Лунаш, донедавна також переслідуваний (нібито лише за те, що — як переказують — сам зголосився до арешту, щоб узяти його, а випустили **невинного І. Дзюбу**). Український поет бере в німецького клясика образ Мефістофеля, розчленовує його на окремі складники, подібні до тих, що були у фіюрера та в радянських вондів, і створює прекрасний цикл “Мефісто-Фавст”, мовляв, “варіації на стару тему”. Дуже вміло влітає автор у тканину своїх сонетів мотиви зі Сквороди, Шевченна і Франна, Бажана й Симоненна та інших сучасників, — усе це знову ж таки для зображення радянської дійсности.

Мефістофель “менджує і тасує”, “мов карти, безчестя, честь, добро і зло”. Для нього “ важливо що, байдуже як”,²⁵⁾ себто мета виправдовує засоби, як сназав ще, здається, інвiзитор Лойола. Сталін байдуже ставився до того, що нілька мільйонів українських селян загинуло від навмисне створеного Москвою голоду в 1932 і 1933 ронах. Його штовхала на злочин єдина мета — перевести колентивізацію; зламавши хребет українсьній нації, селянству, знищити українську еліту, мозок нації, щоб мати безформну отару, якою можуть безопірно керувати поставлені вівчарі, пастихи й чередники — різні Постишеви, Кагановичі, Мельникови, а тепер — Щербицькі. Наша роля в тому “чужім спектаклі”²⁶⁾ — у тій московсьній затії для безоглядного піднорення неросійських народів — була справді дуже “нужденна”. Світличний суворо засуджує цю “нужденну ролю”, а особливо тих, що тікають від боротьби — одні в самогон, інші “головами в плечі” (яна своєрідна метафора!), а ще інші “безхребетністю в закон”.²⁷⁾

У своєму “Кавназі” Шевченно всебічно показав жорсткий імперіалізм російського царату, який посягав навіть на санлю, що йому, бачте, “очі коле і в горлі кістною стає” (перефраза Світличного). Достоту подібне відбувається й тепер, за нашого часу, коли “розперезались Асмодеї” і розвели “у храмах — корчми і бурдеї”, а ми, наже поет, стовід-

²⁵⁾ Там же, стор. 84.

²⁶⁾ Там же, стор. 85.

²⁷⁾ Там же, стор. 87.

сотнові дурні, "за привиди-ідеї" (чи не загірної комуни?) "офірні голови нладем" — по сибірах та уралах! Поет продовжує:

Усе в крові. Куди не ступиш,
За смертю смерть і труп за трупом.
Важливе що. А ян? А ян?²⁸⁾

Світличний інтенсивно мобілізує думку читача, ніби питаючи його, доки ж ми будемо самі "себе дурити? Честь ганьбити?" Для Сталіна, ян для Гітлера, "мільйони — послід, слабодухи, мільйони — кіндер, кірхе, нюхе".²⁹⁾ Ці мільйони, зокрема українські, — не що інше, як "піддослідні нролі", яних "чавлять і чавучать", і тим "дослідам немає краю!"³⁰⁾ Одним словом, важливо що, байдуње ян: для Кремлю мета виправдовує всякі засоби, навіть найжорсткіші, мововбивчі, націєвбивчі, людовбивчі (згадаймо недавні випадки з чудовою мисткинею Аллою Гірською і талановитим композитором В. Івасюном) і т. д. й т. п.

Використовування окремих штрихів з інших поетів у Світличного набуває свідомої пародійности. Так, у циклі "Варіяції на виспівані теми", зокрема у "Воскресінні Бояна", він блискуче пародіює ритм із "Смерти Гамлета" М. Банана, перефразовуючи його ж вислови. Та одночасно попадає тут не лише авторові сталінославних од, а й І. Драчеві та Д. Павличкові (окремі вислови взято з їхньої творчости). Воскреслий Боян у Світличного — це вне не бард неоклясицизму з "Рильських онтав", а збірний, мозаїчний тип українського радянського поета, що не відходить "ні на мікрон від державного компасу", що ніколи не має (бо не сміє мати!) "суперечности з дійсністю", вливаючи відрами "сиropи дозовані" в свою творчість. Розгніваний на таних Боянів, що "піднімаються з попелу Феніксом", поет сарнастично звертається саме до них, новітніх українських Гамлетів:

Допоки ще є в нас "Вітчизна" й "Дніпро"
І мужність римується з благонадійністю,
А скальпель вогненний — з чорнильним пером —
Не буде ніколи Парнас вам Голготою, —
Даремно ви прієте і тремтите.
Відкрито і мужньо цілуйте пантофлю,
На ліру за вами довічний патент.
До чорта усі пересуди й опінії! —
Твердий, як багнет, і прямий, як декрет,
Затвердлий гудрон генеральної лінії.
Вперед же, Бояне! Бояне, вперед!³¹⁾

²⁸⁾ Там же, стор. 90.

²⁹⁾ Там же, стор. 95.

³⁰⁾ Там же, стор. 96.

³¹⁾ *Сучасність*, ч. 7-8 (1979), стор. 45. На підставі нового рукопису,

І Рильський, і Бажан були великими поетами, що наклали свою печать на певні стилі в українській літературі. Гадаю, цього не заперечить і Світличний. Але їхня вислуга перед ворогом, як і теперішня вислуга І. Драча й Д. Павлична, безумовно непересічних і талановитих поетів, глибоко обурює автора "Воскресіння Бояна", що тримається принципу "Убий — не здамся!" Хоча ніде не згадується Леся Українка, її дух витає над войовничою творчістю Світличного. Зате є ніяка згадка про Шевченка. Ось так одного разу до воскреслого Бояна, напр., Бажана, приходять автор "Кобзаря":

Приходить непрохано, владно, — не гостем,
 Не Перебендею, не Кобзарем.
 Приходить суддею, приходять Апостолом
 І пробі! — Бояна за барни бере.
 — Ти що, недовірну, ти, покручив виплоде!
 Медальної слави, як манни, забаг?
 Небесного ланомства? панства велиного?
 Чи гострий язик тобі не по зубах?
 Гвалтовнину музи! Ганьбо мого роду!
 Пощо ти для віхи сановних горил
 Орлині крила обтяв об колоду
 І жванкаєш січну з порубаних крил?³²⁾

Думайте, радянські Бояни, "ганьбо роду", що ви відповісте, коли й до вашої квартири в житлокоопі, з електронними підслухувачами, зайдє Кобзар суддею.

Підходжу до підсумків. Серед поезії правозахисників В. Симоненко, йдучи шевченківським шляхом, був може найбільш відважним речником, але він рано відійшов із цього світу. Найбільш талановита, просто геніяльна Ліна Костенко замовкла: те, що тепер появляється з-під її пера — це лише тінь тих великих здобутків (світлий виняток — поема про Марусю Чурай), що дала вона українській літературі у перших трьох книжках. І. Драч та В. Коротич, талановиті поети, пішли на виразну співпрацю з Москвою — як це робили й роблять сотні інших — і їхні нові твори наче поблідли: написані в дусі соціалістичного реалізму, без таланту, вони просто нецікаві, а до того ще й шкідливі з ідеологічного погляду, бо неспівмірно вихваляють усе російське, принижуючи рідне, українське. Співпрацю з ворогом ці та інші поети запламували себе перед історією. Що більший талант, то більша йому й кара!

Н. Світлична в цьому уривку поправила сьомий і дев'ятий рядки. Автор цієї статті дуже вдячний їй за цю послугу.

³²⁾ Там же, стор. 44-45. Н. Світлична тут також поправила чотири останні рядки — за новим рукописом.

Є ще нездолані Святослав Караванський (недавно випущений у вільний світ), Василь Стус, Ігор Калинець, Михайло Осадчий та інші (про їхню творчість — в окремих статтях). Однак на перше місце серед сучасних поетів-правозахисників треба тани поставити Світличного. Відвага у трантуванні національних проблем, сувора критика московського поневолення, талановите виконання, уміння орудувати клясичними формами й дати новий, свіжий вислів, соновита українська мова, як танож людська гідність, пластично зображена в його творах, — усе це винесло автора **Гратованих сонетів** і **“Рильських онтав”** наперед і наверх. Щойно сазане ніякою мірою не применшує внеску інших творців слова у визвольну боротьбу, але воно одночасно ставить у проводі цього талановитого й героїчного поета, дарма що, на перший погляд, він “без зовнішнього ефекту”.³³⁾ Світличний — це совість українця ХХ-го сторіччя, “совість віку”, як дуже влучно сазав С. Караванський, совість людини, що непохитно стоїть на національних позиціях і своїм талантом, своїми онтавами й сонетами, гідно й по-мистецькому збагачує скарбницю незалежної української літератури. Що більше таких поетів і письменників та й державних діячів, як Світличний, то краще будемо прямувати до остаточного визволення з-під московської залежності — в літературі й державному будівництві.

³³⁾ Юрій Бойко, “Сучасник самоспалених”, **Сучасність**, ч. 12 (1979), стор. 107.

Володимир СКОРУПСЬКИЙ

“ВІЧНА ПРАВДА ВОГНЯМИ БЕЗСМЕРТЯ ЦВІТЕ”

Вічна правда вогнями безсмертя цвіте,
 Кида в марево давнього саяво таємне.

Так висловився поет Борис Оленсандрів в одному із своїх віршів, написаному ще в 1945 р., маючи тоді 24 роки життя. І не помилився, бо доназом стали його життя і творчість, які зцілилися в нерозривну єдність і дали поетові поштовх до споглядання на життя і земну дійсність радше під нутром вічності (*sub specie aeternitalis*), ніж ужиточності (*sub specie utilitatis*). В житті Бориса Оленсандрова янось так силалося, що не життя його поетичність, а навпани — поетичність його життя випереджувала і дозволила йому ще в 1972 р. передбачити пору свого трагічного відходу з цього світу, пишучи:

Буде грудень, і мряна, і сніг.
 І назавжди, назавжди самотньо.

Цим днем став 21 грудня 1979 р. Щоправда, цей день спинив біологічний ритм поетового життя, але він не в силі заморозити його духового світовідчування. Із сторінок його поетичних збірок промовляє набрякле драматизмом і силою творчої образности музично-мелодійне слово, яке не стільни налите фавствісьним мотивом — молодости за всяку ціну, снільни нагадує про короткотривалість хірургічних заходів на те, щоб ніян не забувати про універсальний закон початку і кінця земного існування нонної людини. А над усе в тому слові Оленсандрова немає ні крихітки брехні, власне того найбільшого гріха, який напучує людину не тільки до злочину, але й позбуває її внутрішнього простору для душевного спокою і відчуття життєвої рівноваги. В тому відношенні поет Борис Оленсандрів наскрізь щирий і погоджений з правом, даним Богом, спілнуватися якнайінтимніше з іншими людьми та повністю, якнайвідвертіше себе висловлювати.

Народився Борис Оленсандрів 21 липня 1921 р. в Ружині на Житомирщині. Початок війни застає його в Києві як студента філологічного факультету Київського університету. Маючи тоді 20 років, довелось йому свого повноліття та кристалізації світовідчування досягати у вирі жорсткої й нещадної хуртовини Другої світової війни. Відгомін такого світового катаклізму, а особливо на українських землях, не міг не заванити на чутливий, як семафор, душі поета, тим більше, що прийшлося йому понидати рідні землі і подаватись світ заочі в зовсім п'ятою занрите нінуди!

Ти подивися: п'ятьма все занрила,
 Мов простягла над світом чорні крила
 Зловіща птиця жаху і терпінь. (Відхід — триптих)

"Багрянiли поля, i гармат настороженi жерла вiщували грозу, не-
 вблаганну пророчили смерть, i пiд чорним роз'ятреним небом без надiй за-
 синав мiй ноханий замучений край..."

Та "сонця вогонь золотий на унвiтчаних пагорнах грає" i родить
 тугу, власне тугу, яка нi в вiдчуваннi поета, нi читача не сповнена тра-
 гiзмом, навпаки винлиає подив за таке плястичне зобрання поетом
 незавидноi дiйсности i, замисть смутну i розчарування, навиює естетичну
 насолоду вiд майстерности змалювання ним хижости i лунавства доби. А
 втiм, як хто i вiдчуває в таких вiршах трагiзм, то мусить визнати, що
 такого трагiзму не скривали теж i поети ровесники Бориса Олександро-
 ва, з яких однi, якщо не згинули на фронтах, "на сiрих пасмах дорiг",
 то залишились там, а другi подались на емиграцiю. I в тих i в тих вiдi-
 звались в серцях i в творчостi тi самi военнi страхiття, переживання, налi
 за вкраденою обставинами молодiстю, виниди сумлiння за власну i все-
 нацiональну безпораднiсть.

Вiдмiрюючи шляхи чужими свiтами, добившись до Зальцбургу в Ав-
 стрiї, поет Борис Олександрiв щораз повертається до Шенспiровського пи-
 тання "бути чи не бути". I звiрюється своєму неназваному друговi:

А тепер — весна. До мого краю
 Повертають знову журавлi.
 Тiльки я сiромою блунаю
 По чужiй нерадiснiй землi. (Друговi)

Навiть вночi не може безжурно заснути. Сновидiння перекидають
 його думку з Каринтiї в Україну.

Мерхне пломiнь сузiр. Нiч Каринтiї хмура i темна.
 Над вершинами скель нависає холодний туман,
 Я не можу заснути... Точить мозок мiй думна таємна,
 Чорнi крила жалю до пригаслих торкаються ран.

Десь понинутий степ. Там душа моя чайкою плаче,
 Половiють жита, наче свiтлого моря прибiй....
 У безсоннi ночей знову мариться давнє, дитяче,
 Сiрi пасма дорiг виростають в пiтьми голубiй.

I тi пасма дорiг ведуть його до рiдного саду, де блунають теплi
 тiнi, а вiн по стежцi знайомiй iде i зустрiчає знайомi обличчя, а пере-
 дусiм свою сетру Галину.

Ось i рiдний садок, i сестра вiдчиняє ворота,
 Наче пташка мала, припадає менi до грудей...
 I чи довго, скажни, нам шунати загублену долю

У сумній чужині, чи діндати кінця наших лих?
 Чи, зневанивши все і уста занусивши до болю,
 Нам судилося він по дорогах блунати чужих?

Та поет свідомий, що "помарнованих сил — нізащо не вернуть" і "до коханого Києва всі дороги-шляхи поросли полином", тож і стверджує:

Бо далеко поля, де цвіла наша юність вишнева,
 А дороги чужі в нерозгадану далеч ведуть...

Всі оті ліричні настрої поета, схоплені в добірну лексику і строфічно-структурну форму, хоч і сповиті смутном і жалем, все ж таки стверджують "не тільки невблаганну властивість життя, завданням якого завжди є рух вперед, але й засвідчують, що окрасою тієї невблаганности є мрія — ота відтінь можливого, яна якщо не здійснюється, то принаймні будить асоціативні порівняння та добивається високомистецької образности". (Марія Гарасевич). І, власне, в тому аспекті Борис Олександрів у зальцбурзький період часу, видавши збірну "Мої дні" (1946), звернув на себе увагу й таних критиків і літературознавців як Григорій Шевчун (він же й Юрій Шерех) і Юрій Клен. Григорій Шевчун писав: "Лірична обдарованість автора незаперечна. Він уміє схоплювати ледь відчутний настрій, він легко й плавно володіє нанонічним післяромантичним віршем, він часом добре композиційно будує поезію, даючи вмілу пуанту в кінці (Юні, Замон), він уміє надати події дня загальнішого звучання, творячи річ неодноразового сприймання (Пісня). Мова його поза окремими ляпсусами культурна, рима витримана й багата".

Юрій Клен писав: "Вірш його плинний, мелодійний, музичний, ллється, як потічок, не знаючи загат. Може не буде перебільшенням сказати, що він є наймелодійнішим з наших поетів, бо ту легність, крилатість вірша знайдемо хіба в Сосюри. Ті вірші так і просяться на музику".

Зальцбурзький період творчости Бориса Олександрова у збірці "Мої дні", настроїв якої далеко пізніше він окреслив як "Із доріг і пожарищ", зазначивши роки 1941-1946, ввів його в широке коло еміграційних поетів. Та водночас в тому часі наблизилось поголовне переселення бездержавних втіначів за океан.

В неznаний світ пливе мій вутлий човен,
 А моря глиб за валом котить вал...
 У сіті хвиль заплівся місяць повен,
 То засія, то згасне, як опал...

Грай, море, грай! Ноти зелені гриви,
 Благослови — на втіху, чи на згин!
 Десь в далині лишились рідні ниви,
 А чужина гірнава, як полин...

І, власне, тією чужиною для поета стала Канада, зокрема місто Торонто. Час не для лірики, не для осмислювання і перетворювання на

поетичну образність психічно чужої ментальності нанадської дійсності. Тут в першій мірі на початку треба було змагатись за голе себевлаштування, за хліб насущний. Поет не скривається із своєю безпорадністю, навучи:

Я навчився мережати вірші. Але жити, на жаль, не навчивсь.

Ми снажемо — не навчивсь, бо нема школи життя, життя саме є школою життя, якої до смерти ніхто не закінчить. А тим більше для нас українців, які в основному є вихідцями із села, місто завжди є мало зрозуміле і його урбаністичні мотиви в письменницькій творчості рідко зображені. Не дивно, що й в Олександрова місто — це:

Канали вулиць нашлають прогаром
І тьмаво сяють вікна — більма днів.
Гранітних веж німучі простори
До світла гріють спини...

мости

Наставили скорботно-чорні ребра,
і сплетені суглоби —
чекають благости з пронурених висот.

Тож у поета постійно родиться туга за сонцем, за природою, хоч і те сонце в зібраних віршах за роки 1945-1965 у збірці "Туга за сонцем" ясніло не часто. А ясніло не часто, бо Батьківщина —

Далена Ти, далена, овіяна грозою,
За синіми лісами, за горами у млі.

І Борис Олександрів прозою вводить в місто іншого героя — загядного і дотепного професора Свирида Ломачну. За висловом А. Юриняна цей герой "хитруючи педагогічно, починає піднімати прижмуреним оном негативні риси серед громади своїх земляків "інтелігентів і колоінтелігентів", які саме тоді втягалися в соціально-психологічний процес поспішного оміщанювання. Гумор і сарказм стають літературним мільє його фейлетонів, в яких виступає критика звичаїв зануреного міста на тлі безбарвного морону та нарікатурні типи того роду, що художник Морона, поет Півень, маїстер Холевна, футболіст Стеф'юк, претенсійна псевдоінтелігентна Марта й інші". На думку А. Юриняна, гумор у творах "Свирид Ломачна в Канаді" (1951) і "Любов до ближнього" (1961) є "сповідно-серйозним, навіяним лукавством, якого характерною рисою є не тільки хитрування у міжлюдських взаєминах, але й шляхетна доброзичливість напучувати читача до схоплення тонкої іронії і планати там, де варте сміху, а сміятися знову там, де варте плачу".

Марія Гарасевич в гуморесках Свирида Ломачни високо цінує багатство його мови, якою він володіє "гнучко, легко і нольоритно. Природність його гумору лежить у самому внутрішньому сприйнятті подій, ситуацій, спостережень наших буднів". А Олекса Гай-Головно відчуває Ломаччиний гумористичний фокус у прямому дзеркалі і його героїв здибає

вдома, в народніх домах, на академіях, на відтинках культури чи мистецтва "повнокровними, кричучими у повній своїй силі".

Ми скажемо, що Ломачин сарназм є сміхом крізь сльози, а не цинічною чи непоблажливою пародією, він доходить до серця читача, примушує його призадуматися і засоромитися, добавучи часто в зображених персонажах себе самого. Від того гумору віє більше сумном, ніж гірким сміхом, а в тому сумтну відчуваємо тугу за красою життя й людського серця на тлі невідрадної емігрантської дійсності.

Слід сказати, що, за час доволі довгого перериву в появі наступних поетичних збірок Олександрова, він не притупив поезійного пера, тільки його сповільнив. Причин до цього було декілька. Перш за все одруження і заснування домашнього вогнища з Світлою Вануловською — теж поетесою під псевдонімом Світлана Кузьменко, прихід на світ двох синів: Бориса і Лесика, та побивання за осяги наукових ступенів. В 1962 р. здобуває він на Оттавському університеті ступінь бібліотечного бакалавра, а в 1968 р. — ступінь магістра славістичних наук на тому ж університеті. А поява в 1967 р. його збірки "Туга за сонцем" завдала милого розчарування всім тим, що його довгу поетичну мовчанку пов'язували з його повільним відходом від поезії.

"Туга за сонцем" — це туга за рідною землею, за вільною батьківщиною. Своїм настроєм вона перекликається із його попередньою збіркою "Мої дні". У ній є ще далі ностальгічні нотки, ще шукання серця, якому б можна довірити свій біль, ще банання залишити чужину, якою б принадою вона не була. Поетові не дають споною думки про те, що діється там, як змінилися місця його дитинства і молодости, що сталося з близькими і рідними йому людьми.

Марно, залишена, гаряче молишся,
 Руки тремтячі звела над загравою.
 — От і добилися... І доборилися —
 Все заливає червоною лавою...

Для поета "незбагнута синява неба — наймудріша з усіх мудрощів" і "той блажен, хто несе романтику крізь тумани життя". Визволення батьківщини, якщо не вдасться нам, мусить вдатися нашим нащадкам, і поет співає про це в "Колісковій", присвяченій синові Борисинкові.

Тужачи за сонцем, Борис Олександрів прийшов до переконання, що життя замикається в колокрузі, у вічнозмінному колі ілюзій. І власне наступною збіркою видає зібрані поезії за роки 1968-1971 під назвою "Колокруг". У тій збірці для поета "найгірше — це загинути безслідно". Її панівними темами — це розлука, самотність, старість, смерть. Теми вічні. Поет їх трантує під кутом філософсько-чуттєвим, у споглядальному тоні, в якому закладена постійно хвилююча трагедія людини, що вне з народженням приречена на смерть, на постійну внутрішню самотність і проминальність її земного часу. У віршах цієї збірки, понурих темою,

сумовитих настроєм, завжди б'є струменем теплого світла любов до життя та тверда віра у духовий слід, який людина залишає в колокрузі чи то часу і простору, чи в непроминальній духових надбань.

У тій збірці не відстає своєю майстерністю вислову й любовна лірика. Для неї характеристична ширість, витонченість почуттів і слова, настроєвість, музичність і виразна пісенність. Поет не виминає теж і патріотичної тематики, але як не інакше від фразеологічних борзописців. В них немає ні позованого патосу, ні бойових занклинів, б'є з них національний дух, схвильованість не лише за українську людину, але й за українську національну трагедію. До таких віршів у збірці належить "Поет на Соловах", "1933", "Прощання з князем" і інші.

Донір з боку деяких критиків Олександрову за те, що вони воліли б в його творчості "більше сонця, ніж хмар, більше весни і літа, ніж осени й зими, більше хвали життю, ніж згадок про смерть", не залишався без відгомону в душі поета. У передмові до збірки "Колокруг" Борис Олександрів висловився: "Укладаючи збірну, я зауважив, що поза кількома віршами загальний тон її вийшов сумніший, ніж я того хотів би. Це — на сповидну користь критики, яка напевно не забариться зробити мені закид у песимізмі — сповидну тому, що в противагу загально поширеній думці песимізм, як світогляд, нічим не гірший за оптимізм, особливо в галузі мистецької творчості".

І готуючи нову збірну, поет дає їй заголовок "Камінний берег", власне берег, де ілюзії було вже мало, зібравши в ній усі вірші, написані в р.р. 1972-1975. У підзаголовку підкреслює, що це поезії про любов, про життя і смерть, а на своє виправдання пише вірша "Апологія".

Ця книжка вийшла знов така сумна,

Що за сторінкою гортаючи сторінку,

Я наче п'ю терпкий остій вина,

Настріплого на руті чи барвінку.

І водночас заявляє: "Я міг би бути більше стурбований, якби мені закинули нещирість..., але зібрані тут поезії не дають для цього підстав". Справді трудно присісти до поетової щиросердечної сповіді:

Не боліти за марні згуби,

Не двоїти свої страждання,

Треба вміти, стиснувши зуби,

Умирати ледь-ледь зарання.

Крім оригінальної високомистецької творчості поет Борис Олександрів торнався й чужих пісень і у відгомоні власному їх перекладав українською мовою, знаючи, що "є світлі розуми, є душі осяйні". Перекладав їх майстерно з білоруської, англійської, французької та російської мов. Кожна його збірна збагачувалась таними перекладами і звертала увагу нашої критики на їх високу майстерність та висловлювала поетові признання за тонке щліфування кожного власного і перекладеного вірша у самоцвіт;

А музичність його поезій така віртуозна, що й не диво, що приблизно 70 його віршів покладали на ноти такі композитори як Григорій Китастий, Евсевський, Годзяцький, Весоловський, Шуть, Бородієвич, Недзвецький та інші.

Кожну поетичну збірку, надзвичайно естетично видану, прирашають майстерно вионані обкладинки та оригінальні задумом ілюстрації роботи широковідомого мистця Мирона Левицького, сердечного друга Бориса Олександрова.

Поет Борис Олександрів, стрічаючи “Мої дні” серед доріг і пожарами, ні на мить не зрінся “Тути за сонцем”, коли сонце ясніло не часто і то власне у “Колонрузі” — отім вічнозміннім колі ілюзій, щоб дійшовши до “Камінного берега”, де ілюзій було вже мало, відбути “Поворот по сліду” і в фінале сназати нам:

Зима, зима! Пора на білі вірші,
На білі сни, що мають гожий зміст.
Гірні слова — летить собі, найгірші,
У синій вир, бо снажуть — песиміст!
І так тебе в малій обмежуть смузі,
І так тебе в тісну запхають кліть,
Що просто плач. Я, звісно, винен, друзі,
Але прошу: суворо не судить!

Микола СТЕПАНЕНКО

ЛІТЕРАТУРНА КРИТИКА І КРИТИКИ В ПІДСОВЕТСЬКІЙ УКРАЇНІ ПІСЛЯ “ШЕСТИДЕСЯТНИКІВ”

Це вже давно відома істина, що рівень художньої літератури усякої нації визначається рівнем її літературної критики. Майже неможливо будь-якій національній літературі вирватися з провінційно-колоніального становища й вийти на осяйні вершини світової культури без високо розвинутої професійної, теоретично обґрунтованої національної літературної критики. Цей висновок майже повністю прикладається до понад шістдесятилітнього періоду підсоветської української літератури. Після короткотривалого пореволюційного розвитку й бурхливого змагання та творчих дискусій різних шкіл і напрямів у 20-х роках настає мертвою доба “вікторій” сталінського режиму з його догматично-доктринерським соціалістичним реалізмом. І знову ж — у роки всебічної відбудови національного життя після нахливиких спустошень Другої світової війни, зокрема в роки відносної “відлиги” після смерті Сталіна, в роки “всенародного піднесення духу свободи й розквітості, духу дерзання і творчості”¹⁾, в ці роки титанічними зусиллями молодих критиків-новаторів Івана Дзюби й Івана Світличного та їх послідовників відвалено цвинтарну глибу від могили української національної критики й покладено основи для її відродження та приходу до літератури високоосвіченого й винятково обдарованого покоління “шестидесятників”.

Заледве коротких п’ять років — від кінця п’ятидесятих до початку шестидесятих років — тривало це відродження, бо вже в червні 1962 р. на засіданні президії Спілки Письменників України під головуванням Юрія Збанацького започатковано і розгром новаторської національної критики і шестидесятників узагалі, обмеживши й без того “нуцу” свободу творчості й посиливши партійну цензуру. Як і за часів лихої слави сталінщини, вибрано випробуваний поліцейний метод знеславлення, наклепів і фальшивих обвинувачень провідних діячів та застрашування їхніх послідовників. Так, наприклад, у повідомленні про це засідання президії СПУ, що було надруковане в “Літературній Україні” ч. 52 за 29 червня 1962 р., Івана Дзюбу прирівняно до “випадкових або й безвідповідальних” людей, непотічних і непередготовлених говорити “про сучасну радянську літературу” “Досить назвати, наприклад, — говорилося в тому повідомленні, — недавні

¹⁾ Іван Світличний, “У поетичнім носмосі”, “Дніпро”, ч. 4, 1962, стор. 147.

гастролі до міста Львова молодого київського критика І. Дзюби. Демонструючи свою теоретичну незрілість, І. Дзюба вдався до безсоромної самореклями, перенурчення справжнього стану сучасної української літератури, політично хибних тверджень. Президія СПУ рішуче попередила І. Дзюбу, що така поведінка може поставити його поза Спілною письменників.²⁾ За наслідками цього "рішучого попередження" не довелося довго чекати, бо після того засідання ім'я Івана Дзюби і його послідовників зникло із сторінок літературних видань, а якщо й появлялося, то не у зв'язку з обговоренням творчості письменників молодого покоління, а у зв'язку з літературознавчими й історико-літературними темами.

**

Офіційним партійним гаслом до безоглядного й тотального розгрому письменників-новаторів була промова Нікіти Хрущова під час зустрічі "керівників партії і уряду з діячами літератури і мистецтва", що відбулася 8 березня 1963 р., в якій він підкреслював, що "в питаннях художньої творчості Центральний Комітет партії добиватиметься від усіх... неухильного проведення партійної лінії".³⁾ Цей виступ започаткував "ланцюгову реакцію" партійних громил від літератури: вже 8-го квітня 1963 року в Києві відбулася нарада "активу творчої інтелігенції та ідеологічних працівників України", скликана Центральним Комітетом Комуністичної Партії України, а 19 квітня — відкриті збори комуністичної ячейки при Спілці Письменників України з прокурорськими виступами правовірних апаратників або вже раніше залянаних пристосуванців з числа письменників середньої і старшої генерації. Про наступні місяці й роки та події найліпше висловився у своєму щоденникові Василь Симоненно, що 21 червня 1963 р. записав так: "Ледве не задихнувся в пороховому диму ідеологічних баталій. Реалізм одержав чергову вікторію, не творами, правда, а адміністративними заходами..."⁴⁾ Але остаточний розгром шестидесятників стався з "братньою" допомогою москвських письменників і критиків під час зустрічі з українськими молодими літераторами в Москві в червні 1965 р., на якій москвський критик Дмитрій Седих, підтриманий Ігорем Дзеве-ріном, гостро засудив статтю Івана Дзюби про творчість Василя Голобородька.

Недовготривале, але дуже плідне й перспективне відродження національної критики в Україні, що намагалася вивести українську літературу з її колоніально-провінційного загумінку на широкую дорогу світових літератур, було остаточно заглушено й знищено. Тому й не дивно, що

2) "Літературна Україна", ч. 52, 29 червня 1962 р.

3) "Літературна Україна", ч. 21 за 12 березня і ч. 22 за 15 березня 1963 р.

4) Василь Симоненно, "Берег ченань", вид-во "Пролог", стор. 177.

вже на початку 1965 р., підсумовуючи дискусії на засіданні секції критики Спілки Письменників України, тижневик "Літературна Україна" в числі 12 за 9 лютого 1965 р. писав: "Останнім часом надто мало критиків, особливо провідних, які можуть порадувати читачів своїми статтями в журналах та газетах. Не чути принципового й кваліфікованого слова критиків при обговоренні нових творів, які з'явилися за останній рік... Гірше те, що й теоретичний рівень багатьох критичних писань такий низький, що його не можна назвати навіть посереднім".⁵⁾

**

За п'ятнадцятиліття, що проминуло від тих понурих часів, зокрема за останніх два з половиною роки (1978, 1979 і за шість місяців 1980 р.), становище значно погіршилося. Після згадуваної вище промови Нікіти Хрущова 8 березня 1963 р. правління Спілки Письменників СРСР наспіх склиало свій IV пленум, на якому Любомир Дмитерко, роблячи ганебний вірнопідданський донос на молодих українських письменників-новаторів, мабуть, непродумано й ненароком, сказав і тану й дотепер злободенну правду: "На жаль, в Україні вже санраментальною стала фраза: "Критика відстає".⁶⁾ Однак докладний перегляд рецензій і літературно-критичних матеріалів, що були надруковані в трьох найбільш важливих літературно-мистецьких журналах ("Вітчизна", "Жовтень" і "Дніпро"), а також в органі Інституту Літератури ім. Тараса Григоровича Шевченка при Академії Наук УРСР і Спілки Письменників України — місячникові "Радянське літературознавство", приводить до переконливого висновку про те, що в Україні під сучасну пору національної літературної критики НЕМАЄ. Натомість, як признається Григорій В'язовський в журналі "Радянське літературознавство" ч. 11 за 1978 рік (стор. 8-а), є тільки "складова і невід'ємна частина критики загальносоюзної".⁷⁾ Після докладного її вивчення годі визбутися враження від того, що рецензії й літературно-критичні огляди в названих вище журналах є лише перекладені з російської на українську мову загальносоюзні партійні стереотипи.

Ці стереотипи стали особливо різкими й убивчо нудотними після окремої постанови Центрального Комітету КПРС "Про літературно-мистецьку критику", що була опублікована 25 січня 1972 р. Варто відзначити, що певного роду нововведенням було бодай те, що дослівний текст цієї постанови не був відразу ж передрукований літературно-мистецькими жур-

⁵⁾ "Літературна Україна", ч. 12, 9 лютого 1965 р.

⁶⁾ Любомир Дмитерко, "Революцією мобілізовані й поклинані", з виступу на IV-му пленумі правління СП СРСР, "Літературна Україна", ч. 27, 2 квітня 1963 р.

⁷⁾ Григорій В'язовський, "Літературна критика", "Радянське літературознавство", ч. 11, 1978, стор. 8.

налами, а в лютневому числі журналу "Радянське літературознавство" за 1972 р. появилася тільки українськомовна версія офіційного повідомлення, в якому були вичислені такі понад півстолітні "гріхи" всесоюзної літературної критики:

"Багато статей, оглядів, рецензій мають поверховий характер, відзначаються невисоким філософським і естетичним рівнем, свідчать про невміння співвідносити явища мистецтва з життям. Досі в критиці виявляються примиренське ставлення до ідейного та художнього брунгу, суб'єнтивізм, приятельські і групові пристрасті. Іноді публікуються й такі матеріали, в яких дається невірнa картина історії радянського і дореволюційного мистецтва, упереджено оцінюється окремі художники і твори. Критика все ще не досить активна і послідовна в утвердженні революційних, гуманістичних ідеалів мистецтва соціалістичного реалізму, у викритті реакційної суті буржуазної "масової культури і декадентських течій, у боротьбі з різного роду немарксистськими поглядами на літературу і мистецтво, ревізіоністськими естетичними концепціями.⁸⁾

Якщо з поданого вище переліку недомагань літературно-мистецької критики виєлімінувати суто публіцистично-партійні "заклинання" про "революційні ідеали мистецтва соціалістичного реалізму", "викриття реакційної суті буржуазної "масової культури", "боротьбу з немарксистськими поглядами на літературу і мистецтво" тощо, які стосуються завдань агітації й пропаганди, то стане очевидним, що справжньої ЛІТЕРАТУРНОЇ І МИСТЕЦЬКОЇ критики тани не було й немає. Бо яка ж це літературно-мистецька критика, якщо її найхарактерніші жанри: статті, огляди й рецензії "мають поверховий характер"? Або якщо ці жанри "відзначаються невисоким філософським і естетичним рівнем" і свідчать про фахову непідготовленість, "невміння"? Або якщо ця критика захвалює літературну манулятуру й культивує "приятельські і групові пристрасті"? Чи якщо ця критика спотворює історію літератури й мистецтва, вининачаючи, як ворогів, або замовчуючи визначні імена й шедеври єдиного культурнотворчого процесу недалекого минулого й сучасного, на батьківщині і поза нею?

Тана з дозволу сказати "літературно-мистецька критика", а точніше — ділянна партійної публіцистики, агітації й пропаганди, — існувала й існує в підсоветській Україні ось уже шістьдесят п'ять років з невеликими перервами на початку двадцятих і шестидесятих років. Критиків-новаторів — Івана Дзюбу, Івана Світличного, Євгена Сверстюна і їхніх послідовників та високоталановите молоде покоління письменників-шестидесятників і було заглушено та розгромлено власне за те, що вони на-

**

⁸⁾ "Рад. літ-во", ч. 2, 1972, стор. 3.

дібно шукали, знаходили і прокладали нові шляхи для всіх родів і жанрів сучасної української літератури з метою вивести її з колоніально-провінційного животіння й визволити від ілюстрування чергових гасел т. зв. генеральної лінії партії. На шляху тих пошунів шестидесятники здобулися на справжній творчий і громадянський подвиг, що був не під силу застрашеному й пристосуванському поколінню часів "культу особи" Сталіна. Насамперед, вони сміливо виступили на захист свободи творчості й невтомно розширили її горизонти і цим піднесли до нових висот власного й загального духового переродження, заперечуючи рабське наслідування чужих зразків і безбарвних шаблонів недалекого минулого. Вони постійно підвищували свій загальний інтелектуальний рівень і професійні вміння, витворюючи новий стиль, збагачуючи свою мову, висловлюючи оригінальні думки й глибокі філософські розважання. Вони любовно вивчали й використовували мистецьку спадщину недалекого періоду "розстріляного українського відродження" 20-их років, уперто змагалися за повну реабілітацію наших і загальнолюдських культурних надбань і традицій та за повернення народові "цілих духових континентів", "відібраних у нього у період культу особи".⁹⁾ Вони культивували пильну увагу до людських почуттів, наголошували потребу затіснення зв'язків з народом і чесного слухання його інтересам на основі вивчення й відображення комплексної проблематики новітнього суспільства. Вони пропагували відродження й розвиток занедбаних або спримітизованих жанрів пейзажної й інтимної лірики та справжньої пенучої сатири. Вони рішуче поборювали графоманство, літературну неохайність і теоретичну та творчу немічність, безпристрасність, схематизм, "натуралістичний нуднопис"¹⁰⁾ тощо.

Коли порівняємо всі творчі позитиви шестидесятників із переліком помилок, недотягнень і вад літературної критики, хоч би наведених у постанові ЦК КПСС з 25 січня 1972 р., то побачимо, що їхня творча діяльність зовсім не суперечила загальникам партійних постанов і інструкцій, а радше змагала до поліпшення невідрадного стану літератури й літературної критики. Гріх шестидесятників був у тому, що вони, мабуть, наївно повірили в нові гасла партії й енергійно взяли за вичищення "Авгієвих стень" сталінського соціалістичного реалізму якраз в українській літературі і цим об'єктивно сприяли вивіщенню національної самосвідомості й зміцненню національної гордості. А це ж дозволено тільки для духовості й культури "старшого брата"!

**

⁹⁾ Іван Світличний, "Напередодні історико-літературного синтезу", "Дніпро", ч. 12, грудень 1964 р., стор. 144-145.

¹⁰⁾ Іван Дзюба, "Сучасність і література", "Вітчизна", ч. 2, 1959 р., стор. 162.

В ножному випадку, через сім років після розгрому шестидесятників знову актуальною стала “крилата фраза” Любомира Дмитерка, висловлена ще на IV-му пленумі ЦК СРСР у березні 1963 р., — “Критика відстає”. Та і як же вона б не відставала, коли вирубано й затоптано найліпші, найсвіжіші і найсильніші паростки вічного українського генія!? Редакції важливіших українських літературно-мистецьких журналів добре знали й усвідомлювали собі справні причини “відставання” критики й довго роздумували над тим, що і як сказати, припізналися із своїми коментарями на постанову ЦК КПРС. Щойно у березневому числі “Вітчизни” за 1972 р. появилася редакційна стаття “Високий обов’язок”, в якій наївно запитувалося:

Чому ж сталося так, що літературно-критична сотня української письменницької організації (сьогодні сенція критики нараховує в своєму складі рівно 100 осіб) опинилася, за загальним переоцінюванням, не в голові колони, а десь ніби в ар’єргарді!¹¹⁾

Дійсно: суцільний парадокс — є в Україні аж СТО критиків, а національної професійної критики немає! Або, висловлюючись ідейно-витриманим стереотипом, вона постійно “відстає”! (В редакційній статті “Вітчизни” на стор. 160-ій сказано ще сильніше про “традиційне відставання критики” — підкреслення моє: М. С.). Роздумуючи над питанням, “чому ж сталося так?”, редакція, однак, не вгадує на дійсні причини, а лише говорить про наслідки: “нваліфікована автура” “самоусунулася від полемік і битв”, “газетно-журнальна царина оголилася”, “вануум заповнили аматори”, “кращі літературно-критичні кадри саме тоді поспішно академізувалися” (тобто: писали й захищали дисертації та одержували кандидатські й докторські звання і писали для видавництва т. зв. “закриті рецензії”, що не робили їм клопотів і оплачувалися значно вище), “добротні і ґрунтовні рецензії професійних критиків зникли зі шпальт літературної періодики”¹²⁾ і т. п. І тільки, здається, мимовільний натяк про “середній вік” критиків прозраджує дійсну причину — розгром творчої молоді:

Середній вік члена сенції — 55 років. Тридцятилітніх немає зовсім. До сорока років — лише п’ятеро. До п’ятдесяти років — 24, а решту три чверті списку складають почесні професори й донтори, академіки й пенсіонери.¹³⁾

Та й не тільки розгром критиків-новаторів і молодого високо обдарованого покоління письменників узагалі. Є й залишилася далі ще одна поважна причина, яку намагалася направити постановою ЦК КПРС у всесоюзному масштабі, визнавши “доцільним створити масовий літературно-критичний і бібліографічний журнал” “з метою дальшого поліпшення критико-бібліо-

11) “Вітчизна”, ч. 3, 1972, стор. 159.

12) Там тани, стор. 160.

13) Там тани.

графічної справи і пропаганди художньої літератури".¹⁴⁾ Нав'язуючи до визнання цієї доцільності, редакція "Вітчизни" сором'язливо запитує: "То, може, й нам пора утворити новий, бойовий і оперативний орган критико-бібліографічної й книгознавчої справи?"¹⁵⁾ На цьому несміливому запиті все й закінчилося. Але варто пригадати, що навіть у роки сталінського терору такий спеціалізований журнал літературної критики проіснував цілих дванадцять років, маючи різні назви ("Критика": 1928-1932 рр.; "За марксо-ленінськуну критику": травень 1932 — грудень 1935 рр.; "Літературна критика": 1935-1940 рр.).

За вісім років від згаданої вище постанови ЦК КПСС "Про літературно-художню критику" становище в цій царині не змінилося і не могло змінитися. Немає й далі "добротних і ґрунтовних" проблемних статей, оглядів, літературних портретів, розгорнутих рецензій, вичерпних аналізів книжок або одного лише твору, бо професійні критики зникли або замовкли. В статті Р. Горбовця, що була надрукована в журналі "Радянське літературознавство" ч. 9 за 1978 р. під назвою "Розмова про рецензію", подано, що в 1978 р., тобто через шість років після постанови ЦК КПСС, було тільки 114 членів секції критики СПУ ("приріст" на 14 осіб...). З них "на сторінках "Вітчизни" протягом цього року виступають лише 15-17. Та ж сама картина і в інших журналах".¹⁶⁾ За даними редактора відділу критики та бібліографії журналу "Дніпро" Володимира Мельника, на які посилається Р. Горбовець, в шести республіканських літературно-мистецьких журналах ("Вітчизна", "Жовтень", "Дніпро", "Прапор", "Радуга" і "Донбас") щорозу поміщують "приблизно 350 рецензій, тоді, як нових книжок з'явилося понад 500".¹⁷⁾ Це виносить приблизно 5 рецензій на одно число журналу! Але справа навіть не в кількості. Ось що пише Р. Горбовець про якість тих рецензій на основі обговорення стану рецензування книжок у журналах, що відбувалося на засіданні Комісії критики й теорії літератури СПУ 14 червня 1978 р.:

... Багатьом авторам бранує і життєвого, і творчого досвіду, часом у їхніх виступах відчувається незрілість поглядів, недостатність соціологічних знань і професійної підготовки. Слабна теоретична озброєність, поверхова обізнаність у літературі, говорить Е. Адельгейм, призводить до того, що рецензенти відкривають часом "нове", що було вже відоме літературі 30-40 років тому... Навіть критики з досвідом не завжди досягають переконливої характеристики художнього твору як цілісного організму. Не завжди вдається рецензентам проникнути в творчу

14) "Радянське літературознавство", ч. 2, 1972, стор. 5.

15) "Вітчизна", ч. 3, 1972, стор. 166.

16) "Радянське літературознавство", ч. 9, 1978, стор. 94.

17) Там тани.

індивідуальність поета чи прозаїна, відчуті особливості його хисту... Загальний тон рецензентів переважно поблажливий, компліментарний,... критика обережна й лагідна... Автори подібних відгуків, не вмюючи ні аналізувати твір, ні мислити самостійно, вдаються до штампів, оперують готовими "блонами". Особливо безпорадні вони перед ліричною поезією. За спостереженнями М. Слобошпицького, взагалі найслабшими є рецензії на поетичні твори..."¹⁸⁾.

Така непроглядна картина не тільки з рецензіями, що за висловом Р. Горбовця є "найбільш мобільний різновид критики", бо "вона першою з критичних жанрів потрапляє в поле зору читача, першою справляє вплив на його смаки, формує літературні запити".¹⁹⁾ Літературно-критичні збірники й монографії (їх, наприклад, за статтею Григорія В'язовського в "Радянському літературознавстві" ч. 11 за 1978 р., стор. 8, у попередньому 1977 році видано аж понад півсотні!) майже нічим не відрізняються від рецензій, писаних переважно авторами-ровесниками, що не мають відповідної теоретичної підготовки, бо в університетах і в інститутах і до цього часу або ще не викладають курсів літературної критики та її історії, або, якщо й викладають, то за принагідними нотатками, не маючи науково опрацьованих підручників. Існує ще одна правда, яку майже гумористично висловила талановита поетеса Наталка Білоцернівець під час обговорення проблем української поезії семидесятих років, улаштованого відділом критики й бібліографії журналу "Дніпро":

Мені здається, критика наша — нарівні поезії, тобто про посередні твори — посередні статті чи рецензії. Шкода, але це так."²⁰⁾

Семидесяті рони, якщо порівняти їх з попереднім десятиліттям, за одностайним поглядом учасників тієї дискусії, на жаль, ще не виловили поетичних "зірок" і яскравих творчих індивідуальностей. І ледве чи й виловлять, бо задушено оту атмосферу "всенародного піднесення духу свободи й рознутости, духу дерзання і творчості" (Іван Світличний), бо знову запанували страх і пристосуванство, бо навіть слово "шестидесятник" прийнято вже заміняти фразами "наздогад буряків", описовими поняттями або й просто замовчувати. Ось, наприклад, згадуваний уже молодий критик Михайло Слабошпицький, рецензуючи нову збірку Миколи Вінграновського "На срібному березі" (1978), боїться навіть назвати його шестидесятником і пише:

Микола Вінграновський належить до того покоління поетів, що й Іван Драч, Борис Олійник. Вони, безперечно, впливали не

¹⁸⁾ Там тани.

¹⁹⁾ Там тани.

²⁰⁾ "Дніпро", ч. 7, 1978, стор. 150.

тільки на своїх літературних ровесників, а й на старших колеґ і на тих, хто згодом пішов у поезію слідом за ними".²¹⁾

Виходить, що **безіменне** те покоління і його можна вже розпізнавати тільки за прізвищами поетів. Але навіть і сам Іван Драч, пишучи про своїх одноплемінників, зокрема про Ліну Костенко і її твори з 1956-57 років, не відважиться вже згадати про шестидесятників:

Десь тоді голосно заявила про себе і Ліна Костенко. Може звідси і почати генеалогію найновішого потоку нашої поезії.²²⁾

Ще добре, що мав сміливість назвати цей велетенський творчий подвиг "найновішим потоком...".

**
*

Через вісім років після постанови ЦН КПСС й неспівомовного натяку редакції "Вітчизни" про потребу утворити новий журнал "критико-бібліографічної й книгознавчої справи" нічого не змінилося й на цьому відтинку. Відділи критики й бібліографії головніших журналів ("Вітчизна", "Жовтень", "Дніпро", "Прапор") дуже немічні й очолені критиками пристосованського хову. В трохи щасливішому може становищі тільки відділ критики й бібліографії журналу "Дніпро", бо його керівник Володимир Мельник навіть відванжується на особисту ініціативу: влітку 1978 р. він улаштував "дискусійний клуб" — обговорення проблем "української поезії останнього призову" (!) з участю молодих критиків і поетів: Наталки Білоцерківець, Лади Федоровської, В'ячеслава Брюховецького, Тараса Салиги і Михайла Стрельбицького. Деякі з висловлених ними думки позначені віяннями сміливості й ориґінальності їхніх попередників — шестидесятників. Вище була наведена дотепна думка Наталки Білоцерківець про посередній рівень критики, зумовлений посередніми віршами. В іншому місці вона похвально відгукнується на "деяке відродження потягу до експериментування".²³⁾ Лада Федоровська відважилась зробити паралелю між поезією семидесятих і шестидесятих років і зформувати таний сміливий висновок:

На загальному пристойному тлі, у порівнянні із роками шестидесятих, мало яскравих імен, чітко окреслених індивідуальностей.²⁴⁾

Цю цінну думку про "чітко окреслені індивідуальності" в поезії підтримав і В'ячеслав Брюховецький:

Вважаю, що все таки краще три справжні поети, аніж триста посередніх. У мистецтві ж кількість рідко переходить у якість. Так от, творчі індивідуальності. Саме в них запорука можливо-

²¹⁾ "Вітчизна", ч. 12, 1979, стор. 191.

²²⁾ "Дніпро", ч. 5, 1979, стор. 147.

²³⁾ "Дніпро", ч. 7, 1978, стор. 146.

²⁴⁾ Там тани, стор. 146.

сті наших майбутніх і, треба сподіватися, навіть не дуже відтягнених у часі, зустрічей з істинною поезією...²⁵⁾

Тарас Салига кращими досягненнями в поезії вважає "ліринку інтелектуальну", яку називали то "замислуватою", то спеціально обрамлювали це слово лайками".²⁶⁾ Почин Володимира Мельника й думки, висловлені його талановитими співробітниками, — це насправді найсвітліші сторінки серед літературно-критичних відділів усіх журналів.

До певної міри ролю поважнішого замітника органу критико-бібліографічної й книгознавчої справи дотепер виконував і виконує науково-теоретичний журнал-місячник "Радянське літературознавство", заснований у 1957 р., що є органом Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка Академії Наук УРСР і Співки Письменників України, зокрема її Комісії критики й теорії літератури. В цьому журналі старанно допильнована партійна лінія загальносоюзних літературно-критичних стереотипів. Про неї постійно говорять на засіданнях Комісії критики й теорії літератури, що досить регулярно відбуває свої наради й тісно співпрацює з Інститутом літератури. Із звіту про одне з таких засідань, що відбулося на початку лютого 1978 р., довідуємося, що головуєчий — Леонід Новиченно, член-кореспондент Академії Наук УРСР і один з відповідальних керівників республіканської та всесоюзної письменницьких організацій, насамперед поінформував про Всесоюзну конференцію письменників і критиків, що відбувалася 25-27 січня 1978 р. в Тюмені. Зрозуміло, що він ще раз пригадав оті всесоюзні стереотипи, бо, говорячи про завдання критики, підкреслив: "Завдання критики — застосовувати в оцінках української літератури вимоги, вироблені вже всесоюзною критикою".²⁷⁾ Його підтримав Микола Жулинський, що майне дослівно повторив думку Леоніда Новиченка: "Проблематику української літератури й критики треба розглядати в контексті всесоюзної літератури й критики".²⁸⁾

**

В "Радянському літературознавстві" друкують свої праці переважно співробітники Академії з докторськими й кандидатськими званнями або відомі професори й викладачі вищих навчальних закладів — представники старшого й середнього покоління: Є. Шабліовський, Є. Кирилюн, Є. Адельгейм, Й. Нисельов, Л. Дмитерно, М. Шамота, К. Волинський, К. Фролова, І. Дзеверін, В. Русанівський, Г. Вєрвєс, Г. В'язовський, С. Крижанівський та інші. При різних нагодах, як от опублікування Постанови ЦК КПРС "Про літературно-художню критику", влаштовуються розмови редакції жур-

25) Там тани.

26) Там тани.

27) "Радянське літературознавство", ч. 4, 1978, стор. 96.

28) Там тани.

нала з визначними літературознавцями й критиками та друкуються редакційні, партійно витримані коментарі. Одна з таких розмов була надрукована в травневому числі журналу за 1972 р., і відповідь Степана Крижанівського не залишає сумніву про характер цілого видання та про поміщені в ньому статті: "Критика, — сказав С. Крижанівський, — розглядається як один з найголовніших важелів партійного нерівництва літературою".²⁹⁾

Вряди-годи статті цих авторів появляються і в головніших літературно-мистецьких журналах ("Вітчизна", "Жовтень", "Дніпро", "Прапор"), що переважно мають своїх постійних або постійніших кількох співробітників. Серед них подибуємо імена талановитих молодих критиків, що дебютували в підсонні творчості новаторів шестидесятих років і засвідчили свою ґрунтовну теоретичну підготову й глибоке розуміння складності літературного процесу, високий естетичний смак, стилістичну витонченість і виразну творчу індивідуальність. Це Микола Ільницький і Маргарита Малиновська.

Наприкінці 1979 р. у "Вітчизні" ч. 10 і в "Дніпрі" ч. 12 появилися по одній статті "перевихованого" й роззняного Івана Дзюби. Але... його "пристосували" за встановленою традицією до тем білоруської ("Поліська хроніка" І. Мележа) й литовської (романи Міколаса Сліцкіса) літератур. Після покаяної заяви, опублікованої в "Літературній Україні" за 9 листопада 1973 р., Іван Дзюба три роки понукував свої "гріхи", пишучи брошуру про "співдружність соціалістичних національних культур". Була вона розрахована, мабуть, на "зарубіжних" читачів і появилася у якомусь "агіт-пропівському" видавництві Товариство "Україна" в 1976 р. Цікаво зацікавитися з причиною написання цієї брошури, як вона зформульована самим Іваном Дзюбою:

Свого часу, в минулому, я припустився глибоко помилкових поглядів на певні аспекти цієї теми, на становище української національної культури і літератури, як і на національні питання взагалі. Ряд моїх хибних виступів був підхоплений ворожою, буржуазно-націоналістичною пропагандою за кордоном і винористаний в ідеологічних кампаніях проти нашої країни.³⁰⁾

В статті, що була надрукована у "Вітчизні" (Незглибимість життя. Штрихи до портрета І. Мележа", стор. 148), і в статті, поміщеній у "Дніпрі" ("Духовні глибини повсякденності. Із спостережень над проблематиною і поетиною Міколаса Сліцкіса), Іван Дзюба ще раз заблестів своєю глибокою ерудитією і майстерним стилем професійного критика, який зумів заставити чужий і "нейтральний матеріал" перегукуватися з рідною йому національною проблематиною.

Крім доволі небагатьох праць Миколи Ільницького, Маргарити Малиновської й Івана Дзюби та "обов'язкових" статтей редакторів відділів

²⁹⁾ "Радянське літературознавство", ч. 5, 1972, стор. 10.

³⁰⁾ І. Дзюба, "Грані кристала", Т-во "Україна", Київ, 1976, стор. 5.).

критики й бібліографії головніших журналів (наприклад, "Вітчизна" — Іван Зуб, "Дніпра" — Володимир Мельник), решта журнальних публікацій, за дотепним висловом, здається, поетеси Наталки Білоцернівець, є "латанням критики — взаємкритиною". Тобто: письменники переважно пишуть один про іншого за принципом колегіяльних взаємопослуг. Дається зауважити, що крім столичних, київських авторів значну активність і задовільну або й добру фахову підготову виявляють молоді критики Львова, Ужгорода, Чернівець, Донецька, Одеси, Херсонеса й Полтави. Серед них є кілька більш або менш надійних імен, як, наприклад, Тарас Салига, Михайло Гнатюк, Ярослав Мельник, Лада Федоровська, Галина Гордасевич, Наталка Білоцернівець, Володимир Здоровега, Людмила Таран і Володимир Панченко. Покищо ж, на жаль, це учасники зладженого хору, яким нерують штивні донтринери й догматики від критичного ремесла. Це вони, а найголовніше — відсутність сприятливого підсоння, отого "всенародного піднесення дуду свободи й розкутості, духу дерзання й творчості", перешноджають вирізнитися яскравій творчій індивідуальності — солістові типу Василя Симоненка, Ліни Костенко, Івана Світличного, Миколи Руденка, Євгена Сверстюка, Олеса Бердника, Василя Голобородька, Ігоря Калинця чи Василя Стуса. Найбільше даних стати таким солістом, здається, має Галина Гордасевич, що живе й працює в Донецьку, де колись виростили й мужніли Іван Дзюба й Іван Світличний. Підставу для цих надій дає її стаття-рецензія на "Плянету — Вибране" Василя Мисина під назвою "Плянета поезія", що була надрукована в журналі "Жовтень" ч. 4 за 1978 р. Наступні уривки дадуть уявлення про цей своєрідний талант:

Хочеться стати навшпиньки і розмовляти пошепки, щоб ні голоснішим словом, ні необережним криком не порушити тишу — з таким почуттям я беру в руни вірші Василя Мисина...

Яка визначальна риса поезії Василя Мисина? На мою думку, це — доброта. У сучасній поезії надто багато гнівного викривання і категоричного повчання. Немає сумніву, що поети бажать людям добра, але чи завжди вони вміють самі бути добрими? Їх дієслова стоять переважно в назовій формі, їх речення закінчуються знаками оклику. І лише небагато з них може так просто і сердечно подякувати людині, що вона йшла й усміхнулася сама до себе. Бо кожна усмішка — це зернятко до снарбу світового. А їх ще стільки треба — зернят правди, добра, розуму, краси. Щоб засіяти ними всю нашу планету, щоб розцвіла вона буйно і рясно".³¹⁾

³¹⁾ "Жовтень", ч. 4, 1978, стор. 141, 144.

Але ж ці слова написано про поезію Василя Мисина! А після шестидесятників майже не було ні однієї книжки, яку розхоплювали б за годину з прилавків книгарень і яку читали б, ставши навшпиньки і розмовляючи пошепки, і на літературному полі топчуться сотні посередностей. І сучасну українську провінційно-колоніальну літературу "обслуговує", а не пориває до нових висот,... дилетантська, "верхохватська", начотницька **посередня** критика.

Марта ТАРНАВСЬКА

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА БІБЛІОГРАФІЯ*)

(Дві піонерські праці з Києва та проєкт третьої — для українських письменників на заході)

Два радянські видання, що на них я сьогодні хочу звернути увагу, — дуже різні. З одного боку — тоненька книжечка кишенькового формату на нецілих 200 сторінок. З другого боку — п'ять товстих томів, що мають разом понад 4200 сторінок друку. Не зважаючи на цей великий фізичний контраст, і праця Лева Гольденберга "Бібліографічні джерела українського літературознавства" (Київ: Вища школа, 1977) і 5-томний біо-бібліографічний словник "Українські письменники" (Київ: Держлітвидав УРСР, 1960-1965) мають важливу спільну прикмету: це піонерські праці великої цінности, що роблять новий і важливий внесок в українську літературознавчу бібліографію.

Книжечка Гольдельберга — це, образowo кажучи, маленький ключик до дорогоцінної коробки, що в ній зберігаються сотні інших ключів. Це водночас і широко анована бібліографія бібліографій і систематизований порівняльний бібліографічний огляд. Автор називає свою книжку путівником. І справді, немов добрий гід, що відкриває туристові багатство і красу уперше баченої країни, Гольденберг дає у руки дослідникам, викладачам і студентам української літератури детальну мапу їхньої дисципліни, визначаючи шляхи їхніх наукових пошуків. Добра бібліографічна підготовка — це передумова кожної серйозної наукової роботи. В літературознавстві, де друкований твір є центральним об'єктом дослідження, це взагалі *conditio sine qua non*. Праця Гольденберга — це перший того роду довідник у нашій історії, і в майбутньому трудно уявити собі серйозного українського літературознавця, що для нього Гольденберг не стане настільною підручною книгою.

Праця Гольденберга дає інформацію про найважливіші, на думку автора, бібліографічні поканчки, що стосуються питань української літератури, а теж про деякі джерела поточної бібліографічної інформації та споріднені довідкові видання. Гольденберг* влючає поканчки, що вийшли окремими книгами, і поканчки, надруковані в збірниках та журна-

*) Доповідь виголошена під час Біо-бібліографічної сесії Постійної Конференції Українських Студій у Гарвардському університеті 30 травня 1981 р.

лах. Анотації дають докладний опис кожної праці і критичну її оцінку, а водночас вилучають і посилання на друковані на дану працю рецензії.

Путівнин Гольденберга знайомить з цілою низкою цінних, важливих і малодоступних фактів. Наприклад:

1) Чи всі ми знаємо про те, що являли собою капітальні бібліографічні піонерські праці Михайла Комарова та Івана Левицького, видані в 19-му столітті?

2) Чи знаємо ми, що для багатьох українських письменників існують персональні бібліографічні покажчики їхньої творчості, а для Шевченка навіть окремо видана ще 1961 р. бібліографія бібліографій?

3) Чи знаємо, що існують систематичні покажчики змісту (або як в Америці кажуть — "інденси") до таких періодичних видань як "Вісник", "Друг", "Народ", "Життя і революція", "Киевская старина", "Записки Наукового Товариства ім. Шевченка" (перших 20 томів), "Літературно-наукового вістника" (перших 20 томів), літературних збірників і альманахів на переломі 19-го і 20-го століть?

4) Чи знаємо, що можна знайти часом навіть бібліографічні покажчики до недрукованих матеріалів, які доступні лиш у архівах? (наприклад: бібліографічний список недрукованих праць М. С. Возняна про життя і творчість Івана Франка)?

5) Чи знаємо, що в Україні регулярно появляються такі реєстри поточної бібліографічної інформації як "Літопис книг", "Літопис журнальних статей", "Літопис газетних статей" та "Літопис рецензій"?

Лев Ізраїлевич Гольденберг є автором багатьох бібліографічних праць. Зокрема важливо відмітити його раніше видану і споріднену книжку "Українська радянська літературна бібліографія" (Київ: Наукова думка, 1971). Вона складається із двох частин: із понад 100 сторінок монографічного дослідження та з бібліографії літературних бібліографій, надрукованих від 1918 до 1969 р., яка влючає 588 записів. Гольденберг розрізняє науково-допоміжну літературознавчу бібліографію і пропагандивно-рекомендаційну і розуміє, що змішування завдань і принципів цих двох різновидів бібліографії завдає шкоду науці. Він критично оцінює бібліографічні покажчики, що не можуть претендувати на наукову повноту, закликає до "складання науково-повних, а не тільки вибіркових (іноді суб'єктивно вибіркових) бібліографічних праць ("Українська радянська літературна бібліографія" с. 46), цитує з апробатою критику радянської бібліографії, висловлену літературознавцями О. І. Білецьким і С. А. Крижанівським ("Ми можемо зараз показати тільки рекомендаційні списки для початківців", — писав Білецький у 1957 р., а Крижанівський у статті з 1956 р. нарівав: "Не можна вважати нормальним становище, коли кожний науковий працівник, аспірант, студент мусить бути сам собі бібліограф" — там же, с. 46, він схвалює наукову глибину і самостійність нових бібліографів, що з них деякі, між іншими прикметами, виявили "інтерес до письменників, твор-

чість яких довгий час з тих чи інших причин не привертала уваги дослідників" (там же, с. 47).

Гольденберг, однак, — радянський бібліограф і діє у рямцях чи то добровільно вибраної, чи згори нанинутої ідеології. В новій його книжці, що є предметом нашого сьгоднішнього обговорення, вже є і критичні уваги на адресу деяких радянських бібліографів, що, змагаючи до "вичерпної реєстрації матеріалів, відходили від ленінського принципу партійності бібліографії і влючали до своїх праць методологічно хибні публікації, що давно втратили своє історико-літературне значення" ("Бібліографічні джерела..." с. 9). Нова книжка Гольденберга — попри всі свої величезні примети — терпить від деяких характеристик, що притаманні не науковій, а саме пропагандивно-рекомендаційній бібліографії. Ідеологічні, а не наукові критерії визначили і ясраву відсутність деяких публікацій і саму композицію книжки. Проглядність і практична організація матеріалів вимагали б, щоб перший розділ починався загальними довідковими виданнями та джерелами поточної інформації. Замість того, він присвячений "основникам марксизму-ленізму" і за одним-двома винятками влючає матеріали, що взагалі ніякого відношення не мають до українського літературознавства. (Це нагадує відомий анекдот про конкурс на пам'ятник Шевченкові, де першу нагороду отримує проєкт постаті Леніна із книжечкою "Кобзаря" в руці).

Даремно шукати у книжці Гольденберга інформації про будь-які еміграційні бібліографічні видання (наприклад, про фансимальні видання-передруки "Галицько-руської бібліографії" Івана Левицького, що вийшла в серії Kraus Slavonic Reference series 1963 р. "Каталогу видань Української Академії Наук, 1918-1930", що її перевидав Д. Штогрин в Чінаго 1966 р., або про єдині в своєму роді бібліографічні покажчики англійської Шевиченкіяни Кравченюна ("Сучасність", 1964) і Соколишина (окреме видання, 1964), англійських перекладів української белетристики Ричарда Леванського в довіднику Нью-Йоркської Публічної Бібліотеки 1967 р. і т. д., і т. д. Що більше, у путівнику Гольденберга не знайшли місця і деякі бібліографічні покажчики, що про їх існування знаємо від самого ж таки Гольденберга із його вище згаданої раніше опублікованої бібліографії бібліографій. Наприклад, існує три бібліографічні покажчики до творчості Пантелеймона Куліша, але в путівнику, на сором, цей влясин української літератури взагалі не згаданий! Не згадуються теж такі відомі Гольденбергові і раніше згадувані ним прізвища літературознавців, як М. Драгоманов, М. Грушевський, М. Зеров, М. Плевако, В. Дорошенко. Українсько-російські літературні взаємини показані в путівнику на дев'яти сторінках, але "забрало місця" для відмічення бібліографічних покажчиків українських перекладів і статей про Шекспіра, Шіллера, Альфреда де Мюссе, Чапена, Жеромського — хоч, завдяки Гольденбергові, знаємо з попереднього його перекладу, що такі покажчики були друновані.

П'ятитомний біо-бібліографічний словник "Українські письменники" путівник Гольденберга називає "найґрунтовнішим в усій радянській довідково-бібліографічній літературі виданням такого характеру" (Бібліографічні джерела, с. 79). Обсяг і хронологічні межі цього словника — незвичайно широкі. Перший том присвячений давній українській літературі, від 11-го століття періоду Київської Русі починаючи, — і вже цей факт говорить багато про науковий підхід упорядників. В другому і третьому томі охоплена література 19-го і початку 20 століття, в четвертому і п'ятому томі — радянська українська література. В кожній із цих трьох груп — матеріал упорядкований в поазбучному порядку за письменниками. Про кожного письменника подаються найважливіші біографічні дані, бібліографія його творчості в хронологічному порядку та бібліографія критичної літератури про нього. Є в словнику теж і деякі допоміжні покажчики, такі, як вибіркові списки загальних праць з історії української літератури (т. 1, т. 3, т. 5), описи рукописів і стародруків (т. 1), список псевдонімів і криптонімів письменників дореволюційного періоду (т. 3). У "Змісті" кожного тому поданий поазбучний список включених у том письменників, але немає, на жаль, загального покажчика імен, що включав би і письменників і критиків усіх п'яти томів.

Над біо-бібліографічним словником працював цілий колектив українських бібліографів. За цілість видання відповідала семичленна редакційна колегія, головою якої був Олександр Білецький. Значення цього капітального, першого в історії нашої культури видання такого типу, важно перецінити. Словник цей є довідником, що без нього в майбутньому не зможе обійтись жоден історик, дослідник, викладач чи навіть серйозний студент української літератури. Тут в одному доступному виданні можна знайти бібліографічну інформацію про тисячу років розвитку української літератури, і хоч для деяких класиків існують окремі персональні покажчики, що подають цю інформацію ширше і повніше, то для багатьох інших українських письменників цей словник є єдиним джерелом такої інформації.

У вступному слові до першого тому редакційна колегія говорить про "глибоке і вичерпне знання фактів", як фундамент кожної науки і цитує Леніна, що для цього треба, мовляв "брати не окремі факти, а всю сукупність фактів, які стосуються до даного питання без єдиного винятку, бо інакше неминуче виникне підозріння, і цілком законне підозріння, в тому, що факти вибрано або дібрано довільно..." (т. 1, с. 5-6). Все ж таки, навіть сама редколегія свідомо того, що вона далена від цього "ленінського" ідеалу. В цьому ж вступному слові недвозначно говориться про те, що в словнику "зібрані найважливіші перевірені часом факти", що пропонувані п'ять томів "зможли вмістити лише частину фактів літературного і літературознавчого життя" і що це лиш "початок великої роботи" (т. 1, с. 6). Гольденберг у критичній своїй анотації відмічує, що за межами словника залишилося чимало "письменників, чия творчість заслуговує на ува-

гу”, та що пропущено “багато цінних і важливих публікацій” (“Бібліографічні джерела...” с. 80).

Даремно було б шукати у “Словнику” біо-бібліографічних даних про Володимира Винниченка або Миколу Хвильового — колись таких популярних в радянській Україні письменників! Немає, очевидно, і письменників-емігрантів: Мосендза, Клена, Осьмачки, Маланюка, Багряного, Самчука, Косача, Журби, Любченка — не згадуючи вже про інших! Бранує навіть — на сором упорядникам — Богдана Ігоря Антонича! Немає Костя Буревія, Михайла Драй-Хмари, Михайла Івченка, Леся Курсаба, Кліма Поліщука, Спиридона Чернасенка, Грицька Чупринни, Миноли Філянського... Бранує так багато видних імен української літератури, вилучених за стандартним методом пропагандивно-рекомендаційних бібліографій, що читач починає раптом звертати увагу на несподіванки — імена, що їх уже не сподівався знайти у словнику... І так для еміграційного читача зокрема приємно відмітити, що в словнику можна все ж таки знайти, хоч і неповні дані про таких не зовсім сприйнятливих для радянського літературознавства авторів як Борис Антоненко-Давидович, Василь Бобинський, Олекса Влизько, Марно Вороний, Володимир Гнищкий, Олесь Досвітній, Василь Еллан-Бланитний, Григорій Епик, Дмитро Загул, Минола Зеров, Майн Йогансен, Гео Коляда, Григорій Косинна, Іван Крушельницький, Микола Куліш, Василь Мисик, Юліан Опільський, Олександр Олесь, Сергій Пилипенко, Валеріян Підмогильний, Євген Плужник, Яків Савченко, Володимир Свідзінський, Михайло Семенко, Олекса Слісаренко, Борис Тенета, Дмитро Фальнівський, Павло Филипович, Гнат Хоткевич, Микита Чернявський, Гео Шкурупій. А біо-бібліографічні дані про старого клясина української літератури Панька Куліша, що його Лев Гольденберг завагався включити у свій бібліографічний путівник, займають у словнику понад 31 сторінок друку, хоч і відмічено, що “значній частині його творчості властиві ліберально-буржуазні і націоналістичні тенденції” (т. 2, с. 610). Не згадуючи вже про те, що у словнику можна знайти вартісні бібліографічні дані про більшість “правовірних” письменників України комуністів, в тому числі чотири з половиною сторінки бібліографічних записів, що стосуються творчості Миноли Даниловича Руденка... (т. 5, с. 397-402).

Українська література сьогодні поділена штучно навиненими нордонами політичних ідеологій. Але це по суті — один неподільний процес. Творчість еміграційних українських письменників, що живуть на заході, але пишуть українською мовою, належить до тієї ж самої української літератури, що й творчість українських письменників Києва, Харкова, Львова, Москви чи Ленінграду. Ідеологічно звужені рямки не дозволяють бібліографам України охопити своїми поанжчиками творчість еміграційних українських письменників. Їхня праця віддзеркалює однобічність, упередження і викликає, цитуючи слова Леніна із передмови біо-бібліографічного словника, “цілком законне підозріння в тому, що фанти вибрано або дїбра-

но довільно, що замість об'єктивного зв'язу і взаємозалежності історичних явищ в їх цілому підноситься "суб'єктивна" стряпня..." (т. 1, с. 6).

На плечах українських бібліографів на заході лежить великий обов'язок: доповнити своєю працею піонерські, але неповні роботи колег-бібліографів з України. Українська еміграційна література не має досі жодного систематичного бібліографічного опрацювання. Деякі бібліографічні дані можна знайти у таких виданнях, як "Енциклопедія українознавства", як зрєдагована поетами Рубчаком і Бойчуном антологія української поезії "Координати", як "Азбуковник" Богдана Романенчука. Знаємо, що над бібліографією українських книжкових видань у Канаді працює Яр Славутич, а над бібліографією літературної критики в журналах — Дмитро Штогрин. Поодинокі бібліографи опрацьовують спеціалізовані теми, такі, як, наприклад, англомовні праці з української літератури, або творчість Володимира Винниченка. Все це одначе не міняє засадничого фанту, що потрібно і досі жде на опрацювання систематичний біо-бібліографічний словник українських письменників-емігрантів, що в ньому можна було б знайти об'єктивні фанти про найсуттєвіші дані з життя і творчости українських письменників на заході. Такий словник став би підставою для досліджень української еміграційної літератури і мав би велике прантичне значення для дослідників, викладачів, і студентів. Він послужив би для врятування від забуття здобутків еміграційної літератури та допоміг би встановити рівновагу, як конечна корентива до вже існуючих літературознавчих бібліографій.

У повній свідомості труднощів, перепон, величезного вкладу праці і довгого часу, які потрібні для здійснення таного задуму, я пропоную сьогодні проєнт, що може стати початном збірни матеріалів для таного біо-бібліографічного словника. Опрацьований мною запитник вназує на основні дані, що їх я пропоную включити до таного словника: 1) Інформація про особисте життя, 2) Бібліографічні дані про твори письменника та 3) Бібліографічні дані про критичні відгуки на його творчість. Ще сьогодні в країнах заходу живе і діє біля півтори сотні українських письменників. Вірю, що вони допомонуть у збірці інформацій, виповнивши запитник, який подамо незабаром в українській пресі. Заохотою для тих, хто вагатиметься це зробити, може бути частновий друн готових матеріалів. У виповненні запитника і в перевірці бібліографічних даних для померлих уже письменників можуть допомогти зацікавлені їхньою творчістю критики-літературознавці, колеги-бібліографи, а то й члени родини письменника. Ми не маємо за нордонами України ні інститутів літератури, ні бібліографічних центрів, ні книжкових палат, ні наукових надрів, що могли б повністю присвятитися українознавчій бібліографії. Все ж тани я вірю, що труднощі можна перебороти. Історія, і не лиш українська, повна прикладів, як свіжа ініціатива і стимул особистого ентузіязму давали поштовх до нездійснених, здавалось би, проєнтів, і як проєнти ці, впертою і витривалою працею, поступово перетворювались у непроминальні культурні здобутки.

Остап ТАРНАВСЬКИЙ

ВІД ШЕСТИДЕСЯТНИКІВ ДО ПОЕТІВ-ДИСИДЕНТІВ

За схемою періодизації літературного процесу в Україні після революції, намалюваною Іваном Кошелівцем в його "Сучасній літературі в УРСР", шестидесятники — це четверте покоління радянських письменників. Перше покоління репрезентують в головному Павло Тичина і Максим Рильський — дві величини, що на них сперта вся будівля літератури періоду відродження. Це покоління, як доводить Кошелівець, настільки щасливе, що могло ще проявити себе. Вже друге покоління, з Юрієм Яновським, Леонідом Первомайським і Миколою Бажаном, не мало змоги виявити свого таланту, бо головний період творчості цього покоління припав на час розгрому української літератури. Третє покоління прийшло до голосу вже у час, коли — як це образно говорить Кошелівець — ренесансова людина періоду відродження, людина, що їй був властивий дух індивідуальної творчої суверенності, була убита. Режим закріплював літературний концентрак статутним оформленням його в'язнів і визначенням кодексу їх поведінки. Перше було здійснене у формі лівідації будь-яких літературних груп, що творилися за мистецьким уподобанням і згодом загнанням усіх письменників (за постановою ЦК ВКПб з 23 квітня 1932) в єдину Спілку Радянських Письменників, контрольовану партією. Щодо визначення кодексу поведінки письменників, то це сталося на першому з'їзді радянських письменників у Москві в 1934 р., коли було проголошено соціалістичний реалізм, як єдину творчу методу радянської літератури. Хоч і режим понижувався на творчість Максима Горького і визначував його батьном соціалістичного реалізму, то засади цього, накиненого партією методу формулював на цьому письменницькому з'їзді з доручення Сталіна партійний наглядач над літературою і мистецтвом Андрій Жданов, що так і залишився аж до своєї смерті (1948) сталінським опікуном над літературою.

У дійсності такого партійного зашморгу на літературу нове покоління не могло появитися несподівано; для його появи потрібний був відповідний ґрунт. Новий період літератури треба починати з "відлиги" — періоду десталінізації і деякої лібералізації, названого за повістю Іллі Еренбурга "Відлига" ("Оттепель", 1954-1956), періоду, що його починає історичний (як це визначила радянська енциклопедія) 20-ий з'їзд комуністичної партії в 1956 р. із славною доповіддю Микити Хрущова з засудженням культу особи Сталіна. Ця Українська Радянська Енциклопедія, у 15 томі видання 1964 р. (у пізніших виданнях, після упадку Хрущова, ці рядки, як і все славословіє на честь Хрущова зникли) пише дослідно, що

"Хрущову належить величезна заслуга перед КПРС і міжнародним комуністичним рухом у виритті чужого марксизмові-ленінізму культу особи, подоланні його наслідків і у відновленні ленінських норм партійного життя та принципів партійного і державного керівництва, в подоланні суб'єктивізму в економіці і політиці та догматизму в теорії. З ім'ям М. С. Хрущова зв'язані повне відновлення соціалістичної законності і дальший розвиток радянської демократії в усіх галузях життя. З його ініціативи були реабілітовані незаконно засуджені в період культу особи видатні діячі... а також ряд визначних діячів науки й культури, зокрема українських".

Відлига — це не тільки реабілітація. Тут треба підкреслити, що це була тільки частинна реабілітація, знову ж таки плянована і контрольована партією. Не реабілітовано всіх знищених Сталінським режимом діячів культури. Микола Хвильовий не був реабілітований і до сьогодні засуджений і викреслений з офіційних довідників. Та й реабілітованих авторів "препарували" і не всі їхні твори були повернені літературі. Відлига — це теж прихід у літературу молоді — "новобранців", як їх назвав в одній із своїх статей Леонід Новиченко.

Треба ствердити, що заініційований партійним з'їздом підхід лібералізму-відлига не створила якогось нового руху в українській літературі. Письменники, які зацілилися від сталінської інквізиції, не видали в той час ніякого помітного твору. Деякі з них перевидали тільки написані і друковані вже раніше твори, пристосовавши їх до нового подиху. Кошелівець подає й коментує, як Михайло Стельмах переробив свій роман "Велика рідня", що вийшов друком за Сталінського періоду (1949-1951), замінивши цілі сторінки, що були написані для вимог "культу особи", новими, підробленими вже до вимог кон'юнктури розвінчання Сталіна, та й видав його у зміненому чи радше виправленому виді під новою назвою "Кров людська не водиця". Єдиний помітний твір того часу — це "Зачарована весна" Олександра Довженка, що щойно в той час міг повернутися не туди в Україну, як до України.

Про цей новий період літератури говорить офіційна "Історія української літератури", що появилася у восьми томах виданням Академії Наук УРСР за редакцією академіка Євгена Кирилюка в 1967-1971 рр. Там у вступі до восьмого тому написано:

"Глибинна суть нового історичного етапу була визначена рішенням XX з'їзду партії і постановою ЦК КПРС від 30 червня 1956 р. "Про подолання культу особи та його наслідків". Характерно, що багато з питань, зв'язаних з потребою оновлення творчого "клімату", піднесення суспільної ініціативи мистця, подолання догматичних і застарілих поглядів у літературно-естетичній сфері, було поставлено вже на II з'їзді письменників СРСР, що відбувся в 1954 р." (рік після смерті Сталіна) ("Історія української літератури, Київ, 1971, т. 8, ст. 6).

З того ясно, що потреба оновлення творчого клімату, що її видвигали письменники, мусіла дістати апробату партії і мусіла бути задокументована партійним з'їздом. Про це стверджено ще докладніше у згаданій офіційній історії літератури на іншому місці:

"Новий етап розвитку радянської літератури зв'язаний з великими суспільними процесами, зміст і напрям яких були визначені в історичних рішеннях XX, XXII і XXIII з'їздів КПРС" (там же ст. 19).

Тільки за згодою й апробатою партії могли письменники на своєму з'їзді дискутувати про "правду" в літературі. Про це у тій же історії літератури сказано так:

II з'їзд письменників, який проходив в умовах широкої товариської дискусії, обговорив чимало творчих питань, що хвилювали літературну громадськість. Письменники рішуче наполягали на потребі створення такої атмосфери літературного життя, яка виключає галасливі "проробки", але передбачає принципи і вдумливу критику. Важливе місце в дискусії посіла проблема активної творчої позиції письменника, глибокого вивчення життя, подолання плиткої ілюстративності. Пильну увагу учасників з'їзду привернули питання різноманітності художніх індивідуальностей, стилів і жанрів багатонаціональної радянської літератури, а також зміцнення творчих зв'язів із зарубіжною (зрозуміло!) прогресивною літературою (там же).

Полегші бачимо теж і в Україні. Появилися нові літературні видання: журнали "Прапор" у Харкові і "Всесвіт", що спеціалізується у перекладах з чужих літератур, науковий журнал "Радянське літературознавство". У шести роках, 1959-1965, здійснено видання першої — як називає "Історія української літератури" — в історії національної культури 17-томової "Української радянської енциклопедії" (головний редактор — Микола Бажан). Що більше, згідно з започаткованою Хрущовом на двадцятomu партійному з'їзді реабілітацією знищених Сталінським терором діячів культури, реабілітовано й українських діячів літератури й культури. Про це дуже дипломатично говориться у цій офіційній історії української літератури з того часу відлиги і тому варто зацитувати цей абзац у точному звучанні: Повернення народів художньої і наукової спадщини ряду письменників і літературознавців істотно поширило уявлення сучасників про творчі багатства української радянської літератури, про різноманітність її традицій і це з свого боку сприяло поновленню сучасного художнього процесу. До лав працівників української літератури повернулися В. Гницький, В. Мисин, З. Тулуб, Б. Антоненко-Давидович, Д. Гордієнко, О. Ковінька, П. Колесник, Є. Шаблійовський, М. Годованець. Почалося видання і наукове опрацювання спадщини таких письменників, як Василь Бланитний, Василь Чуман, Мирослав Ірчан, Микола Куліш, Іван

Нулин, Іван Минитенко, Євген Плужник, Григорій Косинка, Олександра Слісаренко, Микола Зеров, Олесь Досвітній, Олександра Влизько, Филип Капельгородський, Валеріян Поліщук, Іван Кириленко, Григорій Епін та інші ("Історія української літератури", Київ, 1971, т. 8, ст. 22).

Тож і можна було говорити, що після того історичного з'їзду література переживала "благородні процеси творчого піднесення і припливу нових сил", хоч у той же самий час офіційна опінія зазначувала, що у творчість деяких письменників і мистців, людей переважно молодого віку, почали проникати "формалістичні віяння", шунання нової естетики, нового героя, який з'явився з сумнівами і скепсисом, патріотичний інтерес до минулого, до національних джерел і дехто з літераторів "почав збиватись на манівці національної обмеженості, втрачати нлясові критерії в оцінці людей і подій" (там же, ст. 26).

І далі точно визначається, що це "зарубіжні критики з ворожого табору демагогічно проголошували носіями художнього прогресу в радянській літературі лише молодше покоління, "онунів", відносячи всіх старших, "батьнів" і "дідів" до безплідних, мовляв, консерваторів" (там же, ст. 27).

Ця "зарубіжна" критика, що її так поважно потрантовано в цій офіційній історії української літератури як формуючий чинник літературного процесу, правдиво визначувала новий етап в літературі в Україні, розуміючи значення полегш та не перебільшуючи їх до позицій засадничих змін. Кошелівець точно говорить, що "ці полегші були незначні і непевні, механізм терору діяв за інерцією далі, а все ж і цього було досить, щоб радянська людина, зокрема українська, виявилася живою і здібною до духового відродження, і до національного танож. Оживання охопило цілий літературний процес, але для спостережника, тим більше з віддалі, воно інкарнувалося в окремих постатях, які більше і сміливіше від інших стали речниками нового духу в літературі, — я сказав би — духу гуманізації" (Іван Кошелівець, "Сучасна література в УРСР", Мюнхен, 1964, ст. 250).

Очолує цей список сміливіших речників нового духу в літературі — за Кошелівцем — Максим Рильський. Рильського високо цінували не тільки свідомі і патріотичні люди в Україні. Висока ціна йому і в еміграції. Загалом відомо, як цинив його як людину і поета Євген Маланюк. За визначенням Кошелівця — Рильський, мудрий великим досвідом, є наче втіленням сумління українського народу. Максим Рильський з відкритим серцем зустрів новий дух гуманізації в літературі, відкритими раменами прийняв нових молодих поетів, що увійшли в літературу під назвою "шестидесятників".

Максим Рильський — хоч і втішався визнанням і був щедро обдарований нагородами і відзначеннями — розумів, що в обставинах, в яких довелося йому жити і творити, він не міг виявити усіх своїх творчих сил

і, свідомий того, бажав своєю працею підготувати шлях для нового відродження. Гіро це він і написав в одному з останніх своїх віршів:

Може я запишю останні
сторінки у зошиті своїм —
а десь близько, в білій тиші ранній
хлопчєня із чубчином льяним,
тільни що навчившись говорити,
підбира, ласнаве і сердите,
перші пари непокірних рим...

і поет закінчує цей вірш так:

... Не мого він зошита допише, —
свій почне новим своїм пером.

Нова плеяда поетів в Україні вийшла — як говорить Юрій Луцький (вступ до книжки перекладів есеїв Євгена Сверстона "Клендестейн есейс", Нембрідж, Гарвард Юкрейн Рісерч Інстїтют, 1972) — радше з новими естетичними гаслами — подібно, як колись їхні попередники — поети відродження двадцятих років. Їх протест проявлявся радше гуманістичними заявами, ніж національними. І Луцький відносить цей новий гуманізм до традиції Шевченна, що при всій своїй силі національного пророка є у всій своїй суті поетом-гуманістом.

Такою постаттю нового поета гуманїста, на Шевченків зразок, міг стати один із перших шестидесятників Василь Симоненно. Це йому довелося висловити біль і лють народу, коли він проказував такі рядки:

Уже народ — одна суцільна рана,
уже від нрови хинїє земля,
і ножного катюгу і тирана
уже ченає зсунана петля!

Це говорив — як підкреслює Кошелівець — юнан, вихований на комунїзмі, з партійним нвитном у нишені. Тож і справедливо нанє Луцький, що шестидесятники, хоч і зверталися до національних почувань у своїх творах, намагалися говорити з позицій гідности людини — отого гуманїзму, що став основою європейської літератури і що його в нашій літературі винїс Шевченно. Симоненно не був перший у плеяді поетів-шестидесятників. Вже перед виходом з друку його першої збірки поезій "Тиша і грїм" в 1962 р. були надруковані збірки поезій Ліни Костенко: "Проміння землі" (1957), "Вїтрила" (1958) і "Мандрівка серця" (1961), як і "Нїж у сонці" (1961) і "Соняшник" (1962) Івана Драча та й "Золоті руни" (1961) і "Запах неба" (1962) Віталія Коротича, ба навіть "Атомні прелюди" (1962) Миколи Вінграновського. Та йому була зразу приділена більша увага. Презентував його не хто інший, а самий академін і професор, доктор філологічних наук Степан Крижанівський, який в есею "Радість першовідкриття", що поміщений у Симоненновій ннизі "Тиша і грїм" визначає ідею поетової творчости так:

... вся суть у гуманістичній тональності його віршів і, в протилежність надмірностям культу особи, в підвищеній увазі та любові до простої людини" (В. Симоненко, "Тиша і грім", 1962, ст. 152):

Це визначення "гуманістичної тональності" докладніше вияснюють автори восьмого тому згадуваної вже "Історії української літератури" в редакції теж доктора філологічних наук Леоніда Новиченка:

Ця "гуманістична тональність" означає активність художнього пошуку в тих життєвих сферах, де утверджується і торжествує гармонія особистих і суспільних інтересів, яку забезпечує соціалізм. Поет живої пристрасті й душевного горіння Симоненко органічно не сприймав абстрактних побудов і схоластики. Найвища віра в справедливість і людяність нашого суспільства зумовляла його нетерпимість до явищ, що суперечать принципам соціалістичного співжиття. Він не міг бути байдуним, коли бачив хоч одну скривджену душу, нездійснену надію, і писав про це гостро, безкомпромісно, застерігаючи, однак, від нігілістичного критиканства і демагогії: "Правди в брехні не розмішуй, не ганьби все під ряд без пуття" ("Найогидніші очі порожні")... В. Симоненко був послідовним борцем за людину високих моральних принципів. В його поезії чітко виражена ідея торжества комуністичної моральності як необхідної передумови загального духовного прогресу суспільства. Він ненавидів егоїстичну обмеженість і фальш, духовну ницість і корисливість" ("Історія української літератури", т. 8, ст. 311-312).

Треба тільки відкинути плутання моральності з комунізмом ("комуністична моральність"), бо моральність — це ділянка етики, що говорить про людське сумління, а комунізм — це суцільно-політична теорія, — і можна б прийняти це визначення ролі поета Симоненка з підкресленням оцієї зненависти до фальшу, що є притаманний усій літературі соц-реалізму. В задушливу атмосферу насильно накиненого партією соц-реалізму проблиск гуманізму з'являється немов цей вогник з вірша Ліни Костенко, що її треба вважати матір'ю всієї творчості поетів-шестидесятників:

.... ліхтарник
сходить із свого велосипеда
і впускає вогненну пташку
у сляну клітку ліхтаря.

Віталій Коротич дуже марнантно визначував новий рух у літературі:
Я за чисте мистецтво,
а мистецтво чисте тоді,
ноли роблять його
і руками і думками чистими.

Це були заяви молодих поетів проти фальшу, що панував у літературі і не зник навіть і тоді, коли офіційно засуджено культ особи. Цей фальш видно у реабілітаційній політиці. Цей фальш бачимо й у ставленні до нових поетів. Хоч і були прихильні голоси на їх привітання, а між ними найсердечніший Максима Рильського, то були й голоси засудження і перестороги. Навіть той, хто в час Відродження заговорив золотим гомоном на привітання нареченої-свободи в Україні, Павло Тичина, тепер прибрав позу оборонця заскорузлої дійсности, не виявивши співчуття, бодай голосно, новому подихові гуманізму. Урядові чинники намагались убгати новий спонтанний зрив до гуманізму у визначені діалектиною рами літератури під контролем і наглядом партії. Це видно і в цитованій "Історії української літератури". Тут похвальні рядни на адресу Ліни Костенко, головно за її поему "Мандрівка серця", з підкресленням, що "проблематина твору таном відображує духовно-гуманістичні пошуки літератури на її новому етапі". Але в той же час є і намагання вложити сміливий голос поетни в обороні повної людини, з її правом бути собою, у штаповані рами літератури на службі режиму:

"Провідний мотив твору — палкий заклик до активності людського духу, до братерства і єднання в боротьбі з сучасною реакцією". ("Історія української літератури, т. 8, ст. 300). Розуміється, що не про власну, радянську, реакцію тут мова. В наступному абзаці це й ствердження, що "деякі друковані в періодиці вірші Костенко викликали обгрунтовані закиди критики, оснілки в цих творах були відчутні вияви ідейного сум'яття, односторонньо-похмурого бачення світу".

Ще докладніше оцей фальш видно у презентації Василя Симоненка. У його випадку редактори "історії" виноришали метод прийнятий у політиці реабілітації знищених письменників — метод перенручення і промовчання. Це було можливе тому, що Симоненка вже не було, бо він помер ще до появи його другої збірни поезій, в 1963 р., проживши всього 28 років. Тож не зважаючи на те, що в "Історії української літератури" відділено йому більше місця, ніж іншим шестидесятникам, а навіть поміщено його портрет, то образ його неповний. Він неповний вже тому, що з його збірок вилучені були деякі його поезії, що найкраще характеризують отой "тональний гуманізм", що його мусів визнати і Крижанівський. Ці вилучені з поетових збірок поезії ("Злодій", "Самотність", "Брама", "Нурдському братові", "Я", "Суд", "Український лев") ходили у відписах по Україні і згодом дістались і занордон. Це чи не перші зразки "захалавної літератури", що стала основою отієї літератури опору, чи радше літературного спротиву, і розгорнулася в Україні ще за режиму Хрущова. Він з тою ж наполегливістю, з якою засуджував режим Сталіна, почав і наступ на всі прояви нового гуманізму в літературі, застосовуючи до авторів цієї літератури стару і випробувану ще царським режимом систему поліційних переслідувань з арештами і засланнями.

Була захалаявна література і в Івана Драча, і в Ліни Костенко, і в інших шестидесятників, була вона навіть у Тичини. Симоненко помер саме у той час, коли партія порішила покласти край отому, як кане Ношелівець, "свободомислію". Початком цього партійного удару по літературі треба вважати виступ Хрущова з нагоди відвідин виставки мосновських художників в 1962 р. Вже в 1965 р. почались арешти і засуди тих, хто мав відвагу обстоювати принципи творчости, що їх виніс Другий з'їзд письменників, заявившись за створення такої атмосфери, де була б активна творча позиція письменника-творця і різноманітність мистецьких індивідуальностей, і що їх нібито підтримав Двадцятий з'їзд партії із славною десталінізаційною промовою Хрущова.

Подих "відлиги" відхилив дещо засунені двері літературного концентру і засвітив вогник гуманізму, та й його відблиск видний не тільки у творчості молодих поетів, але помітний у літературній дискусії, правда, в рамках визначеної партійної діалектики. Та новий наклон на літературу зразу погасив це ще не розгоріле світельце. З літературних видань зникли твори, що тліли цим вогником гуманізму, та й почалась нагинка на тих творців, що почали творити в цьому дусі гуманізму. Не всі творці подались під ударом партії. Критична думка, кинена провідником партії на партійному з'їзді з засудом нульту особи за реніму Сталіна, не могла залишитись без ширшого відгуку, спеціально в інтелектуальних колах. Вона викликала критичні думки у широких масах, що банали вияснень і більшої інформації та й свободнішої атмосфери, щоб така ситуація не повторилась. Головна сила для свободнішої атмосфери — це вільна інформація, що її постійно придушує партійна цензура. Щоб оминати цензуру, люди нового гуманізму стали використовувати для популяризації своїх думок підпільні форми видання в переписах, в розмноженнях на ротаційних і копювальних машинах і так їхні ідеї могли дістатись до читачів без цензурного втручання, у формі самвидавних публікацій. Хоч головним завданням самвидаву була інформація, то скоро ці видання поповнились літературою і публіцистиною. Самвидав почав діяти в Україні в 1964 р., коли появились у відписах і відбитках поезії Ліни Костенко, Миколи Вінграновського, Василя Симоненка й інших поетів-шестидесятників — ті поезії, що їх забрануваала цензура і не пустила на сторінки журналів чи інших дозволених видань. Найважливішим виявом українського самвидаву був трантат Івана Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація", опублікований у формі листа до ЦК КПУ у грудні 1965 р. Говориться загально, що цю працю написав Іван Дзюба за апробатою Петра Шелеста, тодішнього секретаря партії в Україні. На можливість таного пов'язання вказує фант упадну Шелеста з посту партійного секретаря в 1972 р. та й остаточне відсунення його з рядів правлячої нліки. Що більше, теж і самий Шелест попав згодом у ряди неконформістів, бо його книжку "Україно, моя радянська" не тільки стягнули із книгарських полиць, але внесли теж у списки заборон-

неної літератури. Таним ненонформістом став після упадку і самий "господар" Хрущов, що свої спомини видав закордоном майже так само нелегально, як інші дисидентські автори. Так відлига, хоч і вийшла від партійної верхівки, може і пляново задумана за діалектичним методом удаваної поступливості в деяких обставинах для збереження системи, мала вплив і на ролю і долю політичних партійних діячів.

За кільканадцять років у самвидаві появився багатий матеріал — інформативний і літературний: поезії, статті, наукові праці. Починаючи трактатом Михайла Брайчевського "Приєднання чи воз'єднання", що був написаний до 300-річчя Переяславської ради в 1954 р., у самвидаві появились такі широко відомі твори, як згаданий трактат Івана Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація", "Лихо з розуму" В'ячеслава Чорновола про арешти і суди 1965-1966 рр., твори Валентина Мороза, Євгена Сверстюна, Михайла Осадчого і багатьох інших авторів. В самвидаві були надруковані і праці давніх письменників і вчених, як Івана Франка чи Михайла Грушевського. Завдяки самвидавці стали відомі твори молодих літераторів: "Більмо" Михайла Осадчого, "Собор у риштотанні" Євгена Сверстюка, "Широне море України" Данила Шумука, "Золоті ворота" Олеса Берднина, поезії Василя Голобородька, Ігоря Калинця, Ірини Сенник-Калинець, Василя Стуса, Миколи Холодного, поезії і праці Івана Світличного та й нові твори поета-мислителя Миколи Руденка. Вийшло вісім випусків "Українського вісника" — позацензурного видання, що поставило собі завдання об'єктивно інформувати про порушення свободи слова й інших демократичних свобод і вважає себе виданням в жадному випадку не антирадянським і не антикомуністичним, а цілком легальним і конституційним. ("Український вісник", випуск III, жовтень 1970, перевидання "Нового шляху" у Вінніпері, 1971, ст. 9-10).

Це ствердження редакторів самвидавного вісника про легальність і конституційність стосується не тільки до самого видання, але й до творів, що появляются в самвидаві. Нові поети і літератори не висунули якоїсь революційної думки, але в рамках проголошеної партійним з'їздом "відлиги" хотіли зрвати з фальшом у літературі і сказати щире, відкрите слово, увести у літературу оцю, за визначенням Крижанівського, гуманістичну тональність.

Цей подих гуманізму в літературі найкраще спостерігати на особі Івана Світличного. Він, народжений 1929 р., і належить до того четвертого покоління — покоління шестидесятників. Вже раніше, до виступу шестидесятників, Іван Світличний зайняв наукову позицію; був співробітником Академії Наук УРСР в Інституті української літератури й автором книжки "Багатство життя й одноманітність мотивів", виданої в Києві в 1956 р. Іван Світличний — критик і поет, у 1960 р. вийшла книжка його поезій "Рідний корінь". Хоч він не новатор у поезії, та зійшовся із шестидесятниками і включився у цю стихію. Світличному закинули, що він переслав

вірші і щоденник Василя Симоненка закордон і за це був засуджений в 1965 р. В 1972 р. Світличний, разом з іншими поетами і літераторами, був знов арештований і засуджений на 7 років ув'язнення і 5 років заслання.

На особі Світличного можна спостерігати, як світельце нової ідеї людяности-гуманізму знайшло дорогу до сердець молодих літераторів, дало їм снагу заговорити свобідніше і більш відверто, засудити отой фальш, що характеризує літературу соц-реалізму. Як і Симоненко, Світличний увійшов у рух відродження української літератури, що його дивинули шестидесятники. У Світличного, як і в Симоненка, чуємо голос протесту. Не тільки нове поетичне слово, але нове слово сповнене правди, краси і думки. Василь Симоненко сказав був: "щоб по справжньому любити поезію, треба передусім не зраджувати правді, красі і думці" ("Літературна Україна" з 16 жовтня 1962). Як і Симоненко, Світличний відчув у собі покликання заступитися за оте чисте, людське і священне прагнення народу відстояти свою невмирущість проти "нечуваного — як наже Кошелівець — в історії своїм нахабством і підступністю гніту російського шовінізму" (Василь Симоненко "Берег ченань", 1965, ст. 59). Тож і роля не тільки у творенні літературних вартостей, але у нього і відповідальність, громадська відповідальність, спеціально у час, коли народові загрожують смертельна небезпека. У Світличного є вірш, що показує, як він розуміє ролю поета. Це "Рильські октави" — написані під впливом Максима Рильського, докладніше — відгук на поему "Чумани", що її Рильський присвятив своєму батьнові, бо вірш Світличного так і починається цитатою двох перших рядків із "Чуманів":

В повітрі дощ і гречка пахне тепло,
немов розлився бурштиновий мед...

Та ці рядки Іван Світличний зацітував тільки для сильнішої атани на поета-гуманіста Максима Рильського, що його загально вванали втіленням сумління українського народу у важкий час тотального наступу на Україну. Вне наступний рядок поеми Світличного — це іронія, та й вся поема — це повний з'їдливого сарказму занид поетам старшої генерації, що їх репрезентує Максим Рильський, за те, що в час катастрофи вони не здобулись на відвагу відкрито заявитися проти зла, але співали ідилії і панегірики на честь тирана. Поема повна віддлинів до поезій Рильського і повна безпосередніх реплік до окремих висловів і рядків, тож для зрозуміння ваготи виступу Світличного треба її тут повністю пригадати:

"В повітрі дощ і гречка пахне тепло,
немов розлився бурштиновий мед"...

Ідилія! А в неї так дотепно
вплітається старий як світ секрет
поезії. (Мовляв, авторитетно

цитатний Гете: вільний птах — поет
співа, що хоче, і співа, як хоче.)
Красиво й мудро. Жаль, що не пророче.

Чи так Максим Тадейович хотів?
Чи віщі музи те і так творили,
як на Вкраїну знагла налетів
“з-за гір та з-за високих сизокрилий” —
і полилася тепла кров братів,
і рідну землю братні трупи вкрили.
Гай-гай! Не солов'їною була
та вільна пісня в пазурах орла.

Про що співав він, бард? Про мед і гречку.
Траплялося, Венерам лаври плів.
Але частіше ставши в позу гречну
й щиру, не жалів речистих слів
("Самої правди син" і правди речник!)
для слави крунів... вибачте, орлів.
І мав за гімни, тіміями й оди
і мед, і гречку, й слави, й нагороди.

А тих, кого в Сибір, на Нолиму,
як в прірву гнали, хто поліг ностями,
тих пом'янути не було ному.
Про них Боян неложними устами
мовчав, немов заціпило йому.
Мовчав до посиніння, до нестями
І ладен був, щоб задушити крик,
ковтнути неприхований язик.

Мовчання то було, вважайте, подвиг.
Мовчиш? Чому? А значить — дишеш чим?
За позір, подмух, за найлегший подих
судили, як за злочин, як за чин.
То н дихали тайком одні від одних.
Естетикою Рильських і Тичин
було: себе поставити на чати,
не писнути... одначе й не мовчати.

І вибухав він, бард. Гримів, мов грім.
Аж луни розлягалися стократні.
Він вергав нари за умовний гріх
на безумовні голови соратні.

Земля тремтіла, білий світ горів.
 А він в священнім гніві, в шалі ратнім
 наліво і направо всіх разив.
 “Доби нової знак. Знак терезів”.

Він, бард, сидівши у лайні по вуха,
 всіх інших смертних заклинав у рай.
 І хто там його слухав чи не слухав,
 кричав він “слава” і кричав “ура”.
 Одна була єдина в нього скруха:
 аби й йому не випала пора
 слідом за Зеровим... О ні! Щоб жити,
 не гріх і сизокрилим послужити.

Були у нього руни не в крові.
 Не написав він жадного доноса.
 І друга Зерова продав не він.
 І сизокрилик до небес підносив
 не сам. Але в криваво-чорний він
 він славив дощ, і гречку, й медоноси,
 троянди й виноград. І недарма
 до нього в мене милости нема.

Негречно? Так, братове, я б не мусив
 в свинячий голос ганити Парнас.
 Та чиста муза Калинців і Стусів
 у нас, громадо чесна, і при нас
 гвалтована на ложищі Прокрустів.
 А де ж той лицар, той не свинопас,
 щоб став за погвалтовану горою?
 Не густо між Боянами герої.

Сердеги пруть юрмою на Олімп
 по мед гречаний і гречаний запах.
 За мідну бляху, за жерстяний німб
 міняють сонце в золотих накрапах.
 І ножен радий: подзвін не по нім.
 І тішиться: не він у смерті в лапах.
 І в кожного для персональних муз
 естетика одна: здоровий глузд.

А він, здоровий глузд, на те й здоровий,
 що і з лайна видобуває сенс
 і, як теля слухняне, дві норови
 здоровий глузд — дай Бог здоров'я — ссе.

Ноли ліси вирубують на дрова,
здоровий глузд в Сибір не занесе.
Дурних немає. Хай на ті спонуси
клюють наївні Налинці і Стуси.

А дроворуби — хлопці, будь здоров!
У них соніри гострі, не іржаві.
Ноли вітчизна снаме: треба дров! —
не пошнодують хлопці дров державі.
Летіли голови, лилася кров —
ніколи в хлопців руки не дрижали.
Орли!... Чи круни?... Ой, боюся я,
вертає стерво на круги своя.

І дощ, і мед, і гречна — се достоту
амброзія поезії, нентар.
А тут, у чорнім світі з ґрат і дроту,
в голоднім тлумі, на твердинях нар, —
яний нентар, яні краса й добро тут,
де мрія мрії — пліснявий сухар?
Гай-гай! Ваш мед, гречані трубадури,
в сім світі — жанр літератури.

Загрубо? Так, я каюся. Але
поставлю врешті-решт питання руба.
Ноли влубном сплелося добре й зле,
поезія тендітна й дійність груба,
який є сенс в рефлексіях дилем:
що я Генубі — що мені Генуба...
Генуб гвалтують — ось конечна суть.
А ви про що, шановні? Про красу?

"Краса, сестра з мінливими очима,
як давній Янус". Скурва твар сестра
твоя, Бояне. Скурва і причинна.
А ти, апостол правди і добра,
ти лицар чести й совісти, мужчина,
хто ти при ній? Часом не скурвин брат?
Ти не альфонс гугнявий? Хто еси ти?
Загрубо. Я ладен перепросити.

А чому, власне? Що я не сидів
на баланді, по бурях? І в натурі
не осягав естетику судів.
Галабурду мажорів і бравурів.

Нудотний опій гречок і медів.
 Гай-гай! Я все пізнав на власній шнурі!
 А я — на евфемізми не мастан.
 Загрубо? Так! Але хай буде тан.

Бо поки ще соніри у резерві.
 А Калинців і Стусів крутять в гудз,
 пропедевичний гудз із болю й нервів,
 а на Парнасі пан Здоровий Глузд
 в екстазі, в трансі слави і шедеврів
 не затуляє проречистих уст
 і вдовольняє черево пророче:
 що хоче їсть, і п'є такон, що хоче.

І поки в нас не сказано про це
 простого, як мужчинам личить, слова,
 а скурва муза з виблідлим лицем
 підстильною служити всім готова, —
 поети! не пишайтеся вінцем
 лавровим. Вам вінець терновий.
 Позаздріть музі Стуса й Калинця.
 ... А пісня — довга. Їй нема кінця.

Лінія поділу ясна. Світличний не визнає компромісу, не знає посереднього шляху. У його розумінні роля поета бути борцем за повну свободу свою і свого народу і у тій криваво-чорній дійсності місце поета там, де опинився і він і поети-дисиденти: Василь Стус та Ігор Калинець. Ця поема — це непогамований, повний сарказму і дошкульного непування ант звинувачення проти Максима Рильського за те, що він “у криваво-чорний він славив дощ, і гречку, й медоноси, троянди й виноград” і не мав відваги запротестувати проти нищення української культури й її творців. Світличний вимагає від поета безкомпромісності. Він не переживав періоду сталінського терору і не розуміє, що може заіснувати така дійсність, коли само існування такої людини, як Максим Рильський, допомагає народові перенести терор і затримати свою культуру і своє існування. Не даром же сучасники визнали Рильського сумлінням часу. Та й самий Світличний, як це проречисто говорить його поезія, вийшов від Рильського, його онтави, витримані у традиційно п'ятистоповому ямбічному рядну з правильним римуванням, це наслідство майстерности Рильського. Може і ця поетична залежність від майстра виникла цю наболілу реакцію в учня, що в новий період знайшов і новий голос і нове розуміння дійсності. Максим Рильський — свідомий свого покликання і свідомий часу, в якому довелось йому жити, — передбачив таку ситуацію і ясно про-рін, що поет нового періоду не стане дописувати початого ним вірша,

але почне писати свій власний. Поети-дисиденти, продовжуючи "гуманістичну тональність" шестидесятників, станули на позиції безкомпромисності. Вони не пробували шукати компромісу з системою, як це зробили Віталій Коротич чи Іван Драч, вони не шукали втечі у мовчанку, як це пробувала робити Ліна Костенко. Вони прийняли на себе ролі оборонців самотності української культури і самого народу, і приймають переслідування з боку режиму і нелюдські засуди з гідністю і відповідальністю у Шевченківській традиції. Про цю поставу говорить поет Ігор Калинець такими словами: "Як кожний в'язень, я тужу цілим серцем за свободою, але, зваживши всю ситуацію деспотичного гноблення в Україні, я волюю табір".

Ще маркантнішою постаттю в колі поетів-дисидентів є Микола Руденко. Руденко — це не поет-шестидесятник, представник цього четвертого покоління. Він належить до третього покоління, що не брало участі у відродженні двадцятих років і навіть часто про нього не знало, бо режимна цензура подбала, щоб пильно вимазати всі сліди отого відродження в офіційній літературі. І тільки відлига дала змогу представникам цього покоління кинути вдумливий погляд назад і побачити фальш і злочин офіційної політики режиму, отой злочин, що знівечив літературу, а з нею і її творців. Руденко побачив себе жертвою отого злочину і з відвагою неопіфита станув до бою з ним. Руденко — поет-мислитель, в нього завершений світогляд гуманіста і цей світогляд поет усвідомив щойно осяяний отим малим світельцем, що йому вдалось спалахнути під покровом відлиги. Віддавши довгі роки на службу режимові, здисциплінований у соц-реалістичній дійсності письменник і високий функціонер у Спілці Письменників України Микола Руденко зрозумів, що служив не тій зорі, що поназує шлях до правди. Тому таний міцний і пристрасний його зворот. У Руденна, як і в Симоненка, чується відгук Шевченкового слова, отого слова, що має стояти на сторожі народу в його боротьбі проти соціального і національного поневолення. Поет Микола Руденко говорить:

Я не помру, а обізвуся в людях,
щоб розбудити помисли незлі,
бо слово те, що пломеніє в грудях,
до них проб'ється навіть з-під землі.

У Руденна не тільки сама заява, але й розуміння для організованої дії на оборону соціальних і національних прав народу. Це Микола Руденко оформив та очолив українську групу оборони Гельсінкських постанов про людські права і він зумів глибоні поетичні думки про правду влади у політичну плятформу. Тут знову подібність до Шевченка, коли згадати участь нашого Кобзаря в діяльності Кирило-Методіївського Братства. За своє відванне і правдиве слово і Руденко опинився там, де і Стус, і Калинець, засуджений режимом на сім років ув'язнення і п'ять заслання.

Поезія шестидесятників — поезія гуманістичної тональності зродилась у тіні гуманіста Шевченка. Увага до Шевченка у поетів-шестидесят-

нинів не тільки у творчій залежності, але й у виявах культу для поета, що проявився у святкових відвідинах пам'ятника поетового у Києві. Можна припустити, що й цей культ Шевченка у молодих літераторів зродився під впливом майстра-вчителя Максима Рильського. Пригадуємо з радіопередачі, як під час урочистого відзначування 70-ліття Павла Тичини в Києві Максим Рильський виголошував вітальне слово і після кількох похвальних речень на честь ювіляра почав зворушеним голосом виголошувати Шевченкові слова: "свою Україну любіть, любіть її во время люте, в останню тяжку минуту..." і тут голос його увірвався і чути було, як поет заплавав. А це був 1961 р. — початки творчого зриву шестидесятників.

Ліна Костенко вне в перших своїх поезіях проспівала звернення поета до молодих поетів, вкладаючи в уста гранітного Шевченка на пам'ятнику такі слова:

А ви гартуйте ваші голоси,
не пустослів'ям пишним і барвистим,
не саргами,
не белькотом надій,
не криком,
не переспівом на місці,
а заспівом в дорозі нелегкій.

І це підтверджує заяву Максима Рильського, який в час терору відверто сказав, що його наслідник у поезії не буде продовжувати його поезію, а пічне нову, свою.

Відлига дала змогу молодим поетам принести новий голос у літературу. Режим скоро зорієнтувався, що продовження відлиги може підорвати основи диктатури пролетаріату. Не маловажний і той факт, що той, хто допустив до відлиги, Микита Хрущов, був безцеремонно снинений, хоч і він самий в акції десталінізації обменився тільки самою заявою на 22 партійному з'їзді, продеклямувавши про "ошляхетнення людей і повернення людській душі красивих почуттів гуманізму", не маючи і наміру розкривати всю злочинну політику сталінського періоду.

Та вогник, що спалахнув у серцях поетів під час відлиги, не згас. Хоч і деяні поети-шестидесятники дали себе загнуждати у реннимний віз, то світло вільної думки поселилось у серцях поетів-дисидентів, які за Шевченковою традицією відважно голосили своє вільне слово проти фальшу, проти гніту і в обороні людської і національної гідности української людини. Як і велике слово Шевченка, так і відважне слово отих нових поетів-засланців буде в нашій літературі формуючим чинником нового національного відродження.

Степан ТНАЧУН

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА В РУМУНІЇ

Звіну-споковіну — так присудила доля! — на території Румунії, в дружбі і взаємопорозумінні з румунським народом та іншими національними меншостями, живуть і українці.

Українське населення живе переважно на селах, а саме в Сучавському, Мараморошському, Караш-Северінському і Тульчанському повітах. Українці, що проживають з діда-прадіда в Сучавському, Мараморошському і Караш-Северінському повітах — переселенці з Північної Буковини, Галичини, Понуття, Закарпаття, Волині тощо, а українці, що живуть в Тульчанському повіті — це нащадки запорожців, які, після розгрому і снасування Юзацької Січі, переселилися в гирло Дунаю і на румунській землі заснували перші українські вогнища, зберігаючи з роду в рід, як зіницю она, прадідівську віру й обичаї.

Слід підкреслити, що на протязі віків між Україною і румунськими королівствами (Молдавією, Трансильванією і Пара Роменясне-Мунтенією) і після їх об'єднання в єдину і самостійну державу Румунію — існували всебічні і тісні зв'язи. Молдавський воевода Степан Великий був одружений із київською нянгинею Євдонією, Тиміш Хмельницький був зятем молдавського воеводи Васіле Лупу і помер під мурами стародавньої кріпости Сучави, нолишньої молдавської столиці, борючись хоробро з турецькими навалами. Митрополит Петро Могила вірно служив українському та румунському народам. Історія українсько-румунських відносин невичерпна на чудові факти.

В Румунії, як відомо, в місті Гурагумора, Сучавського повіту, Південна Буковина, народилася письменниця Ольга Кубилянська. Також в Румунії жили і творили письменники Юрій Федькович, Ісидор Воробневич, Сильвестер Яричевський, Микола Устьянович та інші.

А втім, до Другої світової війни єдиним центром і відомим вогнищем української культури на Буковині було тільки місто Чернівці. Після Другої світової війни і встановлення демократичної влади в Румунії уперше українцям, як і іншим національним меншостям, були надані національні права. Нова конституція забезпечила всі умови, а держава почала щедро фінансувати духовне відродження українського населення. Таким чином на селах заснувалися початкові школи на рідній мові, а 1949 р. почала друкуватися в Бунаресті перша газета українською мовою, що й донині зветься "Новий Вік". Паралельно, почав видаватися і місячник "Культурний Порадник". Поява цих журналів була неабияким завоюванням українців.

Згодом заснувалися українські ліцеї і педагогічні школи в містах Сігет, Сучава, Серет і Тульча. Також при Бунарецькому університеті почав діяти український відділ філологічного факультету. Так із гуцї українського населення вийшли інженери, лікарі, професори, вчителі, художники, композитори, письменники тощо. Одне слово, народилася українська свідомість інтелігенція, що стала провідною і рушійною силою розвитку і розквіту своєї меншини. Українська інтелігенція, яка розгортає свою діяльність у різних містах Румунії, чи на селах, не забуває ніколи та нізащо своїх отчих домів, своїх рідних ватер, свою рідну мову і прадідівських обичаїв.

Газета "Новий Вік" стала першим пробним наменем українського ренесансу в Румунії, на її сторінках народилась українська література в румунській державі. Наволо цієї газети згуртувалися всі ті, кому були милі рідне слово і свій народ, а саме письменники: Денис Онищук, Орест Масиневич, Оксана Мельничук, Гаврило Клемпуш, Юрій Раноча, Марія Балан, Євген Сав'юн, Микола Ноцар та інші.

Друкування творів вищезгаданих письменників на сторінках газети "Новий Вік", існування українських шкіл і можливість читати твори клясинів української літератури народили в серцях молодих читачів пристрасну любов до рідної мови і священну повагу до пера та його чаклунів. Тому невдовзі на сторінках "Нового Віку" почали друкувати свої перші літературні спроби учні та студенти Василь Марущан, Стеліян Яцентюк, Іван Федько, Юрій Павліш, Степан Ткачун, Корнелій Ірод, Корнелій Регуш, Іван Непогода, Василь Клим, Павло Шовналюк, Михайло Волощун, Михайло Михайлюк, а пізніше Іван Ковач, Микола Корсюк, Михайло Небеляк, Павло Романюк, Іван Онунчик, Юрій Лукан, Іван Арделян, Іван Шмуляк та інші. Під синім та сумирним небом багато вітрил було піднято, але не всім аргонавтам пощастило доплисти до гавані, створити варті уваги твори.

Першими друкованими творами наших письменників в Румунії були спільні літературні збірники "Серпень" і "Ліричні струни", редаговані критиком Євгеном Мигайчуком, і власні збірники: "Полин і мед" (байки) Дениса Онищука, "Цвіте земля скарбами" (поезії) Оксани Мельничук, "У праці, у пісні, в любові" (поезії) Юрія Павліша і "По новому шляху" (проза) Івана Федька.

Вирішальною подією для поточного і багатожанрового розвитку української літератури в Румунії було заснування видавництва "Критеріон". Це видавництво видає тільки твори письменників, що належать національним меншостям Румунії: мадярам, німцям, українцям, сербо-хорватам, словакам, євреям, татарам тощо. Від заснування видавництва "Критеріон" в 1969 р. до нінця 1980 р. побачили світ українською мовою понад 100 томів поезії, прози, поезії і прози для дітей і про дітей, фолкльору тощо.

Велику послугу для українських шкіл робить видавництво "Критеріон", видаючи в колекції "Мала Бібліотена" — твори клясинів української літератури. Дотепер побачили світ в цій колекції вибрані твори Тараса Шев-

ченна, Василя Стефаніна, Івана Франна, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, Марка Черемшини, Степана Васильченка, Павла Тичини та інших. В цій коленції побачить світ все, що має найкраще клясична і сучасна українська література.

Починаючи з 1979 р., "Новий Вік" виходить з місячним Літературним Додатком, справжньою лабораторією всіх наших існуючих творчих сил. Того ж року появилася і перший номер літературного журналу "Обрії". Тимчасово він виходить раз на рік, але в близькому майбутті він стане місячником.

Між 1950-1980 рр. в Румунії побачили світ українською мовою багато томів із клясичної та сучасної румунської літератури у перекладах Сильвестра Загородного. Танож були надруновані українською мовою кілька румунських п'ес-одноактівон для самодіяльних гуртнів сіл і шкіл у перекладах Івана Непогоди, Сильвестра Загородного і Степана Ткачуна.

Часто-густо на сторінках газети "Новий Вік" друнувались і друнуються переклади із клясичної і сучасної румунської літератури. Багато зусиль присвятили перекладам понійні Денис Онищун і Орест Масикевич. Добрих результатів добилися і Оксана Мельничук, Микола Корсюк, Іван Новач, Михайло Михайлюк, Степан Ткачук, Павло Романюк та інші. Танож перекладають на румунську мову клясичну і сучасну українську літературу Євген Мигайчук, Дан Хорія Мазілу, Стеліян Яцентюк, Степан Ткачук і т. д.

Треба пригадати, що наші письменники перекладають на українську мову і твори побратимів по перу, мадярів, німців, сербо-хорватів, євреїв, слованів тощо. Цю важливу справу роблять і наші побратими по перу: мадяри, німці, сербо-хорвати, євреї, словани. Таким чином твори наших українських письменників доходять до читачів всіх національних меншостей Румунії та поза її кордони.

Українську літературу в Румунії можна поділити на три головні етапи розвитку і розвиту, а саме: заснування її старшими поколіннями письменників, поява нових і самобутніх талантів, які продовжили і поширили започатковану традицію, але водночас проторували нашій літературі нові русла, накреслили нові межі, відкрили нові обрії. Сьогоднішнім етапом можна вважати диверсифікацію жанрів і стилів. І, звісно, розкриття нових талантів, на які, слава Богу, наша національність не бідна.

Радісним є і той фант, що люди похилого віку, як Степан Левинський, Кирило Коцюк-Кочинський, Микола Лясевиц, Богдан Гедимін (Івашно), Леся Левинська, Віра Дмитрівна, взялися серйозно за перо і надрунували цілі томи чи окремі твори, які справили добре враження нашим читачам.

Українську літературу в Румунії започаткувала богиня-поезія. І довгий час вона була її альфою і омегою. Згодом проза почала займати належне місце в загальному контексті нашої літератури. І критика найшла велику пошану. Плідно працюють на ниві критики і добились вагомих здо-

букнів Михайло Бодня, Михайло Михайлюк, Євген Мигайчун, Магдалина Ласло-Нуцон, Іван Ковач та інші.

Бездоганим сейсмографом для розкриття і пленання молодих талантів являється українська літстудія, що діє в Букаресті під безпосередньою опікою Спілки Письменників Румунії. На засіданнях нашої літстудії читають свої твори письменники, що живуть у різних околицях Румунії, без уваги на те, чи вони початківці, чи автори багатьох друкованих творів. Також групи наших письменників відвідують рідні села, школи, місцевості, де живуть українці і таким чином утримують постійний творчий діалог з своїми читачами. І завжди наші читачі чекують наших письменників не тільки з розпростертими руками, але й відкритою душею. І це для нас являється одухотворенням і спонукою, гарантією, що наші палні почуття і стрімкозлетні мислі вселяють надію і радість у душі наших читачів.

Українська література в Румунії народилася недавно. Вона поїться цілющими соками та опромінюється живодайними сонцями двох великих літератур: української та румунської. Також вагомий вклад у розвиток нашої літератури мали, мають і матимуть всесвітня література, перекладена на українську й румунську мови та в оригіналах. Духовими батьками наших письменників являються поети Тарас Шевченко і Михайл Емінеску, прозаїки — Василь Стефанин і Михайл Садовяну. Але нашим письменникам милі і відомі і твори Шекспіра, Данте, Петрарки, По, Бодлера, Пушкіна, Гете, Гамсуна, Ліни Костенко, Івана Драча, Бориса Олійника, Василя Симоненка, Дмитра Павличка та інших. Наші письменники черпають своє натхнення з сучасної дійсності Румунії та з усіх доступних скарбниць світової культури.

Твори українських письменників, що творять у Румунії, друкують і читають в Польщі, Чехословаччині, Югославії і, звісно, в Україні. Також останнім часом книги, написані нашими письменниками, читають українці Канади, ЗСА, Австралії, Італії, Англії, Західної Німеччини, Франції тощо.

Тишком-нишком, без галасу, але напористо і безперестання, наша література своїми найкращими здобутками домагається на право існування, завойовує серця різних категорій читачів з усіх-усюд. Незаперечним доказом того, що наша література існує, росте і розвивається, що твори наших письменників, хоча ще не можна їх вважати шедеврами, оцінені як слід читачами і критикою, являється і те, що дотепер сім наших письменників були удостоєні преміями Спілки Письменників Румунії.

Великі премії одержали письменники:

1. Орест Масиневич за збірку поезій "На місячних перехрестях" (1972 р.),

2. Степан Ткачун за збірку поезій "Посміх світу" (1978р.),

3. Юрій Павліш за збірку поезій "Сходи" (1980 р.).

Дебютні премії одержали:

1. Микола Корсюк за збірку новел "Роздоріжжя" (1973 р.),

2. Михайло Небеляк за роман "Лорана" (1975 р.),
3. Іван Ковач за роман "Чуга" (1977 р.),
4. Василь Нлим за роман "Гора" (1979 р.).

Іван Ковач, Микола Корсюк, Юрій Павліш, Сильвестер Загородний і Степан Тначук є членами Спілки Письменників Румунії. Були членами і понійні Денис Онищун, Орест Масиневич та Іван Федько, — цей останній помер у розквіті віку. Незабаром й інші наші письменники стануть членами Спілки Письменників Румунії. Наші ряди ростуть і кожний новий письменник видючими, а може й золотими, буквами карбує на скринжалі нашої літератури своє ім'я.

Паралельно з друнуванням оригінальних творів видавництво "Критеріон" надрукувало дотепер сім томів українського фолкльору з українських громад у Румунії. Таким чином і коштовні намиста нашої усної творчости, яка передавалася і шліфувалася з роду в рід, милують душі наших читачів. Ці томи фолкльору хвилюють і вранкають своєю невимовною красою, оригінальністю і дотепністю. Томи фолкльору "Народні співання" (1969 р.), "Оленський цвіт" (1978 р.), "Ой у саду-винограду" (1971 р.) були упорядковані Іваном Ребошапкою, "Співаночки мої любі" (1977 р.) і "Ой нувала зозулечна" (1974 р.) Мирославою Шандро, "На висоній полонині" Оленсою Бевна і "Ой Дунаю, Дунаю..." Вірджілом Ріцьню. Останній том побачив світ 1980 р. Це перший том із фолкльору нащадків запорожців...

На мою скромну думку, головним і надійним є те, що на румунському ґрунті народилась українська література, що її русла протоптують талановиті письменники, що кожний наш письменник знайшов своє творче "я" і визначився в тому чи іншому жанрі, що кожний наш письменник виробив вже свій стиль, має добре окреслену свою індивідуальність, що врешті-решт вони не схожі один на одного. Це не значить, що в нас все йде "як по маслі", що в наших творах немає ще досить вад, що наші твори не хворіють на схематизм, що наші мрії мають тільки журавлині крила, а слова ще не видзвонюють порожнечу душі і бідність духу. Все тани ми не здаємося і настоюємо, звісно, в міру своїх конкретних можливостей, писати вартісні твори. Час діє на нашу користь, а держава не шкодує жодних зусиль, щоб і наші здобутки в літературі були на висоті вимог нашої епохи.

Про нашу літературу можна б написати набагато більше. А саме — докладніше. Вона — досить цікаве явище... І надіюся, що колись авторитетні фахівці посилкнуться це дуже потрібне і невідкладне діло зробити. Дочекаємось — побачимо.

Ці нотатки бажають тільки одне: звернути увагу українцям з усіх усюд, що Існують українці в Румунії, що й вони плекають рідну мову, що й їм милі і святі традиції нашого преславного та безсмертного народу, що й вони вважаються тими, ним їм приречено бути, що й вони числяться нащадками козацького роду, якому нема перевову. (Бунарест, 10. XII. 1980).

Дмитро ЧУБ

МИНУЛЕ І СУЧАСНЕ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ

(Як Москва русифікує Україну?)

Відтоді, як були написані перші українські книжки, що збереглися й дійшли до наших часів, минуло понад 900 років. Протягом цього часу наш нарід пройшов довгий і тяжкий шлях національного й культурного розвитку. Кожен визначний твір, чи то писаний ще літописцями гусячими перами, чи в пізніші століття нашими клясиками і науковцями, чи створені нашими сучасниками — все це наш національний скарб.

Ми, українці, як і кожен нарід, гордимся добрими здобутками та їхніми творцями. Такі твори не вмирають передчасно, бо вони правдиво змальовують різні періоди життя нашого народу, його боротьбу проти ворогів, показують рівень нашої культури, мову, тодішнє мистецтво, якими жили наші люди.

Коли візьмемо статистичні дані, зокрема про видання книжок, які були чи не найголовнішим показником рівня культурного й мистецького розвитку нашого народу, то побачимо, що від 11 століття, тобто від появи першої рукописної української книжки — “Остромирового євангелія”,¹⁾ що її написав у 1056-57 рр. київський дяк Григорій, до 14 століття нараховано 700 рукописних книг, а з 15 по 17 століття включно рукописних та друкованих книжок нараховано 25 тисяч.²⁾ На жаль, ці відомості торнаються не тільки України, а всієї території Росії та захоплених нею країн. Проте з певністю можна сказати, що в Україні було переписано чи й написано та надруковано книжок більше, ніж в самій Московії, бо й освіта в ті часи в Україні стояла значно вище, ніж в Московії — перша вища школа, академія, та перші друкарні були відкриті в Україні.

Серед слов'ян, як стверджує проф. О. Лотоцький,³⁾ першими в друкуванні книжок були чехи, бо вони стояли ближче до Заходу. Вони ви-

1) “Остромирове євангеліє” — найдавніша староукраїнська кирилицька пам'ятка. Переписав її з староболгарського оригіналу київський дяк Григорій в 1056-57 рр. для новгородського посадника Остромира, що був намісником київського нн. Із'яслава Ярославича. Має вона 294 арнуші. Щоб виготовити пергамент для такої книжки, треба було обробити (вичинити) не менше, ніж 150 шкур ягнят або козенят. Це дає уяву, як дорого коштували тоді книги. (“Українська Рад. Енциклопедія”, том 10, стор. 417).

2) Проф. Дм. Антонович. Українська культура. Вид. УТГІ, 1947, стор. 69.

3) Там же, стор. 71.

пустили першу книжку в 1468 р. А вже за ними стояли українці, що видали першу українську книжку слов'янською мовою, "з особливостями живої української мови" в 1491 р. Це були перші дві книжки для потреб українського населення — "Онтоїх" та "Часослов", що вийшли в друкарні Швайпльта Фіоля в Кракові. Тим часом перша російська книжка в Москві вийшла через 73 роки, тобто в 1564 р. Надрукував її відомий першодрукар Іван Федоров з допомогою білоруса Мстиславця. Але Московщина в ті часи була настільки темна, що після виходу третьої книжки люди напали й спалили друкарню й самого друкаря хотіли вбити, бо він, мовляв, був зв'язаний з нечистою силою. Але про це сьогодні російські історики не згадують. Рятуючись від небезпек, Федоров тоді втік, разом з Мстиславцем до Білоруси, а потім переїхав до Львова, де організував нову друкарню.

Але в третій чверті 16 століття друкарство в Україні вже швидко розвивалось: відкривались нові друкарні у Львові, Острозі, Дермані, Почаєві, Луцьку, Крем'янці, Житомирі. В самому Києві працювало три друкарні, а найбільша з них — друкарня Києво-Печерської Лаври. Українські видання розповсюджувались по всіх сусідніх країнах, навіть неслов'янських, як Румунія, Угорщина, Молдавія. Не було тоді в Україні й цензурних обмежень.

Але після горезвісного Переяславського договору, з середини 17 століття Москва вже вимагала надсилати все до них на цензуру, запровадивши суворий нагляд за друкарнями, а також вимагала дотримуватись великоросійської граматики. А за непослух накладала великі штрафи, аж до покарання смертною карою. На цьому полі довго тривала завзята боротьба, але друкарство, зрештою, було так спаралізоване московською владою, що протягом років виходило лише по 2-3 книжки за рік. З цього бачимо, яке "прогресивне значення" для України мав Переяславський договір, як про це пишуть сучасні історики.

А в 1876 році прийшов знову погром на українське друковане слово. Цар Олександр II видав таємний "височайший указ", яким заборонялося друкувати все, крім красного письменства. При цьому заборонялося перекладати з інших мов, а також ставити українські вистави й друкувати драматичні твори. Тоді ж було закрито низку українських культурних організацій, українську пресу, усунено з університету низку професорів. Тільки Галичина мала більше національної волі, бо була тоді під Австрією.

1905 р. трохи полегшив обставини в Україні, але небагато. Зате бачимо, яким розквітом забувало українське життя з вибухом революції й утворенням української самостійної держави. Уже в 1917 р. вийшло в Україні 747 книжок, у 1918-му — 1084, але в 1919 — 665, бо з півночі в Україну вже сунула збройна московська навала.

З приходом більшовиків кількість українських видань починає зменшуватись. Так у 1920 р. українською мовою вийшло 457 книжок, а росій-

ською в Україні — 369, у 1921 українською мовою — 214, а російською — 448, у 1922 українською — 385, а російською 927.

Розподіл паперу на республіки робила Москва, отже в її руках було все книгодрукування. Одно в-во в Харкові, що заплянувало видати в 1933 р. 252 книжки, видало лише половину, і то малими тиражами.

А щоб зломити потенціал літературного фронту в 1933-37 рр. виарештувано (більшість знищено) 240 українських письменників. Лише одним вироком суду від 13 по 15 грудня 1934 р. Військова колегія Найвищого Суду СРСР під головуванням Ульріха засудила до розстрілу 28 українських письменників.

Англійський науовець Альберт Пайні надрукував наукову працю "Ріст і падіння Сталіна", де читаємо, що Сталін у 1934 р., не читаючи, підписав 384 списки арештованих до розстрілу. Це становить близько 4 мільйони людей. Зрозуміло, що серед них більшість було українців, бо й на засланнях українці становлять 60% всієї кількості.

В наслідок цих масових арештів серед письменників було видано таємний об'їзник, де було 5 тисяч заборонених книжок. Другим об'єктом наступу було українське шкільництво. Щоб підготувати ширший наступ русифікації, між 1933 і 1937 рр. було проведено великі чистки в шкільній мережі. За тодішніми повідомленнями радянської преси, було вининито з учбових закладів 24 тисячі вчителів. Особливого широкого розмаху набув цей розгром українських культурних сил, так званого культурного фронту, у 1934 р., коли застрелився нарком освіти Микола Скрипник, а передтим, побувши з Арнадієм Любченком на селі й побачивши голод, вимирання цілих сіл, понінчив самогубством Микола Хвильовий. А в 1937 р. пішов шляхом самогубства і голова Раднарному Панас Любченко.

Ще перед цим мосновська влада у 1933 р. ліквідувала всі українські школи на Кубані, де було вне 240 українських шкіл, перевівши їх на російську мову викладання, а також перевела зросійщення педагогічних технікумів в Краснодарі (обласний центр Кубані) та в столиці Полтавській, та ліквідувала українські відділи при Краснодарському робітфаці, при педінституті та Сільсько-господарському інституті. В самому Краснодарському робітфаці тоді навчалось на українському відділі 160 студентів.

Одночасно заарештовано й розстріляно викладачів мови та літератури в Краснодарі проф. Шалю та Семена Боклаженна, а разом з тим закрито було й український клуб в Краснодарі.

У той же 1933 р. ліквідовано й українські газети: одну в Краснодарі, як додаток до російської газети "Красное знамя" та "Червону газету" в Ростові. В Краснодарі редактором додатку був комсомолец, а пізніше партієць письменник Омелько Розумієнко, а в Ростові поет Іван Луценко та письменник Іван Добровольський. Розумієнко пізніше було заарештовано, І. Луценко мусів тікати геть далеко на північ Росії, а Добровольський опинився на Даленому Сході, звідни писав листи про те, що там,

на Зеленому Клині, де теж були українські школи, все українське зліквідовано.

Ростов на Дону тоді був центром Північно-Кавказького Краю. Український відділ при обкомі партії очолював тоді Федосій Чапала. Його теж було арештовано й розстріляно.

Слідом за ліквідацією всього українського культурного життя на Північному Кавказі, зокрема на Кубані, було вивезено на північ Росії населення трьох найбільших українських станиць, зокрема станицю Полтавську, де був Педагогічний технікум та українські школи, де щороку пишню відзначали Шевченківські свята. У цій операції, як бачимо із спогадів колишнього генерала НКВД Орлова, брало участь 12 тисяч військ НКВД. Вони оточували нільцем конну станицю, і все населення мусіло проходити повз спеціальну комісію НКВД. Проти імен кожного на списку та пашпортах ставили відповідні літери: А, Б або В. Перших, переважно чоловіків, відокремили й розстріляли поблизу станиць. Тих, що з літерою Б, забрали на заслання, а третіх — на переселення на північ. Їх вивезли товарними вагонами, а тими ж самими вагонами привезено росіян та білорусів, щоб заселити спорожні станиці.

Деталі цього звірячого нищення людей та ліквідації українізації в станиці Полтавській розповіла авторці цих рядків дівчина, батьна якої там було розстріляно, а брат покінув самогубством на засланні. Знаю ці деталі й від інших осіб, з якими я вчився, та від людей, що нерували українізацією. До речі, під час ліквідації українізації на Кубані, на Далекому Сході та в сусідніх районах з Україною — на Вороніжчині та Курщині, в Інституті Шевченка в Харнові була саме виставна українських видань на Кубані під гаслом "Українські письменники на Кубані". Але одного дня прийшов енкаведист (НКВД містилось тоді на сусідній вулиці) й наказав прибрати ту виставну про Кубань.

Так "благотворно допомагав старший брат відсталій Україні" і це, як пишуть тепер, "мало прогресивне значення".

НКВД спеціально стежило поза межами України, хто розмовляє українською мовою, хто читає українські книжки. Один учитель, що живе тепер в Австралії, якому після заслання дозволили жити поза межами України, розповідав, що оселився він біля Ростова на Дону. Коли-не-коли брав книжки з місцевої книгозбірні. Бібліотечною була українна. Одного разу він запитав, чи є в них і українські видання. Вона вже була добре знайома з ним, приятелювала. Вона сказала, що має й українські, але не радить йому випозичати, бо періодично приходить людина з НКВД і бере список людей, що випозичають і українські видання.

Масові арешти серед письменників набрали тоді такого розміру, що кожен був готовий, що по нього вночі приїде "чорний ворон". А тому в Харнові; в Будинку письменників "Слово", кожен щочоночі палив рукописи, де було хоч трохи патріотизму та моментів, що могли б стати для енка-

ведистів приводом до арешту. А тому навколо будинку "Слово" взимку 1934 р. сніг був чорний від паперової сажі з димарів.

А що українська мова стала в устах людей для НКВД ознакою націоналізму, то в містах люди вже боялися розмовляти своєю мовою. Не даром же й на допиті письменника Івана Багряного слідчий Герсонський кричав: "До них пор ты, сволочь, будешь говорить на етом сабачьем языке?!" А це ж діялось в установі, яка репрезентувала владу та її законність.

Терор і русифікація дійшли до того, що, коли за статистикою за 1928 р. в Україні шніл з українською викладовою мовою було 85%, то за тими ж радянськими даними по війні було вже тільки 65%.

Одночасно зменшувався й відсоток українських видань, порівнюючи з російськими. Якщо українці в 1962 р. становили 20% всієї людности СРСР, то книжок українською мовою того ж року, за статистикою СРСР, надруковано лише 8%, порівняно до всієї книжкової продукції СРСР. На одного росіянина в Радянському Союзі в 1963 р. пересічно припадало 9 друкованих книжок, а на одного українця лише 2 книжки українською мовою. До того ж в Україні видають велику кількість видань російською мовою, тоді як в Росії немає жодного українського видання, жодного українського видавництва, жодної української школи чи організації.

За тією ж статистикою у 1963 р. в Україні надруковано 7599 книжок, але з них українською мовою тільки 3321, а російською — 4278. Отак Москва розв'язує національне питання в Україні та в інших неросійських республіках. За тією ж радянською статистикою бачимо, що тиражі українських видань щорозу зменшуються. Наприклад, у 1962 р. загальний тираж всіх українських книжок, виданих в Україні, становив 87 мільйонів 58 тисяч, а в 1963 тільки 76 мільйонів 667 тисяч. Отже за один рік зменшилось на 10 мільйонів примірників. Зате в той же самий час в Росії тираж російських книжкових видань зріс на 15 мільйонів.

Та порівняймо Україну хоч би з Угорщиною. В Україні в 1963 р. на 45 мільйонів населення випущено 76 мільйонів книжок, а в Угорщині, яка має 10 мільйонів населення, в тому ж році видали угорською мовою 80 міль., бо там "опіка старшого брата" й русифікація ще не має тієї сили, що в Україні.

А ось про новіші часи на видавничому полі: каталог "Нові книги України" за 1970 р. подає, що мають видати 1668 книжок українською мовою, але подібний каталог за 1973 р. подає вже тільки 1029 книжок українською мовою. А в каталозі на 1974 р. впало до 856 прим., отже проти 1970 р. зменшилось вдвічі. А як врахувати, що з тих запланованих ще з 25% не буде з різних причин надруковано, то картина виглядати-ме ще гірше.

Збірник "Печать СССР" подає, що в Україні в 1961 р. видано брошур та книжок українською мовою 4041 прим., а в 1968 р. лише 2944.

Отакими швидкими темпами йде русифікація українського народу. Тим часом російською мовою навпани, щорону в Україні друкують все більше й більше. Так в 1956 р. було надруковано російською мовою 3200 прим., у 1960 — 3893, у 1965 — 4023, у 1970 — 4682 прим., а в 1972 — 5497 прим. З тих же статистичних відомостей бачимо, що останнім часом російські видання в Україні переважають українські на 80-90%. У 1973 р. в Україні видано 131 серійне видання, а російською — 264 назви, до того ж тиражі російських видань значно більші.

Коли ще поглянемо на тиражі пропагандивних видань, то побачимо, що на них паперу не шнудують: за радянською статистиною, на пропагандивні й політичні видання давалося 33% загальної кількості, а на художню літературу тільки 9%. А київський "Блокнот пропагандиста", що виходить двічі на місяць, друкують 435 тисяч прим.

Не краще стоїть справа і з виданням газет. Більшість їх виходить російською мовою. Лише в 1963 р. переведено на російську мову 15 газет. Видання "Статистика СРСР" подає, що загальний річний тираж всіх українських газет в Україні становить 2752558 прим. Але в той же час тираж самої російської газети "Известия" становить 2820000.

Книжкова й газетна продукція СРСР у 1973 р. виглядала так: у відсотках російською мовою друкувалось 80,4, а українською — 3,9.

Та якщо деному здається, що все ж в Україні друкується більше видань українською мовою, ніж російською, якщо хтось подумає, що попередньо подані відомості застарілі, то для доказу радимо взяти "Щодокадний бібліографічний бюлетень", що його видає Державний комітет Української РСР у справах видавництва, поліграфії і книжкової торгівлі. Ось чч. 22, 23 і 24 за серпень 1980 р. Візьмемо перше. Підрахувавши, скільки яких видань вийшло, побачимо, що українською мовою протягом декади вийшло 47, а російською — 68. Про велику різницю в кількості видань промовляє й те, що російською мовою щотиння виходить наталог видань, що має 88 стор., а український "Щодокадний бюлетень" друкують лише на 23 сторінках, у якому більшість видань російською мовою, як подано вище.

Окрема тема, що свідчить про русифікацію й винародовлення — це вивожування чи забирання з України населення на цілину, молодь до технічних шкіл у Росії (по 200-300 тисяч щорону), звідни їх мало повертається в Україну. Про це широко подано в "Сучасності" ч. 6 (162) за 1974 р. в статті Мирослава Прокопа "Перемішування населення СРСР і Україна".

Як йде русифікація на видавничому полі, бачимо й з того, що в 1963 р. відбулась в київському в-ві "Дитвидав" нарада письменників. Директор В-ва доповів, що в річному плані 263 назви, але з них лише 85 назв українських письменників, а решта — переклади з російської та

інших мов. Це обурило письменників, і Марія Пригара назвала В-во не "Дитвидав", а "Перенладвидав".

Одночасно письменники критикували тиранію дитячих видань, які щороку зменшуються: давніше пересічний тираж дитячої книжки був 90 тисяч, а тепер лише 30 тисяч.

У газеті "Літературна Україна" полтавський гуморист Ковінька писав, що якось відвідав він село Лютенька на Полтавщині. В сільраді йому скаржилися, що вони передплатили на 10 тисяч українських газет та журналів, а їм прислали цілу нупу російських, які дійсно купують на шафі, бо ніхто ними не цікавився.

В іншому числі тієї ж газети Марія Пригара та Наталя Забіла писали, що твори орденоносця Олеса Гончара, видані в Москві російською мовою, можна знайти й купити в южній українській книжковій крамниці. Але творів того ж автора, виданих у Києві українською мовою, не можна дістати навіть в книгарнях поблизу Києва. А поет Петро Дорошко писав в тій же газеті, що він об'їхав три області з літературними виступами й побачив, що по книжкових крамницях майже немає українських видань. А в с. Купичеві, поблизу Колодяжного, на Волині, де жила славна Леся Українка, у будинку культури серед книжок, розкладених перед покупцями, не було жодної української книжки, ні з прози, ні з поезії. Отак виглядає московський інтернаціоналізм на практиці.

Нечувана русифікація провадиться по всіх ділянках українського життя. У 1964 р. прибув з Одеси до Мельборну пароплав по пшеницю. Серед обслуги пароплава багато українців, що видно було не тільки з мови, а і з списку всіх, що працювали на пароплаві. Але в пароплавній книгозбірні не було жодної української книжки. А коли я звернувся до капітана й запитав, чому такий стан з книжками, він нахабно зміряв мене очима з голови до ніг, а потім сказав: "А разве Киев это не Россия?" І це відповів член партії, відповідальна людина. Мимоволі хочеться запитати, чи може бути щось подібне на пароплаві з Греції, з Німеччини, Франції чи навіть з Росії, де не було б літератури рідною мовою?

За радянською статистикою, у 1963 р. на 10 тисяч населення Росії припадав 161 студент, а в Україні на ту саму кількість населення — тільки 129 студентів. Також на 10 тисяч населення Росії мали 33 науковці, але в Україні — тільки 16.

Такий самий стан і з театрами. З доповіді голови Раднарному УРСР Коротченка довідуємося, що в Україні в 1960 р. був 61 професійний театр. Але з тої кількості тільки 30 українських, а решта російські. Зрозуміло, що сьогодні цей стан ще погіршився. В Одесі з шести театрів тільки один український. Відомо також, що кілька років в Дніпропетровську зрусифікували оперу, приславши з Москви своїх адміністрацію і мистецьке керівництво.

Тана облога русифікації панує скрізь: в одній технічній школі у Львові студент запитав викладача, чому він читає лекції російською мовою, адже всі слухачі українці і їм зрозуміліше, коли викладає українською мовою. Наступного дня КГБ вже викликало батьнів того студента й допитувалось, хто намовив їхнього сина ставити такі питання. Тож не даром у Львові за Хрущова було розстріляно 33 студенти університету, які написали до уряду вимогу, щоб викладання провадилось в університеті українською мовою. Навіть коли в тому ж університеті створився гурток прихильників української мови на чолі з професором-мовником і вони умовилися розмовляти між собою лише своєю мовою, то у львівській газеті появилася стаття під назвою "Гнилизна", і тих студентів і професора було виключено з університету. Отакий жорсткий той московський інтернаціоналізм.

Відомо, що на цілину вивезено великі тисячі українського люду, але там не відкрили жодної української школи, не видають жодної української газети. Влада це пояснює тим, що люди самі не бажують. А коли група ініціаторів почала вживати заходи, щоб відкрити українські школи, то тих ініціаторів відразу рознідали в різні кінці Казахстану, і справа погасла.

Можна ще наводити тисячі нових прикладів з найновішої статистики в СРСР, що свідчить про заходи до тотальної русифікації. Досить сказати, що в Харкові 8 років тому було тільки 5% українських шкіл, а сьогодні вони всі переведені на російську мову. Не краще й з університетами та інститутами в Україні. Сьогодні вони майже всі цілком русифіковані. Лише в деяких ще викладають українську мову та літературу, а решта предметів викладається російською мовою. І не дивно, що учні десятирічок часто самі просять вчителів читати їм лекції російською мовою, бож до університетів та технічних вузів доводиться складати іспити російською мовою. До того ж всі установи, організації, все листування провадиться російською мовою.

Для прикладу, можна згадати, як ця русифікація відбувається. У 1939-40 р. в Першому Медичному Інституті в Харкові три професори викладали ще українською мовою. Це були проф. Фіннелшштейн (мікробіологія), проф. Міллер (хемія) та лектор санітарної гігієни Анастасія Соболя. У 1941 р. Москва призначила на місце директора д-ра Ловлі, якого заарештували, Гаспар'яна. Тоді ж було винесено постанову в Москві, що всі кращі інститути в республіках стають інститутами союзного значення. Тож, прибувши до Харкова й почавши працю, Гаспар'ян по черзі викликав тих, хто ще викладав українською мовою й запропонував перейти на російську мову. Проф. Фіннелшштейн попросив дати йому такий наказ у письмовій формі, але Гаспар'ян сказав, що ніякого писаного наказу він

не дасть, бо це є постанова уряду. Так ліквідували там рештки викладання українською мовою.

Але якщо 15-20 років тому про окремі випадки переходу у розповсюдженні літератури або про малі тиражі видань, про недобру мову в окремих виданнях можна було писати в газетах, то після падіння Шелеста й це заборонене.

Адже на з'їзді письменників України у присутності Шелеста письменники скаржились, що книжки видають дуже малими тиражами. Наприклад, замовлень є на 300 тисяч, а друкують 30 тисяч. Письменники вимагали, щоб папір ділили, як хліб, на кожну людину, але Росія, протягом всіх років від часів революції, для України давала надзвичайно малу кількість. А тому й виходило, що всі видання про минуле України, про успіхи наших театрів, мистців, про героїв часів козаччини — все це друнувалося з найменшими тиражами. Наприклад, чудові спогади Миколи Садовського "Мої театральні згадки", про героїчне минуле українського театру, про те, як московська влада перешноджала, забороняла його існування, видали тільки 3500 прим., хоч Максим Рильський, який написав передмову до цього видання, висловив у ній радість, що видавництво погодилося видати цю корисну книжку масовим тираном... Спогади Богдана Тобілевича про свого батька, славного корифея українського театру Панаса Сансаганського, видали тираном 2 тисячі; монографію про автора опери "Катерина" та автора "Історії України-Руси" М. Аркаса — лише одну тисячу прим. Спогади артистки Софії Тобілевич, дружини драматурга Нарпенка-Карого (Тобілевича) — 2500 прим. Навіть збірник сільветон різних діячів українського театру, мистців, корифеїв, автором якого був сам Максим Рильський ("Про мистецтво") надрукували всього півтори тисячі. Можна б згадати про книжки, тиражі яких були всього по 300-500 прим., але й цього досить для характеристики обставин.

Русифікатори України дійшли навіть до такого абсурду, що в Україні не можна післати телеграми українською мовою до іншого міста чи села в Україні, тоді, як з Австралії чи іншої країни можна слати телеграми латинною, але українськими словами.

Наприкінці ще варто згадати, що русифікація України йде впарі з винародовленням нашої нації, як шляхом влаштування штучного голоду, так і триманням населення в злиденних обставинах.

Ще за царських часів приріст населення в Україні доходив до 21% щорічно, а за переписом 1959 та 1970 р.р. ці показники зменшились в Україні до 9%. Але пересічний приріст населення СРСР становить 16%, а в Росії 13%.

Таним чином всі ці відомості свідчать, що це не одині випадки, а широкий плян московського уряду швидкими темпами ліквідувати всі на-

ціональні мови в СРСР, крім російської, а найперше українську, щоб створити "Единую неделимую Россию" з однією мовою, одними звичаями.

*) Статистичні відомості подаємо за виданням "Печать СССР", "Летопись периодических изданий СССР" — 1971-74 рр., каталоги "Нові книги України" та розвідни на цю тему, надруковані в "Сучасності" ч. 10 — 72 р., ч. 4 — 1974 р., ч. 6 — 1974 р., ч. 3 — 1975 р., ч. 3 — 1976 р., а також "Щоденний бібліографічний бюлетень" ч. 22, 23 і 24 з серпня 1980 р.

ПІСЛЯСЛОВО

Наше післяслово не звичайне. Починається воно фрагментом знятки із XXVI з'їзду Комуністичної партії України, що відбувся в Києві в днях від 10 до 12 лютого цього ж 1981 р. Вона, ця знятка, цікава для нас не так своїм вели-

чезним написом — кожна літера така завелика, як людина — як своїм порядком: наперед російською, а внизу українською мовою. Хтось, незнайомий із становищем української мови й культури в Україні, подумає: “І чого ж ті “хахли” нарікають, таж їх мову все таки шанують, вона на другому місці в їх країні”. Так і не так! Це, що вона на другому місці, тільки “окозамилування”, звичайний обман! Українська мова в т. зв. Українській РСР не на другому місці, вона — на жодному місці. Не було її і на XXVI з’їзді, ні один “хахол”, там присутній, не посмів заговорити “бандеровским языком” — це напівофіційна назва на українську мову в столиці України — не заговорив нею і “величайший” Володимир Щербицький.

Чи не найкраще схарактеризував становище українського народу на рідних землях Гелій Снегірьов, два роки тому вбитий органами КГБ: “Ваша конституція є брехня від початку до кінця. Не хочу бути громадянином держави, яка знищила еліту мого народу, кращу частину селянства та інтелігенції. Ви позбавили моїх співвітчизників-українців національної гідності. Ви добились, що ми боїмось називатись українцями”. Саме цій страхітливій темі присвячені в нашому збірнику чотири статті: Яра Славутича, Миколи Степаненка, Остапа Гарнавського і Дмитра Чуба.

**

Інша важлива тема в нашому збірнику це 100-річчя з дня народження Володимира Винниченка, одного з найбільших наших прозаїків. Коли його драми і повісті просякнуті поглядами чи теоріями, які читач не годен засвоїти, коли його минула політична діяльність все ще залишається контроверсійною, то його новелі, написані в першому періоді творчості, — своєрідний самоцвіт, абсолютне добро української літератури ХХ століття. Саме їх у першу чергу варто б перекласти на чужі мови. Про Винниченка маємо дві статті: Ігоря Качуровського і Григорія Костюка, почесного голови “Слова”.

**

В минулому ми могли розраховувати на допомогу Канадського федерального уряду, його Відділу багатокультур-

ности, сьогодні ця допомога припинена. Тому й поява наших наступних збірників залежатиме виключно від того, чи наші літератори бажатимуть собі їх. Тут треба ствердити сумне явище: алергію нашої еміграційної спільноти до української книжки, а до наших збірників зокрема. Саме тому Управління Канадського "Слова" в Торонті і Едмонтоні ухвалило постанову, що кожний наш член і співробітник збірників повинен купити чи розпродати бодай п'ять примірників кожного нашого видання. Це сумна постанова, але в наших умовах, на жаль, конечна.

ПОДЯКА

Складаємо щиру подяку всім тим українським Громадянам, які не тільки купують наші видання, але й складають свої пожертви на видавничий фонд ОУП "Слово" в Канаді. Ось вони:

Відділ СУА ім. О. Пчілки (Клівленд) — 165 дол.; Мгр. Марніян Ковалюк (Едмонтон) і Тетяна Романишин (Торонто) — по 50 дол.; Лілія Касараба (Шінаго) — 60 дол.; Д-р Галина Клюфас (Сиранузи) і Проф. Юрій Блохин-Бойно (Мюнхен) — по 30 дол.; Відділ СУА (Нью Бронсвін, Н. Дж.) — 25 дол.; Григорій Верига (Монреаль) і Адам Гонтар (Торонто) — по 20 дол.; Д-р Іван Іваницький (Памдейл, Каліф.) — 13 дол.; Василь Ліщинецький (Парма) — 12 дол.; Мгр. Іван Р. Костюк (Трентон) — 11 дол.; Олена і Василь Габровичі (Гамільтон) і Ірина Новальчун (Суррей, Б. К.) — по 10 дол.; Петро Бaley (Лос Анджелес) — 5 дол.; Головна Управа Братства н. Воянів і УД УНА — 100 дол.

Світлана Грибінська з синами Борисом і Олександром у пам'ять Бориса Олександрова-Грибінського (Торонто) — 100 дол. Роман Копач (Торонто) — 25 дол.

З приводу смерті Семена Стефаніка склали: Д-р Галина і Д-р Святослав Клюфаси (Сиранузи) — 60 дол. та Олена і Василь Габровичі (Гамільтон) — 20 дол.

Теж приємно нам знову подякувати Інж. Михайлові Бойнові, реєстрованому бухгалтерові в Едмонтоні за безкорисливу провірну книговодства "Слова" та виготовлювання наших фінансових звітів.

Управління Об'єднання Українських Письменників "Слово" в Канаді

З М І С Т

ПОЕЗІЯ:

Іриной Верес — Сонети	5
Олекса Веретенченко — Земний уклін. Воля.	13
Олекса Гай-Головно — Дні міняються. Думи. Від'їжднають. Не зв'язані.	15
Марія Голод — Лоза. Передвечірня хмара. Слова, я і думки. Камінь ..	17
Стефанія Гурно — Пора. Осіння ніч. Мої стінки. Дарування.	19
Божена Коваленко — Прощання. Вогник. Ще одна весна.	21
Світлана Нузьменко — Любов. Поступ.	24
Агнеса Лебідь — Так воно було. Шлях на Нолиму. А бубликів не їсти колгоспникам. Дарова праця інтелігенції в "підшефних колгоспах".	27
Теодор Матвієнко — Відлига. Деревій. Порада. Наш час. Шарлотта Морде.	32
Яр Славутич — Із збірки "Живі смолоснипи": Івасюк. Брати Горині. Світличний. Караванський.	36
Іван Смолій — Забуте слово. Книгар.	42
Степан Тначун — Незаперечний доназ. Мої базари. Спаситель і рятівник.	44
Ярина Тудоровецьна — Пісня речовини. З черепів ростуть рослини. Цілюю плащаницю. Жінка. Мудрий рабин. Іде мужчина — а я сама.	47
Олександра Черненко — Нова оселя	54
Микола Щербан — Іван Франко: Етап. Биття сердець великих. Над Чорним морем. Заповіт. Похід.	55

ПЕРЕКЛАДНА ПОЕЗІЯ:

Гійом Аполлінер — Вітам імпендере аморі (переклад Олега Зуєвського)	60
--	----

ПРОЗА:

Іван Боднарчун — Далені ліхтарі	63
Василь Гірний — Земля кличе	67
Олекса Ізарський — Дома у Мюнхені	73
Микола Ковшун — Пастка	101
Мирон Левицький — Уляна. Вінтор Гюґо винуватий.	120
Юліян Мовчан — Поцілунок	129
Микола Погідний-Угорчак — Мати	136

Іванна Чорнобривецьна — У кільцях пахучого ладану	140
Катерина Штуль — Асоціація	143
Ірина Шуварська-Шумилович — Доні	147

ДРАМА:

Олександр Зозуля — Одруження	149
------------------------------------	-----

ЕСЕІ, МЕМУАРИ, КРИТИКА:

Марія Гарасевич — "Слідами піонерів" Уласа Самчуна	161
Михайло Івасівка — Генерал	170
Ігор Качуровський — Функція краєвиду в прозі Володимира Винниченка	180
Олександра Копач — Жертва Іфігенії	188
Григорій Костюк — Світ Винниченкових образів та ідей	193
Софія Наумович — Проблема поколінь у творчості Лесі Українки	215
Валеріян Ревуцький — Спогади про композитора Левна Ревуцького	226
Яр Славутич — Поезія Івана Світличного	249
Володимир Скорупський — "Вічна правда вогнями цвіте"	262
Микола Степаненко — Літературна критика і критики в підсоветській Україні після "шестидесятників"	269
Марта Тарнавська — Українська літературознавча бібліографія	282
Остап Тарнавський — Від шестидесятників до поетів дисидентів	288
Степан Ткачун — Українська література в Румунії	304
Дмитро Чуб — Минуле і сучасне української мови	309
Післяслово	319

